perspective .brussels

RICHTING EEN INCLUSIEVE STAD

Gendermainstreaming in de ruimtelijke planning

Diagnose van genderongelijkheden in het Brussels Gewest

MAART 2026

STUDIE UITGEVOERD DOOR

PERSPECTIVE.BRUSSELS

Léone Drapeaud — Departement Territoriale Strategie

STUDIECONSORTIUM

Karbon' architecture et urbanisme

ULB Atelier Genre(s) et Sexualité(s)

Romina Cornejo Escudero — Karbon' architecture et urbanisme

Margaux Walter — Karbon' architecture et urbanisme

Géry Leloutre — Karbon' architecture et urbanisme

Muriel Sacco — Université Libre de Bruxelles (AGS)

Victor Lacôte — LGBTQIA+-consultant

Eva Kail — Experte Gender Planning stad Wenen

BEGELEIDINGSCOMITÉ

Vanessa D'Hooghe — equal.brussels

Corentin Dussart — Departement Territoriale Strategie

Elisa Donders — Departement Territoriale Kennis perspective.brussels

Cécile Houpert — Cel Internationaal perspective.brussels

Elsa Marchal — Bouwmeester Maître Architecte

Guillaume Petit — Dienst Participatie perspective.brussels

Yves Raibaud — Université Bordeaux Montaigne

Anne Tréfois — Dienst Scholen en Studentenleven perspective.brussels

LAY-OUT

Léone Drapeaud — Departement Territoriale Strategie

VERTALING

Oneliner

CARTOGRAFIE

perspective.brussels

Karbon' architecture et urbanisme

Victor Lacôte

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Antoine de Borman, directeur-generaal van perspective.brussels — Naamsestraat 59 – 1000 BRUSSEL.

De hier voorgestelde resultaten zijn louter ter informatie. Ze hebben geen wettelijk karakter.

Reproductie is toegestaan op voorwaarde dat de bron wordt vermeld.

© 2026 perspective.brussels

D/2026/14.054/06 Diagnose Gendermainstreaming NL

RICHTING EEN INCLUSIEVE STAD

Gendermainstreaming in de ruimtelijke planning

Diagnose van genderongelijkheden in het Brussels Gewest

INHOUDSOPGAVE

VOORAF 6

Vanwaar de aandacht voor gendermainstreaming? 7
Context en doelen 8
Conceptueel kader: de vijf kenmerken van de inclusieve stad 10
Opbouw van de diagnose 12
Leeswijzer 13

INLEIDING 15

Stadsplanning en de genderorde 16
Gendermainstreaming in de Brusselse planning 20
Sociaal-Ruimtelijke structuren in Brussel 22
Genderplanning op internationaal niveau: benchmarking 24

RICHTING EEN RECHTVAARDIGE STAD 30

Toegang tot wonen 32
Basisbenodigdheden 40
Gezondheidszorg 45
Scholen en kinderopvang 52

RICHTING EEN VEELZIJDIGE STAD 58

Verschillende toe-eigening van de openbare ruimte 60
Verschillende vormen van onveiligheid 67
Ruimtes voor identiteitsvorming 73

RICHTING EEN TOEGEËIGENDE STAD 82

Zichtbaarheid en eisen in de stedelijke ruimte 84
Stedelijk bestuur 89
Engagement en verenigingsnetwerken 96

RICHTING EEN EMPOWERENDE STAD 108

Hoger onderwijs en studentenleven 110
Werkgelegenheid en economische verplaatsingen 117

RICHTING EEN VERVULLENDE STAD 126

Culturele vrijetijdsbesteding 128
Feesten en nachtleven 134
Collectieve netwerken 138

CONCLUSIES EN HEFBOMEN 149

Aandachtspunten en hefbomen voor een inclusieve stadsplanning 150

BIJLAGEN 157

Woordenlijst 158
Lijst van interviews 164
Bibliografie 166

VOORAF

VANWAAR DE AANDACHT VOOR GENDERMAINSTREAMING?

Perspective.brussels ondersteunt de ontwikkeling van het Brussels Gewest door de kennis en expertise aan te leveren die het gewest nodig heeft om zichzelf beter te begrijpen, vooruit te denken en duurzaam te groeien. Dat komt de levenskwaliteit van iedereen die er woont, werkt of op bezoek komt ten goede. Daarom wil Perspective sterker inzetten op gendersensitief werken.

Ruimtelijke planning dekt een brede lading aan thema's: territoriale ontwikkelingsstrategieën op middellange en lange termijn, stadsvernieuwing en stadsprogrammering, de spreiding van voorzieningen van collectief belang of openbare diensten, mobiliteit, toegankelijkheid en veiligheidijn allemaal thema's die een - directe of indirecte - invloed hebben op hoe mensen de veiligheid, het comfort, welzijn en plezier in de stad ervaren. Ze zijn tegelijk belangrijke hefbomen om de stad toegankelijker en ontvankelijker te maken voor al haar gebruikers.

Sommige ongelijkheden zijn duidelijk waarneembaar (bv. zichtbaarheid of geweld). Andere zijn zodanig verweven met het leven in de stad dat ze bijna vanzelfsprekend lijken, zeker wanneer ze een afspiegeling zijn van bredere maatschappelijke ongelijkheden. Het jarenlange onderzoek rond gender en inclusie komt door de recente gebeurtenissen in de wereld op losse schroeven te staan. Dat maakt het des te belangrijker om stevige fundamenten te leggen voor een ruimtelijke planning die rekening houdt met de noden en leefwereld van iedereen.

Om deze uitdaging aan te gaan, ontwikkelt Perspective een strategie voor de toepassing van “gendermainstreaming” in al haar ruimtelijke planningsopdrachten."Gendermainstreaming" is een strategie die erop gericht is om gendergerelateerde zorgpunten en ervaringen systematisch worden meegenomen in het ontwerp, de uitvoering, opvolging en evaluatie van beleid en programma's in alle domeinen van de samenleving, dit heeft als doel om uiteindelijk gendergelijkheid te bereiken.

Perspective wil een grondige en degelijke expertise opbouwen over de manieren waarop ruimtelijke planning een positieve impact kan hebben op gendergelijkheid. Tegelijk wil ze deze inzichten praktisch vertalen en integreren naar haar tools en werkmethodes. Op die manier werkt perspective naar het uiteindelijke doel om een meer inclusieve stadsplanning te bekomen.

CONTEXT EN DOELEN

Om meer grip te krijgen op de aandachtspunten voor een gendergelijke stadsplanning gebruikt deze studie een meerdimensionale methodologie en een conceptueel kader dat is opgebouwd rond een aantal kernwaarden. Deze waarden, vertaald in vijf thema's - de rechtvaardige stad, de veelzijdige stad, de toegeëigende stad, de empowerende stad en de vervullende stad - geven richting aan de analyse van de stedelijke dynamiek gezien door een inclusieve bril. De gebruikte methodologie combineert de studie van kwantitatieve en kwalitatieve gegevens, bronnenonderzoek en gesprekken met het werkveld om een zo volledig mogelijk beeld te krijgen van de situatie in Brussel.

DEFINITIES EN BELANGRIJKE BEGRIPPEN

"Gendermainstreaming" is een strategie die gendergerelateerde ervaringen en zorgpunten systematisch meeneemt in het ontwerp, de uitvoering, opvolging en evaluatie van beleid en programma's in alle domeinen van de samenleving. Het doel van die strategie is om uiteindelijk gendergelijkheid te bereiken.

Gender wordt begrepen als "de maatschappelijk bepaalde rollen, gedragingen, activiteiten en eigenschappen die in een maatschappij passend worden geacht voor vrouwen en mannen" (Artikel 3 van het Verdrag van Istanbul inzake het voorkomen en bestrijden van geweld tegen vrouwen en huiselijk geweld). Waar geslacht verwijst naar biologische kenmerken, beschrijft gender sociaal en cultureel aangeleerde rollen en verwachtingen. In deze studie wordt de term zowel in de binaire (vrouw/man) betekenis gebruikt, als in een ruimere, meervoudige betekenis die ook oog heeft voor de specifieke ervaringen van LGBTQIA+-personen.

Bovendien maakt een intersectionele benadering een meer genuanceerde analyse van de aandachtspunten voor gendergelijkheid mogelijk. Vrouwen en LGBTQIA+-personen zijn immers geen homogene groepen. Ze krijgen te maken met verschillende vormen van sociale ongelijkheid en discriminatie (etniciteit, klasse, leeftijd, validisme, ...). De complexe onderlinge samenhang van al die identiteiten en ongelijkheden kan op individueel niveau nieuwe vormen van discriminatie creëren die de kwetsbaarheid, uitsluiting of het geweld waarmee iemand te maken krijgt, nog versterken.

REGELGEVINGSKADER

Verschillende gewestelijke plannen vormen samen een kader en verplichten Perspective om gendermainstreaming in al haar ruimtelijke planningsactiviteiten toe te passen. Verder verwijst in dit document elke vermelding van 'Brussel' naar het Brussels Gewest en niet naar de stad Brussel, tenzij anders aangegeven.

Verklaring van Peking (1995)

De Verklaring van Peking en het bijbehorende Actieplatform werden in 1995 tijdens de Vierde Wereldvrouwenconferentie door 189 staten aangenomen. Samen vormen ze een internationale leidraad voor het bevorderen van gendergelijkheid. Dit referentiekader bepaalt twaalf kritieke domeinen - zoals toegang tot onderwijs, politieke participatie en economische zelfstandigheid - en stelt concrete maatregelen voor om discriminatie uit te bannen en de positie van vrouwen in alle sectoren van de samenleving te versterken.

Gendermainstreamingordonnantie (2012)

De ordonnantie van 29/03/2012 betreffende de integratie van de genderdimensie in de beleidslijnen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, legt de volgende doelen en resultaten ('deliverables') vast:

- Implementatie van de doelstellingen van de Vierde Wereldvrouwenconferentie die in september 1995 in Peking heeft plaatsgehad, en meer in het bijzonder over de integratie van de genderdimensie in het geheel van de beleidslijnen, maatregelen, begrotingsvoorbereidingen of acties van de regering;
- Ontwikkeling van genderbudgettering;
- Integratie van de genderdimensie in alle beleidslijnen;

- Het produceren van statistieken en gegevens uitgesplitst naar geslacht en het vaststellen van nieuwe indicatoren waar relevant.
- Opstelling van evaluatierapporten.

Actieplannen van het Brussels Gewest (2020-2025)

Onder impuls van staatssecretaris Nawal Ben Hamou en onder begeleiding van equal.brussels worden verschillende gewestelijke actieplannen uitgevoerd om de genderdimensie in het gewestelijk beleid te integreren:

- Brussels plan ter bestrijding van geweld tegen vrouwen;
- Gewestelijk plan voor gendermainstreaming;
- Brussels actieplan voor de inclusie van LGBTQIA+-personen.

Brussels Wetboek inzake de gelijkheid, de non-discriminatie en de bevordering van diversiteit

Het wetboek werd op 16 oktober 2024 aangenomen en is het belangrijkste gewestelijke rechtskader voor de bestrijding van discriminatie in Brussel. De tekst bundelt en harmoniseert alle antidiscriminatiebepalingen en beschermt 19 criteria, waaronder geslacht, afkomst, seksuele oriëntatie, gezondheidstoestand en sociaal-economische situatie. Op aangeven van equal.brussels gaat het wetboek verder dan louter het bestraffen van discriminatie: ze streeft er ook naar om diversiteit en gelijkheid actief te bevorderen in het overheidsbeleid, dus ook in de stedenbouw en de ruimtelijke planning.

GROTE LIJNEN VAN DE STUDIE

Deze opdracht verloopt in vier fases, waarvan er twee uitmonden in het voorliggende document:

- Diagnose — De diagnosefase beoogt een kennispijler op te bouwen over de raakvlakken tussen ruimtelijke planning en gendergelijkheid. Dit document is het eindresultaat van deze fase.
- Aandachtspunten — Op basis van de diagnose worden aandachtspunten en concrete hefbomen geïdentificeerd, specifiek voor het domein van de ruimtelijke planning en voor Perspective. Een eerste uitwerking hiervan is te vinden aan het einde van dit document.
- Visie — In deze fase wordt een gezamenlijke ambitie uitgesproken voor een gendergelijke en inclusieve stad, vertrekkend vanuit de aandachtspunten en thema's van de diagnose. Deze visie zal richting geven aan de volgende stappen en de vaststellingen vertalen naar concrete beleidsoriëntaties.
- Strategieën en Actieplan — In de laatste fase worden concrete acties ontwikkeld op basis van de analyses en de vastgelegde visie. Het doel is om een operationeel plan tot stand te brengen met strategieën en tools om gendergelijkheid duurzaam te integreren in de planningspraktijk.

DOELEN I.V.M. GENDER-MAINSTREAMING IN DE RUIMTELIJKE PLANNING

De voornaamste ambitie van de gendermainstreaming-opdracht is om de impact van genderongelijkheden in het Brussels Gewest in en door middel van stadsplanning te verkleinen.

- Gendergelijkheid bevorderen en ongelijkheden bestrijden via planningshefbomen;
- De kwaliteit van het stadsweefsel verbeteren en richtlijnen opstellen voor de inrichting van de stedelijke ruimte. Deze richtlijnen versterken de toegangsmogelijkheden voor verschillende groepen gebruikers. Ze worden meegenomen in het planningsproces en in de planningsinstrumenten;
- Een intersectionele benadering van stedelijke ruimte uitwerken, waarin gender en seksualiteit worden gekoppeld aan klasse, etniciteit, validiteit en leeftijd;
- Interne expertise opbouwen die het bestaande expertisekader verrijkt met gendergerelateerde thema's;
- De aanknopingspunten en hefbomen bepalen waarmee Perspective een intersectionele planning kan realiseren;
- Bruggen bouwen en samenwerken met het netwerk van instellingen en verenigingen, in het bijzonder op het gebied van architectuur en stedenbouw, om de impact te vergroten en de acties van Perspective beter op elkaar af te stemmen.

Hoewel dit niet de hoofdfocus van deze opdracht is, wordt er ook extra aandacht besteed aan het ontwikkelen van bruikbare tools voor de teams die instaan voor de planning.

CONCEPTUEEL KADER: DE VIJF KENMERKEN VAN DE INCLUSIEVE STAD

Het integreren van gender in stadsplanning vereist een vernieuwende methodologische aanpak die verschillende instrumenten, middelen en perspectieven combineert. Omdat veel ongelijkheden historisch gegroeid zijn en verweven zijn met de vormgeving van de stad, begint deze benadering met de beschrijving van een duidelijk conceptueel kader. Het kader berust op vijf fundamentele waarden - de rechtvaardige, veelzijdige, toegeëigende, empowerende en vervullende stad - die samen de basis leggen voor een gendergelijke en inclusieve stad. Deze pijlers vormen als het ware het geraamte voor onze analyse en zorgen voor een transversale, coherente benadering van gendermainstreaming.

Om deze vijf waarden te vertalen naar concrete analysetools is de diagnose opgebouwd rond vijf onderdelen, die elk overeenkomen met een conceptueel kenmerk van de inclusieve stad: rechtvaardig, veelzijdig, toegeëigend, empowerend en vervullend. Elk kenmerk verwijst naar één manier om stedelijke rechtvaardigheid te benaderen, vertrekkend vanuit verschillende belevingen van de stad. Samen maken ze het mogelijk om klassieke analysekaders binnen de ruimtelijke planning verder open te trekken en te vernieuwen.

Elke 'stad' wordt vervolgens verkend aan de hand van meerdere thema's, waarin beleidsdomeinen zoals mobiliteit, wonen, openbare ruimte, cultuur, veiligheid en bestuur ontleed worden. Deze methodologische keuze haakt onze analyse vast aan de concrete sectorale en institutionele realiteit, die tegelijk wordt belicht vanuit verschillende transversale genderperspectieven. Het resultaat is een kruislezing die zowel gecontextualiseerd (per sector) als geconceptualiseerd (per kenmerk) is. Dankzij deze thematische benadering worden bovendien bruggen geslagen tussen kritische theorie en overheidsoptreden, door feministische en queervisies op de stad te combineren met gesitueerde kennis en stedenbouwkundige gegevens.

De verkenning van elke 'stad' eindigt met een samenvatting van de belangrijkste vaststellingen en een duiding van de aandachtspunten voor de ruimtelijke planning, zodat we de stap kunnen zetten van diagnose naar actie. Die transversale aandachtspunten zijn opgebouwd volgens een analyserooster dat aansluit op de instrumenten en stadsplanningslogica.

Deze uitdagingen worden ingedeeld in zes operationele categorieën:

- **Gegevens en statistieken** — om een stevige feitelijke basis te leggen, ongelijkheden te documenteren en blinde vlekken zichtbaar te maken.
- **Kennisopbouw** — om gesitueerde kennis te integreren, gendersensitieve territoriale analyses te ontwikkelen en beleidsbeslissingen te onderbouwen.
- **Territoriale programmering** — om gelijkheidsbeginselen vast te leggen in het ontwerp, de locatiekeuze en de onderlinge afstemming van stadsfuncties.
- **Tools en processen** — om regelgevende, budgettaire en operationele instrumenten bij te sturen vanuit een genderperspectief.
- **Participatie** — om ervoor te zorgen dat er niet alleen geluisterd wordt naar minderheidsgroepen maar dat ze ook effectief inspraak hebben bij beslissingen.
- **Evaluatie en monitoring** — om een doeltreffende opvolging te garanderen, als noodzakelijke voorwaarde voor blijvende structurele verandering.

Deze structuur is erop gericht de vastgelegde aandachtspunten concreet toepasbaar te maken in het overheidsoptreden, door ze te verankeren in de fases, logica en beperkingen van de ruimtelijke planning. Tegelijk biedt deze structuur een gemeenschappelijk analysekader om situaties te vergelijken, sectorale beleidsmaatregelen met elkaar te verbinden en de basis te leggen voor een toekomstig transversaal actieplan.

De rechtvaardige stad

De rechtvaardige stad streeft naar een eerlijke verdeling van middelen, diensten en rechten over het volledige stadsgebied. Ze bevraagt de vaak onzichtbare uitsluitingsmechanismen die invloed hebben op iemands toegang tot wonen, zorg, onderwijs, voeding en de openbare ruimte. Vanuit dit perspectief gaat gelijkheid verder dan louter formele gelijkheid en krijgt ze betekenis in de concrete voorwaarden voor een menswaardig leven. De rechtvaardige stad maakt zo structurele discriminatie van vrouwen, LGBTQIA+-personen, mensen van kleur en mensen in een kwetsbare situatie zichtbaar en pleit voor een stedelijke ontwikkeling die herverdelend, inclusief en duurzaam is.

De veelzijdige stad

De veelzijdige stad erkent de verscheidenheid aan gebruiken, identiteiten, ervaringen en relaties met het grondgebied. Ze verzet zich tegen een normatieve lezing van de openbare ruimte die al te vaak vertrekt vanuit een mannelijk, valide en wit perspectief. Ze onderzoekt de verschillende manieren waarop mensen zich de stad toe-eigenen, hoe gevoelens van onveiligheid ontstaan, welke vormen van discriminatie zich voordoen en welke ruimtes onzichtbaar zijn of vermeden worden. In een veelzijdige stad wordt veiligheid gezien als een voorwaarde voor vrijheid en niet voor controle. Ze vraagt om een actieve erkenning van alle lichaamsvormen, aanwezigheden en trajecten doorheen de stedelijke ruimte, in het bijzonder voor minderheidsgroepen of voor wie onzichtbaar is.

De toegeëigende stad

De toegeëigende stad bevestigt het recht van iedereen om deel te nemen aan het stadsleven, om zich te uiten, vertegenwoordigd te zijn en inspraak te hebben. Ze verkent de voorwaarden voor een gelijkwaardig handelingsvermogen bij het vormgeven van de stad: bestuur, participatie, verenigingsleven, vormen van protest, inzetten op stedelijke herinnering en symboliek. Deze stad is politiek in de volle betekenis van het woord: ze maakt strijd zichtbaar, ondersteunt de expressie van collectieve subjectieve belevingen en stelt monopolies van meningsuiting in vraag. Ze erkent gesiuteerde kennis en geeft iedereen de kans om zijn, haar of hun plaats en rol in de gedeelde ruimte op te eisen.

De empowerende stad

De empowerende stad ondersteunt de autonomie en emancipatie van mensen gedurende hun hele leven. Ze vertrekt van vrije toegang tot de materiële, educatieve, professionele en mobiliteitsmiddelen die nodig zijn om zich te kunnen ontplooien, persoonlijk maar ook als samenleving. Ze bevraagt ongelijkheden in levensloop en hoe deze worden bepaald door gender, leeftijd, status of sociale afkomst. Nadenken over een empowerende stad betekent het openen van emancipatiepaden voor mensen die vaak worden belemmerd in hun leefprojecten. Daarnaast kan ruimtelijke planning worden ingezet als een actieve hefboom voor sociale gelijkheid en ruimtelijke rechtvaardigheid.

De vervullende stad

De vervullende stad biedt iedereen de mogelijkheid de stad te ervaren als een plek van plezier, cultuur, ontspanning en verbondenheid. Toegankelijkheid, creativiteit, feestelijkheid en gebruiksvriendelijkheid kenmerken de stad, die tegelijk ademruimte creëert in een dagelijks leven waarin mensen vaak gebukt gaan onder mentale belasting, ruimtelijke beperkingen of vormen van isolement. Ze verkent de 'onzichtbare' momenten en ruimtes van de ruimtelijke planning: het nachtleven, vakanties en tussenruimtes. Een vervullende stad vervult niet alleen de behoeften van haar inwoners, maar laat ook ruimte voor verlangens, relaties en toekomstdromen. Ze is gastvrij en dynamisch en verwelkomt ze alle diverse levensvormen.

OPBOUW VAN DE DIAGNOSE

Hoewel er brede consensus bestaat over de noodzaak om genderkwesties beter te integreren in de stedenbouw, is het belangrijk dat we de concrete vormen van ongelijkheid precies in kaart brengen zodat we ze efficiënt kunnen aanpakken. Deze diagnose steunt op een combinatie van wetenschappelijke, statistische, cartografische, kwalitatieve en ervaringsgerichte analyses. Ze maakt gebruik van diverse bronnen - academische, maatschappelijke en institutionele - en brengt lokale en internationale perspectieven samen om de dynamiek die in het Brussels Gewest speelt scherp te stellen.

De literatuurstudie vertrekt van nationaal en internationaal interdisciplinair onderzoek rond stedenbouw, architectuur, sociologie, antropologie, politieke wetenschap en geografie. Het doel is om de ongelijkheidsbevorderende effecten van de stadsplanning te onderzoeken vanuit een genderperspectief. Verenigingen en sociale bewegingen voerden dit soort analyses al uit nog voor ze door de academische wereld werden erkend. Daarom wordt het wetenschappelijke corpus aangevuld met grijze literatuur (rapporten, documentatie), zodat ook recentere experimenten en praktijken worden meegenomen.

De benchmarking bouwt voort op deze bronnen en werd aangevuld met een studiereis naar Wenen. Ze laat toe om methodes die elders werden toegepast te documenteren, net als hun ruimtelijke effecten en de instrumenten die ze inzetten. Twee cases werden geselecteerd vanwege hun relevantie voor Brussel: Montreal en Wenen.

In Brussel werd een verkennend onderzoek uitgevoerd om het verschillende gebruik van de stad volgens gender en de daaruit voortvloeiende ongelijkheden in kaart te brengen. Het onderzoek combineert een kwantitatieve analyse (rapporten, data, kaarten) met een kwalitatieve benadering, die vertrekt van een intersectionele lezing van gender en waarbij ook rekening wordt gehouden met andere vormen van discriminatie (leeftijd, afkomst, sociaal-economische situatie, seksuele oriëntatie ...).

De meeste statistische en cartografische gegevens zijn afkomstig van gewestelijke diensten en belichten de stedelijke dynamiek op het niveau van het gewest.Ze geven een eerste inzicht in genderongelijkheden, aangevuld met bestaande studies en door gesprekken in het werkveld.

Dit kwalitatieve onderzoek vertrekt ook van semi-gestructureerde en groepsgesprekken met gebruikers van de stad / stedelingen / stadsgebruikers en vertegenwoordigers van verenigingen. Deze benadering heeft onvermijdelijk beperkingen op het vlak van representativiteit, want niet alle gecontacteerde verenigingen waren in staat of bereid om deel te nemen. Dat betekent dat sommige structuren niet aan het onderzoek hebben meegewerkt. Het ging om Nederlandstalige structuren die wel actief zijn in Brussel maar niet in het Brussels Gewest gevestigd zijn, of structuren die bijzonder kwetsbaar zijn of waar de werkdruk heel hoog is. Hoewel deze beperkingen typerend zijn voor kwalitatief onderzoek, doen ze niets af aan de rijkdom ervan: de gesprekken leverden uiteenlopende inzichten op, stevig verankerd in het werkveld en representatief voor veel verschillende stedelijke contexten en doelgroepen.

Daarnaast vonden er semigestructureerde en groepsgesprekken plaats met personen uit minderheidsgroepen (jonge vrouwen, vrouwen van kleur, alleenstaande moeders, jonge en oudere LGBTQIA+-personen) om hun beleving van de ruimte in context te plaatsen. De getuigenissen belichten hoe de sociaal-ruimtelijke structuur van de stad hun autonomie ondersteunt of net belemmert, welke middelen er zijn, hoe toegankelijk bepaalde diensten zijn en welke beelden en betekenissen met bepaalde plaatsen worden geassocieerd. De deelnemers werden aangesproken via partnerverenigingen en met behulp van de sneeuwbalmethode. Voor de gesprekken werd inspiratie gehaald bij feministische en queerbenaderingen. Ze vertrekken expliciet vanuit hun eigen beleving en ervaringen. In totaal werden vier groepsgesprekken georganiseerd: drie met cisgender vrouwen (jonge vrouwen, alleenstaande moeders en deelnemers aan een feministisch discussieforum), en twee met LGBTQIA+-personen (lesbiennes en leden van een LGBTQIA+ -seniorenvereniging).

LEESWIJZER

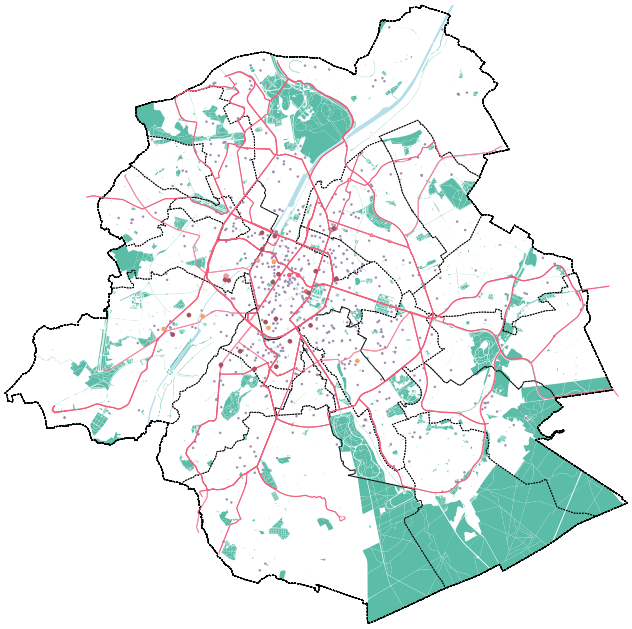
Dit document is opgebouwd rond vijf 'steden', die elk verschillende thema's van de stadsplanning vanuit een genderperspectief belichten. Elk hoofdstuk begint met een korte inleiding waarin de aandachtspunten worden overlopen. In de analyse worden vervolgens alle gegevens, verhalen en theoretische inzichten met elkaar in verband gebracht. De tekst wordt verrijkt met toelichteende kaders (wat zegt de literatuur?, gespreksfragmenten, inspirerende voorbeelden, kaarten en cijfers). Ze zijn gemakkelijk te herkennen aan de hand van iconen of kaders, die we hieronder toelichten.

Wat zegt de literatuur?

Aan het begin van elk hoofdstuk verduidelijkt het literatuuroverzicht hoe de wetenschappelijke literatuur en de output van verenigingen het thema hebben benaderd. Dit overzicht is interdisciplinair, omdat het nationaal en internationaal onderzoek omvat rond stedenbouw, architectuur, sociologie, antropologie, politieke wetenschap en geografie.

Inspirerend project

Een selectie van opmerkelijke projecten en best practices - al dan niet geïllustreerd - uit Brussel en andere steden over de hele wereld. Deze voorbeelden illustreren benaderingen die al worden toegepast - soms op kleine schaal, soms als onderdeel van een breder beleid - en tonen hoe ambities worden vertaald naar concrete acties.

↑ Kaarten die bepaalde aandachtspunten op gewestelijk niveau visueel illustreren en grafieken met bijschriften maken een snelle en duidelijke interpretatie van de gegevens mogelijk.

12

kaders geven enkele interessante cijfers mee

Gespreksfragmenten

De testimonials bevatten fragmenten uit de enquêtes en interviews. Deze werden opgesplitst in gesprekken met gebruikers van de stad (mannen en vrouwen) en met mensen uit het werkveld. De gesprekken met personen uit minderheidsgroepen (jonge vrouwen, jonge LGBTQIA+-personen, vrouwen van kleur, volwassen vrouwen, oudere vrouwen, volwassen LGBTQIA+-personen, oudere LGBTQIA+-personen, geracialiseerde LGBTQIA+-personen enz.) helpen om persoonlijke ruimtelijke belevingen in de juiste context te plaatsen. De volledige lijst van de interviews is te vinden in de bijlage.

Testimonials

INLEIDING

Voordat we inzoomen op de eigenlijke territoriale analyse, reikt deze algemene inleiding handvatten aan om de conceptuele en institutionele fundamenten van de diagnose te begrijpen. Ze belicht de vooroordelen in de hedendaagse stadsplanning, situeert de Brusselse planningstools in hun beleidsgeschiedenis, bepaalt de belangrijkste ruimtelijke aandachtspunten in het gewest en vergelijkt lokale praktijken met andere ervaringen op het vlak van genderplanning.

In het eerste deel worden de historisch gegroeide ongelijke verbanden tussen gender en stedenbouw onder de loep genomen. Aan de hand van multidisciplinaire feministische en queerliteratuur onderzoekt het de impliciete normen die stedelijke constructies en bestuursmodellen hebben gevormd en toont het hoe planning sociale, seksuele en raciale hiërarchieën heeft kunnen reproduceren - of zelfs structureren. Dit deel is een kritische basis om gendermainstreaming niet louter als een methode te benaderen, maar als een structurele transformatie van het overheidsoptreden.

Het tweede deel biedt een kader van de Brusselse planningsinstrumenten vanuit een genderperspectief en benadrukt dat deze instrumenten niet neutraal zijn: hun logica, hun institutionele versnippering en de manier waarop ze worden ingezet bepalen in sterke mate de mogelijkheden om gelijkheid te integreren in het territoriaal beleid. Het belicht de hefbomen én de blinde vlekken die specifiek zijn voor de Brusselse context.

Het derde deel vertrekt van vier klassieke territoriale figuren van Brussel - concentrisch, duaal, radiaal en polycentrisch - en toont aan dat gender een transversaal kader is om deze structuren te lezen. Genderspecifieke gegevens maken ongelijkheden niet alleen zichtbaar. Ze interageren met de stedelijke morfologie, beïnvloeden de manier waarop die georganiseerd is en ondergaan op hun beurt de effecten daarvan. Deze vergelijkende analyse toont aan dat stadsvormen en genderverhoudingen elkaar wederzijds beïnvloeden, waarbij een gendergerichte benadering onzichtbare dynamieken zichtbaar maakt.

Tot slot hanteert het laatste deel een vergelijkend perspectief via de cases van Montreal en Wenen. Het doel van deze benchmarking dient niet om modellen te kopiëren, maar om ze als inspiratie te gebruiken bij het nadenken over de concrete voorwaarden voor een meer gendergelijke planning. Door de ervaringen in Brussel te toetsen aan andere steden, wordt zowel het belang van en duidelijk welke actiemogelijkheden er nog zijn en wordt tegelijk de nadruk gelegd op het belang van een gesitueerde, kritische en pragmatische benadering van gendermainstreaming.

STADSPLANNING EN DE GENDER-ORDE: DE SITUATIE VANDAAG

Al tientallen jaren toont een indrukwekkend corpus van multidisciplinaire feministische en queerliteratuur over geografie, stedenbouw, sociologie, antropologie, geschiedenis, rechten, politieke wetenschap en filosofie dat de stad niet genderneutraal en niet gendergelijk is. Toch is dit onderzoek lange tijd gemarginaliseerd gebleven, zowel binnen de academische wereld als in het overheidsbeleid. Gendermainstreaming doorbreekt die marginalisering en onderstreept het belang van een paradigmashift in het bestuur en de planning van de stad.

Dit historisch overzicht van de verbanden tussen gender en stedelijke planning steunt op een uitsluitend westers corpus, voornamelijk uit de Verenigde Staten. Baanbrekend onderzoek naar de relatie tussen gender en stedelijke ruimte werd immers vaak uitgevoerd in westerse contexten, waar feministische bewegingen een cruciale rol speelden bij het zichtbaar maken van genderongelijkheden in de stadsplanning. In de Verenigde Staten hebben studies van onder meer Dolores Hayden en Jane Jacobs de manier waarop steden worden ontworpen en ervaren diepgaand beïnvloed, door het belang van inclusieve en rechtvaardige stedelijke omgevingen te benadrukken. Dit werk heeft ertoe bijgedragen dat steeds meer wordt erkend dat het integreren van een genderperspectief in zowel stadsplanning als onderzoek noodzakelijk is.

Het doel van feministische en queerstudies was om verhalen en ervaringen zichtbaar te maken die lange tijd verzwegen of gemarginaliseerd werden: enerzijds door middel van 'positivistische' stadswetenschappen die wetenschappelijke kennis superieur achtten aan andere vormen van kennis, zoals ervaring of knowhow, en anderzijds door middel van androcentrische studies die vertrekken van kennis geproduceerd door en voor mannen (Kern, 2010).

Ondanks het beeld van vrijheid en moderniteit dat vaak met steden wordt geassocieerd, blijven ze "een weerspiegeling van dominante sociale normen en een gestandaardiseerde, vaak uitsluitende sociale, economische, stedenbouwkundige en landschappelijke dynamieken." (Luxembourg en Messaoudi, 2017). Stedelijke ruimtes en hun gebruik zijn ingebed in sociale genderverhoudingen die doorwerken in verschillende domeinen van het sociale, professionele en gezinsleven. Deze verhoudingen bevoordelen doorgaans mannen, ten nadele van vrouwen en LGBTQIA+-personen (Kern, 2020; Lieber, 2008; EIGE, 2020). Sociale genderverhoudingen worden bovendien versterkt door andere machtsverhoudingen, zoals raciale discriminatie, economische uitbuiting en culturele distinctie. Op die manier is de sociaal-ruimtelijke structuur is doordrongen van een hiërarchisering van genders, waarbij planning een belangrijke rol speelt.

Het heteronormatieve model is duidelijk in de stadsplanning aanwezig (Frisch, 2002): de gebruikte tools, de werkmethodes van de actoren en de concrete effecten op de stadsontwikkeling drukken allemaal een genderdimensie op de stad. Doordat ze gebaseerd zijn op zogenaamd rationele en objectieve technieken zoals statistiek, cartografie en recht, hebben de stedelijke disciplines en beroepen de genderdimensie van hun kennis- en beslissingstools lange tijd nauwelijks in vraag gesteld (Greed, 2005).

DE FUNCTIONALISTISCHE STAD

Institutionalisering van het kerngezin

Historisch gezien vinden stadsplanning en de ontwikkeling van een 'heteroseksuele moraal' (Frisch, 2002) hun oorsprong in de industriële revolutie. Deze moraal categoriseert seksuele oriëntatie en verheerlijkt mannelijkheid, terwijl ze elke seksuele praktijk buiten het huwelijk, zonder voortplantingsdoel of tussen personen van hetzelfde geslacht, afwijst op basis van een onderscheid tussen het 'normale' en het 'pathologische'.

De vroege stadsplanning was doordrongen van deze dominante sociale en morele normen en verhief bovendien het mannelijke lichaam tot referentie voor de ontwikkeling van

de stad (Massey, 1994).

De reproductie van ongelijkheden, discriminatie en geweld is gebaseerd op een hiërarchische opvatting van gender die sociale normen in stand houdt en bijdraagt aan de mythe van mannelijke superioriteit (Gazalé, 2017) en aan een conservatieve sociale orde.

Vertrekkend vanuit het dagelijks en privéleven hebben feministische en queerstudies aangetoond dat de alledaagse stedelijke praktijken van vrouwen en LGBTQIA+-personen sterker worden beperkt - of zelfs ontmoedigd - door de manier waarop de stadsplanning deze genderhiërarchieën reproduceert.

Functionele scheiding, suburbanisatie en het 'male breadwinner' model

De ruimtelijke scheiding van stedelijke functies en zonering, twee basisprincipes van de functionalistische stad, hebben er mee voor gezorgd dat vrouwen voornamelijk worden toegewezen aan de privésfeer en dat LGBTQIA+-personen onzichtbaar blijven of zelfs onderdrukt worden.

Functionele scheiding houdt in dat specifieke functies (wonen, kantoren, handel, voorzieningen, industrie ...) aan afzonderlijke stedelijke ruimtes worden toegewezen. Dit stedenbouwkundige principe verspreidde zich vanaf de 19e eeuw geleidelijk in de meeste westerse steden, aanvankelijk om werk- en woonruimtes te scheiden en later om het goederenverkeer gemakkelijker te maken (Jappe, 2017). Binnen de expansie van het kapitalistische productiemodel sloot deze scheiding tussen woonruimtes en economische productieruimtes (secundair en tertiair) ook aan bij een ideaal van moderniteit en economische groei (logistiek, bouw, vastgoed, consumptie ...) (Hayden, 1977 en 2017).

De scheiding van functies had niet alleen een economische reden, maar bevestigde en verankerde de gendergebonden arbeidsverdeling ook ruimtelijk. Waar vrouwen en mannen vroeger op het platteland samenwerkten, zorgde de industrialisering ervoor dat de werkruimte werd losgekoppeld van de privéruimte (Magri, 2018). Deze functionele scheiding legde het onderscheid tussen productief en reproductief werk ook ruimtelijk vast. Betaalde productieve arbeid werd gekoppeld aan de figuur van de 'male breadwinner' (Wekerlé, 1985; Huning, 2019), terwijl onbetaalde reproductieve arbeid voornamelijk door de huisvrouw werd verricht, die zorgde voor de kinderen, ouderen en de meeste huishoudelijke taken (boodschappen doen, koken, schoonmaken, wassen ...). Deze gedifferentieerde en genderspecifieke rollen werden ruimtelijk verankerd in de structuur van de stad via zoneringsinstrumenten van de functionalistische stedenbouw.

Zo ontstond een sociaal-ruimtelijke structuur die aansloot bij bij de economische groei van tertiaire activiteiten in de stadscentra en industriële activiteiten aan de rand van de stad, waarvoor in de vroege jaren 1950 nog overwegend mannelijke arbeidskrachten werden ingezet. De functionele scheiding stimuleerde gezinnen om naar de buitenwijken te verhuizen (Hayden, 1977). De lagere grondprijzen in deze nieuwe woonwijken stimuleerden op hun beurt de ontwikkeling van de bouwsector, en het openbaarvervoersnet (metro, trein) en het individueel vervoer (snelwegen) om verplaatsingen sneller te laten verlopen.

Het gebrek aan collectieve infrastructuren zoals kinderopvang, parken of buurtvoorzieningen wijst erop dat de functionalistische stad was gebouwd op nogal simplistische voorstellingen van het dagelijks leven en nauwelijks plaats voorzag voor kinderen in de buitenruimte. Andere leefvormen dan het kerngezin werden grotendeels buiten beschouwing gelaten in theorieën en instrumenten van de stadsplanning en de architectuur.

Tot de jaren 1970 hadden planningstheorieën nauwelijks aandacht voor alleenstaande vrouwen, weduwen, eenoudergezinnen of het gemeenschapsleven (Prepinsky, 2023). Kinderen verschenen in de planning enkel via de moederrol van vrouwen. De kloof tussen stedenbouwkundige principes en de dagelijkse realiteit was in de 19e en 20e eeuw behoorlijk groot.

Bovendien maakte de functionele scheiding het voor sommige vrouwen een pak moeilijker om werk te vinden, waardoor sociaal-economische ongelijkheden tussen vrouwen en mannen alleen maar groter werden. Die ongelijkheden waren echter sociaal gedifferentieerd: sommige vrouwen konden, dankzij een auto en/of betaling van huishoudelijk werk (Hochschild, 2017), een betaalde job combineren met woon-werkverkeer en huishoudelijke taken. De vrouwen die het meest benadeeld waren, waren vrouwen die omwille van hun woonplaats en/of het gebrek aan openbaar vervoer en voorzieningen voor het vervullen van hun huishoudelijke taken, genoodzaakt waren hun baan op te geven (Wekerlé, 1985 a).

Tot slot werden de functionele scheiding en suburbanisatie nog verscherpt door het beeld van de stad als een plek die gevaarlijk is voor vrouwen (Wekerlé, 1985 b). De te dichte bebouwing van de stad werd als ongeschikt voor gezinnen beschouwd en de steden werden geassocieerd met moreel verval (drankgelegenheden, prostitutie ...). Historica Dolores Hayden (1977) toonde aan hoe de stad in stedenbouwkundige en economische kringen werd gekoppeld aan een uitgesproken mannelijke seksualiteit die gevaarlijk is voor vrouwen, wat bijdroeg aan een impliciete controle op vrouwelijke seksualiteit (Jablonka, 2019).

Opgelegde heteronormativiteit en clandestiene ruimtes voor homo's en lesbiennes

Stedenbouwkundig historicus Michael Frisch (2002) stelt vast dat de 19e-eeuwse stadsplanning uitging van heteroseksualiteit als norm en geen ruimte liet voor alternatieven. Personen met een niet-normatieve seksualiteit werden genegeerd of als problematisch beschouwd, zelfs door progressieve planningstheoretici zoals Jane Jacobs (Frisch, 2002).
Stedelijke ruimte is een belangrijk sociaal bindmiddel, maar gemarginaliseerde groepen zoals LGBTQIA+-personen hebben daar doorgaans minder toegang toe (Doan, 2011). De ontmoetingsplekken van deze gemarginaliseerde, onzichtbare en onderdrukte groepen waren voor 1969 vaak clandestien en tijdelijk, en bevonden zich in prostitutiezones, op openbare plaatsen die als gevaarlijk werden beschouwd zoals parken, in openbare toiletten en in achterruimtes van bepaalde cafés, verborgen voor het grote publiek (Doan, 2011).

Tot de jaren 1980 waren cafés, clubs en andere ontmoetingsplaatsen voor homo's en lesbiennes toevluchtsoorden tegen het politiegeweld, maar ook plaatsen voor sociale interactie en seksualiteit. Ze hadden dus een uitgesproken politieke en solidariteitsfunctie (Atherton Lin, 2024). Cy Lecerf Maulpoix (2024) merkt op dat fysieke ruimtes een collectieve organisatie en vormen van solidariteit tussen de leden van deze groepen mogelijk maken. Ondanks hun precair en informeel karakter waren deze ruimtes echte sociale ontmoetingsplekken en waren ze voor deze groepen het vertrekpunt om hun rechten op de stad op te eisen.

DE NEOLIBERALE STAD

Oppervlakkige erkenning van genderongelijkheden en genderdiscriminatie

De neoliberalisering van steden - gekenmerkt door de herwaardering van centrale wijken om de middenklasse en bedrijven aan te trekken - viel samen met de grotere zichtbaarheid van feministische en queerbewegingen.

De stedelijke hiërarchieën werden hertekend, sloop en nieuwbouw maakten plaats voor renovatie en monofunctionaliteit werd vervangen door een functionele mix als leidraad voor het organiseren van de stedelijke ruimte. Professionals in ruimtelijke ordening konden gebruikmaken van nieuwe instrumenten, zoals participatieve procedures en meer kwalitatieve benaderingen (interviews, focusgroepen ...), zonder daarbij de top-downlogica van de stedenbouw en de stadsplanning radicaal te veranderen.

De opkomst van de homowijk en de bredere aandacht voor de veiligheid van vrouwen wekten soms de indruk dat de stedelijke heteronormativiteit was afgenomen. Vooral omdat vrouwen en LGBTQIA+-personen nu een belangrijke plaats innemen in de publieke identiteit van de meeste westerse steden. Bovendien staat het aanpakken van genderongelijkheden duidelijk hoger op de beleidsagenda en worden homobuurten nu erkend en in hun waarde gezet.

Institutionalisering van homobuurten

Samen met de aandacht voor stadsontwikkeling en de toeristische aantrekkingskracht van steden, moet ook rekening gehouden worden met gezondheid en sociale controle als gevolg van de hiv-epidemie, zodat homobuurten echt erkend kunnen worden (Giraud, 2014; Niedergang, 2023).
Deze buurten, die vroeger een duidelijke protestdimensie hadden, zijn deels uitgegroeid tot symbolen van de toeristische en commerciële aantrekkingskracht van steden (Nash & Gorman-Murray, 2014; Giraud, 2014, Bourcier, 2018). Met de jaren hebben de homobuurten, onder invloed van gentrificatie (Giraud, 2014; Schulman, 2019) en in het bijzonder de door Schulman (2019) beschreven 'gentrification of the mind', hun protestdimensie verloren doordat ze zich hebben aangepast aan heteropatriarchale en commerciële levensstijlen, waarbij de sociale verdringing van personen die door de hiv-epidemie werden getroffen, grotendeels buiten beeld bleef.

Door deze gedeeltelijke erkenning is de onderlinge verbondenheid van de gemeenschap echter afgebrokkeld. Zo blijkt bijvoorbeeld dat vooral wordt gesproken over homowijken (Giraud, 2014). Lesbiennes (Cattan en Clerval, 2011) en trans personen - die doorgaans minder economische middelen hebben - zijn binnen deze sociale en ruimtelijke erkenning geleidelijk naar de achtergrond verschoven.

Vervrouwelijking van de stedelijke identiteit

Ondanks de grotere plaats die vrouwen innemen in de identiteit van steden, zorgen gevoelens van onveiligheid, geweld, de aanhoudende toewijzing van vrouwen aan de privésfeer en de onaangepastheid van stedelijke ruimtes aan het gebruik dat vrouwen van die ruimte maken (Kern, 2010 en 2022) nog steeds voor ruimtelijke genderongelijkheden.

Het onveiligheidsgevoel van vrouwen en van de LGBTQIA+-gemeenschap in de openbare ruimte diende eerder als rechtvaardiging om een toezichts- en controlebeleid ten aanzien van geracialiseerde jonge mannen (Hancock, 2014) uit volksbuurten (Koerner, 2023) te legitimeren, of om voorzieningen in de wijken in te richten (verlichting, kinderopvang, groenruimtes ...) om de witte bourgeoisie aan te trekken (Kern,

2010). Daarom wint het begrip 'genderificatie' (Van den Berg, 2013) aan terrein: het maakt zichtbaar hoe beleid en stedelijke vernieuwingsstrategieën, de beveiliging van de openbare ruimte en gentrificatieprocessen gender kunnen instrumentaliseren. Dit proces leidt er uiteindelijk toe dat de stedelijke ruimtes worden vormgegeven volgens de normen van de heteroseksuele middenklasse.

Stadsbudgetten

Wanneer we kijken naar de uitgaven van de steden, merken we op dat er nog altijd genderongelijkheden zijn. Allereerst blijkt dat investeringen in openbare voorzieningen en openbare ruimte, over alle sectoren heen, vooral bedoeld zijn voor en gebruikt worden door mannen (Raibaud, 2015 a).

Ondanks dat er wel degelijk vooruitgang werd geboekt op het gebied van ongelijkheden en discriminatie van vrouwen en LGBTQIA+-personen, hebben de toenemende marktregulering binnen het stedelijk bestuur - ten koste van een niet-marktgerichte en herverdelende logica - evenals de krappe budgetten voor maatregelen rond gendergelijkheid, de merkbare impact van die vooruitgang beperkt.

De terugkeer van de middenklassen naar de stad en de daarmee gepaard gaande gentrificatie hebben de huurprijzen de hoogte in gejaagd, waardoor een deel van de meest kwetsbare bevolkingsgroepen naar de stadsrand wordt verdrongen, onder wie vrouwen en LGBTQIA+-personen. Bovendien hebben de beperktere toegang tot diensten en voorzieningen tegen prijzen onder de marktprijs als gevolg van een inkomensherverdeling en de strengere controle op de sociale overheidsuitgaven ervoor gezorgd dat een hoger aandeel van de kosten voor basisdiensten aan individuen wordt doorgerekend.

Achter de schermen van de neoliberale stad

Vrouwen hebben vandaag nog steeds weinig vat op de stedelijke planningsprocessen. Hoewel er meer vrouwen dan mannen zijn in zowel opleidingen als planningsbesturen (Greed, 2005; Jonhson en Crum-Cano, 2011), zijn ze ondervertegenwoordigd in beslissingsfuncties. Besturen worden nog steeds grotendeels geleid door mannen, mede als gevolg van het glazen plafond. Bovendien toont het onderzoek van Greed (2005) bij gemeentelijke stedenbouwkundige diensten aan dat vrouwen niet automatisch over gerichte genderexpertis beschikken. Greed (2005) stelt echter vast dat, naast het opnemen van gendergelijkheid in de beleidsprioriteiten, een proactieve inzet nodig is om de aandacht van andere teamleden te vestigen op gendergelijkheid en om het blijvend op de agenda te houden.

Wat de burgerparticipatie van vrouwen betreft, tonen onderzoeken aan dat participatieve methodes weliswaar luisteren naar zowel mannen als vrouwen, maar minder gewicht toekennen aan de inbreng van vrouwen en hen minder spreektijd geven (Raibaud, 2015 b). In het verlengde van maatregelen voor gendergelijkheid, zoals pariteit, pleit Petra Doan (2011), hoogleraar stedelijke en regionale planning, ervoor om LGBTQIA+-personen te betrekken in elke fase en bij alle organen van de planning. Op die manier kan het structurele gebrek aan aandacht voor hun noden worden opgevangen.

Tot slot werden er de laatste jaren verschillende innovatieve genderbewuste projecten op de rails gezet onder impuls van het beleid rond gendermainstreaming en genderplanning. Het gaat onder meer om projecten voor de herontwikkeling van schoolomgevingen en speelplaatsen (Maruejouls, 2022) en van openbare ruimtes, maar ook collectieve woonprojecten die iets willen doen aan de onzekere woonsituatie van vrouwen en het risico dat ze hun huis kwijtraken (Desroches, 2020).

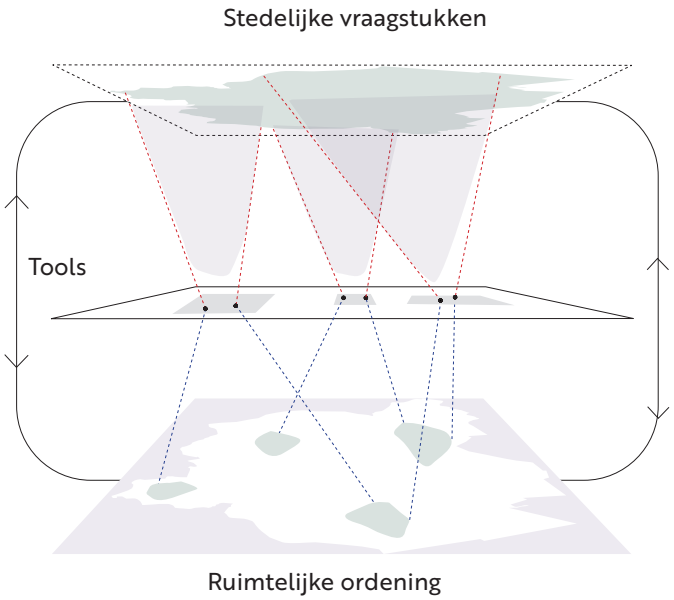
GENDERMAINSTREAMING IN DE BRUSSELSE PLANNING

Om gendermainstreaming in het Brussels Gewest praktisch toe te passen, is het belangrijk om eerst het ontstaan van de verschillende instrumenten te begrijpen en in de juiste context te plaatsen. Daarnaast is het essentieel om aandacht te hebben voor de stedelijke vraagstukken die de Brusselse planning mee hebben vorm gegeven. Deze tekst biedt een eerste kadering en dient als inleiding op het volgende deel van de territoriale diagnose.

Een nieuw stedelijk vraagstuk

Het gebruik van tools voor ruimtelijke planning en controle op wat er gebouwd wordt, is nooit neutraal. Het weerspiegelt altijd een sterk geïnternaliseerde territoriale cultuur. Voor deze diagnose is het daarom belangrijk om de oorsprong en het doel van de verschillende instrumenten te begrijpen, zodat de toepassing van gendermainstreaming in de Brusselse ruimtelijke planning in de juiste context kan worden geplaatst..

Op het eerste gezicht lijkt dit eenvoudig: planningsinstrumenten worden ontwikkeld om een reeks stedelijke uitdagingen en vraagstukken aan te pakken binnen verschillende afgebakende gebieden van het grondgebied. De onderliggende logica wordt hieronder schematisch weergegeven.

↑ Overzicht van hoe ruimtelijke planning werkt

De huidige organisatie van het territoriaal bestuur is echter het resultaat van zowel reacties op stedelijke uitdagingen als institutionele veranderingen. Naar aanleiding van de meest recente bestuurlijke hervorming werden de opdrachten van de verschillende instanties, waaronder Urban en Perspective, duidelijker van elkaar onderscheiden.

Voor Perspective betekent dit zowel een kans om haar rol in de Brusselse stadsplanning te versterken als de verantwoordelijkheid om nauw samen te werken met andere betrokken partijen om toe te zien op de effectieve uitvoering van de opdrachten.

Stedelijke vraagstukken typisch voor het Brussels Gewest

Ten tijde van het ontstaan van het Brussels Gewest in 1989 werd het beleidslandschap gedomineerd door twee belangrijk thema's: het milieu en de stedelijke vernieuwing van de stadscentra. Beide hadden te lijden onder de concentratie van tertiaire en onderwijsactiviteiten, maar ook onder de ontwikkeling van mobiliteitsinfrastructuren om die functies toegankelijk te maken. Daarom gaven de Brusselse autoriteiten al snel - en gedurende lange tijd - voorrang aan de vernieuwing van de Vijfhoek en de eerste kroon, ook wel de 'arme sikkel' genoemd. De goedkeuring van het gewestplan in 1979 had al geleid tot het afbakenen van een prioritair interventiegebied voor deze vernieuwing. Die vernieuwing bleef evenwel niet beperkt tot de renovatie van het gebouwenbestand. Daarnaast werd ook de sociale kloof aangepakt - historisch gezien het belangrijkste stedelijke aandachtspunt voor het Brussels Gewest. Dit beleid vertaalt zich in betere stedelijke diensten zoals scholen, toegang tot sport, handelsdynamiek, kinderopvang en een versterkt verenigingsweefsel, met het oog op meer sociale verbondenheid. Dat betekent echter ook dat er

inspanningen worden geleverd om huisvesting toegankelijker te maken, een uitdaging die in Brussel tot op vandaag onvoldoende wordt aangepakt.

Het tweede grote stedelijke vraagstuk, zoals blijkt uit de planningsinstrumenten, is dat van de functionele mix. Deze mix vormt een heel ander verhaal en hangt samen met het gewestplan, dat bedoeld was om een evenwichtige verdeling van functies te garanderen. Het plan had tot doel zowel een gezonde economische ontwikkeling te waarborgen als de esthetische en landschappelijke kwaliteiten te behouden. Daarnaast omvatte het de expliciete wens om de zogenaamd zwakke functies op de markt - destijds wonen en industrie - te beschermen tegen de toen dominante functies, namelijk kantoren en hotels. Het Gewestelijk Bestemmingsplan (GBP) streeft deze doelstellingen nog steeds na in zijn huidige vorm.

Een bestemmingsplan berust op één fundamenteel principe: het wettelijk vastleggen onder welke voorwaarden grond of vastgoed op de markt kan worden gebracht, door te beperken welke soorten programma's er kunnen worden ontwikkeld. Het GBP erfde een concentratie van banen in de tertiaire sector, voornamelijk rond de kleine ring, de Louizalaan en de Europese wijk, alsook enkele grote assen in het oosten van Brussel. Om die concentratie te ondersteunen, werd ook de zware vervoersinfrastructuur uitgebouwd. De polarisatie van de werkgelegenheid werd verder verscherpt door de regel rond bereikbaarheid in de GSV, wat heeft geleid tot een openbaarvervoersnet dat in essentie is afgestemd op het woon-werkverkeer, terwijl vrijetijdsbesteding, care (zorg) en andere verplaatsingsbehoeften in de samenleving steeds belangrijker worden. Net deze bereikbaarheid heeft de laatste jaren een centrale plaats gekregenin het politieke debat. De uitvoering van het Good Move-plan door Brussel Mobiliteit heeft heel wat gevolgen, vooral voor het gebruik en de verdeling van de openbare ruimte.

Hoewel het gewestplan bedoeld was als een instrument voor de regulering van verdringende functies, introduceerde het ook een zeer specifiek mechanisme voor Brussel: de Overlegcommissie voor elke vastgoedontwikkeling die een impact heeft op het gemeenschapsleven. Dit vierde stedelijke vraagstuk hangt samen met burgerparticipatie. Hoewel de Overlegcommissie pas achteraf tussenkomt in het ontwikkelingsproces van een bouwkundig of stedenbouwkundig project, heeft ze zeer zeker bijgedragen aan het duurzaam verankeren van een participatiecultuur. Bij de oprichting van het Brussels Gewest bestond de belangrijkste bijdrage van de stedenbouw in de institutionalisering van participatie en overleg binnen het planningsproces, onder meer via de invoering van 'rondetafelgesprekken', die vergelijkbaar zijn met de huidige projectvergaderingen. Vandaag blijft participatie een van de belangrijkste aandachtspunten voor een degelijke planning. Ze vindt echter maar moeilijk haar plaats in de ontwikkelingsprocessen van RPA's, met name wanneer het publiek grond of vastgoed wil ontwikkelen of in het kader van projectvergaderingen.

Het laatste stedelijke vraagstuk dat de voorbije tien jaar steeds belangrijker is geworden, is dat van milieuongelijkheid. Deze ongelijkheid leidde tot de oprichting van het Brussels Instituut voor Milieubeheer, vandaag Leefmilieu Brussel. Dit is geen onbelangrijk detail, want naast het overnemen van het beheer van een grote vastgoedportefeuille, heeft deze instelling een sterke expertise opgebouwd en heeft ze duidelijk een hand in heel veel stedelijke projecten. Parkbeheer en stadsecologie werden daardoor al snel op gewestelijk niveau samengebracht. Dit vraagstuk van milieuongelijkheid vindt zijn weerslag in de planning via strategische en verordenende plannen, onder meer in het kader van de herziening van het GBP of de RPA's.

Wat kunnen we leren uit dit historisch overzicht van stedelijke vraagstukken?

De hierboven aangehaalde vraagstukken zijn een product van hun tijd. Ze houden verband met de Verklaring van Bologna in de wereld van de stedenbouw. Voor de economie en stedelijke sociologie zijn ze gekoppeld aan de concepten van het Recht op de Stad (Lefebvre, 1968) en de ongelijke toegang van bevolkingsgroepen tot de sociale en economische middelen die de stad biedt (Castells, 1978, en Harvey, 1973). Tegelijkertijd weerspiegelen ze de geleidelijke integratie van de ecologische dimensie (Merrifield, 2014).

Het gendervraagstuk is vandaag ook een stedelijk vraagstuk geworden. Rekening houden met de genderdimensie is niet zomaar een nieuwe stedelijke uitdaging. Het illustreert onze tijd, gekenmerkt door toenemende individualisering en de kruising van uiteenlopende maatschappelijke vraagstukken. Daarnaast schetst het ook een mogelijke evolutie op het vlak van gelijkheid, ruimtelijke rechtvaardigheid en de erkenning van identiteiten.

Die integratie is bovendien grotendeels het resultaat van een meer gedetailleerde en diepgaande aanpak van de stedelijke vraagstukken die eraan voorafgaan. Het begrip inclusiviteit is verweven met het begrip milieuonrechtvaardigheid en met de mogelijkheid om je comfortabel en veilig te verplaatsen, of om je te ontwikkelen in een stedelijke ruimte waarin sociale breuklijnen beperkt blijven. Meer fundamenteel maakt net de grote Brusselse traditie van overleg het mogelijk om het genderthema geleidelijk een plaats te geven in het stedenbouwkundige debat. Vandaag is gender een vraagstuk geworden dat dringend moet worden aangepakt, ongeacht de opportuniteit of de locatie van een project.

Hieruit blijkt het belang van een transversale aanpak, waarbij genderthema's doorsijpelen in alle beleidsdomeinen die verband houden met territoriale ontwikkeling, omdat ze een veranderde kijk op het overheidsoptreden weerspiegelen. Volgens Perspective verdienen deze thema's bovendien volwaardige aandacht. Ze moeten aan bod komen bij elke vorm van stedelijke ontwikkeling en als dusdanig worden geïntegreerd in de grote strategische planningsdocumenten en in de regelgevende planningsteksten.

SOCIAAL-RUIMTELIJKE STRUCTUREN IN BRUSSEL

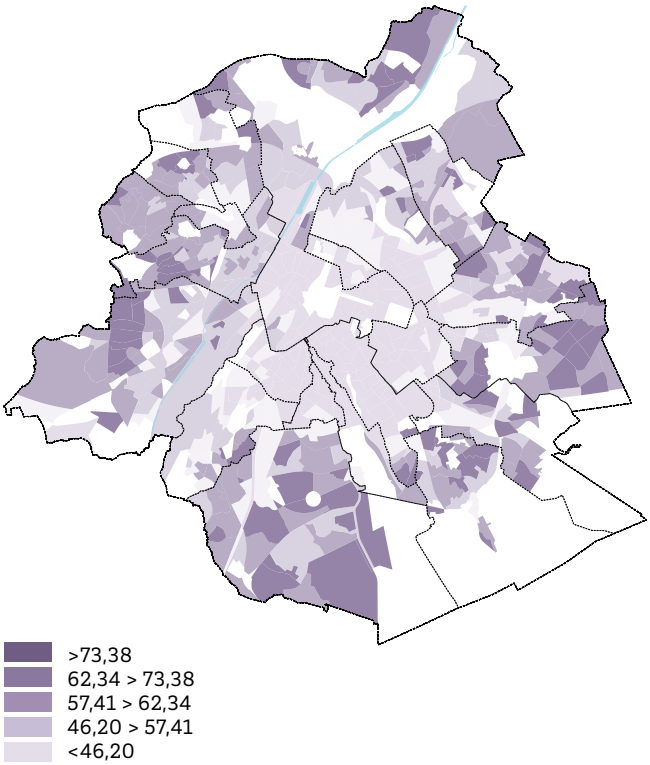
Het Brussels Gewest wordt gekenmerkt door een complexe territoriale organisatie, waarin verschillende ruimtelijke logica's samenkomen: concentrisch, duaal, radiaal en polycentrisch. Deze vier patronen van stedelijke vormgeving bepalen in belangrijke mate de ongelijkheden in toegang tot diensten, collectieve voorzieningen en kansen. Door opnieuw naar deze structuren te kijken met een genderbril wordt duidelijk hoe de ruimtelijke organisatie sociale en genderongelijkheden mee helpt reproduceren of net verkleinen.

De concentrische stad

De concentrische structuur van Brussel is gebaseerd op een morfologische en functionele gradiënt rond het historische centrum: de Vijfhoek vormt de stedelijke kern, gevolgd door een dichte en goed uitgeruste eerste kroon en vervolgens een meer residentiële en gefragmenteerde tweede kroon. Deze organisatie in concentrische cirkels is historisch verbonden met opeenvolgende verstedelijkingsgolven, sociale differentiatie in de bevolkingssamenstelling en de spreiding van openbare diensten. Het resultaat is een territoriale hiërarchie waarin het centrum institutionele en commerciële functies concentreert, terwijl de periferie voornamelijk residentieel is.

Een genderspecifieke lezing van deze structuur wordt vooral duidelijk in de kaart van de economische afhankelijkheidsratio. Hieruit blijkt dat jongeren onder de 18 jaar en 65-plussers - twee groepen waarvoor zorgarbeid erg belangrijk is en vaak door vrouwen wordt verricht - zich vooral in de tweede kroon bevinden. Deze ruimtelijke verdeling wijst op verschillende zorglasten in verschillende gebieden en maakt een impliciete gendergebonden geografie van sociale noden zichtbaar. De combinatie van een hogere concentratie van afhankelijke bevolkingsgroepen en een lagere dichtheid van diensten zorgt ervoor dat er extra aandacht moet uitgaan naar het nabijheidsbeleid en een inclusieve ruimtelijke ontwikkeling.

De verdeling van jongeren onder 17 jaar, 30-44-jarigen en 65-plussers toont een boogvormige geografie volgens leeftijd rond het centrum: kinderen zijn vooral geconcentreerd in het westen, werkende volwassenen in het centrum en de eerste kroon, en senioren in de oostelijke periferie. Deze ruimtelijke structurering werpt licht op de uiteenlopende noden op het gebied van voorzieningen, mobiliteit en zorgdiensten en maakt zichtbaar dat een territoriale logica sterk gendergebonden is, maar vaak onzichtbaar blijft.

↑ Kaart van de economische afhankelijkheidsratio – BISA.

Uitgedrukt als percentage vergelijkt de economische afhankelijkheidsratio het aantal personen jonger dan 18 jaar en 65-plussers met de bevolking tussen 18 en 64 jaar. Met andere woorden, het toont de verhouding tussen het aantal personen dat wordt verondersteld 'afhankelijk' te zijn van anderen voor dagelijkse handelingen - jongeren en ouderen - en het aantal personen dat deze zorglast kan dragen, namelijk de actieve bevolking.
De kaart toont een uitgesproken contrast tussen lage waarden - wat wijst op een sterke oververtegenwoordiging van de actieve bevolking - in de Vijfhoek en in het oosten en zuidoosten van de eerste kroon enerzijds, en middelhoge tot hoge waarden in het westen en noorden van de eerste kroon en nog sterker in de tweede kroon anderzijds.

De duale stad

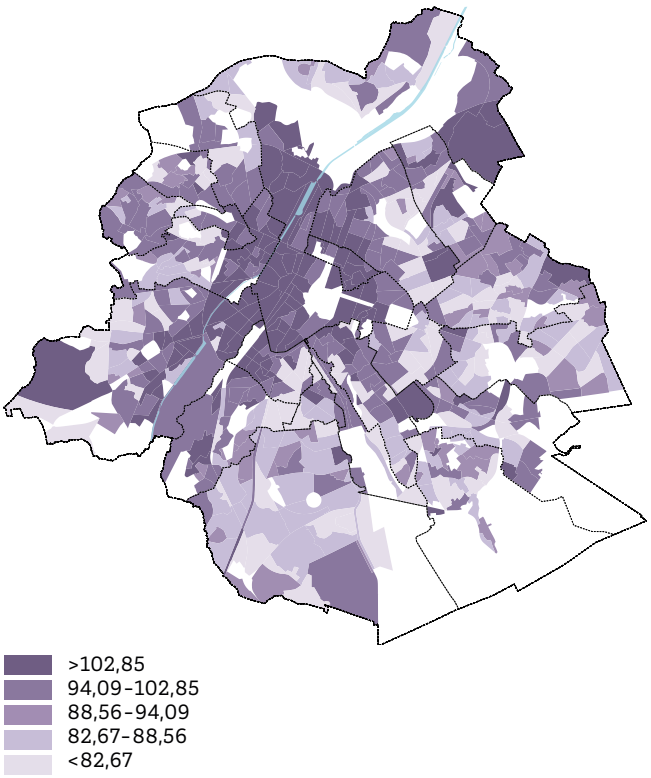
Brussel wordt doorkruist door een oost-west breuklijn, gevormd door de Zennevallei en het kanaal. De historische scheiding komt nog steeds tot uiting in de uitgesproken verschillen tussen het welvarendere oosten, met een rijk cultureel aanbod, meer groen en een kwaliteitsvollere huisvesting, en het meer volkse, dichtbebouwde en multiculturele westen. Deze duale structuur is het resultaat van een opeenstapeling van ongelijkheden: industriële ontwikkeling in het westen, suburbanisatie van de middenklassen in het oosten, en verschillen in overheidsbeleid en investeringsdynamiek (Van Criekingen, 2006).

De kaart van de geslachtsratio toont dat mannen oververtegenwoordigd zijn in de dichtbevolkte centrumwijken, vooral langs de noord-zuidas langsheen het kanaal. Vrouwen zijn daarentegen sterker vertegenwoordigd in de tweede kroon, onder meer in bepaalde sociale woonwijken. Het ruimtelijke contrast maakt gendergebonden differentiatieprocessen in de stad zichtbaar, tussen gebieden waar meer mannen wonen - vaak beter zichtbaar in de openbare ruimte - en gebieden waar meer vrouwen wonen, die soms geïsoleerd zijn of afhankelijk zijn van collectieve voorzieningen. Deze polarisatie versterkt de uitdagingen op het vlak van dagelijkse mobiliteit, toegang tot zorg en het ervaren veiligheidsgevoel.

De radiale stad

De Brusselse radiale stad ontvouwt zich langs een netwerk van historische assen - de steenwegen - die stervormig vanuit het centrum uitstralen. Historisch hebben deze wegen de verkeersstromen, de handel en de stedelijke ontwikkeling gestructureerd en bepalen ze nog steeds de mobiliteitsstromen, ontwikkelingsprioriteiten en verdichtingszones. De ruimtelijke organisatie creëert lineaire vormen van centraliteit langs de assen, terwijl de tussenliggende gebieden vaak minder worden gewaardeerd (Leloutre, 2022). Het model sluit aan bij de dynamiek van residentiële en gemeenschapsmobiliteit, waarbij inwoners zich vaak verplaatsen in het verlengde van hun oorspronkelijke buurt, volgens een kwadrantlogica (IGEAT, 2016).

Deze residentiële continuïteit volgt haar eigen sociale en genderlogica: ze weerspiegelt gemeenschappen met verschillende noden en ruimtelijke gewoonten. Het radiale model, gebaseerd op snelheid, leesbaarheid en doorstroming, geeft voorrang aan typisch mannelijke pendelmobiliteit en maakt meer gefragmenteerde en beperkte verplaatsingen - zoals verplaatsingen voor zorg of begeleiding - minder zichtbaar. Het gebrek aan gedetailleerde gendergedifferentieerde gegevens over interradiale mobiliteit en het gebruik van de tussenruimtes tussen de assen beperkt voorlopig een precieze beoordeling van de genderimpact van deze structuur en is tegelijk een belangrijke blinde vlek in de gewestelijke planning.

↑ Kaart van de geslachtsratio 2023 — BISA.

De geslachtsratio geeft het aantal mannen per 100 vrouwen in een bevolking weer. Een waarde van meer dan 100 wijst op een oververtegenwoordiging van mannen. Bij de geboorte is deze verhouding ongeveer 105, maar die neemt af met de leeftijd door de langere levensverwachting van vrouwen. Een oudere bevolking vertoont dus doorgaans een lagere geslachtsratio. Ook andere factoren beïnvloeden deze verhouding, onder meer de migratiedynamiek die verschilt naargelang geslacht en leeftijd. In Brussel hebben de Vijfhoek, de arme sikkel en de Europese wijk waarden van meer dan 100, wat wijst op een meerderheid van mannen, terwijl vrouwen talrijker zijn in de tweede kroon.

De polycentrische stad

Het polycentrisme van Brussel is het resultaat van zijn gemeentelijke historiek: elke gemeente heeft haar eigen administratieve, culturele en handelscentra. Het fijnmazige netwerk leidt tot institutionele versnippering, die zich vertaalt in verschillen op het vlak van dienstverlening, voorzieningen, beheer van de openbare ruimte en burgerparticipatie. Het model bevordert een sterke buurtdynamiek, maar creëert ook bestuurlijke ongelijkheden (Garbaye, 2005), vooral wat de erkenning van de uiteenlopende noden van de verschillende groepen betreft.

Vanuit een genderperspectief vertaalt het polycentrisme zich in een ongelijke erkenning en programmering: niet alle centra bieden dezelfde middelen en voorzieningen voor vrouwen, jongeren, LGBTQIA+-personen of ouderen. Sommige gemeenten ontwikkelen zelf voorzieningen, zoals vrouwencentra of inclusieve buurtinfrastructuren, terwijl in andere gemeenten lokale verenigingen deze noden opgevangen. Door het ontbreken van een overzichtskaart van de verdeling van genderspecifieke voorzieningen blijft deze analyse nog steeds fragmentarisch, maar de effecten zijn tastbaar in de mate van ontplooiing, veiligheid en erkenning van minderheidsgroepen in de stad.

GENDERPLANNING OP INTERNATIONAAL NIVEAU: BENCHMARKING

Gendermainstreaming, specifiek toegepast op ruimtelijke planning, leidt tot initiatieven die als 'genderbewust' worden beschouwd of initiatieven onder de noemer 'genderplanning' vallen. Het is aangewezen te analyseren hoe een intersectionele en pluralistische benadering van gender kan worden gekoppeld aan de strategieën en instrumenten van de ruimtelijke planning in het Brussels Gewest. Deze benchmarking van internationale praktijken draagt bij aan die perspectivering.

INSTRUMENTEN VOOR GENDERMAINSTREAMING

De concrete toepassing van gendermainstreaming vereist het gebruik van instrumenten die de gelijkheidsbeginselen kunnen vertalen naar operationele praktijken. Deze instrumenten maken ongelijkheden zichtbaar, maken ze meetbaar en integreren geleefde ervaringen in het territoriale beleid en lokale projecten. De volgende typologie illustreert deze diversiteit en laat zien hoe de combinatie van deze instrumenten zorgt voor een efficiëntere genderbewuste planningsaanpak.

Strategische tools

- Gender impact assessment: beoordeling van de gedifferentieerde effecten (positief, negatief of neutraal) van een maatregel, beleid of activiteit.
- Gender budgeting: analyse vanuit een genderperspectief van alle vormen van overheidsuitgaven en -inkomsten en een overzicht van de gevolgen ervan op de respectievelijke situatie van vrouwen en mannen.
- Gender index: er zijn verschillende indexen opgesteld om genderverschillen te beoordelen, vooral op internationale schaal. Eén voorbeeld is de Gender Inequality Index van de VN, die rekening houdt met drie dimensies: de reproductieve gezondheid van vrouwen, hun empowerment en hun positie op de arbeidsmarkt.

Kwantitatieve tools

- Uitgesplitste statistieken: verdeeld volgens gender geven ze weer in welke mate vrouwen en mannen nog steeds met verschillende situaties worden geconfronteerd. Door ze te kruisen met andere gegevens zoals leeftijd, inkomen, woonplaats enz. kunnen uitgebreidere analyses worden gemaakt.

Participatieve en kwalitatieve tools

- Cartografie: als representatietool en participatief ondersteuningsmiddel. Er bestaan sociale kaarten, kaarten van gebruikers, kaarten van gewoonten, mentale kaarten enz.
- Observatie van dynamiek en gebruik: observaties van het genderspecifieke gebruik van ruimtes kunnen worden verzameld in de diagnosefase of tijdens participatiemomenten om de ervaringen die tijdens de gesprekken naar voren komen te bundelen.
- Rondleidingen met een gids, plaatsverhalen, verkennende wandelingen: het doel is om de zintuiglijke ervaringen van voorbijgangers in kaart te brengen. In de meeste gevallen worden drie activiteiten gelijktijdig aangesproken: wandelen, waarnemen en beschrijven.
- Evaluatie van doelen en projecten: sommige evaluaties vertrekken van de participatie van de begunstigden van het project. Zij kunnen deelnemen aan de co-constructie van een evaluatiemethodologie rond gerichte indicatoren.

TWEE VOORBEELDSTEDEN

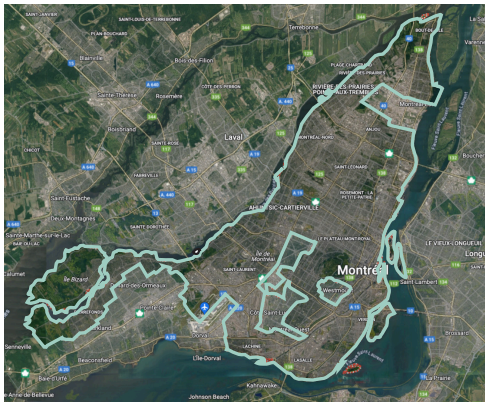
Om meer zicht te krijgen op de aanpak van genderplanning en de bijbehorende tools en processen, werden twee steden geselecteerd voor analyse: Montreal en Wenen.

Montreal werd gekozen omdat deze stad verscheidene ruimtelijke kenmerken gemeen heeft met Brussel, vooral wat betreft de aanwezigheid van kwetsbare bevolkingsgroepen in het stadscentrum. Wenen is daarentegen een pionier op het vlak van genderplanning op Europees en internationaal niveau. De stad ontwikkelde meerdere proefprojecten die een link leggen met operationele aspecten en praktische feedback opleveren.

Brussel

1,2 miljoen inwoners

Montreal

4,3 miljoen inwoners

Wenen

1,9 miljoen inwoners

MONTREAL

Context

De eerste wijken van Montreal ontstonden in de eerste helft van de 20e eeuw vanuit de oude versterkte stad. Sinds de jaren 2000 werd de identiteit van de centrumwijken opgebouwd rond hun belangrijkste stedelijke functie volgens het wijkmodel, met onder meer de amusementswijk, de museumwijk, de mediawijk, de ziekenhuiswijk, de Engelstalige universiteitswijk en de universiteitsbuurt.

Daarnaast ontstond er in de jaren 1980 ook een homowijk in het oosten van het stadscentrum, bekend als de 'Village', met bars, restaurants en nachtclubs, maar ook een LGBTQI2S-gemeenschapscentrum dat in 1988 de deuren opende. De handelszaken hebben zich er verenigd in een commerciële ontwikkelingsmaatschappij.

De Village heeft dus te maken met een commerciële gentrificatie, die past binnen een context van vastgoedopwaardering in de pericentrale wijken en de terugkeer van de middenklasse naar de stad (Bidou-Zachariasen, 1997). Dit fenomeen verdringt kwetsbare bevolkingsgroepen naar minder verstedelijkte randgebieden buiten het eiland.

Stedelijk bestuur

De stad Montreal maakt gebruik van allerlei instrumenten om te onderhandelen en economische partijen aan te moedigen om de beperkingen van haar budgettaire of institutionele slagkracht te compenseren.

In haar interacties met burgers geeft de stad Montreal de voorkeur aan een aanpak die duidelijk geïnspireerd is op een sociale en consultatieve democratie (rondetafelgesprekken, mobilisatie van inwoners enz.). En omdat er wordt gestreefd naar interculturaliteit, was het mogelijk om de identiteit van personen met een migratieachtergrond te erkennen door bepaalde wettelijke regels aan te passen aan hun culturele en religieuze gebruiken (bv. voorbehouden momenten in zwembaden).

Montreal ontwikkelde de afgelopen jaren allerhande initiatieven, vooral voor vrouwen en LGBTQIA+-personen:

- Het programma Femmes et Ville (Vrouwen en de Stad) uit 1988, dat ontstond uit een sterke feministische beweging. Het pleit voor de erkenning van de specifieke noden van vrouwen, onder meer op het vlak van toegankelijkheid, huisvesting, kinderopvang en veiligheid in de stad.
- Er werden allerlei tools ingezet, zoals het vrouwenoverleg, het charter van Montreal en de Conseil des Montréalaises (Vrouwenraad van Montreal), die stuk voor stuk het op vrouwen gerichte genderbeleid versterkten.
- De lancering van de 'Guide d'enquête sur la sécurité des femmes en ville' (Gids voor onderzoek naar de veiligheid van vrouwen in de stad) en de 'Guide d'aménagement sécuritaire' (Gids voor veilig stedelijk ontwerp).
- De stad Montreal steunde de ontwikkeling van de Village, de homowijk van Montreal, als erkenning van de LGBTQ2S-gemeenschap.
- Sinds 2018 zijn het gemeentelijk gelijkheidsbeleid voor vrouwen en voor LGBTQ2S-groepen samengevoegd. Het idee van een inclusieve stad, dat een belangrijke prioriteit is voor de gemeenten, heeft de keuze voor een intersectionele benadering gestimuleerd, iets waar ook de Conseil des Montréalaises om heeft gevraagd. Deze inclusieve stad wordt gemeten en geëvalueerd aan de hand van indicatoren zoals de territoriale gelijkheidsindex en de wandelbaarheidsindex: ADS+.

Tools

ADS +: Gedifferentieerde analyse volgens gender vanuit een intersectioneel perspectief

De nieuwste versie van ADS+, voorheen ADS, omvat een intersectionele benadering. Dit instrument werd in 2017 op vraag van de Conseil des Montréalaises bedacht en wordt aangestuurd door de dienst Diversiteit en Sociale Inclusie van de

stad Montreal. Het hoofddoel van ADS+ is om rekening te houden met de realiteit en noden van personen die genderongelijkheid ervaren. ADS+ bestaat uit een analyserooster dat de reflexiviteit van de planningsmedewerkers stimuleert. Deze benadering wil geen nieuwe praktijknormen of kant-en-klare stedelijke vormen aanreiken, maar wil ervoor zorgen dat we anders over problemen en oplossingen gaan denken om rekening te houden met gender.

ADS+ is een aanpak die in elke fase van een project kan worden toegepast. Het instrument is toepasbaar op alle besluitvormingsprocessen, dus ook de beslissingsnota's van het uitvoerend comité (gender budgeting). Door middel van gidsen en opleiding wil deze aanpak de stedelijke diensten ondersteunen en de uitvoering en evaluatie van projecten in goede banen leiden.

Precies daarom beschikt elke dienst van de stad Montreal over personen die de ADS+-aanpak begeleiden en over zogenaamde 'multipliers' die meer mensen bewust moeten maken van de genderdimensie. Daarnaast schrijft ADS+ voor dat in het team van studiebureaus en projectontwerpers één teamlid een opleiding over ADS+ gevolgd moet hebben en een ander teamlid expertise in verband met deze thema's heeft.

ADS+ is dus een analytische methodologie die deel uitmaakt van een beheerscyclus:

1. De aandachtspunten in kaart brengen:

- diagnose en de problemen vaststellen die passen binnen ADS+ in de context van het project;
- de gegevens bepalen die uitgesplitst zijn volgens geslacht en het soort discriminatie, indien die er zijn;

2. Voorstellen formuleren:

- een voorstel en een programmering uitwerken;
- nagaan of ADS+ in alle projectonderdelen wordt toegepast (doelen, input, output, indicatoren enz.);
- de sterktes, zwaktes en eisen van de belanghebbenden i.v.m. ADS+ oplijsten;

3. Het project uitvoeren:

- een ADS+-strategie uittekenen;
- ADS+ implementeren in de programmering of in het project door middel van concrete acties;

4. Het project opvolgen en evalueren:

- de voortgang van het project documenteren met kwantitatieve en kwalitatieve gegevens volgens ADS+;
- inclusieve evaluatiemethoden toepassen;
- voortgangsindicatoren bewaken en waar nodig bijsturen.

ADS+-projecten:

- Aanleg van het Grand Parc de l'Ouest: de participatie van de doelgroepen vanaf het begin aanmoedigen, met aangepaste participatiemethoden (plaats, tijdstip enz.)
- Bouw van het zwemcomplex in Rosemont: voorstel voor een universele kleedruimte

Heel concreet verloopt de uitrol van ADS+ in de ruimtelijke planning in drie fases:

1. Tweedaagse opleiding en het samenstellen van praktijkgemeenschappen

2. Verspreiding van best practices

- via een medewerker die zich vrijwillig aanmeldt;
- via best practice communities die om de twee maanden samenkomen

3. Relaties met de ontwerpers van ruimtelijke planningsprojecten

- Verplichte ADS-opleiding voor inschrijvers op aanbestedingen

Met minder dan 5 jaar ervaring op de teller is de ADS+-aanpak nog grotendeels verkennend. Wie deze aanpak al heeft toegepast, merkt onder andere een verdieping en een verbetering van de kwaliteit van het hele burgerraadplegingsproces.

Montréal

GRILLE SYNTHÈSE POUR LA RÉALISATION DE PROJETS INNOVANTS ADAPTÉS AUX BESOINS ET AUX RÉALITÉS D'UNE MÉTROPOLE DIVERSIFIÉE
>>>

IDENTIFICATION
- Données ventilées
- Caractéristiques socioéconomiques
- Points communs et enjeux différenciés des groupes
- Enjeux propres aux diversités
- Groupes visés ou ressources expertes consultées sur les enjeux

FORMULATION
- Objectifs du projet
- Indicateurs du projet
- Groupes visés ou ressources expertes consultées sur les objectifs et les indicateurs
- Résultats ou impacts anticipés différenciés
- Effet prévu sur les femmes, les hommes et les personnes issues de groupes subissant des discriminations
- Projets ne contribuant pas au renforcement des stéréotypes
- Critères d'admissibilité n'étant pas des obstacles pour certains groupes

MISE EN OEUVRE
- Équipe de projet incluant des personnes visées et des ressources expertes
- Équipe de projet, partenaires et personnes collaboratrices sensibilisées aux besoins différenciés
- Répartition équitable des ressources
- Mesures concrètes pour réduire les inégalités
- Mesures spécifiques pour l'ensemble des diversités
- Canaux de communication diversifiés
- Langage inclusif
- Vocabulaire accessible
- Images représentatives
- Consultations accessibles à des moments appropriés et dans des lieux sécuritaires
- Espaces et moyens particuliers pour la participation des groupes marginalisés
- Alternance d'hommes et de femmes dans la prise de parole
- Service de garde

SUIVI ET ÉVALUATION
- Outils d'évaluation et de mesure du progrès
- Groupes visés ou ressources expertes consultées pour les critères d'évaluation
- Utilisation équitable des ressources
- Résultats attendus atteints selon les personnes visées
- Écarts réduits ou éliminés
- Identification des personnes non représentées et de la raison de leur absence
- Modifications à apporter pour mieux répondre aux enjeux
- Reconnaissance de la contribution des personnes, groupes et organismes impliqués

22

↑ ADS+101, checklist - Stad Montreal

WENEN

Context

Wenen is bekend om haar huisvestingsprogramma 'Das Rote Wien' (Rood Wenen), dat na de Eerste Wereldoorlog werd opgestart. Het huisvestingssysteem beheert 220.000 woningen die eigendom zijn van de stad, aangevuld met 180.000 sociale woningen, waar samen bijna 40% van de Weense bevolking woont. Hoewel dit hoge aandeel sociale woningen helpt om sociaal-economische ongelijkheden te verminderen, is de stad Wenen ook een pioniersstad en referentie (benchmark) geworden wat betreft de integratie van de genderdimensie in haar planning.

Als hoofdstad heeft Wenen zowel de status van stad als van deelstaat, met de bijbehorende bevoegdheden. In het kader van haar deelstaatbevoegdheden bepaalt ze de grote lijnen van de strategische planning, de wetgeving rond steunmaatregelen voor huisvesting en de verdeling van de geldmiddelen, en ook de stedenbouwkundige en bouwvoorschriften. Als stad organiseert ze de wijkplanning en is ze verantwoordelijk voor de bestemmingsplannen.

Stedelijk bestuur

In 1994 was Wenen de eerste stad die de principes van een vrouwvriendelijke stadsplanning opnam in haar stadsontwikkelingsplan. In 2014 integreerde de stad de genderdimensie expliciet en transversaal in de verschillende planningstaken: "Een actief gemeentebeleid ten gunste van gendergelijkheid ondersteunt het creëren van rechtvaardige leefomstandigheden voor vrouwen en mannen. Genderbewuste planningsmethoden houden daarom bewust rekening met verschillende belangen en noden."

Een belangrijk kenmerk van gendermainstreaming in Wenen is dat het samenhangt met bepaalde personen die dit principe concreet toepassen binnen de administratie. Die 'sleutelfiguren' of 'referentiepersonen' hebben een doorslaggevende rol gespeeld in het volop aangaan van deze nieuwe planningsuitdagingen.

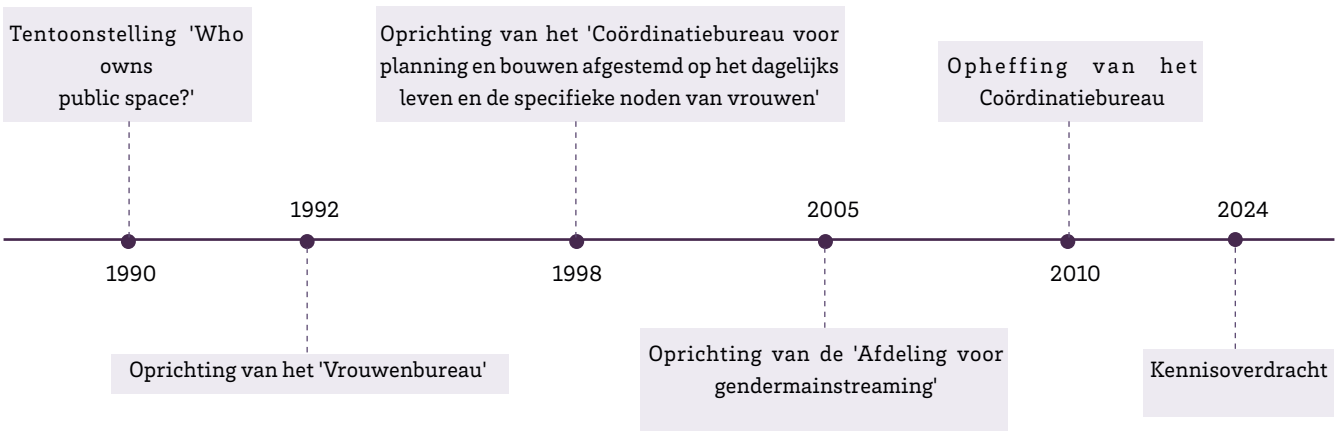
Grondslag
Het vertrekpunt voor de gendergelijke stadsplanning in Wenen was de tentoonstelling 'Who owns public space? – Women´s Everyday Life in the City' van Eva Kail in 1990. Voor het eerst toonde de tentoonstelling de dagelijkse leefwereld van acht vrouwen en meisjes: plaatsen waar ze zich goed of angstig voelen, mobiliteitsgegevens uitgesplitst naar gender en de ruimtelijke omstandigheden van huishoudelijk werk.

Het succes van deze tentoonstelling culmineerde in de oprichting van het 'Frauenburo' (Vrouwenbureau). Dit bureau voerde intussen al verschillende projecten en onderzoeken uit rond stadsplanning: het woonproject 'Frauen-Werk-Stadt', sociaal-wetenschappelijk onderzoek naar het gebruik van parken en speelterreinen in 36 parken en de gids 'Just Safe Outside'.

Institutionalisering
In de daaropvolgende 10 jaar werd het 'Koordinationsbüro für alltags- und frauengerechtes Planen und Bauen' (Coördinatiebureau voor planning en bouwen afgestemd op het dagelijks leven en de specifieke noden van vrouwen, afgekort het 'Coördinatiebureau') opgericht. Dit bureau trok zijn werkterrein verder open van vrouwen naar het ruimere begrip gender, nog steeds onder leiding van Eva Kail, die aan het hoofd stond van een vierkoppig team. In die tijd was zo'n bureau voor genderplanning vrijwel uniek in Europa.

Integratie
Na 2000 evolueerde gendermainstreaming tot een transversale strategie voor alle administratieve diensten. In 2005 werd de 'Dezernat Gender Mainstreaming' (Afdeling voor gendermainstreaming) opgericht, onder leiding van Ursula Bauer, die in de jaren 1990 ook bij het Vrouwenbureau had gewerkt.

Bij de herstructurering van het 'Geschäftsbereich Bauten und Technik' (Uitvoerend bureau voor bouw en technologie) in 2010 werd het Coördinatiebureau als afzonderlijke eenheid opgeheven. Het team van Eva Kail werd ondergebracht bij het Uitvoerend bureau, binnen de centrale coördinatie-eenheid voor planning en stadsontwikkeling.

↑ Evolutie van de integratie van gender in het bestuur — Wenen

Expertise en kennisoverdracht

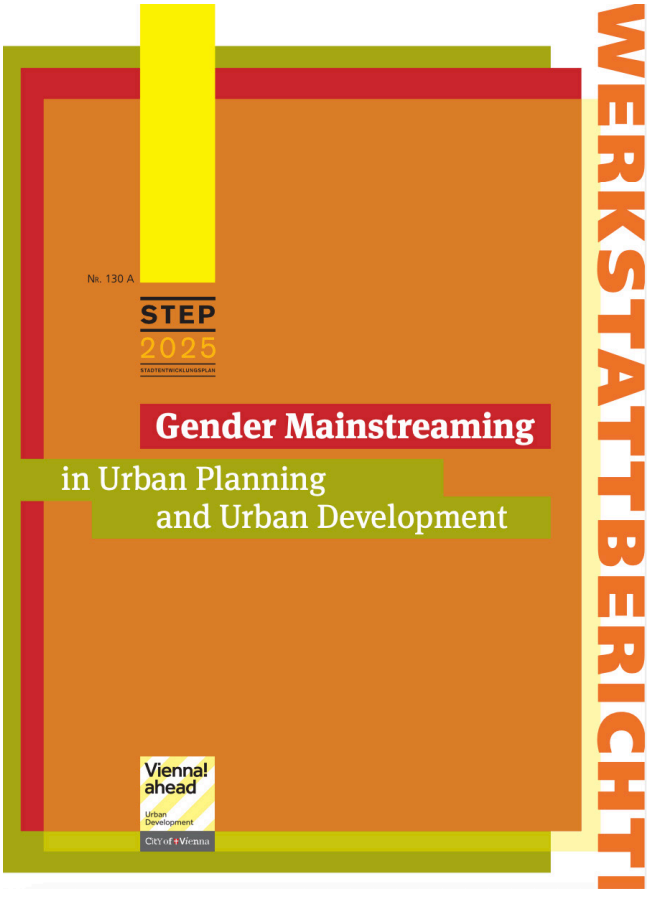
Nadat Eva Kail met pensioen ging, werden er voor de planningsdiensten verschillende workshops over kennisoverdracht georganiseerd. De eerste workshop vond plaats tijdens een algemene planningsvergadering waaraan zo'n 50 personen deelnamen, gevolgd door drie andere workshops op maat van specifieke diensten. Voortaan wordt elke dienst begeleid door personeelsleden met expertise in genderplanning.

Tools

- **'Fairness check' (rechtvaardigheidstest)**: dit is een evaluatie waarbij wordt nagegaan wat de positieve impact is van de ontwerpkeuzes binnen een project op elk geïdentificeerd doelpubliek. Op die manier kunnen al dan niet bewuste biases worden opgespoord. Deze aanpak werd getest door experten in gender, diversiteit en inclusie bij de uitwerking van mobiliteitsstrategieën en vond recent ook toepassing bij de herinrichting van een plein dat door een heel verscheiden publiek wordt bezocht.
- **Richtlijnen, handleidingen of toolkits**: de tools werden ontwikkeld om planners en adviesbureaus te helpen de genderdimensie in hun werk te integreren. Enerzijds gaat het om checklists en controletools voor plannen van aanleg en stadsontwikkelingsplannen. Anderzijds omvatten ze aanbevelingen en analysetools om de behoeften vast te stellen en de benodigde middelen (zowel technische als financiële) en data te bepalen.
- **Handleiding 'Gender Mainstreaming in Urban Planning and Urban Development'**: hierin wordt de strategie voor het integreren van gender in elke fase van het planningsproces uitgelegd. De strategische richtsnoeren vertrekken van de lessen uit de eerste proefprojecten. De handleiding houdt rekening met de veranderende behoeften van mensen gedurende hun leven en bevat kwaliteitsindicatoren. Zo werd bijvoorbeeld het begrip 'evenwichtige dichtheid' geïntroduceerd om te benadrukken dat een hoge dichtheid gecompenseerd moet worden door de aanwezigheid van andere ruimtes (open, publieke, private of semi-private ruimte). Andere indicatoren, zoals bezonning en schaduwwerking, voegen bijkomende kwaliteitsparameters toe.
- **Handleiding met stedelijke ontwikkelingsindicatoren - analyse van praktijken en modellen voor het plannen van open ruimtes**: de bedoeling van de handleiding is om de stedelijke ontwerpparameters te harmoniseren en mogelijke conflicten op te sporen. Op basis van de meest relevante normatieve indicatoren en empirische gemiddelde waarden voor drie geanalyseerde gebieden werden drie verschillende huizenblokmodellen ontwikkeld. Dergelijk model kan als basis dienen voor een eerste controle van de kwaliteit van de planningsparameters. Zo werd bijvoorbeeld de indicator 'm2 onbebouwde ruimte per inwoner' ingevoerd ter vervanging van 'm2 groenruimte per inwoner'.
- **Genderbewuste criteria voor huisvestingssubsidies**: voor gesubsidieerde woningprojecten is het 'Wiener Wohnfonds' (Weens Woonfonds) verantwoordelijk voor de aankoop van gronden. Het organiseert ook prijsvragen voor projecten van meer dan 300 woningen, beoordeelt de kwaliteit en kent subsidies voor stadsvernieuwing toe. Veel van de genderbewuste planningscriteria die door het Coördinatiebureau werden ontwikkeld, staan ook op de lijst met criteria van het Fonds. Het gebruik van die criteria om subsidieaanvragen te onderzoeken heeft een grote invloed gehad op de bouw van betaalbare en kwalitatief hoogwaardige woningen. Al meer dan tien jaar zetelen in de jury's ook experten in genderplanning.

Proefprojecten

In de eerste fase (2005-2010) van het integreren van gender in de ruimtelijke ordening werden verschillende diensten verplicht om proefprojecten op te zetten. De actiedomeinen varieerden van kleine stedelijke ingrepen tot de inrichting van grote stedelijke ruimtes (parken en speelterreinen, pleinen, woningen en voorzieningen). De eerste fase leverde ongeveer 60 proefprojecten op, in samenwerking met 14 verschillende diensten. Deze manier van werken is cruciaal gebleken: er kon niet alleen snel actie worden ondernomen, maar politici werden ook aangemoedigd om genderbewuste planning op een meer strategisch niveau te ondersteunen.

↑ Handleiding 'Gender Mainstreaming in Urban Planning and Urban Development' – Wenen

Wat onthouden we voor Brussel?

Montreal

Na een reeks acties en initiatieven die afzonderlijk gericht waren op vrouwen en LGBTQIA+-personen, besloot Montreal om haar gelijkheidsbeleid samen te brengen binnen één overkoepelende visie. Deze samenvoeging is interessant voor de toepassing van gendermainstreaming in Brussel, omdat ze deel uitmaakt van een intersectionele aanpak die nog te weinig wordt toegepast in het domein van genderplanning en dat te vaak beperkt blijft tot een voornamelijk binaire lezing.

In dat opzicht is de ADS+-tool een kans om intersectionaliteit op een transversale manier te integreren. Deze tool is eigenlijk een analysekader dat kan worden ingezet in de verschillende fases van het project (diagnose, participatie, projectafbakening en uitvoering).

Twee aspecten van ADS+ verdienen extra aandacht. Eerst en vooral is een degelijke opleiding nodig, zowel voor medewerkers van overheidsdiensten als voor projectontwerpers. Ten tweede is het noodzakelijk om een sterk netwerk uit te bouwen voor de verspreiding van best practices.

Beperkingen: de ADS+-aanpak bevindt zich nog in een verkennend stadium. De meeste projecten waarbij deze aanpak werd toegepast, zijn bouwprojecten of projecten voor de inrichting van open ruimtes. De toepasbaarheid en relevantie ervan op het niveau van de ruimtelijke planning moet nog worden onderzocht, getest en waar nodig bijgestuurd.

Wenen

De ervaring van Wenen toont aan dat het opbouwen van een beleid en het consolideren van een bestuur dat bij de planning rekening houdt met gender een lang en complex proces is dat een blijvende inzet vergt.

Het voorbeeld van Wenen is een interessante referentie, zowel wat betreft de bestuursthema's die worden behandeld als de planningsinstrumenten en proefprojecten die worden voorgesteld en uitgevoerd.

Uit de analyse van Wenen komen drie belangrijke aspecten naar voren. Ten eerste is er nood aan politieke steun op lange termijn. Ten tweede is een continue opvolging door personen met de nodige expertise cruciaal om engagementen te blijven opnemen, ook bij opeenvolgende herstructureringen van besturen en planningsinstanties. Tot slot is het belangrijk om te experimenteren door middel van proefprojecten.

Beperkingen: het is belangrijk om aan te stippen dat de planningscultuur in Wenen sterk wordt gevormd door grootschalige ingrepen, ingegeven door een hoge demografische en migratiedruk (meer dan 43.000 bijkomende inwoners in één jaar). In termen van genderplanning vertaalt dit zich onder meer in de ontwikkeling van nieuwe wijken aan de rand van de stad of langs grote mobiliteitsinfrastructuren, met een sterke focus op ouderschap, iets wat moeilijk te vertalen is naar de Brusselse context.

RICHTING EEN RECHTVAARDIGE STAD

Een rechtvaardige stad is een stad die iedereen - vrouwen, mannen, kinderen, ouderen, mensen in een kwetsbare situatie en LGBTQIA+-personen - effectief toegang geeft tot de middelen die ze in het dagelijks leven nodig hebben. De rechtvaardige stad legt een verband tussen sociale rechtvaardigheid en ruimtelijke rechtvaardigheid : sociale ongelijkheden zijn territoriaal verspreid en ruimtelijke ordening kan ze verdiepen, ofwel verminderen.

Toegankelijkheid verwijst naar een geleefde ervaring die tegelijk fysiek, financieel, cultureel en symbolisch is. Waardig wonen, vrij zorg ontvangen, dagelijks boodschappen kunnen doen dicht bij huis, of toegang hebben tot passend onderwijs zijn allemaal basisbehoeften die niet in gelijke mate worden vervuld in verschillende gebieden en levensfasen. Het wijkniveau, dat vaak wordt voorgesteld als het niveau van nabijheid, garandeert deze rechten niet wanneer de middelen onvoldoende zijn afgestemd of ongelijk verdeeld zijn.

Dit hoofdstuk onderzoekt vier pijlers van het dagelijks leven - wonen, basisbenodigdheden, gezondheidszorg en onderwijs - en analyseert hoe ze beïnvloed worden door gender, in samenhang met andere kwetsbaarheidsfactoren zoals inkomen, gezinssituatie, mobiliteit en administratief statuut.

De rechtvaardige stad betekent erkennen dat de gelijke toegang tot basisvoorzieningen niet kan worden overgelaten aan marktmechanismen of aanbodlogica. Ruimtelijke planning kan als hefboom dienen voor een herverdeling en de basisrechten verankeren in de stedelijke ruimte als een noodzakelijke voorwaarde voor elk overheidsbeleid.

Toegang tot wonen

Een gendergenormeerd woonsysteem

Woonplaats
Residentiële productiedynamiek
Betaalbaarheid van woningen

Kwetsbaarheden en uitsluitingsmechanismen

Eenoudergezinnen en toegang tot wonen
Aanbod en aanwezigheid van vrouwen in sociale woningen
Steeds meer vrouwen en LGBTQIA+-personen wonen in slechte omstandigheden of zijn dakloos
Architectuur van woningen

Basisbenodigdheden

De ruimtelijke organisatie van het voedingsaanbod

De ruimtelijke toegankelijkheid van het voedingsaanbod blijft ongelijk

Verdeling van taken en aankoopgedrag volgens gender

Een last die nog grotendeels door vrouwen worden gedragen

Economische beperkingen en consumptiekeuzes

Koopstrategieën gestuurd door inkomen en gender

Gezondheidszorg

Territoriale en gendergerelateerde ongelijkheden in de toegang tot zorg

Een ongelijke toegang tot zorg
Wanneer financiële beperkingen de toegang tot zorg belemmeren

Buurtvoorzieningen en eerstelijnszorg

Wijkgezondheidscentra

Reproductieve gezondheid, seksualiteit en lichamelijke autonomie

Niet-conforme zorgtrajecten en 'ichamen'
Centra voor gezinsplanning in de' bres voor seksuele en reproductieve gezondheid

Zorg, autonomie en meerdere vormen van uitsluiting

Zorg die niet inclusief genoeg is voor LGBTQIA+-personen
Ouder worden, zelfredzaamheid en zorg

Scholen en kinderopvang

Ongelijkheden in kinderopvang

Ongelijke verdeling van kinderopvangplaatsen
Kosten niet aangepast aan de meest kwetsbare gezinnen

Ongelijke toegang tot verplicht onderwijs

Een onderwijsaanbod dat de ongelijkheden in de toegang nog groter maakt
Het buitengewoon onderwijs: een versnipperd en sociaal segregerend aanbod

TOEGANG TOT WONEN

De woning is de belangrijkste ruimte in iemands privéleven. Het is de plek waar het huishouden en zorgactiviteiten plaatsvinden, twee domeinen die historisch geleidelijk door vrouwen zijn opgenomen (Lambert et al., 2018). De moeizame toegang tot wonen en eigendom, genderdiscriminatie, de toename van gebrekkige huisvesting en de oververtegenwoordiging van vrouwen in sociale woningen maken de ongelijkheden in de toegang tot wonen pijnlijk zichtbaar.

Wat zegt de literatuur?

Het onderzoek naar het verband tussen gender en wonen kwam relatief laat op gang en legde vooral de nadruk op de gendergebonden architectuur van woningen en de centrale plaats van het traditionele kerngezin (Magri, 2018) in het woonbeleid en het woningontwerp.

Wat ruimtelijke structurering betreft, stellen we vast dat feministische studies de klassieke analyses van suburbanisatie opnieuw onder de loep hebben genomen (Rose, 2018). Gerda Wekerlé (1985) toonde aan hoe de huurprijzen in de centra van grote Amerikaanse steden ervoor zorgden dat deze wijken alleen toegankelijk waren voor tweeverdieners. Koppels konden zich dus een kwalitatief betere woning veroorloven in aantrekkelijkere buurten. Bovendien zijn residentiële randgebieden, die vaak minder goed worden bediend door het openbaar vervoer en minder voorzieningen hebben, aantrekkelijker geworden voor vrouwen met een partner. Zij kunnen betaald werk combineren met langere pendeltijden en huishoudelijke taken, omdat ze zich een tweede auto kunnen veroorloven.

Het huisvestingsbeleid is lang blind gebleven voor de diversiteit aan leefvormen van vrouwen (Wekerlé, 1985; Pepchinsky, 2023) en voor het uiteenvallen van het traditionele kerngezin. Wekerlé (1985) toont aan dat alleenstaande vrouwen (ongehuwd, weduwe of gescheiden), met of zonder kinderen, meestal in minder gegeerde wijken wonen vanwege de hogere huurprijzen, besparingen in het sociaal beleid en het feit dat ze een laag of geen inkomen hebben. Vrouwen aan het hoofd van een eenoudergezin (Mouton et al., 2022b) zien hun woonomstandigheden vaak verslechteren na een scheiding (Rose, 2018). Lesbiennes, die vaak te maken hebben met meerdere vormen van discriminatie en een lager inkomen hebben, blijken bijzonder kwetsbaar voor de stijgende woningprijzen in grote steden (Storper & Scott, 2009).

Het fenomeen van randverstedelijking onder homoseksuele mannen in verschillende steden (Castells, 1983; Adler & Brenner, 1997; Forsyth, 1997) en sporen van lesbische kraakpanden in Londen in de jaren 1970 (Ettore, 1978) geven enig inzicht in de kenmerken van de residentiële geografie van LGBTQIA+-personen. Bovendien blijven deze personen relatief onzichtbaar in perifere woonwijken (Muller Myrdahl, 2011; Podmore & Bain, 2021). Discriminatie op grond van kleur, homofobie of transfobie op de woningmarkt kan een invloed hebben op de plaats waar deze groepen gaan wonen. Daarom worden vormen van wonen in een niet-gemengde context soms omschreven als woonenclaves (Forsyth, 2011).

Steeds meer vrouwen en LGBTQIA+-personen botsen op een gebrekkige huisvesting of worden dakloos (Mouton et coll., 2022a). Dat kan het gevolg zijn van huiselijk geweld of sociaal-economische ongelijkheid, zowel bij vrouwen als bij LGBTQIA+-personen. Vrouwen vermijden dakloosheid door de openbare ruimtes te vermijden en een beroep te doen op sociale diensten, door tijdelijk bij familieleden in te trekken of te kiezen voor samenwonen met huisgenoten (Rose, 2018). LGBTQIA+-personen (Mouton et al., 2022a) lopen bovendien het risico op verbaal en fysiek geweld in de structuren waar daklozen worden opgevangen.

Tot slot zijn er sinds het einde van de 19e eeuw (Hayden, 1982) ook feministische woonexperimenten geweest. Het gaat om woonvormen die expliciet zijn afgestemd op de noden van vrouwen of woonprojecten waar vrouwen samenwonen (Desroches, 2018). Bovendien werd vastgesteld dat cohousingprojecten in Brussel bepaalde voordelen hebben voor vrouwen, omdat ze het mogelijk maken om huishoudelijk werk binnen de groep te verdelen (bv. de kinderen worden opgevangen door ouderen), maar ook om ruimtes en diensten te delen (bv. maaltijden delen, migrantenvrouwen die samen koken) (Ledent & Salembier, 2021).

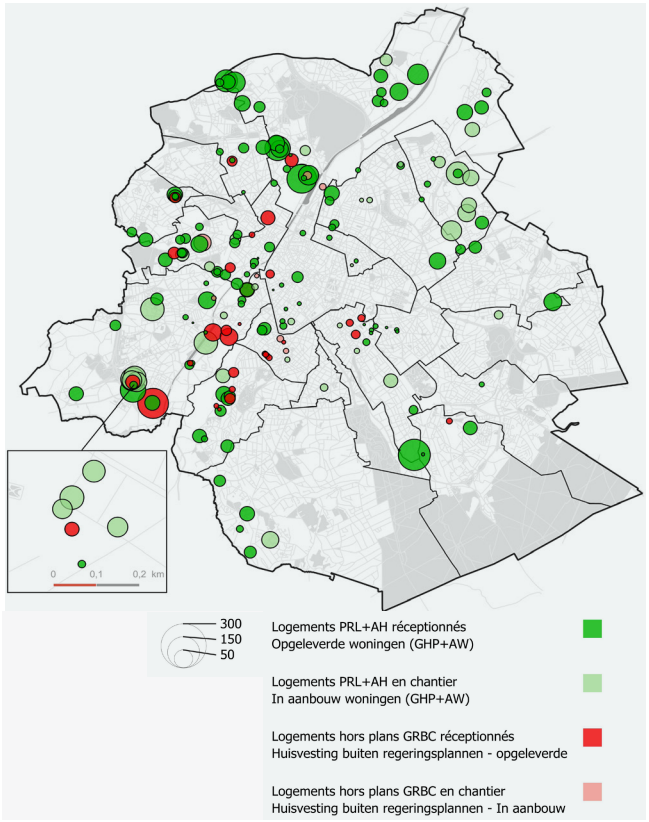
EEN GENDERGENORMEERD WOONSYSTEEM

Woonplaats

Bepaalde trends in de woningproductie in Brussel en in de geografische spreiding ervan zijn duidelijk zichtbaar. Die productie is voornamelijk het gevolg van particuliere investeringen, met vooral projecten in de eerste kroon. Toch zien we steeds meer grootschalige vastgoedprojecten opduiken in de tweede kroon, in nieuwe ontwikkelingszones. De publieke woningproductie, waaronder sociale woningen en andere door de overheid gereguleerde woningen, situeert zich eerder in de tweede kroon, afhankelijk van de beschikbare gronden (Overzicht van de huisvestingsvergunningen 2018-2020, Perspective).

De huidige woonplaatsdynamiek kan als volgt worden samengevat:

- Vrouwen zijn oververtegenwoordigd in de tweede kroon en mannen in de centrumwijken.
- Een tweede kroon met grote sociale wooncomplexen, in combinatie met een minder dichtbebouwd, discontinu weefsel.
- Een sociale breuklijn (oost-west) die steeds dieper wordt naarmate de huurprijzen stijgen.

↑ Kaart van de openbare woningen opgeleverd sinds 2009 en in aanbouw op 01/01/2024 in het kader van de regeringsplannen (GHP + AW) en buiten deze plannen om — Bron: 'Monitoring van de publieke woonprojecten in Brussel' nr.7, april 2025, perspective.brussels

Residentiële productiedynamiek

De ontwikkelingsdruk is vandaag bijzonder groot in gebieden die momenteel minder goed worden bediend door het openbaar vervoer of waar voorzieningen schaarser zijn (braakliggende terreinen, industrieterreinen, leegstaande kantoren enz.). Tegelijkertijd wordt er meer aandacht besteed aan het aantrekkelijker maken van deze stedelijke gebieden voor nieuwe gezinnen.

Daarnaast hebben de tweede gedeeltelijke wijziging van het Gewestelijk Bestemmingsplan (GBP) in 2013 - het zogenaamde demografische GBP - en het Gewestelijk Plan voor Duurzame Ontwikkeling (GPDO) de doelstelling van het creëren van woningen tot een beleidsprioriteit gemaakt. Dit gebeurde met het expliciete doel om een antwoord te bieden op demografische uitdagingen en de sociaal-ruimtelijke fragmentatie (Dessouroux et al., 2016). Nieuwe stedelijke projecten krijgen concreet vorm via planningsinstrumenten, zoals RPA's en BBP's.

De herwaardering en verdichting van de tweede kroon, die nog steeds overwegend residentieel is, botsen echter op obstakels met betrekking tot de toegankelijkheid van diensten en het openbaar vervoer. Het verbeteren van dit aanbod in minder goed ontsloten woonwijken, zoals wijken in de buurt van de gewestgrens of in de buurt van industriegebieden, (bijvoorbeeld rond de Industrielaan), sluit aan bij de aanbevelingen van het GPDO rond de duurzame stad die de autodruk willen verminderen. Bovendien is het noodzakelijk om die verbetering te benaderen vanuit een dynamische en systemische visie op wonen. Op die manier is het mogelijk om meer inzicht te krijgen in de gendergerelateerde aandachtspunten in de relatie tussen woonplaats en mobiliteit.

Uit de enquête van Brussel Mobiliteit, uitgevoerd tussen oktober 2021 en oktober 2022, blijkt dat de woonplaats mobiliteitsproblemen kan versterken en de mobiliteit van bewoners zonder auto kan beperken.

Verschillende studies tonen aan dat vrouwen, als ze het zich kunnen veroorloven en kinderen hebben, zich liever met de auto verplaatsen dan met het openbaar vervoer, omdat reizen met een kind minder praktisch is met het openbaar vervoer (Gillow, 2018). Aangezien het gebruik van de auto sterk samenhangt met het beschikbare inkomen, ondervinden personen met minder financiële middelen een mobiliteitsnadeel.

Betaalbaarheid van woningen

Volgens de Welzijnsbarometer (Vivalis, 2023) en de EU-SILC-enquête van 2022 is 61% van de huishoudens in het Brussels Gewest huurder, tegenover 39% die eigenaar is van een woning. Binnen de huursector behoort 78% van de woningen tot de particuliere markt en zijn 22% sociale woningen. Dit betreft publieke woningen of woningen die worden beheerd door Sociale Verhuurkantoren (SVK).

Wat de toegang tot eigendom betreft, is de verdeling tussen mannen en vrouwen globaal genomen evenwichtig. Hoewel het kopen van een eigen huis lange tijd werd gezien als een strategie om zich te beschermen tegen de stijgende huurprijzen en om vermogen op te bouwen, is het voor anderen vooral een investering en een extra bron van inkomsten. Uit een studie van Périlleux (IGEAT, 2023) blijkt dat mannen oververtegenwoordigd zijn onder verhuurders-eigenaars, vooral in de leeftijdsgroep van 45 tot 70 jaar. Pas na de leeftijd van 70 jaar keert die trend om, als gevolg van het verschil in levensverwachting tussen mannen en doordat vrouwen, die langer leven, het vermogen erven (Périlleux, 2023).

Binnen de totale uitgaven van de Brusselse huishoudens gaat het grootste deel van het budget nog steeds naar wonen (huur, water, energie, onderhoud en andere kosten), goed voor 30,7% van het totale budget (Statbel). Dit percentage stijgt naarmate het inkomen daalt, wat vooral het geval is voor huishoudens waarin vrouwen de referentiepersoon zijn (Brussel Huisvesting, 2023).

Vrouwen hebben vaak meer financiële problemen, deels als gevolg van de loonkloof tussen mannen en vrouwen en discriminatie op het werk, wat hun toegang tot de woningmarkt bemoeilijkt. In het Brussels Gewest is de toegang tot wonen vooral moeilijk voor eenoudergezinnen, alleenstaanden en ouderen, categorieën waarin vrouwen oververtegenwoordigd zijn.

33%

van de Brusselse gezinnen met kinderen zijn eenoudergezinnen

Het gezondheids- en welzijnsrapport 2014 van het Observatorium voor Gezondheid en Welzijn Brussel stelde al vast dat financiële toegang tot wonen een structureel probleem is voor vrouwen in een kwetsbare situatie. De stijgende huurprijzen hebben heel wat gevolgen voor vrouwen die het al financieel moeilijk hebben: overbewoning, en hogere risico op uitzetting, inschakeling van informele solidariteitsnetwerken, overlevingsstrategieën, stadsvlucht enz.

Testimonials

Meer oog voor zorgtaken

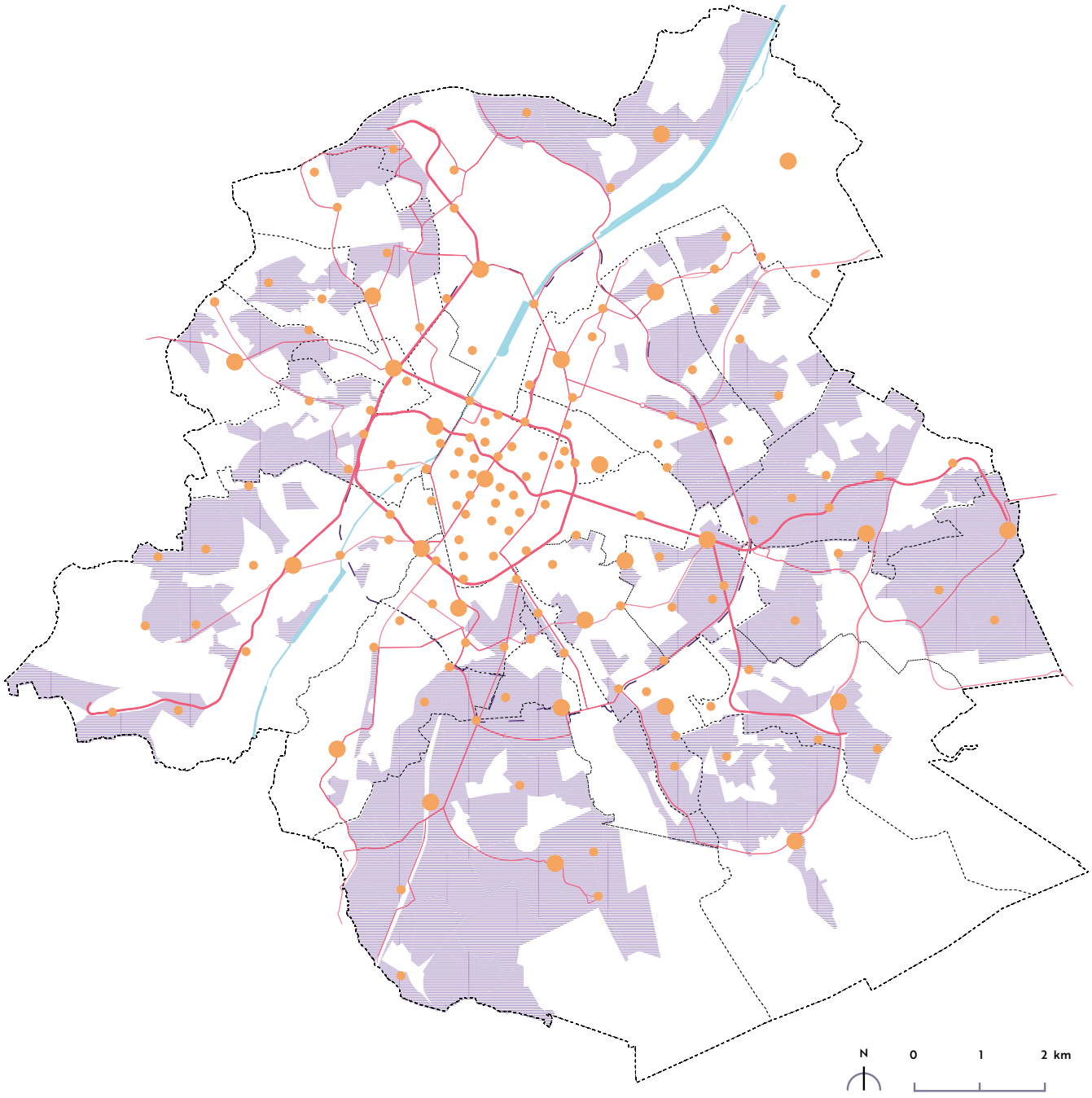
Afhankelijk van waar iemand woont, kan het uitvoeren van zorgtaken meerdere uren in beslag nemen, zelfs voor eenvoudig doktersbezoek. Dat blijkt uit het relaas van deze jonge moeder van 4 kleine kinderen die nu in Haren woont en geen hulp heeft om voor haar kinderen te zorgen:

> *"(Ik heb 4 kinderen), ik neem ze altijd mee (...). Soms zijn ze moe, soms huilen ze... Wanneer ik met één van hen naar de neuroloog moest, ging ik naar Vorst. Stel je voor: van Haren naar Vorst. Ik vertrok thuis om 14u om om 16u op mijn afspraak te zijn." (C2)*

Een ander fragment uit een interview met een alleenstaande moeder van kleur die in het noorden van Brussel woont, een diploma hoger onderwijs heeft en deeltijds werkt, toont hoe moeilijk het is om ouderschap en werk te combineren. Het fragment illustreert ook hoe nabijheid de keuze van een vervoermiddel beïnvloedt:

> *"Sinds ik een kind heb, heb ik veel moeite om me te verplaatsen met de kinderwagen: de dienstregelingen, 's avonds wachten... dat lukt niet meer zo goed (...). Waar ik woon, heb ik niet veel mogelijkheden om het openbaar vervoer te gebruiken. Ik woon wat afgelegen. Soms gebruikte ik Cambio, maar als je Cambio één keer per week gebruikt, wordt dat heel duur. Je stapt op de bus en die zit stampvol. Dat gaat gewoon niet. Dus voor het comfort en omdat het makkelijk is, neem ik de auto... Natuurlijk, voor kleine boodschappen in mijn buurt neem ik de auto niet. Dan verkies ik het openbaar vervoer. Ik heb zelfs een fiets... met een kinderzitje achterop. Maar ik probeer af te wisselen en niet alles met de auto te doen. Als ik verder moet zijn, neem ik wel de auto" (E14)*

Vervrouwelijking van de rand en stedelijk isolement

Legende

Centraliteiten van het GPDO

- Lokale identiteitskernen
- Interwijkencentra

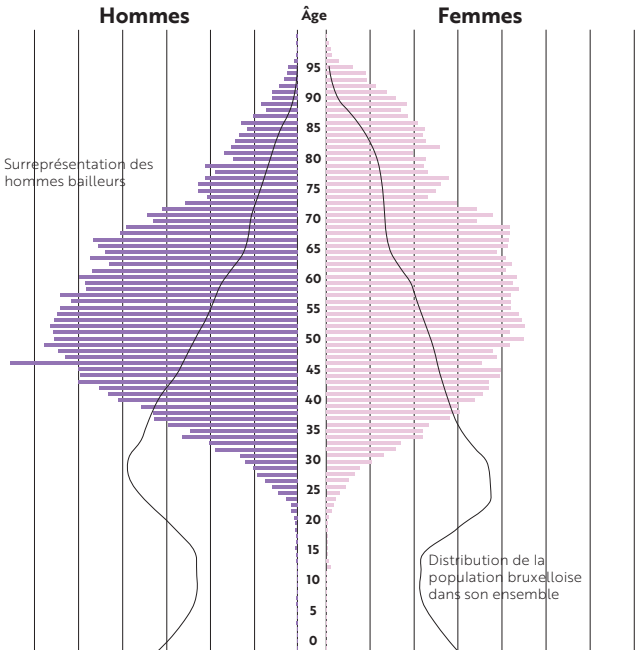
Gebieden waar vrouwen oververtegenwoordigd zijn

Lage geslachtsratio - tussen 94,09% en <82,67% (2022)

Vervoersnet

- Metrolijn
- Tramlijn

Deze kaart vergelijkt gebieden waar de geslachtsratio laag is, d.w.z. waar vrouwen oververtegenwoordigd zijn, met de concentratie van wijkcentra zoals gedefinieerd door het Gewestelijk Plan voor Duurzame Ontwikkeling (GPDO). Ze toont een duidelijke concentratie van vrouwen in de tweede kroon van Brussel, een gebied dat wordt gekenmerkt door een lagere dichtheid, een sterker monofunctioneel residentieel karakter en een lagere intensiteit van centraliteiten. Deze ruimtelijke configuratie kan wijzen op een zekere mate van isolement van vrouwen in deze perifere wijken, gekoppeld aan een beperkte toegang tot nabijheidsdiensten en een grotere afhankelijkheid van de auto. Dit roept vragen op over de territoriale rechtvaardigheid van het ruimtelijke beleid en het mobiliteitsaanbod.

↑ Verhuurders in het Brussels Gewest — Bron: Hugo Périlleux. Extraction de la rente dans le secteur de la location des logements. ULB-IGEAT, 2023.

KWETSBAARHEDEN EN UITSLUITINGSMECHANISMEN

Eenoudergezinnen en toegang tot wonen

In januari 2020 telde het Brussels Gewest 64.258 eenoudergezinnen op een totaal van 555.967 gezinnen met en zonder kinderen, wat neerkomt op bijna 12% van alle Brusselse gezinnen. Het totale aantal gezinnen met kinderen, alle situaties samen (gehuwd, samenwonend of eenoudergezin), bedroeg 197.490. Dat betekent dus dat 32,54% van alle gezinnen met kinderen in Brussel eenoudergezinnen zijn. Aan het hoofd van deze gezinnen staan 55.306 moeders, tegenover 8.952 vaders. Er zijn met andere woorden 86,07% alleenstaande moeders in deze Brusselse gezinnen. Doorslaggevend is hier dat één ouder, in de praktijk meestal de moeder, alleen en voor het grootste deel instaat voor de zorg voor de kinderen, zowel mentaal, financieel als emotioneel.

Alleenstaande ouder worden betekent vaak dat men een nieuwe woning moet vinden, soms in een nieuwe wijk, terwijl het gezin met een lager inkomen moet rondkomen en er tegelijk nieuwe noden ontstaan (Simon, 2019). Wat wonen betreft, ervaren eenoudergezinnen vaak eenzelfde realiteit: het is een situatie waar ze zelf weinig aan kunnen doen. Alleenstaande ouders hebben erg weinig speelruimte als het om huisvesting gaat. De sociale huurwoningen in Brussel zijn zo goed als volzet, waardoor huisvesting zwaar drukt op het gezinsbudget. De particuliere huurmarkt is duur, moeilijk toegankelijk en onvoldoende afgestemd op de noden van eenoudergezinnen (Lemaigre en Wagener).

Met slechts één inkomen en een onveranderde nood aan woonruimte is het geen sinecure om een woning te vinden. Bovendien gaat deze zoektocht vaak gepaard met vooroordelen en discriminatie, omdat verhuurders vrezen dat een alleenstaande vrouw met een kind de huur niet kan betalen en moeilijk uit te zetten is. Gelet op de prijs van huisvesting en het tekort aan grote woningen in Brussel, belanden eenoudergezinnen in woningen die vaak te klein zijn, van slechte kwaliteit of zelfs ongezond, en/of in wijken die ver van hun sociale netwerken liggen. Daarnaast kunnen nieuwe moeilijkheden ontstaan door het statuut van samenwonende wanneer de moeder een nieuwe partner heeft. Het verliezen

Testimonials

Inflatie van de huurprijzen

De randverstedelijking onder kwetsbare bevolkingsgroepen naar meer betaalbare gebieden heeft ook gevolgen voor vrouwen. Deze vrouw van in de vijftig woont al haar hele leven in Brussel. Ze verliet haar man omdat ze het slachtoffer werd van partnergeweld en intimidatie. Na een lange periode van herstel geeft ze nu als vrijwilligster naaiworkshops in een dagcentrum en bouwt ze opnieuw een sociaal leven op. Haar huurcontract loopt echter af en ze vertelt, enigszins verbitterd, dat ze overweegt om de stad te verlaten:

> *"Je moet echt veel geld hebben om in Sint-Pieters-Woluwe te wonen. In Charleroi heb je gelijkaardige wijken, maar veel betaalbaarder. (...) Ja, het is een keuze... Ik vind dat Brussel, als hoofdstad, onbetaalbaar is geworden... 50 vierkante meter voor 900 euro. Als alleenstaande is het financieel gewoon niet haalbaar om in Brussel te wonen." (U3)*

Sociaal-economische ongelijkheden die verband houden met gender en discriminatie van mensen met overgewicht, beperken de toegang tot een degelijke woning. Deze jonge Franse vrouw, eind twintig, met een diploma hoger onderwijs, woont in een kleine studio en vertelt over de vele obstakels die ze ervaart om een eigen huis te kopen:

> *"Ik ben dik en ik heb diabetes. Als ik een lening zou willen afsluiten, is er geen enkele verzekering die mij wil verzekeren. Het is voor mij onmogelijk om geld te lenen (...) In de zomer voel ik me echt opgesloten, als een kluizenaar (...) Ik zou graag verhuizen, want dit appartement houdt echt de warmte binnen. Mijn buurvrouw verhuist en haar appartement is een doorzonwoning. Ik heb erover nagedacht om het over te nemen, maar het is 100 euro duurder (...) Dat kan ik me niet veroorloven. Hier betaal ik al 700 euro, dat is eigenlijk al enorm veel" (E23).*

55%

van de mensen in een sociale woning zijn vrouwen

van het statuut van alleenstaande betekent immers een lager vervangingsinkomen, en een nieuwe partner neemt niet altijd de helft van de kosten van de kinderen op zich.

Het plan 'Alleenstaande Ouder Brussel' schuift in verband met wonen onder meer de volgende acties naar voren:

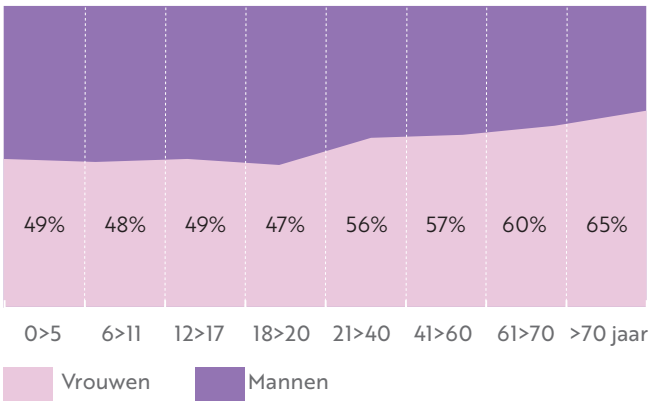
- Een hogere huisvestingstoelage voor eenoudergezinnen
- De strijd tegen discriminatie op de woningmarkt tegen alleenstaande ouders opvoeren
- Eerstelijns- en tweedelijnsactoren in de huisvestingssector opleiden en collectieve woonvormen voor eenoudergezinnen stimuleren
- Een eigen woning betaalbaarder maken voor eenoudergezinnen
- De wachttijd voor een sociale woning voor grote gezinnen en eenoudergezinnen verkorten

Aanbod en aanwezigheid van vrouwen in sociale woningen

De toegang tot wonen kan bestaande sociale ongelijkheden versterken. Door het samenspel van vraag en aanbod discrimineert de huidige woningmarkt de meest kwetsbare groepen. De inkomensongelijkheden die vrouwen ervaren, evenals de discriminatie op de arbeidsmarkt op basis van genderexpressie, huidskleur, sociale achtergrond of andere kenmerken, beperken hun toegang tot een klein segment van de woningmarkt.

Sociale huisvesting is daarom een instrument van herverdeling en is een manier om woonongelijkheden te verminderen.

Zoals Nicolas Bernard al in 2007 opmerkte, verhoogt het risico op armoede alleen al door het feit dat je een vrouw bent. De oververtegenwoordiging van vrouwen in de laagste inkomenscategorieën, met een individueel armoederisico

↑ Verdeling in sociale woningen volgens geslacht en leeftijd — Bron: BGHM, 2020

Toegang tot een sociale woning: voorwaarden en obstakels

De moeilijkheden waarmee vrouwen in een kwetsbare situatie te maken krijgen om toegang te krijgen tot een sociale woning, hangen samen met de lange wachttijden, maar ook met de locatie van de woning en de toegangsvoorwaarden. Deze factoren hebben bovendien ook nog een emotionele impact. Een alleenstaande moeder vertelt hoe de toewijzing van een sociale woning in Haren het dagelijks leven van haar kinderen volledig ontregelde, haar weghaalde uit haar vertrouwde omgeving en gepaard ging met heel wat administratieve rompslomp:

> *"Ik kreeg een mail waarin stond dat ik de woning had gekregen. Op dat moment zag ik niet hoe ver het was. Ik was gewoon zo blij met die drie slaapkamers. Pas daarna drong het door hoe ver ik moest verhuizen." (C2)*

Niet alle beleidsmaatregelen vertrekken echter vanuit het klassieke model van het kerngezin. Zo blijkt uit het systeem voor de herhuisvesting van vrouwen die in nachtopvang verblijven dat alleenstaande vrouwen worden bevoordeeld, zoals deze Belgische vrouw van in de vijftig uitlegt. Ze werd geïnterviewd in een dagcentrum voor vrouwen die in slechte omstandigheden wonen:

> *"Toen ik de woning in 2018 kreeg, zei ik in het begin niet dat ik een man had. Pas toen ik het huurcontract had getekend, vertelde ik aan de maatschappelijk werkster - die trouwens heel begripvol was - dat ik niet alleen was, maar samenwoonde met een man". (U4)*

Testimonials

Testimonials

Kiezen voor collectief wonen en cohousing

Collectief wonen is voor sommigen een manier om de woonkosten te drukken, zoals deze jonge cohousende queer persoon:

> *"Ik heb het zelf ervaren: iemand in mijn omgeving woont in een studentenhuis en daar betalen zijn ouders voor. Dat is eigenlijk veel duurder dan wat ik zelf betaal op de particuliere woningmarkt." (E17)*

Tegelijk wordt het label cohousing soms ook gebruikt om discriminatie op de woningmarkt te omzeilen, vooral voor LGTBQIA+-personen die als koppel samenwonen. Dat blijkt uit de getuigenis van een queer persoon:

> *"Ik ken mensen die moesten doen alsof ze vrienden waren. Ze zijn nog jong. Maar anders zou het moeilijk geweest zijn om samen een huurcontract te tekenen. Daarom stelden ze het voor als cohousing". (C3)*

van 36% tegenover 11% voor mannen (2011), vertaalt zich rechtstreeks in een oververtegenwoordiging van vrouwen in sociale woningen.

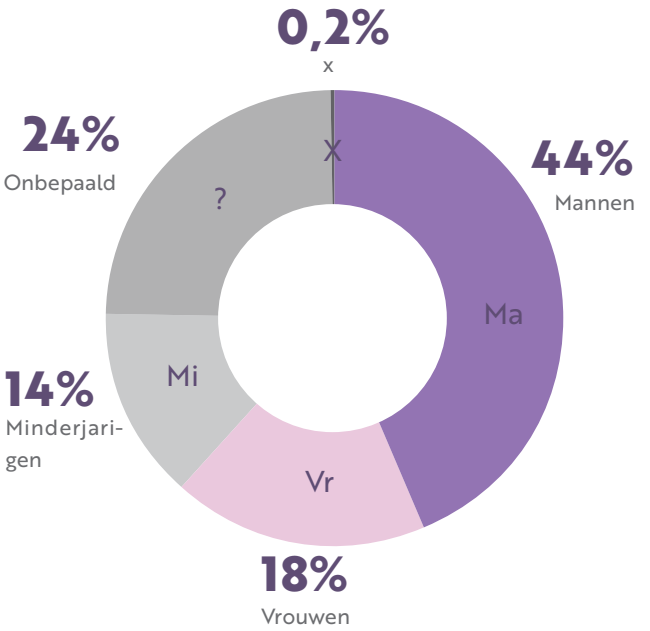
De statistieken over sociale woningen bevatten echter geen gegevens over LGBTQIA+-personen. Het rapport Genderongelijkheid op het vlak van huisvesting (2023) wijst er inderdaad op dat de Brusselse sociale huisvesting nog steeds grotendeels georganiseerd is rond het model van het traditionele kerngezin.

Steeds meer vrouwen en LGBTQIA+-personen wonen in slechte omstandigheden of zijn dakloos

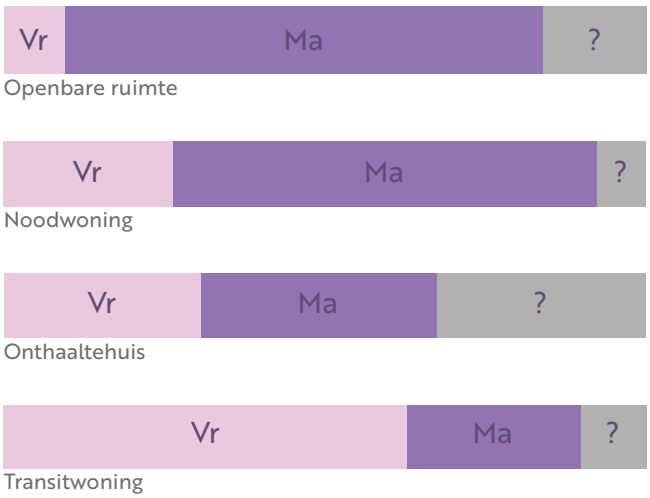
In het Brussels Gewest leiden de stijgende woonlasten, de sociaal-economische ongelijkheden en het falende beleid rond betaalbaar wonen tot sociale uitsluiting.

Hoewel mannen numeriek sterker vertegenwoordigd en zichtbaarder zijn in situaties van woononzekerheid, treft de toename van slechte huisvesting en dakloosheid ook vrouwen en LGBTQIA+-personen, zij het op een andere manier. Dakloze vrouwen zijn vaak ondervertegenwoordigd in statistieken, omdat ze nachtopvang of slapen in de openbare ruimte vermijden om zich te beschermen tegen het geweld dat daar geregeld voorkomt. Daardoor blijven ze grotendeels onzichtbaar in de cijfers over dakloosheid.

Deze onzichtbaarheid maakt het moeilijk om in te spelen op de noden van dit deel van de bevolking, dat te kampen heeft met huisvestingsproblemen. Uit onderzoek van Bruss'help blijkt dat vrouwen, in vergelijking met mannen, vaker een beroep doen op specifieke opvangvormen, zoals transitwoningen of sociale opvang in een hotel. Vrouwen zijn oververtegenwoordigd in transitwoningen (207 vrouwen, ofwel 62,2% van de volwassenen en 35,2% van het totaal). Ook in sociale hotels zijn vrouwen in de meerderheid. Ze vormen 57,1% van de volwassenen en 51,3% van het totaal aantal personen (20 personen) dat daar geteld werd.

↑ Aandeel als dakloos of slecht gehuisvest getelde personen volgens leeftijd en geslacht — Bron: Bruss'help 2022

↑ Aantal als dakloos of slecht gehuisvest getelde volwassenen volgens geslacht en volgens type opvanglocatie
— Bron: Bruss'help 2022

Voor LGBTQIA+-personen die dakloos zijn, zijn de nachtopvang en de noodopvang plaatsen waar ze vaak geweld ervaren. Daarom worden er nieuwe voorzieningn, die bijvoorbeeld niet gemengd zijn, opgezet om deze specifieke doelgroep op te vangen.

Architectuur van woningen

Een inclusieve en feministische woonarchitectuur vertrekt vanuit een fundamentele herziening van de patriarchale normen die historisch gezien de productie van woonruimte hebben aangestuurd. Het doel is om de logica van privatisering, de genderspecifieke toewijzing van ruimtes in huis en de structurele onzichtbaarheid van care of zorgwerk te doorbreken. Zoals de vereniging Angela D aangeeft in haar praktische gids 'Une approche féministe du logement', moeten planningsbeleid en bouwvormen herbekeken worden vanuit de werkelijke en diverse noden van bewoners. Zeker in het bijzonder van vrouwelijke bewoners, die vaak het grootste deel van de reproductieve taken opnemen. De huidige woningtypologieën zijn onvoldoende aangepast aan verschillende levensstijlen en gezinsvormen, vooral wat betreft het aantal slaapkamers en de beschikbare woonoppervlakte. Het bestaande woningaanbod kan dan ook niet als homogeen worden gezien en vergt intersectionele analyse om de concrete noden van de bewoners te begrijpen, buiten het model van het traditionele heteronormale gezin om.

Feministische onderzoekers en activisten, onder meer in Barcelona - zoals Col·lectiu Punt 6 - ontwikkelden participatieve methodologieën om de dagelijkse ervaringen van vrouwen te integreren in het bouwkundige en stedenbouwkundige ontwerpproces. Ze benadrukken het belang van woonvormen die private en gemeenschappelijke ruimtes op een intelligente manier combineren om de zorglast, die vaak geconcentreerd is in de huiselijke sfeer, beter te verdelen. Dat vertaalt zich in de inrichting van gedeelde ruimtes zoals een collectieve keuken, een gemeenschappelijke wasruimte, buurtgerichte kinderopvang of ontmoetingsplekken. Dergelijke ruimtelijke voorzieningen maken het mogelijk om meer solidaire, inclusieve en zelfgekozen woonvormen te ondersteunen. Ze helpen ook het structurele isolement, dat alleenstaande moeders, ouderen of mantelzorgers vaak ervaren, te doorbreken

Tot slot maakt inclusieve architectuur deel uit van een bredere kritiek op de gendergebonden organisatie van tijd en ruimte. Ze streeft naar een betere connectie tussen productief en reproductief werk, vergemakkelijkt zorggerelateerde verplaatsingen voor kinderen, ouderen of zieken, en geeft toegang tot een veilige, toegankelijke omgeving die bevorderlijk is voor de autonomie. Feministische woonarchitectuur is niet louter technisch of functioneel, maar wordt een instrument voor maatschappelijke transformatie, om uiteindelijk meer ruimtelijke, relationele en economische rechtvaardigheid te bereiken.

Feministische woonarchitectuur

Angela D bracht ook een praktische gids getiteld 'Une approche féministe du logement' uit. Het CALICO-project inspireerde de vzw om een handleiding te maken en aanbevelingen te doen voor iedereen die een project wil opzetten, zowel overheidsdiensten als particulieren. De gids toont hoe de genderdimensie en de specifieke leefomstandigheden van vrouwen in woonprojecten kunnen worden geïntegreerd.

↑ Une approche féministe du logement - Guide pratique – Angela.D

BASISBENODIGDHEDEN

Hoewel de verdeling van de boodschappen tussen vrouwen en mannen in de loop der tijd is geëvolueerd, is er nog geen sprake van gelijkheid. In Brussel bevinden de meeste achtergestelde centrumwijken zich weliswaar in de nabijheid van verkooppunten waar ze basisgoederen kunnen kopen, maar in bepaalde randgebieden zijn er nauwelijks of geen winkels in de buurt, vooral wanneer we het aanbod vanuit een intersectioneel perspectief bekijken.

Wat zegt de literatuur?

Benodigdheden die we iedere dag nodig hebben, zijn in de eerste plaats voedingsmiddelen om maaltijden klaar te maken (brood, groenten, vlees enz.). Sommige studies rekenen ook kleding (Auslander, 2021) en zelfs farmaceutische producten tot deze categorie.

De dagelijkse boodschappen brengen gendernormen en -ongelijkheden aan het licht, aangezien ze duidelijk deel uitmaken van het reproductieve werk dat binnen het kerngezin en binnen het koppel doorgaans aan vrouwen wordt toegewezen. Boodschappen doen is bovendien meestal een handeling die wordt uitgevoerd ten behoeve van de gemeenschap of de directe omgeving (Ducourant en Perrin-Heredia, 2019).

Wat de taakverdeling binnen koppels en gezinnen betreft, stellen we vast dat de tijd die mannen aan huishoudelijke taken besteden licht is toegenomen. Bovendien is zorgen voor het eten een van de huishoudelijke taken waarbij mannen het meest betrokken zijn. Deze toename gaat echter gepaard met een afname van de totale tijd die aan huishoudelijk werk wordt besteed, omdat gezinnen meer kant-en-klare producten zoals diepvriesmaaltijden kopen. Vooral bij jongere, hoger opgeleide koppels zien we dat deze taak eerlijker verdeeld wordt (Reigner et al., 2009).

Bovendien doen vrouwen de dagelijkse boodschappen verschillende manieren. Deze taak wordt immers beïnvloed door gendergebonden verschillen in verplaatsingspatronen (Gillow, 2018). Enerzijds gebruiken ze vaker het openbaar vervoer of gaan ze te voet. Anderzijds doen ze hun boodschappen meestal wanneer ze onderweg zijn met de kinderen en/of tijdens hun woon-werktraject (Emmanuel, 2021).

Onder invloed van de functionalistische stadsplanning en de toename van het aantal supermarkten in gebieden die verder liggen van de woonwijken, is het aantal kleinere winkels fors gedaald. Aansluitend bij het nabijheidsmodel hebben de grote supermarktketens hun ruimtelijke strategie echter bijgestuurd en hebben ze hun verkooppunten gereorganiseerd om beter in te spelen op dit nabijheidsstreven.

De manier waarop de boodschappen worden georganiseerd, verschilt bovendien naargelang de sociale achtergrond en sociaal-economische middelen. In huishoudens met een laag inkomen wordt het gezinsbudget meestal beheerd door de vrouw. Hoe hoger het inkomen, hoe meer het budgetbeheer een mannenzaak wordt (Bessière en Gollac, 2022). Er is dus een verschil tussen het beheren van het dagelijkse budget en het beheren van het vermogen en grote aankopen (huis, auto enz.). Bij een scheiding blijven vrouwen vaak achter met wat wel eens 'lege yoghurtpotjes' wordt genoemd (Lecoq, 2022): vrouwen kopen vooral voeding, terwijl mannen vaker investeren in materiële goederen.

Voor de werkende klasse met een beperkt budget kan het zoeken naar betaalbare voeding wel eens langere verplaatsingen betekenen. Goede deals veronderstellen immers dat je precies weet waar je eten kunt vinden tegen de beste prijs (Collectif Rosa Bonheur, 2017). Sinds de 19e eeuw worden burgervrouwen aangemoedigd om hun aankopen in een grootwarenhuis te doen, wat bijdroeg aan het stereotype van de gemanipuleerde en/of compulsieve consument. Vrouwen uit de arbeidersklasse moesten dan weer leren om hun gezinsbudget zorgvuldig te beheren (Chessel, 2012).

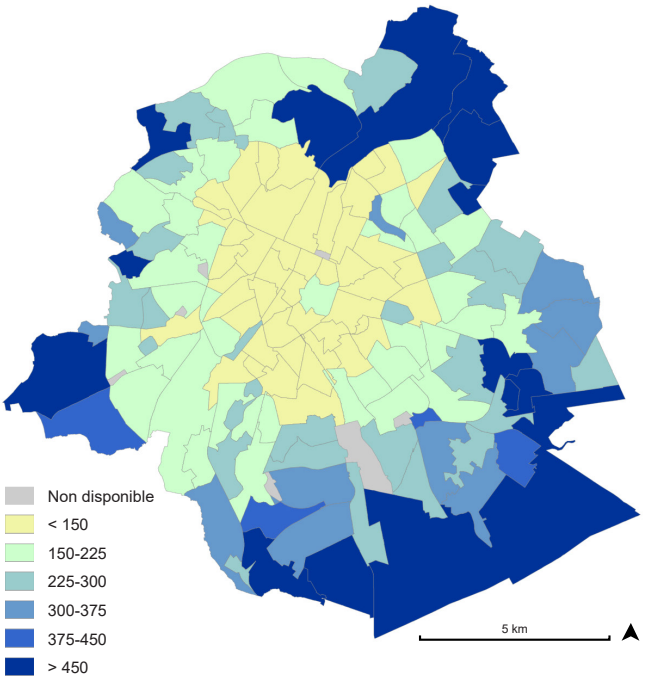
RUIMTELIJKE ORGANISATIE VAN HET VOEDINGSAANBOD

Het voedingsaanbod is niet voor iedereen even toegankelijk

De producten die we dagelijks nodig hebben, zoals we die hebben geanalyseerd op basis van het aanbod in Brussel, omvatten vier basisgoederen: brood, vlees, algemene levensmiddelen en farmaceutische producten.

De huidige commerciële structuur in Brussel toont een duidelijke concentratie in de Vijfhoek, met een radiale ontwikkeling naar de randgebieden. Deze structurerende assen worden verankerd en bestendigd via het GBP en zijn linten voor handelskernen. Hoewel bevolkingsdichtheid doorgaans samenhangt met commerciële dichtheid, volgt de handel in dagelijkse producten deels een andere logica: zij bedient ook woongebieden met een lage dichtheid en strekt zich uit buiten de klassieke handelskernen.

De studie 'Bereikbaarheid van dagwinkels in Brusselse wijken' (Focus van BISA nr. 64, 2024) toont aan dat er nog steeds territoriale ongelijkheden bestaan. Enerzijds ligt het aanbod van dagelijkse producten verder weg in afgelegen gebieden en woonwijken, met afstanden van soms meer dan 500 meter. Anderzijds hebben de meeste sociaal-economisch kwetsbare buurten goede toegang tot basisgoederen, behalve in bepaalde gebieden van de tweede kroon waar het aandeel sociale woningen hoog is.

↑ Gemiddelde afstand tot de vier basisgoederen, in meter, 2023 – Wijkmonitoring, BISA.

Deze nieuwe index, die de mate van toegankelijkheid tot vier dagelijkse basisgoederen in het Brussels Gewest meet, houdt slechts gedeeltelijk rekening met gendergerelateerde uitdagingen rond dagelijkse benodigdheden. Aspecten zoals aantrekkelijkheid (prijzen, openingsuren enz.) of verplaatsingsmogelijkheden (ouderen, mensen met kinderen, personen met een handicap enz.) moeten nog worden geïntegreerd.

Lichaam en fysieke inspanning als obstakels

Sommige vrouwen zien de afstand die ze moeten afleggen om boodschappen te doen als een kans om even weg te zijn van thuis, zoals blijkt uit dit interviewfragment:

> *"Wie de boodschappen doet? De vrouwen natuurlijk... Wat zei die bekende geograaf ook alweer? We gaan een winkelcentrum naast de school zetten, zodat de vrouw maar één traject hoeft af te leggen (...) En dan denk je: ja, waarom moet de vrouw dat traject blijven afleggen, geweldig toch?"*

Zelfs korte afstanden kunnen een obstakel zijn voor personen met een beperkte mobiliteit, zoals mensen met overgewicht of ouderen. Deze afstanden dwingen hen ertoe om ofwel kleinere aankopen te doen, ofwel een familielid of vriend in te schakelen, ofwel hun boodschappen thuis te laten leveren.

In dit fragment legt iemand met overgewicht uit dat ze in de zomer haar boodschappen laat leveren, ook al woont ze niet ver van een winkel, omdat ze er erg van gaat zweten als het te warm is:

> *"Dat hangt ervan af, ik kan mijn boodschappen laten leveren of ik kan... ze zelf doen. Ik geef toe, ik woon eigenlijk niet zo ver (...). Maar in de zomer, bij 35 graden, ga ik echt niet zelf winkelen."*

Ook de veiligheidsvoorzieningen in sommige winkels kunnen letterlijk een obstakel zijn:

> *"Die draaideur bij de ingang van de kleine Carrefour (...), daar geraak ik met moeite door. Dat is altijd een moment waarop ik me een beetje (...) voel, maar voor mensen die dikker zijn dan ik, wordt het helemaal onmogelijk."*

Testimonials

VERDELING VAN TAKEN EN AANKOOPGEDRAG VOLGENS GENDER

Een last die nog grotendeels door vrouwen worden gedragen

De dagelijkse boodschappen, die zowel worden gezien als een dagelijkse activiteit als een huishoudelijke taak, vertonen nog steeds een duidelijke genderongelijkheid. Boodschappen doen neemt een aanzienlijk deel van de huishoudelijke tijd in beslag, vooral voor vrouwen. Uit een analyse van de Belgische tijdsbesteding (IGVM, 2013) blijkt dat vrouwen er bijna 1u25 per week meer aan besteden dan mannen.

Volgens het onderzoek van hub.brussels over het koopgedrag van de Brusselaars in 2019 (Hub, 2019) doen veel gezinnen bovendien liever hun boodschappen in de buurt en in kleinere winkels, vaak buiten de handelskernen, op een gemiddelde afstand van 2,2 km van hun woning. Toch worden boodschappen nog steeds het meest gedaan in de supermarkt.

Naast het commerciële aanbod van grote winkelketens, kopen heel wat Brusselaars hun voeding ook op de markt.

Over het algemeen weerspiegelt de evolutie van het consumptiegedrag - verschillend naargelang de grootte van het huishouden, herkomst, leeftijd enz. - veranderingen in de frequentie, locaties en momenten waarop boodschappen worden gedaan, evenals in het aankoopvolume en de gekozen vervoerswijze. Voor gezinnen met een auto is de afstand tussen woning en winkel minder belangrijk, maar dat geldt niet voor veel andere huishoudens.

	1999		2005		2013	
	V	M	V	M	V	M
Maaltijdbereiding	5:50	2:08	5:22	2:13	5:22	2:07
Afwassen	3:43	1:44	3:23	1:46	2:58	1:30
Schoonmaken	5:26	1:42	5:00	1:53	4:28	1:31
Wassen en strijken	3:07	0:15	2:58	0:19	2:31	0:18
Klussen	1:25	3:16	1:30	3:21	1:03	2:33
Tuinieren	0:19	1:08	0:22	1:03	0:19	1:00
Boodschappen	3:42	2:39	3:28	2:39	4:40	3:15
Administratie	0:31	0:39	0:42	0:47	0:28	0:34
TOTAAL	24:03	13:31	22:45	14:01	21:49	12:48

↑ Huishoudelijke taken per week naar geslacht (18 jaar en ouder) – Bron: 'Vrouwen en mannen in België - derde editie', studie van het Instituut voor de Gelijkheid van Vrouwen en Mannen, 2020. Gegevens: TOR-VUB en Statbel

Elke week besteden vrouwen

85 min

meer dan mannen aan boodschappen doen

ECONOMISCHE BEPERKINGEN EN CONSUMPTIEKEUZES

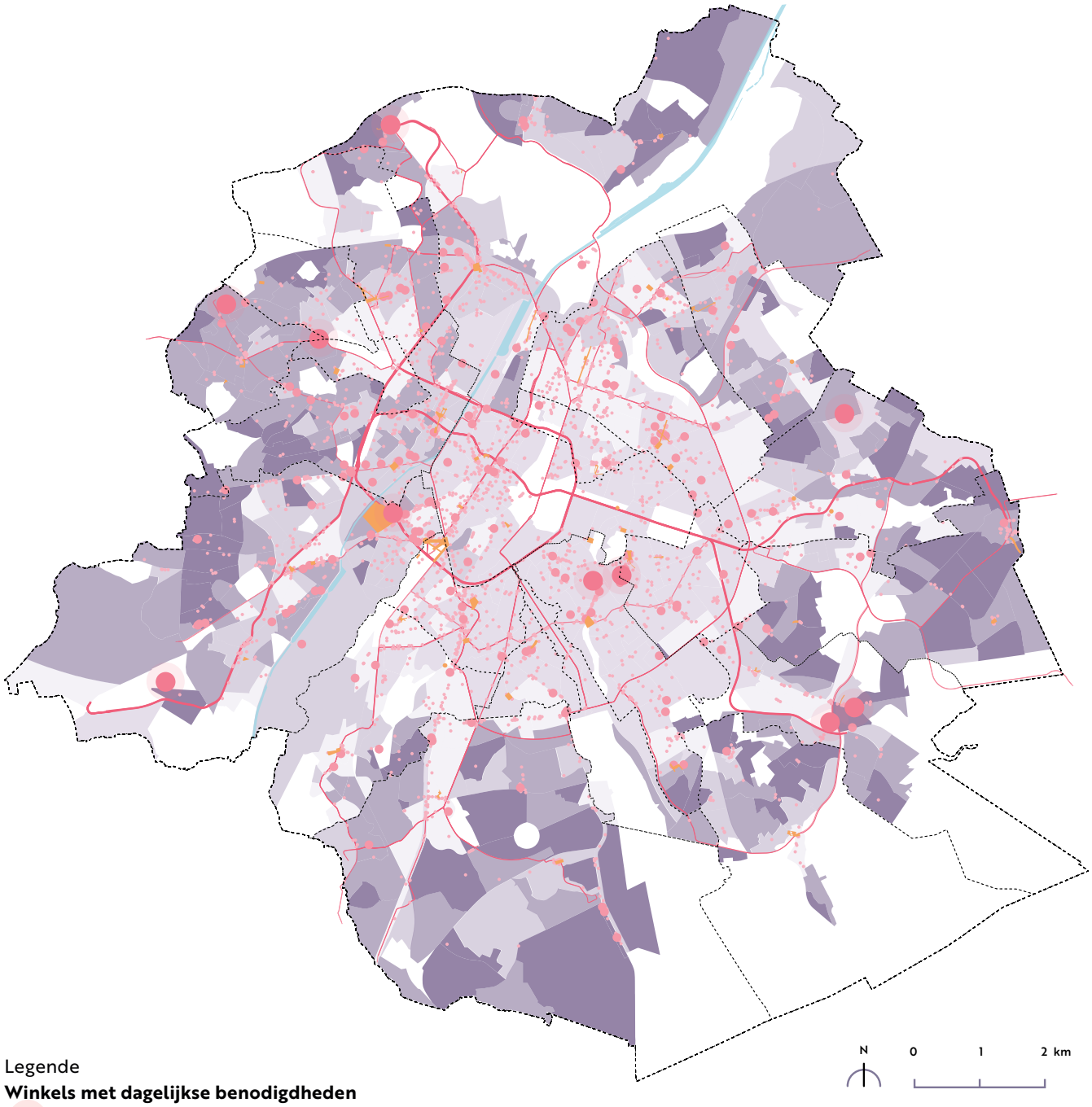
Koopstrategieën gestuurd door inkomen en gender

Van de 5,5 miljard euro die in de detailhandel wordt uitgegeven, gaat 3 miljard euro naar dagelijkse aankopen, ondanks de afname van de handel in goederen ten voordele van diensten en horeca (hub.brussels, 2019). Een gemiddeld Brussels gezin besteedt 9.200 euro per jaar aan boodschappen. Het aandeel van deze uitgaven dat aan dagelijkse aankopen wordt besteed, daalt van 65% naar 50% naarmate het inkomen stijgt (hub.brussels)

Het inkomensniveau van het gezin beïnvloedt niet alleen het consumptieniveau, maar ook de structuur van de uitgaven. Zoals uitgelegd in de studie van het BSI over de handel in Brussel (Wayens, 2020), toont de wet van Engel dat het aandeel van het inkomen dat aan voeding wordt besteed, afneemt naarmate het inkomen stijgt. Door de inflatie en een beperkt inkomen zijn sommige gezinnen steeds langer onderweg om hun boodschappen zo goedkoop mogelijk te kunnen doen.

Bovendien blijkt uit de analyse van hub.brussels naar het ruimtelijk koopgedrag van de Brusselse huishoudens (hub.brussels, 2019) dat de bevraagde Brusselse gezinnen een voorkeur hebben voor grootwarenhuizen of supermarkten, vooral voor grotere aankopen. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat ze op die manier minder tijd moeten besteden aan hun dagelijkse boodschappen. Ook de levensstijl van consumenten wijst op een genderdimensie en toont het economische voordeel van samenleven als koppel. Het al dan niet behoren tot een huishouden met twee inkomens beïnvloedt immers eveneens hoeveel tijd aan deze dagelijkse taak wordt besteed.

Economische afhankelijkheid en toegang tot buurtwinkels

Legende

Winkels met dagelijkse benodigdheden

- Hypermarkten
- Supermarkten
- Kleinhandel
- Overdekte en openluchtmarkten

Vervoersnet

- Metrolijn
- Tramlijn

Economische afhankelijkheidsratio 2021 (in %)

- >73,38
- 62,34 > 73,38
- 57,41 > 62,34
- 46,20 > 57,41
- <46,20

De economische afhankelijkheidsratio is de verhouding tussen de bevolking die als 'afhankelijk' wordt beschouwd (personen jonger dan 18 jaar en 65-plussers) en de bevolking op beroepsactieve leeftijd (18-64 jaar). Wanneer die wordt uitgedrukt als percentage, laat deze indicator het evenwicht zien tussen wie zorg nodig heeft en wie die zorg potentieel kan geven. De kaart illustreert de territoriale spreiding en de samenhang met het aanbod van buurtvoorzieningen. De economische afhankelijkheid is groter in de rand, waar er in het westen meer kinderen en in het oosten meer ouderen wonen. Deze demografische profielen verklaren waarom economische afhankelijkheid niet noodzakelijk samenvalt met levensstandaard. In het centrum en de eerste kroon is het voedingsaanbod groter, ook in de westelijke wijken waar de economische afhankelijkheid groot is.

65%

van het inkomen van de meest kwetsbare huishoudens gaat naar boodschappen

De toegang tot voeding wordt bepaald door de noodzaak om een beperkte middelen, culturele gewoonten en budgettaire beperkingen met elkaar te verzoenen. Veel huishoudens doen hun boodschappen daarom in wat zij als voordeligeree verkooppunten beschouwen, zoals de Zuidmarkt of bepaalde speciaalzaken, zelfs als ze daarvoor langere afstanden moeten afleggen. Deze zoektocht naar de 'beste deal' of geschikte producten maakt het mogelijk om elke uitgave maximaal te laten renderen. Dit gaat echter vaak gepaard met een aanzienlijke belasting op vlak van tijd en organisatie, die vaak onderdeel wordt van de zorgtaken. De meest kwetsbare huishoudens bevinden zich daardoor in een spanningsveld waarin budgettaire efficiëntie en de culturele geschiktheid van het aanbod gepaard gaan met een langere reistijd. Mensen met beperkte middelen, die in gebieden wonen met een slechte vervoersverbinding en beperkte lokale voorzieningen, worden hierdoor in het bijzonder benadeeld.

Naast supermarkten en buurtwinkels spelen ook andere vormen van bevoorrading een cruciale, maar nog vaak onderschatte rol in de dagelijkse weerbaarheid van kwetsbare huishoudens. Openluchtmarkten, sociale kruideniers en korteketeninitiatieven maken het niet alleen mogelijk om goedkoper voedingsmiddelen te kopen, maar dragen ook bij aan het behoud van sociale en territoriale verbondenheid (Sonenberg, 2022; Rabadán & Oosterlynck, 2021). In Brussel hebben verschillende studies aangetoond dat deze alternatieven het klassieke aanbod aanvullen, vooral in volkswijken waar ze een hefboom zijn tegen voedselonzekerheid (IEB, 2018; BSI, 2020). Ze illustreren bovendien het vermogen van huishoudens om aangepaste koopstrategieën te ontwikkelen, door een afweging te maken tussen prijs, nabijheid en de culturele geschiktheid van producten.

Testimonials

Alternatieve, niet-commerciële voedselvoorziening

Het kwalitatieve onderzoek dat werd uitgevoerd bij vrouwelijke consumenten in Brussel brengt andere dimensies van de toegang tot voeding aan het licht die nauwelijks aan bod komen in de bestaande wetenschappelijke literatuur, statistieken of kaarten.

Ten eerste is afstand niet de enige factor die bepaalt hoe consumenten zich verplaatsen om hun boodschappen te doen. Vrouwen en LGBTQIA+-personen in een kwetsbare situatie zijn voortdurend op zoek naar voordelige opties, onder meer via discountwinkels.

Voor sommige van de meest kwetsbare bevolkingsgroepen verloopt de voedselvoorziening via niet-commerciële structuren zoals sociale restaurants, voedselbanken en sociale kruideniers. Een vrouw van ongeveer vijftig jaar, inmiddels gehuwd, deelt haar ervaring:

> *"Ik krijg een klein voedselpakket. Ik betaal één euro en krijg dan af en toe zo'n pakket, niet elke keer. Dat helpt, want mijn man geeft me 50 euro per week en daar moet ik zowel het eten als de was mee regelen". (U4)*

Daarnaast zijn er ook collectieve structuren (buurthuizen, vrouwenverenigingen enz.) die niet tot de voedselhulpsector behoren, maar wel kookactiviteiten aanbieden, waarbij deelnemers ter plaatse kunnen eten wat ze gemaakt hebben of kunnen meenemen.

Deze Belgische vrouw heeft een tijdje in een noodopvang verbleef en werd geïnterviewd tijdens een ochtenbijeenkomst voor dakloze vrouwen in een dagopvang. Ze beschrijft de afstanden ze moest afleggen toen ze dakloos was en die ze nog steeds aflegt om betaalbare maaltijden te vinden. Ze noemt de plekken waar ze nog steeds bijna dagelijks gaat eten, ook nu ze samenwoont met een partner. Zo gaat ze naar verschillende voorzieningen waar goedkope of zelfs gratis maaltijden worden aangeboden.

> *"Nativitas, in de Hoogstraat, is een plek waar dakloozen komen. Je kunt er eten voor 2 euro ... Nu is het gratis en je kunt er tot 16u30 gratis eten." (U4)*

GEZONDHEIDSZORG

De Brusselse gezondheidszorg bestaat uit een dicht netwerk van ziekenhuizen, eerstelijnszorg en sociaal-medische voorzieningen. De toegang tot die zorg varieert echter naargelang iemands leeftijd, gender, economische situatie en woonplaats. Deze ongelijkheden blijven bestaan ondanks de bestaande beleidsinstrumenten en betreffen zowel curatieve als preventieve zorg, met merkbare gevolgen voor de reproductieve gezondheid of zorg voor LGBTQIA+-personen.

Wat zegt de literatuur?

Genderongelijkheden op het vlak van gezondheid vormt een uitgebreid onderzoeksdomein. Vrouwen hebben over het algemeen een langere levensverwachting dan mannen, maar er zijn ook uitgesproken sociale verschillen. Deze verschillen tussen vrouwen en mannen kunnen in grote lijnen worden verklaard door hun uiteenlopende relaties tot gezondheidszorg (Meidani en Alessandrin, 2019; Cousteaux en Pan Ké Shon, 2008). Vrouwen worden vaker gesocialiseerd in het zorgen voor anderen en voor zichzelf, waardoor ze meer kennis hebben over lichamelijke symptomen en sneller een beroep doen op medische en psychologische zorg. De relatie van vrouwen tot zorgtaken heeft ook een ruimtelijke dimensie, omdat die taken meestal gepaard gaan met verplaatsingen. Het gebruik van gezondheidszorg door vrouwen in de stedelijke ruimte is dan rechtstreeks verbonden met toegankelijkheid (Emmanuel, 2021).

Bovendien is het vrouwelijk lichaam sterk gemedicaliseerd, vanwege de mogelijkheid van zwangerschap. Er is een specifiek zorgaanbod voor vrouwen, maar de ziekenhuiszorg kampt tegelijk met inclusieproblemen, zoals hiaten in de kennis over het vrouwelijk lichaam en in de behandeling van bepaalde aandoeningen. Vanuit een militante, feministische benadering werden in de jaren 1960 in Frankrijk en België centra voor gezinsplanning opgericht (Romero, 2022). Deze centra hadden als doel de de seksuele en reproductieve rechten van vrouwen te verdedigen, in een periode waarin anticonceptie en abortus nog verboden waren. Historisch boden ze anticonceptie aan en voerden ze clandestien zwangerschapsonderbrekingen uit. Tegenwoordig situeren ze zich binnen een model van preventieve en eerstelijnszorg en de bestrijding van discriminatie op basis van seksuele oriëntatie, gender en medisch begeleide voortplanting (Romero, 2022).

Gegevens over ongelijkheden op gezondheidsgebied voor LGBTQIA+-personen zijn nog steeds erg schaars. De seksuele gezondheid van gay personen kreeg echter meer aandacht als gevolg van de hiv-epidemie in de jaren 1980. Ondanks deze verhoogde waakzaamheid vertoont het zorgaanbod voor LGBTQIA+-personen nog steeds belangrijke tekortkomingen op het vlak van inclusie.

Een historisch perspectief helpt deze situatie te begrijpen. De kritiek op de medische macht is immers een terugkerend element in de eisen van homobewegingen (Alessandrin, 2022; Raz, 2023). De strijd tegen de homofobe stigmatisering van hiv was cruciaal voor de toegang tot gepaste zorg, voor het verkrijgen van politieke ruimte en voor de professionalisering van homoseksuele verenigingen vanaf de jaren 1980. Toch zijn ziekenhuizen en privépraktijken, zowel curatief als klinisch, nog steeds onvoldoende vertrouwd met seksuele gezondheidsproblemen als gevolg van niet-heteroseksuele praktijken. Daarom wenden LGBTQIA+-personen zich vaak tot gespecialiseerde, gemeenschapsgerichte zorgstructuren. Verenigingen voor transgender personen pleiten onder meer voor de destigmatisering en depsychiatrisering van transitieprocedures (Alessandrin, 2022). Voor intersekse personen worden er eisen gesteld tegen chirurgische en hormonale ingrepen die bedoeld zijn om bij de geboorte een biologisch geslacht toe te wijzen (Raz en Petit, 2023).

Ook raciale discriminatie en ongelijkheid zijn nog steeds erg aanwezig in de gezondheidszorg. Onderzoek in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk toont aan dat er hardnekkige vooroordelen bestaan over pijnbeleving en dat foutieve diagnoses vaker voorkomen. Raciale ongelijkheden op het gebied van reproductieve gezondheid zijn vandaag nog steeds erg uitgesproken.

TERRITORIALE EN GENDERGERELATEERDE ONGELIJKHEDEN IN DE TOEGANG TOT ZORG

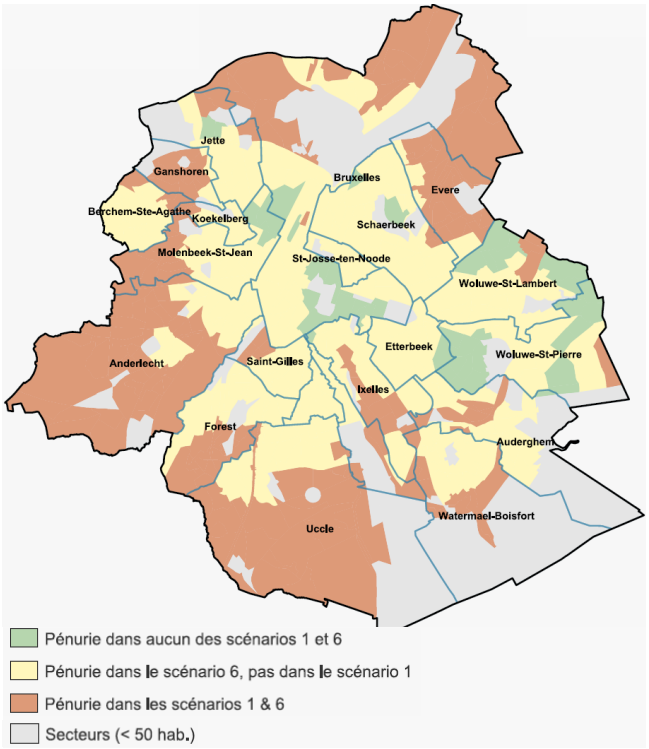
Een ongelijke toegang tot zorg

De gezondheidstoestand en de toegang tot zorg variëren volgens verschillende indicatoren, zoals leeftijd, geslacht, gender, sociaal-economische situatie en levensfase, bijvoorbeeld bij moederschap. Bepaalde bevolkingsgroepen hebben vaker zorg nodig en vereisen intensievere opvolging voor lichamelijke aandoeningen, zoals ouderen, jonge kinderen en personen met een handicap.

Volgens het rapport van het Observatorium voor Gezondheid en Welzijn Brussel (2022), gebaseerd op gegevens van het InterMutualistisch Agentschap, wordt in het Brussels Gewest ongeveer één op de tien 65-plussers als zorgafhankelijk beschouwd door een chronische aandoening. Met 14,4% ligt dit risico nog hoger bij 75-plussers.

Op territoriaal niveau heeft Brussel een systeem van gezondheidsinfrastructuren dat lange tijd gecentreerd was rond ziekenhuizen, klinieken en huisartsenpraktijken. Een groot deel van de patiënten bezoekt deze instellingen om medische zorg te krijgen, maar er wordt ook een deel van die zorg aan huis verleend. De vraag naar medische thuiszorg komt vooral van vrouwen en mensen in een onzekere situatie, maar ook van ouderen en personen met een beperking. Bovendien neemt deze vraag bij vrouwen toe met de leeftijd.

Uit een analyse van de ruimtelijke spreiding van huisartsenpraktijken blijkt dat er in bepaalde wijken een tekort is. Deze wijken bevinden zich hoofdzakelijk in de tweede kroon, dicht

↑ Huisartsentekort in het Brussels Gewest — Aantal beschikbare contacten per inwoner met een huisarts in de buurt, per sector, 2023 — Bron: Studie "Huisartsenzorg in het Brussels Gewest: beschikbaarheid en geografische toegankelijkheid op lokaal niveau", Vivalis, 2025.

De kaart toont de gebieden waar er een huisartsentekort is. Een 'tekort' staat in dit verband voor de onmogelijkheid om 3,9 keer per jaar een huisarts te raadplegen binnen een straal van 600 meter. Volgens de geanalyseerde scenario's vinden we de grootste tekorten hoofdzakelijk in de tweede kroon (vooral in Ukkel, Vorst, Anderlecht, Ganshoren, Neder-Over-Heembeek en Haren), maar ook bepaalde wijken van Elsene in scenario 1 (rood). Scenario 6 (geel), dat rekening houdt met de wens van de artsen om minder te werken, het vertrek van oudere artsen die op pensioenleeftijd zijn en de toegenomen behoeften van kwetsbaren, wijst op nieuwe gebieden met tekorten, onder meer in de eerste kroon (Sint-Gillis, Schaarbeek, Etterbeek ...) en in bepaalde wijken in het noordwesten. De geschatte daling van het totale aanbod bedraagt 35%, terwijl de vraag naar boven is bijgesteld (+11%) vanwege de specifieke behoeften van kwetsbare groepen.

Testimonials

Geografische en organisatorische toegankelijkheid

Deze moeder, die een steunpunt voor alleenstaande moeders runt, legt uit hoe vaak ze onderweg is om voor haar jonge kinderen te zorgen en hoe ze zich daarop voorbereidt:

> *"We hebben veel opeenvolgende afspraken in de loop van de week... dus je ziet hoe ingewikkeld de hele organisatie kan zijn (...) Het is niet alleen afspraak bij de kinderarts, maar ook andere afspraken met specialisten. (...) In het begin, als ze nog heel klein zijn, ga je voor het minste naar het ziekenhuis. Mijn zoon had bijvoorbeeld een hartprobleem. In eerste instantie ging ik naar het Sint-Jan ziekenhuis hier, waar ik te horen kreeg dat ik naar een gespecialiseerd ziekenhuis moest gaan, dus dan moet je naar Woluwe, naar Saint-Luc. Dat is een uur met de metro met de kinderwagen, tot helemaal aan de rand van Woluwe (...) Voor mijn andere kinderen heb ik soms 3 afspraken per week, omdat er eentje te vroeg geboren is." (U8)*

In het volgende fragment vertelt een alleenstaande moeder van 4 jonge kinderen over de keuze die ze moest maken tussen naar een logopedist in de buurt gaan en naar een gesubsidieerde logopedist in Anderlecht gaan:

> *"In het begin, voordat de resultaten binnen waren over zijn specifieke problematiek, ging hij naar Sint-Pieter. Daarna ben ik in Schaarbeek komen wonen, maar de logopedist is privé. Dus sommige maanden betaal ik 200 euro en nog wat, omdat hij twee keer langsgaat. En aan de andere kant, in Anderlecht, is er andere logopedist, waarvoor ik maar 5 of 4 euro moet betalen omdat die publiek is." (C2)*

In de rest van het interview legt ze ook uit hoe moeilijk het is om met vier kinderen met het openbaar vervoer te reizen en hoe ze het gevoel heeft dat ze buiten de wachtkamer moet blijven zitten om andere mensen niet te storen.

bij de gewestgrens, vooral in Stad Brussel, Anderlecht, Ukkel en Oudergem. In de eerste kroon en in de dichtstbevolkte wijken kampen de gemeente Sint-Joost en de Brabantwijk in Schaarbeek eveneens met een tekort aan huisartsen.

Het Brusselse zorgsysteem is niet alleen curatief, maar kan ook rekenen op een uitgebreid eerstelijns psychomedisch-sociaal netwerk. Preventieve zorg is erop gericht het ontstaan van ziekten te voorkomen, onder meer via vaccinatie, of om de eerste symptomen vroegtijdig op te sporen via kankerscreening, tandartsbezoeken, bloedonderzoeken en consulten bij huisartsen of specialisten zoals gynaecologen.

Preventieve zorg is, net als curatieve zorg, sterk gedifferentieerd volgens gender, leeftijd en inkomen. Voor vrouwen zijn vooral screenings voor borst- en baarmoederhalskanker van groot belang. Preventieve zorg kan worden aangeboden door publieke zorginstellingen, zoals ziekenhuizen en dokterspraktijken, maar kan ook deel uitmaken van een individueel initiatief of worden voorgeschreven, zoals sport.

Tegelijk blijkt dat sociaal-economische ongelijkheden ook een belangrijke rol spelen in het gebruik van preventieve zorg, waarbij de arme sikkel zich duidelijk onderscheidt van de rest van het gewest. Zo loopt de frequentie van borstkankerscreening parallel met de inkomensverdeling, ondanks het bestaan van gratis screeningprogramma's voor de bewoonsters van dit gebied. Door de beperkte deelname aan deze programma's worden de grote sociaal-economische verschillen die zijn waargenomen voor gelegenheidscreening in feite niet gecompenseerd, waardoor de sociale gradiënt voor alle soorten screenings samen zeer uitgesproken blijft.

Ondanks het bestaan van lokale gezondheidsinfrastructuren zijn bepaalde specialismen er niet beschikbaar, terwijl andere snel verzadigd raken. Hetzelfde geldt voor ziekenhuizen en klinieken, die bovendien een grote toestroom van patiënten van buiten het gewest opvangen.

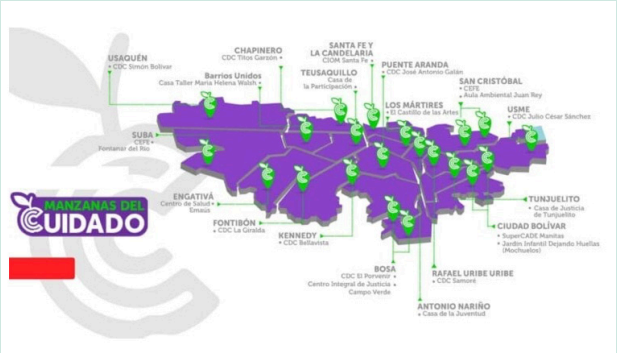
Het nieuwe Geïntegreerd Welzijns- en Gezondheidsplan (GWGP), dat sinds 2022 van kracht is, heeft als doel het territoriale ondersteunings- en zorgaanbod in het gewest structureren en de toegankelijkheid van de beschikbare zorgdiensten te verbeteren. Het plan werkt op het niveau van de welzijns- en gezondheidswijken (het Geïntegreerd Welzijns- en Gezondheidsplan definieert 47 groepen wijken in het Brussels Gewest, waarvan er verschillende als prioritair worden aangemerkt) en de hulp- en zorgzones. Via de invoering van Lokale Welzijns- en Gezondheidscontracten (LWGC) wil het gewest bepaalde gaten in de kennis over noden opvullen. De LWGC's werken met projectoproepen, maar financieren geen nieuwe infrastructuren op het grondgebied.

In het GWGP wordt ook expliciet verwezen de bestrijding van gendergerelateerde ongelijkheden. Om deze ongelijkheden op sociaal en gezondheidsvlak aan te pakken en de vastgestelde vooroordelen te vermijden, moet een genderbenadering worden ontwikkeld. Die benadering moet rekening houden met de positieve en de negatieve gevolgen van beslissingen, zowel materieel als budgettair, evenals met de uitvoering ervan, en deze effecten analyseren. In het kader van het GWGP hebben alle welzijns- en gezondheidssectoren nood aan een deskundige ondersteunings- of begeleidingsdienst. Daarnaast moet er specifiek aandacht worden besteed aan gendergerelateerd geweld in de Brusselse welzijns- en gezondheidssector, in het bijzonder voor geweld tegen vrouwen.

Bovendien heeft de regering een nieuwe 'Service Support en Genre' in het leven geroepen, een ondersteuningsdienst rond gender voor gezondheidsbevordering die de komende vier jaar wordt uitgerold. De vzw Femmes et Santé is voortaan verantwoordelijk voor het begeleiden en ondersteunen van de volledige welzijns- en gezondheidssector in Brussel op het vlak van gender. Deze nieuwe dienst moet de kwaliteit van de dienstverlening mee helpen verbeteren door rekening te houden met de genderdimensie.

'Care blocks' in Bogotá

De stad Bogotá haalde inspiratie bij het nationale zorgsysteem van Uruguay en ontwikkelde haar eigen 'care blocks'. Deze 'zorgblokken' centraliseren essentiële diensten voor vrouwen die zorgtaken opnemen binnen een loopafstand van 15 tot 20 minuten. Zo wil de overheid er mee voor zorgen dat vrouwen minder tijd aan deze onbetaalde zorgtaken moeten besteden en ruimte krijgen om andere activiteiten te ontplooien (vrije tijd, een opleiding enz.). Deze 'care blocks' maken deel uit van het richtplan van Bogotá, waardoor vrouwen, zorgverleners en zorg centraal komen te staan in de ruimtelijke planning van de stad.

↑ Ruimtelijke spreiding van 'care blocks' in Bogotá, Colombia - https://manzanasdelcuidado.gov.co/

Wanneer financiële beperkingen de toegang tot zorg belemmeren

De toegang tot ziekenhuis- en eerstelijnsgezondheidszorg wordt beperkt door een aantal factoren die samenhangen met gendergerelateerde aandachtspunten, zoals mobiliteit en sociaal-economische omstandigheden. Daarnaast is er een duidelijk verband tussen sociaal-economische situatie en de relatie tot gezondheid. Volgens de Nationale Gezondheidsenquête van Sciensano uit 2018 (Demarest & al., 2018) heeft 16% van de Brusselse huishoudens gezondheidszorg uitgesteld omwile van financiële redenen. Dit cijfer klimt naar 38% bij huishoudens die moeite hebben om rond te komen. Bovendien geeft 20,5% van de huishoudens in het Brussels Gewest dat ze gezondheidsuitgaven als een zware financiële last ervaren.

Meer dan een kwart van de eenoudergezinnen heeft gezondheidszorg moeten uitstellen om financiële redenen. Huishoudens met een vrouw als referentiepersoon melden significant vaker dat ze gezondheidszorg hebben moeten uitstellen om financiële redenen dan huishoudens met een man als referentiepersoon. Daarnaast wordt ongeveer 14% van de kinderen geboren in een huishouden waar de moeder alleen is (Observatorium voor Gezondheid en Welzijn Brussel, statistische geboorteformulieren 2021).

Er bestaat een rechtstreeks verband tussen de financiële situatie, het sterftecijfer en de levensverwachting. In Brussel hebben kinderen die geboren worden in een huishouden zonder inkomen twee keer zoveel kans om in hun eerste levensjaar te overlijden als kinderen uit huishoudens met twee inkomens (OGW, 2019).

BUURTVOORZIENINGEN EN EERSTELIJNSZORG

Wijkgezondheidscentra

De medische huizen bieden primaire gezondheidszorg die geografisch, financieel en op gepaste tijdstippen toegankelijk is. Ze brengen doorgaans verschillende individuele zorgverleners (huisartsen, verpleegkundigen, kinesisten enz.) samen onder één dak. Medische huizen werken binnen hun wijk of gemeente samen met het lokale netwerk. Ze functioneren volgens een organisatiemodel dat gebaseerd is op zelfbeheer, dat streeft naar een meer gelijkwaardige relatie tussen zorgverleners en patiënten. Brussel telt momenteel 63 medische huizen.

De medische huizen in Brussel zijn meer geconcentreerd in bepaalde gebieden dan in andere. Ze zijn sterk vertegenwoordigd in gemeenten zoals Schaarbeek, Molenbeek, Sint-Gillis, Vorst en Stad Brussel, vooral in wijken die deel uitmaken van de Zone voor Stedelijke Herwaardering. Ondanks die duidelijke concentratie zijn er ook medische huizen te vinden in meer perifere en afgelegen gebieden.

16%

van de gezinnen stelt zorg uit om financiële redenen

↑ Kaart van de wijkgezondheidscentra, 2021 — Bron: CMDC-CDSC: Bruxelles Social - Sociaal Brussel, perspective.brussels.

REPRODUCTIEVE GEZONDHEID, SEKSUALITEIT EN LICHAMELIJKE AUTONOMIE

Niet-conforme zorgpaden en lichamen

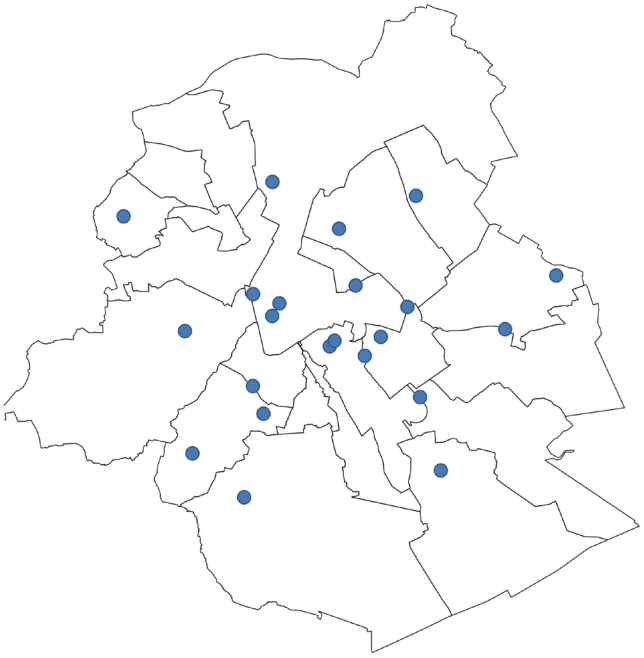
De curatieve en preventieve zorgsector is sterk doordrongen van genderstereotypes en beschikt over te weinig kennis over lichamen die 'anders' zijn. Deze beperkte kennis van het vrouwenlichaam komt ook tot uiting wanneer de sector wordt

bekeken door een intersectionele bril. In sommige gevallen leidt dit tot een minimalisering van de pijn die vrouwen ervaren en bijgevolg tot een onderdiagnosering van bepaalde aandoeningen, zoals endometriose of fibromyalgie. Het minimaliseren van pijn bij vrouwen van kleur is geen randverschijnsel, maar is het gevolg van de objectivering en fetisjering van hun lichamen. In het verleden werden er bovendien regelmatig medische experimenten uitgevoerd op de lichamen van vrouwen van kleur.

Daarom is er in de loop der jaren een alternatief zorgaanbod voor vrouwen ontstaan (buiten het traditionele zorgsysteem), voornamelijk via de centra voor gezinsplanning. Ook vandaag worden abortussen en miskramen in deze centra anders behandeld dan in de ziekenhuizen. Opvallend is dat dit netwerk hoofdzakelijk Franstalig is; er is geen Nederlandstalig equivalent in Brussel.

Centra voor gezinsplanning in de bres voor seksuele en reproductieve gezondheid

De centra voor gezinsplanning zijn extramurale, ambulante diensten die buiten ziekenhuizen gevestigd zijn. Hun missie is om personen, koppels en gezinnen op te vangen, te informeren en te ondersteunen in hun emotionele en seksuele leven. Ze bieden medische consultaties aan, zoals anticonceptie en zwangerschapsopvolging, en organiseren ook psychologische, sociale en juridische begeleiding. Daarnaast vervullen deze centra diverse preventieve opdrachten, zoals gezinsbemiddeling en screening op ziekten zoals hiv en kanker. Ze organiseren ook preventieve acties in scholen om jongeren te sensibiliseren rond seksuele en emotionele thema's.

↑ Kaart van de centra voor gezinsplanning, 2021 — Bron: CMDC-CDSC: Bruxelles Social - Sociaal Brussel, perspective.brussels.

De centra zijn vrij gelijkmatig verdeeld over het Brusselse grondgebied. Toch zijn er gebieden die minder goed bediend worden, vooral aan bepaalde randen van Anderlecht, Ukkel, het noorden van Stad Brussel en Sint-Lambrechts-Woluwe.

Er zijn 11 kraamklinieken in Brussel, waarvan 3 universitaire klinieken. In 2021 registreerde het Centrum voor perinatale epidemiologie (CEpiP) 22.065 ziekenhuisbevallingen en 147 extramurale bevallingen. 30% van die bevallingen betrof vrouwen die niet in Brussel wonen.

Racistische stereotypes en grossofobie in de reguliere medische zorgverlening

Testimonials

De pijn van vrouwen van kleur, zwarte vrouwen in het bijzonder, wordt in de gezondheidszorg veel vaker geminimaliseerd.

> *"Ze lieten de botten in mijn voet afsterven en zeiden dat mijn pijn niet echt was, dat die niet bestond, dat dit kwam omdat ik zwart ben." (U29)*

Een interview met een vereniging wijst daarnaast op tekortkomingen in de dosering van bepaalde geneesmiddelen voor vrouwen met overgewicht:

> *"Het zorgpersoneel is totaal niet op de hoogte van noodanticonceptie: die werkt niet bij dikke mensen (...) Er zijn veel dikke mensen die geen MRI kunnen krijgen omdat er geen MRI-scanners zijn waar ze in passen." (E23)*

ZORG, AUTONOMIE EN MEERDERE VORMEN VAN UITSLUITING

Zorg die niet inclusief genoeg is voor LGBTQIA+-personen

LGBTQIA+-personen ondervinden heel specifieke obstakels bij de toegang tot gezondheidszorg. In België vermijdt 1 op 4 transgender personen elk contact met het zorgsysteem, vooral door de heteronormatieve normen en te weinig sensibilisering bij het zorgpersoneel (Epicentre). Op Europees niveau geeft 16% van de LGBTI-personen aan discriminatie te hebben ervaren in de gezondheidszorg. Onder transgender personen loopt dit percentage op tot 34%. Daarnaast maakt 46% zelden zijn, haar of hun seksuele oriëntatie of genderidentiteit bekend aan zorgverleners uit angst om beoordeeld te worden

(Raad van Europa). Deze belemmeringen hebben ernstige gevolgen, zowel voor hun lichamelijke als mentale gezondheid, zoals psychische problemen, het zelf toedienen van hormonen en nauwelijks of geen opvolging (Artsen zonder Grenzen). Tegelijk wijst het feit dat LGBTQIA+-personen quasi onzichtbaar zijn of bevooroordeelde zorg krijgen, bijvoorbeeld bij chirurgische follow-up of screening van LGBTQIA+-populaties, op het voortbestaan van een restrictief gendernormatief zorgmodel.

LGBTQIA+-verenigingen en centra voor gezinsplanning, die multidisciplinaire en preventieve zorg bieden op het vlak van seksuele en reproductieve gezondheid, werken vanuit een preventieve, gemeenschapsgerichte aanpak die extra aandacht heeft voor genderaspecten, in lijn met het GWGP. Sommige structuren nemen concrete maatregelen om de toegang tot zorg veiliger te maken, zoals meerdere deurbellen, neutrale bewegwijzering of consulten aan huis.

De oprichting van een Regenbooghuis voor Gezondheid in het centrum van Brussel en een inclusieve multidisciplinaire medische praktijk, Épicentre, draagt bij aan de uitbouw van een veilig zorgnetwerk voor transgender en intersekse personen. Deze medische infrastructuren betekenen een duidelijke verbetering in de gespecialiseerde medische voorzieningen voor LGBTQIA+-personen, aangezien het personeel in ziekenhuizen of eerstelijnsvoorzieningen niet altijd goed opgeleid is om met de specifieke problemen van deze groepen om te gaan (seksuele praktijken, hormoonbehandelingen enz.). Dit gebrek aan kennis kan een directe impact hebben op de kwaliteit van de zorg. Zo ontbreekt vaak screening op aandoeningen die verband houden met specifieke seksuele praktijken, wat kan leiden tot laattijdige diagnoses en behandeling. Bovendien zorgt wantrouwen tegenover de medische wereld ervoor dat sommige LGBTQIA+-personen zorginstellingen vermijden, waardoor het fenomeen van onttrekking van zorg voor deze bevolkingsgroepen toeneemt.

Naast institutionele belemmeringen blijven financiële beperkingen een andere belangrijke hindernis. De hoge kosten van een transitietraject, met name voor logopedie en gezichtsontharing, worden zelden terugbetaald. Daardoor zien veel trans vrouwen af van behandelingen die nochtans essentieel zijn voor hun welzijn. Als gevolg hiervan nemen sommige personen in een transitietraject hun toevlucht tot betalende medische zorg in een andere stad of in het buitenland, waardoor de ongelijkheden in de toegang tot zorg alleen maar groter worden. Deze problematiek wordt versterkt door het tekort aan gespecialiseerde chirurgen in België, waardoor betrokkenen weinig alternatieven hebben.

Ondanks dat er sprake is van vooruitgang, is er nog steeds een ongelijke toegang tot gezondheidszorg, in het bijzonder voor transgender en intersekse personen.

Hindernissen in de toegang tot zorg voor LGBTQIA+-personen

Testimonials

Een medewerker van een organisatie voor inclusieve gezondheidszorg laat weten dat LGBTQIA+-personen moeite hebben om een zorgaanbod te vinden dat inspeelt op hun noden, en dat er een gebrek aan kennis is over aandoeningen als gevolg van bepaalde seksuele praktijken:

> *"Het begint allemaal met de vaststelling dat de vertrouwensband verbroken is. We hebben het al lang over de onttrekking van zorg bij patiënten die tot bepaalde minderheidsgroepen behoren, in de eerste plaats LGBTQIA+-personen" (E19).*

> *"Dat betekent dat er geen screenings gebeuren, dat ziektes niet worden opgespoord en dat er dus geen behandeling wordt opgestart op basis van die resultaten (...). Wanneer het vertrouwen wegvalt, worden bepaalde problemen niet of niet volledig besproken. Die problemen blijven dus onzichtbaar." (E19)*

De hoge zorgkost is een bijkomende hindernis voor transgender personen:

> *"Vrouwelijke hormonen nemen doet gezichtsbeharing niet verdwijnen en maakt de stem niet hoger. Transgender vrouwen die deze mannelijke kenmerken niet langer willen, moeten logopedie volgen om hun stem vrouwelijker te maken en hun gezichtsbeharing laten verwijderen. (...) Dat wordt niet terugbetaald, of in ieder geval wordt logopedie maar voor de helft terugbetaald (...)"(E3)*

Sommige personen in een transitietraject nemen hun toevlucht tot betalende zorg in een andere stad of in het buitenland, mede omdat er een tekort is aan chirurgen die gespecialiseerd zijn in transitie.

> *"Er zijn maar heel weinig chirurgen die gespecialiseerd zijn in geslachtsveranderende operaties. En omdat we hier jongeren zien die niet alleen trans maar ook nog eens heel kwetsbaar zijn, moeten we bijvoorbeeld het OCMW vragen om deze operaties te helpen financieren. Maar dan moeten we uitleggen waarom de chirurg in een andere stad of in een andere gemeente zit en waarom die operatie niet mogelijk is in het plaatselijke ziekenhuis. Dit is voor de sociale diensten nog erg onduidelijk. In België zijn er maar drie chirurgen die dit soort operaties uitvoeren..."(E18)*

Ouder worden, zelfredzaamheid en zorg

Sinds 2010 neemt het aantal ouderen in het Brussels Gewest toe. Deze stijging van het aantal 65-plussers zal naar verwachting ook de komende jaren aanhouden. Het aantal personen van 85 jaar en ouder - een kwetsbaardere groep die meer risico loopt op zorgafhankelijkheid - is sinds 2018 gedaald, maar zal vanaf 2030 opnieuw toenemen ('Ouderen in het Brussels Gewest: overzicht van hun welzijns- en gezondheidstoestand', Observatorium voor Gezondheid en Welzijn Brussel, 2023).

Tegen 2030 wordt in alle gemeenten een toename van het aantal 65-plussers verwacht - zij met een verschillende intensiteit - behalve in Ganshoren. De grootste stijging wordt verwacht in Sint-Joost-ten-Node, gevolgd door Sint-Jans-Molenbeek en Sint-Agatha-Berchem. Het aandeel ouderen in de totale bevolking is groter in het zuidoosten van het gewest (gemeenten waar een hoger percentage mensen een hoog sociaal-economisch niveau heeft) en in een klein deel van het noordwesten. In de komende jaren kunnen we daarom een toename verwachten van het aantal kwetsbare mensen, die een groter risico lopen om afhankelijk te worden van zorg.

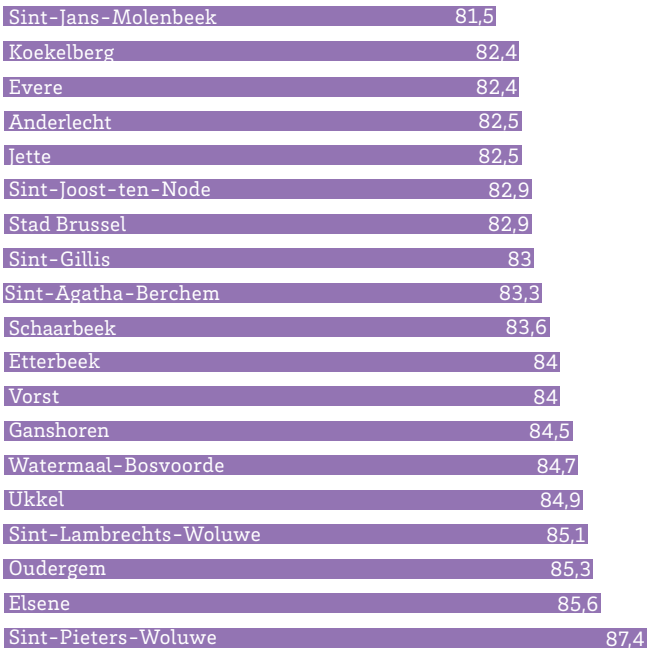
Daarnaast blijkt uit de indicatoren waarmee hun sociaal-economische situatie kan worden geëvalueerd dat de Brusselse ouderen kwetsbaarder zijn dan in de rest van België. Bovendien lijkt deze kwetsbaarheid in Brussel met de tijd toe te nemen, in tegenstelling tot de nationale trend. Personen met een lage sociaal-economische status krijgen echter sneller en vaker te maken met gezondheidsproblemen en functionele beperkingen, waardoor de kans groter is dat zij een beroep zullen doen op zorgdiensten.

De levensverwachting voor vrouwen ligt nog steeds hoger dan die van mannen, maar verschilt naargelang de gemeente waar ze wonen. In Molenbeek en Koekelberg noteren we de laagste levensverwachting voor vrouwen, terwijl Sint-Pieters-Woluwe en Elsene de hoogste levensverwachting hebben (Vivalis, 2023).

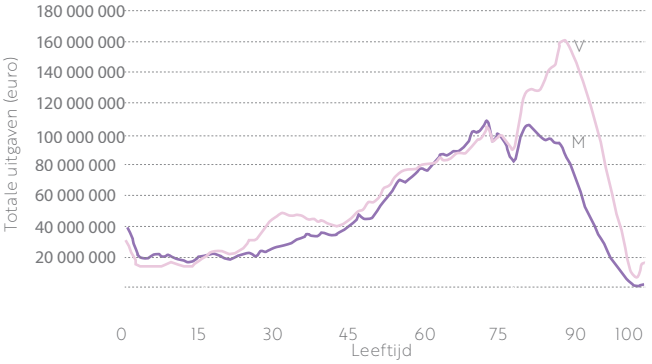
Wat langdurige functionele beperkingen betreft, werd in 2018 vastgesteld dat 13,6% van de Brusselaars van 65 jaar en ouder te maken heeft met mobiliteitsbeperkingen, en 43,8% met beperkingen bij het uitvoeren van huishoudelijke taken.

Tot de zorgtaken behoort ook de zorg voor personen die hun zelfstandigheid verliezen naarmate ze ouder worden. Collectieve structuren zoals thuiszorgdiensten, woonzorgcentra, verpleeghuizen en serviceflats kunnen de omgeving gedeeltelijk van die zorg ontlasten.

Tijdens ons veldonderzoek kwam nog een ander gendervooroordeel naar voren, namelijk de heteronormativiteit van deze zorgstructuren. Voor LGBTQIA+-senioren die hun zelfredzaamheid verliezen, kan opname in zo'n instelling betekenen dat ze zich opnieuw genoodzaakt voelen om hun identiteit te verbergen, aangezien er maar weinig instellingen zijn die opvangprotocollen hebben die aangepast en geschikt zijn voor niet-heteroseksuele levenswijzen.

↑ Levensverwachting bij vrouwen per woongemeente, Brussels Gewest, 2016-2020 — Bron: Statbel; Observatorium voor Gezondheid en Welzijn Brussel, statistische overlijdensformulieren

↑ Uitgaven ziekte- en invaliditeitsverzekeringen (ZIV) voor leden van Christelijke Mutualiteit (CM) — Bron: Christelijke Mutualiteiten, 2016

Tot slot worden in het Brussels Gewest ook alternatieven voor opname in een woonzorgcentrum opgetekend. Zo toont onderzoek van Chiara Giordano (ULB) dat sommige ouderen een beroep doen op vrouwen zonder papieren om hen te helpen bij dagdagelijkse taken. Het langer thuis wonen van personen met een verminderde zelfredzaamheid steunt dus op een precair arbeids- en verblijfsstatuut.

SCHOLEN EN KINDEROPVANG

Factoren zoals bereikbaarheid met het openbaar vervoer, gezinssamenstelling of sociaal-economische situatie, in combinatie met genderongelijkheden, bepalen de verplaatsingen naar en van school, vooral in het basisonderwijs en het buitengewoon onderwijs. Wat de kinderopvang betreft, is het aangewezen om een evenwicht te vinden tussen de dekkingsgraad naar inkomen en de sociaal-economische context waarin de kinderdagverblijven functioneren.

Wat zegt de literatuur?

Het onderwijssysteem is een plek waar kinderen worden gesocialiseerd in genderrollen. Meisjes worden gewaardeerd om hun discipline, hun grotere zelfbeheersing, de zorg die ze besteden aan hun studie en hun betere studieresultaten, terwijl jongens vaker gestraft worden voor hun gebrek aan discipline. Dat betekent dat jongens - sneller dan meisjes - naar meer technische en beroepsgerichte richtingen worden doorverwezen, wat wijst op gendergerelateerde onderwijsverwachtingen. In het middelbaar en hoger onderwijs worden daarentegen de competenties van jongens op het gebied van exacte wetenschappen en wiskunde gewaardeerd. Genderstereotypes worden dus deels geïnternaliseerd.

Binnen de zorgtaken van ouders is het naar school brengen van hun kinderen een structurerend element in de dagelijkse planning. De combinatie van verplaatsingen tussen thuis, school en werk is dus een belangrijke factor van genderongelijkheid in de sociale verdeling van arbeid binnen het gezin.

Het brengen en ophalen van de kinderen maakt meestal deel uit van verplaatsingen met meerdere doelen (werk, dagelijkse boodschappen, vrije tijd, zorg...). Uit onderzoek naar de mobiliteit van ouders en zorgtrajecten blijkt dat het vaker vrouwen zijn die deze taken uitvoeren (Gilow, 2018; Emmanuel, 2021).

De nabijheid van kinderopvang en schoolinfrastructuur en de beschikbaarheid van plaatsen zijn minstens even bepalend voor de arbeidsparticipatie van vrouwen als de kostprijs van deze diensten (Bousselin, 2015). Dit vertaalt zich in het fenomeen van de 'taxi-mama', die haar kind begeleidt naar school, de opvang, sportactiviteiten of doktersafspraken, terwijl de kinderen op hun beurt meegaan naar andere huishoudelijke verplaatsingen (Gilow, 2018).

Verplaatsingen met het openbaar vervoer tonen de tekortkomingen van vervoer voor gezinnen met kinderen: het is moeilijk om op te stappen, er zijn trappen, er zijn te weinig zitplaatsen, te weinig bussen of trams enz. (Montulet en Hubert, 2008). Het systeem van begeleide 'schoolrijen' - waarbij kinderen samen onder begeleiding te voet of met de fiets naar school gaan - is een manier om de ouders deels te ontlasten. Deze oplossing is echter niet voor iedereen, zeker niet voor kleine kinderen die nog in een kinderwagen zitten. Voor hen is zo'n schoolrij niet praktisch. In meer volkse wijken wordt vaker de grootmoeder ingeschakeld om op de kinderen te passen dan in gezinnen waar de moeder een managementfunctie heeft (Pawloska, 2013).

De school wordt ook gezien als een belangrijke plek voor de gendersocialisatie van kinderen. De rollen die aan meisjes en jongens worden toebedeeld, worden aangeleerd op school, zowel in de klas als op de speelplaats. Het is ook een plek waar meisjes kunnen uitblinken, terwijl jongens vaker gewaardeerd worden om hun discipline. Bovendien spelen en interageren jongens en meisjes over het algemeen weinig met elkaar binnen de schoolomgeving (Maruejouls, 2022). Architectuurprojecten proberen die ongelijkheden in ruimtegebruik te verminderen (Dagorn en Rubi, 2016). Daarnaast worden de ligging van de school en haar relatie met de directe omgeving steeds vaker onderzocht vanuit het perspectief van sociale interacties en activering van de openbare ruimte.

Tot slot merken we op dat onderzoek naar gender in het onderwijs geleidelijk ook meer aandacht heeft voor LGTBQIA+-personen (Alessandrin, 2014). Hun aanwezig in de wetenschappelijke literatuur blijft evenwel grotendeels beperkt tot het probleem van binaire toiletten. Die worden enerzijds gezien als een ontmoetingsplaats voor meisjes, terwijl toiletten met urinoirs ook fungeren als een plek waar viriliteit wordt aangeleerd.

ONGELIJKHEDEN IN KINDEROPVANG

Ongelijke spreiding van kinderopvangplaatsen

Uit de analyses van Perspective (2024) blijkt dat het Brussels Gewest in 2021 een algemene dekkingsgraad van 43,1% bereikte, d.w.z. 43 opvangplaatsen per 100 kinderen jonger dan drie jaar, voor alle soorten kinderopvang samen. Wanneer we het volledige grondgebied bekijken, zien we dat de dekking erg laag is in de gemeenten in het westen, noordwesten en noordoosten. Er zijn dus grote verschillen tussen de verschillende soorten opvanginfrastructuren wat betreft hun geografische spreiding.

Daarnaast toont de ruimtelijke spreiding van opvangplaatsen territoriale ongelijkheden. In sommige delen van de Vijfhoek, zoals de Stalingradwijk en de Martelarenwijk, zijn er meer opvangplaatsen dan kinderen onder de drie jaar. Hetzelfde geldt in de eerste kroon voor wijken in de buurt van de Europese instellingen, zoals de Europese wijk en de Jourdanwijk. Uit deze statistieken kunnen we echter niet afleiden wat de oorzaken zijn van dit grotere opvangaanbod.

Hoewel er duidelijke geografische differentiatie bestaat in de spreiding van kinderdagverblijven tussen de oost- en westkant van het Kanaal, zijn er ook wijken met een zeer lage opvangcapaciteit aan de oostkant en wijken met een hoge capaciteit aan de westkant in de buurt van de gewestgrenzen. Deze vaststelling onderstreept het belang van een fijnmaziger analysekader om de opvangdekking correct te beoordelen én om rekening te houden met het feit dat één opvangplaats door meerdere kinderen kan worden ingenomen, bijvoorbeeld wanneer ze deeltijds worden opgevangen.

Volgens de bevolkingsprognoses van het BISA voor 2030 zal de groep van kinderen tussen 0 en 3 jaar in het Brussels Gewest met 2,79% toenemen (Perspective, 2024).

Kosten niet aangepast aan de meest kwetsbare gezinnen

Naast de geografische spreiding van opvangvoorzieningen is het ook belangrijk om na te gaan of kinderdagverblijven al dan niet gesubsidieerd zijn. Deze factor bepaalt immers de betaalbaarheid van deze infrastructuren. In de regel bepaalt het subsidiëringsmodel of het tarief al dan niet wordt berekend op basis van het inkomen van de ouders.

De prijszetting verschilt naargelang de opvangvoorziening erkend is door Kind&Gezin (voor Nederlandstalige organisaties) of door ONE (voor Franstalige organisaties) (BISA Focus 65, 2024):

- Voor opvangvoorzieningen die erkend zijn door Kind&Gezin bedroeg het dagtarief in 2022 minimaal €6,00 en maximaal €33,31.
- Voor opvangvoorzieningen die erkend zijn door ONE bedroeg het dagtarief in 2023 minimaal €2,98 en maximaal €42,14.

De meest recente Focus van het BISA over de betaalbaarheid van kinderopvang in kwetsbare wijken toont aan dat de inkomensgerelateerde dekkingsgraad in 2019 op gewestelijk niveau 26,13% bedroeg, wat neerkomt op iets meer dan één kind op vier (BISA, Focus 47, 2024).

Verder blijkt ook dat de dekkingsgraad in de meeste achtergestelde wijken in Brussel relatief laag is, net als in wijken waar vooral eenoudergezinnen wonen (La Ligue des familles, 2019: 8/11). De inkomensgerelateerde dekkingsgraad blijft echter consistent met de spreiding van sociale woningen, wat wijst op een zekere logica in de toewijzing van overheidsmiddelen en kan bijdragen aan het verminderen van ongelijkheden in de toegang tot opvang voor de meest kwetsbare gezinnen.

De verzadiging van opvangvoorzieningen en het feit dat er meer voorzieningen sluiten dan openen, ondermijnen de toegang tot deze buurtvoorzieningen. In de periode 2018-2022 werden 168 opvangomgevingen geopend, terwijl 244 voorzieningen de deuren sloten (BISA, Focus 65, 2024).

Openbare ruimte niet aangepast aan jonge kinderen

Het combineren van stedelijke intensiteit en het dagelijks leven met jonge kinderen vormt een grote uitdaging voor ouders. In dit interview legt een alleenstaande moeder van in de dertig, die in het noordwesten van Brussel woont en een auto heeft, uit dat ze met haar kinderen naar een park buiten haar wijk gaat omdat het park in haar buurt verschillende problemen vertoont.

De speelzone is klein en onvoldoende afgeschermd, hoewel die vlak naast de weg ligt. De ondergrond bestaat uit grind en is daardoor niet geschikt voor kinderwagens.

"Er zijn er wel een paar, maar ze bieden niet alles wat ik wil doen. Het park bezoeken met een kinderwagen is allesbehalve praktisch, omdat ze grind hebben gelegd (...) Ik weet niet wie dat bedacht heeft, maar ik zou zeggen dat het zeker iemand is die geen kinderen heeft. Dat kan toch niet! Sommige mensen in het park zeggen dat je hier geen moeders ziet, maar dat is net omdat het voor ons niet comfortabel is. Er is gewoon geen infrastructuur voor jonge kinderen."(U8)

Testimonials

ONGELIJKE TOEGANG TOT VERPLICHT ONDERWIJS

Een onderwijsaanbod dat ongelijkheden nog verscherpt

De keuze om schoolinfrastructuren - voornamelijk basisscholen en scholen voor buitengewoon onderwijs - op te nemen in de analyse van genderongelijkheden heeft vooral te maken met de gevolgen van grotere afstanden tussen woonplaats en school voor de persoon die de kinderen naar school brengt en ze ophaalt. Deze dynamiek wordt benaderd vanuit het perspectief van zorgwerk.

Binnen het Brussels grondgebied lijkt de spreiding van basisscholen op het eerste gezicht evenwichtig. In sommige wijken is het aantal onderwijsplaatsen echter relatief laag, wat betekent dat niet alle kinderen die er wonen in hun eigen buurt naar school kunnen gaan. Dat vormt voor sommige Brusselse gezinnen een duidelijke uitdaging, vooral voor gezinnen die in de eerste kroon en in het westen van het gewest wonen. Tegen 2030 zouden verschillende projecten gedeeltelijk op die nood kunnen inspelen, op voorwaarde dat ze tijdig worden gerealiseerd.

Het rapport 'Stand van zaken beschikbare voorzieningen' (Perspective, 2024) wijst erop dat extra waakzaamheid nodig is in het secundair onderwijs om op zeer korte termijn aan de vraag naar plaatsen in Brussel te kunnen voldoen. In 2025 wordt er een piek verwacht als gevolg van de stijging van het aantal geboorten tussen 2007 en 2012, wat heeft geleid tot een verdichting van de schoolsites door de toename van het aantal leerlingen. Deze toename in het secundair onderwijs heeft op haar beurt ook de schoolinfrastructuren verder onder druk gezet, met als gevolg een overbezetting van bepaalde scholen, de inzet van modulaire gebouwen en het verlies van gemeenschappelijke ruimtes.

Terwijl kinderen in het basisonderwijs afhankelijk zijn van vervoer of begeleiding van en naar school, hebben kinderen in het secundair onderwijs een grotere mobiliteitsautonomie. Daardoor kunnen ze zelfstandig langere afstanden afleggen, bijvoorbeeld met het openbaar vervoer.

Doordat het verplicht onderwijs geen inschrijvingsgeld vereist, verlaagt het de drempel voor gezinnen met een laag inkomen. Toch kunnen sociaal-economische problemen de toegang tot en het behoud van een schooltraject beperken. Bovendien is er een aanzienlijke groep jongeren die schoolmoe is, wat een belangrijke impact heeft op de dynamiek binnen het gezin.

We merken op dat vooral jongens uitvallen (Juchtmans & coll., 2018). Volgens de Franse Gemeenschap houdt dit fenomeen verband met het schooltraject aangezien *"het traject van meisjes doorgaans beter aansluit bij de verwachtingen van de school, zowel op het vlak van leren als wat betreft het respecteren van de gedragsnormen op school"*.

Uitnodigende openbare ruimte rond scholen in Milaan

Het programma 'Piazze Aperte', en meer specifiek 'Piazze Aperte per ogni scuola', geldt als een best practice op het vlak van tactische en participatieve stadsplanning. Het initiatief wordt gedragen door de stad Milaan via AMAT en verandert de straten en parkeerplaatsen voor scholen in uitnodigende plekken met een verkeersluwe inrichting, speelparcours, straatmeubilair (banken, tafels, pingpongtafels), groen en kleurrijk schilderwerk. Met dit systeem, dat tijdelijk, aanpasbaar en gemakkelijk te demonteren is, wordt het mogelijk om het gebruik van deze plaatsen te testen in dialoog met de buurtbewoners - vooral kinderen - voordat het permanent wordt. Een collectieve toe-eigening wordt aangemoedigd via samenwerkingsverbanden. Het resultaat? Veiligere schoolomgevingen, meer speelruimte, minder vervuiling en een concrete burgerparticipatie. Het model is reproduceerbaar en goedkoop en illustreert hoe participatie vanaf de ontwerpfase tot en met de uitvoering kan bijdragen aan kwalitatieve openbare ruimtes.

↑ Tijdelijke en kleurrijke inrichting voor een school in Milaan — Bron: Global Designing Cities Initiative

Het buitengewoon onderwijs: een versnipperd en sociaal segregerend aanbod

Het buitengewoon onderwijs is bedoeld voor leerlingen die problemen ondervinden in het reguliere onderwijs of die een beperking hebben (lichamelijk of verstandelijk, tijdelijk of permanent).

Het buitengewoon onderwijs in het Brussels Gewest biedt 10 verschillende soorten onderwijs op maat van specifieke noden: lichte verstandelijke beperking, matige of ernstige verstandelijke beperking, gedragsstoornissen, lichamelijke beperkingen (en verwante stoornissen), zieke of herstellende leerlingen, visuele beperkingen, gehoorstoornissen, leerstoornissen, autismespectrumstoornis zonder verstandelijke beperking en specifieke noden waaraan niet kan worden voldaan door redelijke aanpassingen in het gewoon onderwijs.

In het schooljaar 2022-2023 vertegenwoordigde het buitengewoon onderwijs 10% van het aanbod in het basisonderwijs en 15% in het secundair onderwijs (Perspective, 2024).
Volgens het BISA, in haar Focus nr. 45 (2021) over het evenwicht tussen vraag en aanbod in het buitengewoon onderwijs in het Brussels Gewest, bedroeg het aantal kinderen dat buitengewoon onderwijs volgde in het schooljaar 2019-2020 7.162, of 3,4% van de in Brussel wonende kinderen (BISA, Focus 45, 2021).

Ondanks het feit dat er meer plaatsen in het buitengewoon onderwijs zijn dan er nodig zijn voor kinderen die in het Brussels Gewest wonen (gemiddeld 114 plaatsen per 100 kinderen), wijken 664 Brusselse kinderen uit naar andere provincies, voornamelijk Vlaams-Brabant of Waals-Brabant. Tegelijk wordt 20% van de plaatsen in Brussel ingevuld door leerlingen van buiten het gewest (BISA, Focus 45, 2021).

Deze cijfers tonen een ander aspect van de pendelstromen die kenmerkend zijn voor het Brussels Gewest. De beslissing om buiten het gewest onderwijs te volgen kan samenhangen met geografische bereikbaarheid of met het type buitengewoon onderwijs dat een kind nodig heeft. Het BISA toont aan dat die laatste factor ook binnen de infragewestelijke dynamiek een bepalende rol speelt bij de schoolkeuzen (BISA, Focus 45, 2021).

De geografische spreiding van scholen voor buitengewoon onderwijs is ongelijk en gefragmenteerd. In het secundair onderwijs is die spreiding weliswaar diffuser, maar zijn de afstanden tussen thuis en school doorgaans groter. Secundaire scholen voor buitengewoon onderwijs zijn vooral geconcentreerd in de tweede kroon, dicht bij de Brusselse rand.

Voor een deel van de leerlingen wordt ingezet op een zekere mate van autonomie om zich te verplaatsen, bijvoorbeeld met het openbaar vervoer. Toch blijft de ligging van deze scholen een cruciale factor. Er moet rekening worden gehouden met het feit dat verplaatsingen problematisch kunnen zijn voor jongeren die begeleiding nodig hebben op weg naar

7%

van de kansarme leerlingen stapt over naar het buitengewoon onderwijs

en van school en van wie de ouders geen auto hebben. Deze vaststellingen moeten bovendien worden getoetst aan de bestaande voorzieningen voor schoolvervoer.

Ondanks de versnipperde ligging van de scholen voor buitengewoon onderwijs, toonde de studie van het BSI en het BISA (Brussels Studies Institute & BISA, 2018) aan dat het omwille van het gespecialiseerde karakter van het aanbod moeilijk is om, zonder een meer gedetailleerde analyse, een toekomstgerichte ruimtelijke visie te ontwikkelen die toelaat om prioritaire gebieden voor nieuwe ontwikkelingen te bepalen.

Daarnaast is er ook een sociaal-economische factor die meespeelt bij de overstap naar het buitengewoon onderwijs. Op de leeftijd van 16 jaar wordt 7% van de leerlingen uit de laagste sociaal-economische categorie doorverwezen naar het buitengewoon onderwijs, tegenover amper 2% van de 16-jarigen uit de meer bevoorrechte bevolkingsgroep (Ligue des droits de l'enfant, 2019).

Verplaatsingsgewoonten van jongeren

Een medewerkster van een jeugdcentrum legt uit dat leerlingen, ondanks dat er scholen in hun buurt zijn, soms lang onderweg zijn:

> *"Het is waar dat we hier niet in een landelijke omgeving zitten, maar sommige kinderen en jongeren moeten heel vroeg opstaan om op tijd op school te zijn. Het hangt ervan af waar ze precies in Brussel wonen en waar hun school is. Sommigen zijn echt heel lang onderweg. En dan zeggen ze "We kunnen geen sport meer doen, want we hebben geen vrije tijd meer ..." (E20)*

Ook vijftienjarigen met wie we spraken tijdens een pedagogische studiedag bevestigen dat ze lang onderweg zijn om op school te geraken en dat ze voornamelijk het openbaar vervoer gebruiken. Ze spreken af met vrienden om samen de bus, tram of trein te nemen.

> *"Ik doet dat samen met mijn vrienden. Maar eigenlijk ga ik soms samen met mijn zus, als we op hetzelfde uur beginnen." (C4)*

Deze jongeren reizen niet alleen van en naar school, maar verplaatsen zich ook helemaal alleen om te gaan sporten of om vanuit hun buurt naar een vereniging in het stadscentrum te gaan.

Wat de sociale interacties tussen meisjes en jongens betreft, blijkt uit een door een jeugdvereniging georganiseerde bijeenkomst dat meisjes en jongens nog steeds heel verschillende sociale vaardigheden hebben.

Testimonials

DE RECHTVAARDIGE STAD
WAT NEMEN WE MEE?

WONEN

- Alleenstaande vrouwen, eenoudergezinnen en subgroepen van de LGBTQIA+ gemeenschap vertegenwoordigd in sociale woningen of zijn vaker slecht gehuisvest of dakloos.
- De huurmarkt blijft leefvormen die afwijken van het heteronormatieve gezin discrimineren.
- Er is nog steeds weinig steun voor collectief wonen en alternatieve woonvormen, ook al voorzien ze in specifieke noden gelinkt aan gender en bestaansonzekerheid.
- De ligging van betaalbare woningen garandeert niet altijd een gelijke toegang tot stedelijke voorzieningen en kansen.

BASISBENODIGDHEDEN

- Het voorzien in basisbenodigdheden blijft in grote mate een vrouwenzaak: vrouwen doen doorgaans de boodschappen en nemen zorgtaken op zich.
- Het voedingsaanbod in de buurt is ongelijk verdeeld, met tekorten in sociaal kwetsbare wijken in de rand.
- Markten, voedselbank en alternatieve of solidaire kanalen vervullen een essentiële, maar onderschatte rol in de dagelijkse weerbaarheid van kwetsbare gezinnen.
- Winkeltrajecten maken deel uit van complexe dagdaglijkse verplaatsingen met meerdere doelen, die vaak onzichtbaar blijven in de ruimtelijke planning.

GEZONDHEIDSZORG

- Vrouwen zijn oververtegenwoordigd onder de personen die geen zorg opnemen, afhankelijk van hun sociaaleconomische situatie en de zorgtaken die ze opnemen.
- Het zorgaanbod is ruimtelijk ongelijk gespreid, met een concentratie in de centrumwijken en een lagere dichtheid in de rand.
- LGBTQIA+-personen ervaren discriminatie in zorgstructuren, gaande van onwetendheid tot geen of een foutieve behandeling, wat leidt tot wantrouwen en afzien van zorg.
- Gemeenschapsstructuren en verenigingen vervullen een cruciale brugfunctie voor precaire patiënten, en zijn institutioneel kwetsbaar.

SCHOLEN EN KINDEROPVANG

- De toegang tot kinderopvang en voorzieningen voor jonge kinderen blijft ongelijk, met een merkbare druk in volksbuurten.
- Deze tekorten beperken de mogelijkheden om werk te vinden of een opleiding te volgen, vooral voor kwetsbare vrouwen.
- Verplaatsingen van en naar het kinderdagverblijf of de school structureren de dagelijkse mobiliteit volgens een logica met meerdere tussenstops, die vaak onderbelicht blijft in de ruimtelijkplanning.
- Vrouwen zijn nog steeds oververtegenwoordigd onder de beroepskrachten die werken met jonge kinderen, vaak in precaire en ondergewaardeerde werkomstandigheden.

DE RECHTVAARDIGE STAD
AANDACHTSPUNTEN

1. Gegevens en statistieken

→ Meer en betere gegevens over de toegang tot wonen, voorzieningen en basisbenodigdheden verzamelen en uitsplitsen naar geslacht, inclusief LGBTQIA+-personen en niet-traditionele gezinnen.

→ Het genderperspectief integreren in cartografische analyses van de ligging van voorzieningen, gekoppeld aan sociaal-economisch profiel en gezinssamenstelling.

2. Kennisopbouw

→ De woondynamiek, dagelijkse boodschappen, ongelijkheden op het gebied van gezondheid en de toegang tot scholen op een intersectionele manier analyseren, met aandacht voor gender, bestaansonzekerheid, seksuele oriëntatie en gezinssituatie.

→ Meer zicht krijgen op discriminatie en specifieke obstakels waarmee kwetsbare vrouwen, eenoudergezinnen en LGBTQIA+-personen geconfronteerd worden bij toegang tot basisdiensten.

3. Territoriale programmering

→ Een evenwichtige en geïntegreerde situering van verschillende woningtypes stimuleren, met aandacht voor bereikbaarheid, buurtdiensten en stedelijke voorzieningen.

→ De buurtstad ambiëren door in alle wijken voldoende en toegankelijke basisvoorzieningen te plannen, rekening houdend met de woondynamiek, de dagelijkse mobiliteitsgewoonten van vrouwen en mannen en de noden van kwetsbare bevolkingsgroepen.

→ De ontwikkeling van lokale welzijns- en gezondheidsvoorzieningen (wijkgezondheidscentra, gemeenschapscentra enz.) en zelfvoorziendende initiatieven met name rond alternatieve woonvormen stimuleren, om de lokale dynamiek en sociale inclusie te versterken.

4. Tools en processen

→ De beschikbare ontwikkelings- en planningsinstrumenten (GBP, RPA, schoolcontracten, SVC, DWC, AHC, BBP...) herzien en ze aanvullen vanaf de diagnose om expliciet rekening te houden met genderspecifieke noden.

5. Participatie

→ Minderheidsgroepen (kwetsbare vrouwen, eenoudergezinnen, LGBTQIA+-personen en ouderen) actief betrekken bij het vaststellen van noden en bij het projectontwerp.

→ Optimaal gebruikmaken van de kennis en ervaring van gebruikers bij het gezamenlijk opstellen van het beleid en het opvolgen van projecten.

6. Evaluatie en monitoring

→ Genderspecifieke en intersectionele indicatoren ontwikkelen om de toegang tot, kwaliteit van en tevredenheid over huisvesting en buurtvoorzieningen te monitoren.

→ De impact van stadsbeleid en herwaarderingsprojecten op de leefomstandigheden van kwetsbare en minderheidsgroepen regelmatig evalueren.

→ Toezien op de dekking en afstemming van onderwijs- en gezondheidsvoorzieningen op infragemeentelijk niveau, rekening houdend met territoriale en sociale kenmerken.

RICHTING EEN VEELZIJDIGE STAD

De stad is niet neutraal. Ze wordt gevormd door normen, machtsverhoudingen en sociale posities die de stedelijke ruimte structureren. Vrouwen, LGBTQIA+-personen, personen van kleur, mensen met een beperking zijn lange tijd verstoken geweest van legitimiteit, zichtbaarheid en het recht om te spreken. De 'veelzijdige stad' wil de mechanismen van uitsluiting zichtbaar maken en onderzoeken hoe de stad echt van iedereen kan zijn.

Dit hoofdstuk benadert deze thema's vanuit drie invalshoeken. Eerst wordt er gekeken naar de verschillende manieren waarop de openbare ruimte wordt gebruikt door mensen van verschillende genders, leeftijden en met verschillende lichamen. Daarbij wordt ingezoomd op alledaagse praktijken, maar ook op de gevolgen van het onzichtbaar zijn of het niet erkend worden in de openbare ruimte. Vervolgens wordt er dieper ingegaan op seksistisch, seksueel en LGBTQIA+-foob geweld, dat een vrij en gelijk gebruik van de stad verhindert. Tot slot wordt er ingezoomd op identiteitsvormende ruimtes — safe spaces, bewust niet-gemengde ruimtes, activistische of artistieke netwerken — die minderheidsgroepen in staat stellen om te bestaan, samen te komen en de stedelijke ruimte op te eisen.

De veelzijdige stad is geen vaststaande toestand, maar ook geen co-existentieel gegeven. Het is een proces waarbij groepen hun recht op ruimte, verhaal, herinnering en collectieve bevestiging opeisen. De stad benaderen vanuit een genderperspectief en nadenken over identiteit betekent dat we in vraag stellen wie de macht heeft om te benoemen, te gebruiken en te vertegenwoordigen. Het betekent ook dat het gebruik van de ruimte wordt erkend als een hefboom voor beleidsverandering. Dit hoofdstuk belicht de zichtbare én onzichtbare dynamiek die Brussel vandaag vorm geeft.

Verschillende toe-eigening van de openbare ruimte

Gendergelijkheden in de openbare ruimte

Machtsverhoudingen in de openbare ruimte
Beperkte kennis van genderspecifiek gebruik
Een ruimtelijk gebruik ingegeven door gender

Ongelijke toegang tot vervoer

Gendergebonden mobiliteit
Gendergerelateerde beperkingen in dagelijkse mobiliteit
Fietsen en openbaar vervoer

Intersectionele ervaringen in de openbare ruimte

Het gebruik van de openbare ruimte varieert volgens leeftijd
Meervoudige discriminatie

Verschillende vormen van onveiligheid

Het gevoel van onveiligheid in de openbare ruimte

Een gesitueerde ervaring, tussen perceptie en realiteit
Geluid, licht en lichaamsnormen: verschillende perceptie van ruimtes
Weinig gemengde gebieden creëren angst

Vormen en dynamiek van geweld in de openbare ruimte

Intimidatie, agressie en gendergerelateerd geweld
Overlast en microgeweld: kleine signalen van ruimtelijke uitsluiting
Gendergebonden mobiliteit en kwetsbaarheid in het verkeer

Verschillende ervaringen met geweld

Intimidatie, een dagelijkse realiteit voor vrouwen in Brussel
De stad, een mijnenveld voor transgenders

Ruimtes voor identiteitsvorming

Niet-gemengde ruimtes remmen zelfontplooiing

Zichzelf vrij en ongehinderd ontwikkelen en uitdrukken

Alternatieve leefvormen

Andere vormen van affectief leven en samenleven erkennen
Omgaan met spanningen binnen genderminderheden

Safe spaces: bescherming, herstel en politisering

Een veilig toevluchtsoord tegen systemisch geweld

Safe spaces in Brussel

Kwetsbare maar essentiële safe spaces voor iedereen

Tijdelijke ruimtes als springplank

Queere, participatieve en gemeenschapsruimtes creëren
Anders wonen: naar queere, collectieve en tijdelijke woonvormen

VERSCHILLENDE TOE-EIGENING VAN DE OPENBARE RUIMTE

Gender is een structurerende factor in het gebruik van de openbare ruimte en stedelijke mobiliteit. Het beïnvloedt zowel verplaatsingspatronen als de ervaringen van mensen in de openbare ruimte. Deze verschillen zijn geen loutere individuele voorkeuren, maar zijn het resultaat van een samenspel van sociale, economische, ruimtelijke en normatieve factoren.

Wat zegt de literatuur?

In het dominante verbeeldingskader wordt de stedelijke en openbare ruimte vaak voorgesteld als een neutrale ruimte. Ze zou in principe voor iedereen toegankelijk moeten zijn, een beetje zoals de lucht die we inademen. Gezien de omvang van die ruimte zou het gebruik door de ene persoon dat van een andere niet in de weg mogen staan: er is plaats voor iedereen.

Onderzoek rond gender in de stad heeft echter aangetoond dat de openbare ruimte sterk wordt gereguleerd door sociale normen die het gebruik door mannen bevoordelen, veel meer dan het gebruik door personen met een ander gender (Raibaud, 2015 a). Die laatsten zijn niet echt geneigd om de openbare ruimte te gebruiken, deels om veiligheidsredenen (Lieber, 2008). Ze worden ook afgeschrikt door dagelijkse ervaringen zoals gefluit, beledigingen, seksistische, homofobe, transfobe of grossofobe intimidatie op straat, vervolging of racistische stereotypering (Donnen, 2019).

Daarnaast is er een gendergebonden perceptie van de openbare ruimte die bestaat in de collectieve en individuele verbeelding. Sinds de negentiende eeuw wordt de stad voorgesteld als een gevaarlijke plek voor vrouwen (Hayden, 1977; Wilson, 1991). Het nachtleven in de stad was een plaats van losbandigheid waar vrouwen uit de buurt moesten blijven om hun morele en lichamelijke integriteit te bewaren (Hayden, 1977). Door die socialisatie van vrouwen en de zorgende rol die ze vaak opnemen, zijn ze alerter voor fysieke gevaren. Claire Pelgrims, die onderzocht hoe moeders fietsen in de stad, bevestigt dat vrouwen zich over het algemeen meer zorgen maken over de fysieke veiligheid van hun kind dat ze vervoeren en minder risicovol gedrag vertonen.

Ook op materieel en fysiek vlak werkt de onaangepaste inrichting van de openbare ruimte ontmoedigend en beperkend voor bepaalde gebruikers en gebruiksvormen. Openbare ruimtes worden vaak ontworpen vanuit een validistische logica, waarbij niet altijd rekening wordt gehouden met de fysieke beperkingen of noden van onder meer kinderen, zwangere vrouwen, zieken, mensen met overgewicht en ouderen (Kern, 2022).

Ondanks het veiligheidsaspect en fysieke beperkingen is de openbare ruimte een belangrijke plek voor het vormen van een eigen identiteit, zeker voor jongeren. De aanwezigheid van jonge meisjes in de openbare ruimte wordt door ouders echter strenger gecontroleerd dan die van jongens (Gavray en Govers, 2018). In die zin is de openbare ruimte nog steeds veelal mannelijk en is het een van de belangrijkste plaatsen voor de sociale constructie van mannelijkheid (Ayral en Raibaud, 2014). Niet alleen de openbare ruimte, maar ook collectieve ruimtes zijn er door en voor mannen (Raibaud, 2015 a). De ongelijke overheidsinvesteringen in voorzieningen in de openbare ruimte - zoals stedelijke sportinfrastructuur en openbare toiletten - illustreren deze ruimtelijke ongelijkheid.

Tot slot wordt de aanwezigheid van vrouwen en LGTBQIA+-personen in de openbare ruimte vaak uitsluitend onderzocht in functie van hun activiteiten (werk, ouderschap, vrije tijd ...). Hoewel er steeds meer onderzoek wordt gedaan naar het gebruik van de ruimte omwille van zorg- en opvoedingsactiviteiten (Gilow, 2018; Emmanuel, 2021), blijft de aanwezigheid van ouderen in de ruimte onderbelicht. Zo worden de zichtbaarheid en ruimtelijke concentratie van de vrijetijdsbesteding van LGBTQIA+-personen in de openbare ruimte nog steeds geassocieerd met de homowijk en verplaatsingen in het nachtleven.

Om de essentialisering van vrouwen te vermijden, is het belangrijk dat we de verschillende vormen van aanwezigheid van vrouwen in openbare en collectieve ruimtes in de juiste context plaatsen. Om dat mogelijk te maken is een intersectionele benadering uitermate zinvol, aangezien het gebruik van de ruimte door heel veel verschillende factoren kan worden verklaard.

GENDERGELIJKHEDEN IN DE OPENBARE RUIMTE

Machtsverhoudingen in de openbare ruimte

De openbare ruimte wordt vaak voorgesteld als een open plek die voor iedereen toegankelijk is en waar burgerschap, sociaal leven en mobiliteit samenkomen. Toch verhult die universalistische visie de vele ongelijkheden in het gebruik van die ruimte. De openbare ruimte is allesbehalve neutraal: ze is een sociaal gegeven dat machtsverhoudingen weerspiegelt en reproduceert, vooral in verband met gender. Het ontwerp, de programmering en het beheer van de openbare ruimtes bevorderen bepaalde toepassingen en bepaalde lichamen, terwijl ze andere onzichtbaar maken, marginaliseren en zelfs blootstellen aan gevaren.

Feministische benaderingen hebben aangetoond dat de veronderstelde 'universaliteit' van stadsplanning historisch gebaseerd is op een impliciete normfiguur, namelijk die van de valide, witte, actieve, autonome volwassen man. Die norm stuurt het ruimtegebruik aan, vaak ten nadele van vrouwen, kinderen, ouderen, personen met een handicap en personen die tot etnische of genderminderheden behoren. De openbare ruimte wordt op die manier een plaats van toewijzing, waar de vrijheid om zich te verplaatsen, te verblijven, zich uit te drukken of gewoon te bestaan varieert naargelang de sociale identiteit en de rollen die daarmee verbonden zijn.

Hoewel vrouwen en genderminderheden aanwezig zijn in de openbare ruimte, is hun gebruik ervan vaak beperkt, voorwaardelijk of onzichtbaar. Het gevoel van onveiligheid - ook wanneer dat niet samenvalt met statistisch aantoonbare gevaren - werkt als een reële beperkende factor. Uit studies blijkt dat vrouwen in Brussel hun traject en hun kledij aanpassen, zelfs wanneer er weinig sprake is van effectief geweld. Ze vermijden bepaalde plaatsen of tijdstippen uit angst. Dit gedrag is grotendeels geïnternaliseerd en beperkt in de praktijk hun gebruik van de stad (Observatoire européen de la diversité 2015, Gilow, 2016, IEB 2023).

Ook de legitimiteit om 'er te zijn' is ongelijk verdeeld. Figuren die als sociaal aanvaard worden beschouwd - zoals moeders met kleine kinderen en werkende mensen die onderweg zijn - staan in contrast met al wie als ongepast, een leegloper of 'niet op zijn plaats' wordt gezien. Jonge meisjes, vrouwen zonder kinderen, trans of non-binaire personen en oudere vrouwen worden in bepaalde ruimtelijke contexten (zoals parken, sportinfrastructuren of openbare pleinen) vaak onzichtbaar gemaakt of als illegitiem ervaren. Deze impliciete hiërarchisering van aanwezigheid draagt bij aan een segregatie van gebruik die moeilijk te objectiveren is, maar wel degelijk bestaat.

Beperkte kennis van gender-specifiek gebruik

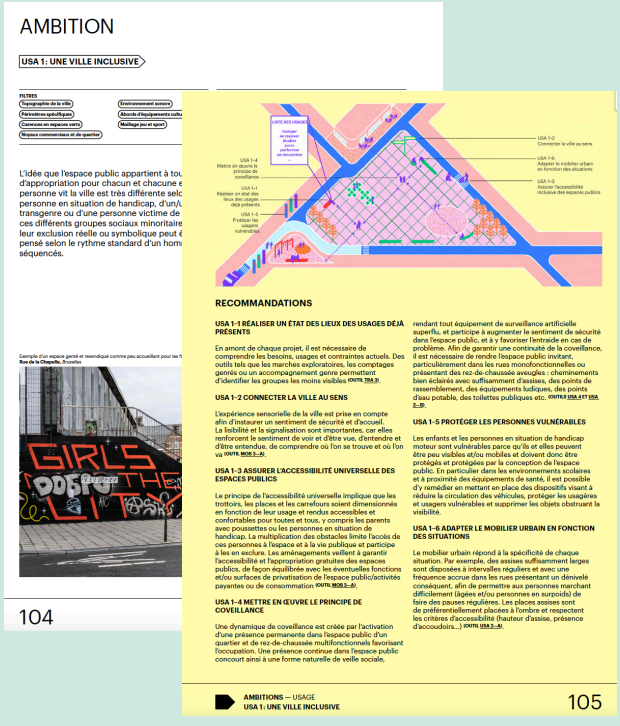
In Brussel blijft de samenhang tussen sociale en materiële dimensies in de analyse van openbare ruimtes - nochtans essentieel om te begrijpen hoe die functioneert - grotendeels onderbelicht. Het nieuwe Draaiboek Publieke Ruimte doet weliswaar aanbevelingen om gender te integreren in de inrich-

Draaiboek Publieke Ruimte

Dit draaiboek is een nieuwigheid: het erkent dat de openbare ruimte anders wordt gebruikt door verschillende genders en sociale groepen, ondanks het feit dat er bij de opmaak geen genderdiagnose werd uitgevoerd. Aandachtspunten rond gender worden doorheen het hele draaiboek geïntegreerd in een bredere benadering van inclusiviteit, door middel van twee expliciete ambities:

- Een inclusieve stad, gebaseerd op het principe van sociale controle, universele toegankelijkheid en aandacht voor gevoelige zones (scholen, gezondheidszorg, wijken met één functie), inclusief voorzieningen zoals toiletten en drinkwaterkranen.
- Een ludieke stad die een gevarieerd, genderneutraal gebruik van sportvoorzieningen en de integratie van ouderen in zichtbare, levendige ruimten bevordert.

Tot slot is de programmering van openbare ruimtes opgebouwd rond bepaalde thema's (erfgoed, lokaliteit, groene verbinding, schoolomgeving enz.), waarvan sommige impliciete genderkwesties bevatten: spanning tussen verlichting en veiligheid in groene verbindingen, opwaardering van zorgtaken rond scholen, opname en activering van benedenverdiepingen in buurtruimtes. Inclusief stadsmeubilair wordt transversaal benaderd, met aandacht voor comfort, morfologische diversiteit en de frequentie van zitplaatsen.

↑ Uittreksels uit het Draaiboek Publieke Ruimte, 2024 — urban.brussels

Parijse gids 'Genre et espace public'

De stad Parijs bracht in 2021 een gids 'Genre et espace public' uit, als aanvulling op een eerste referentiegids uit 2016. Het doel van deze gidsen is om belangrijke vraagstukken te belichten en enkele voorbeelden (projecten, gendersensitieve diagnoses enz.) te geven voor de ontwikkeling van een gelijke, inclusieve stedelijke omgeving. De gids is bedoeld voor stedenbouwkundigen en al wie mee verantwoordelijk is voor de ontwikkeling, planning, organisatie, activering en regulering van de openbare ruimte. Het bevat voorbeelden van best practices over sociale controle, veiligheid, budget en veel meer.

↑ Guides référentiels 1 (2016) et 2 (2021) – Genre et espace public – Ville de Paris

ting, maar vertrekt niet van een diagnose van het gebruik of van de genderdimensie van de openbare ruimte.

Daarom is de kennis van specifieke openbare ruimtes, verworven via veldwerk - onder meer in het kader van inrichtingsprojecten - bijzonder waardevol. De geanalyseerde gebieden bevinden zich voornamelijk in de Zone voor Stedelijke Herwaardering, de Kanaalzone en bepaalde buitenwijken van Brussel.

Bovendien focust kennis over de openbare ruimtes vaak op geweld en onveiligheid als belangrijkste variabelen. Enerzijds kan dit leiden tot een disproportioneel veiligheidsgerichte aanpak. Anderzijds wordt daarmee het beeld van vrouwen en genderminderheden als potentiële slachtoffers versterkt, terwijl de openbare ruimte als intrinsiek vijandig wordt voorgesteld.

De analyse van het gendergedifferentieerde gebruik van de openbare ruimte onderstreept het belang van een sensitieve en kwalitatieve benadering om de uitsluitingsmechanismen te begrijpen die in klassieke planningsinstrumenten vaak onzichtbaar blijven. In veel stedelijke contexten brengen de ervaringen van minderheden - vooral die van vrouwen, LGBTQIA+-personen, mensen van kleur of personen in een kwetsbare situatie - vormen van ongemak, beperkte toegang of ruimtelijke belemmeringen aan het licht die in een louter technische of functionele logica niet worden opgemerkt.

Gegevens uit verkennende wandelingen, gedetailleerde cartografie en observaties ter plaatse maken het mogelijk om het gendergebonden gebruik van de ruimte te documenteren, dat vaak wordt gekenmerkt door vermijding, waakzaamheid of aanpassing. Deze praktijken brengen ongelijkheden in toegang, comfort en veiligheid van de openbare ruimte aan het licht.

Bovendien wordt bij het ontwerp van openbare ruimtes te weinig aandacht besteed aan zogenaamde 'niet-productieve' toepassingen, zoals rust, zorg, sociale interactie en spel, die nochtans bijdragen aan de leefbaarheid van de ruimte. Dit gebruik komt vaak voor bij vrouwen of personen die van anderen afhankelijk zijn, maar is niet meteen zichtbaar in de kwantitatieve gegevens. Het maakt nochtans scherp duidelijk hoe de stad is ontworpen volgens impliciete normen van prestatie, snelle mobiliteit en consumptie.

Tot slot helpt het nadenken over de ruimte, vertrekkende van deze ervaringen van minderheden, om beter te begrijpen hoe de dynamiek van ruimtelijke uitsluiting samenvalt met andere vormen van sociale ongelijkheid. Het biedt ook aanknopingspunten om de openbare ruimte inclusiever te maken en meer aandacht te besteden aan de diverse noden en levensritmes.

Een ruimtelijk gebruik ingegeven door gender

Gender heeft een diepgaande invloed op het gebruik, de trajecten en representaties van de ruimte. Het beïnvloedt de tijdstippen van verplaatsingen (spitsuur vs. daluren), de gekozen vervoermiddelen, en het gebruik van verschillende plekken (zorggebieden, wachtgebieden, speelgebieden). Daarnaast bepaalt het ook lichaamshoudingen en gedrag dat als aanvaardbaar wordt beschouwd in de openbare ruimte. Op microniveau vertaalt dit zich in een verschillend gebruik van banken, sportinfrastructuur of wachtruimtes, maar ook in ruimtelijke strategieën van vermijden, versnellen of anticiperen.

Deze verschillende gewoonten zijn allesbehalve banaal: ze wijzen op verschillen in de toegang tot stedelijke middelen en gebruiksrechten. Ze stellen ook de rol van het stedelijk beleid ter discussie, dat deze ongelijkheden kan reproduceren of net in vraag stellen. De openbare ruimte plannen zonder rekening te houden met deze verschillen betekent ze impliciet normaliseren. Nadenken over gender in de openbare ruimte houdt dan ook niet alleen streven naar een gelijke behandelingin, maar ook het actief herzien van de ongeschreven regels die het gebruik van plaatsen bepalen.

ONGELIJKE TOEGANG TOT VERVOER

Gendergebonden mobiliteit

Het 'Onderzoek verplaatsingsgedrag' van Brussel Mobiliteit verzamelt gedetailleerde gegevens over de mobiliteitsgewoonten van de Brusselaars. Het maakt deel uit van het Good Move-plan, dat inzet op een duurzame en inclusieve mobiliteit

in het Brussels Gewest. Het onderzoek geeft een globaal overzicht van de gebruikte vervoermiddelen, de afstanden die werden afgelegd en de frequentie van verplaatsingen, zodat trends en de noden van verschillende bevolkingsgroepen kunnen worden opgespoord. De resultaten worden regelmatig gepubliceerd en beschikbaar gesteld aan het publiek, wat waardevolle informatie oplevert voor de ontwikkeling van een passend mobiliteitsbeleid.

Volgens de gegevens van dit onderzoek leggen vrouwen gemiddeld kortere afstanden af, leggen ze meer gefragmenteerde trajecten af, maken ze meer gebruik van het openbaar vervoer, gaan ze vaker te voet en nemen ze minder vaak de auto. Deze verschillen hangen samen met gendergebonden sociale rollen, ongelijke toegang tot middelen en een grotere aandacht voor veiligheid. De keuze van vervoermiddelen is duidelijk gendergedifferentieerd.

Vrouwen geven bovendien de voorkeur aan zachte vervoermiddelen - wandelen, fietsen en openbaar vervoer - terwijl mannen vaker een auto, gemotoriseerde tweewieler of elektrische step gebruiken. In het Brussels Gewest gebeurt 36% van de verplaatsingen te voet, 27% met de auto (waarvan 20% met de eigen auto), 24% met het openbaar vervoer en 8% met de fiets. Opvallend is dat 75% van de verplaatsingen van vrouwen gebeurt met zachte vervoermiddelen, tegenover 71% bij mannen, en dat vrouwen vaker te voet gaan (38% van de verplaatsingen van vrouwen tegenover 34% bij mannen).

Vrouwen reizen ook vaker met het openbaar vervoer (26% tegenover 19% bij mannen) en maken 57% van de gebruikers van de openbaarvervoersnetten uit. Hun oververtegenwoordiging in het openbaar vervoer is deels te verklaren doordat ze minder toegang hebben tot een auto, maar ook door hun meer gefragmenteerde mobiliteitspatronen, vaak verbonden aan huishoudelijke verantwoordelijkheden. Die asymmetrie betekent dat ze meer afhankelijk zijn van het openbaar vervoer, met alle gevolgen van dien.

In 2022 had amper 52% van de Brusselse huishoudens een eigen auto, een percentage dat sinds 2000 gestaag is gezakt. De toegang tot een auto voor vrouwen en mannen blijft echter sterk verschillen: 67,6% van de vrouwen heeft een rijbewijs, tegenover 85,2% van de mannen; 44% van de vrouwen zegt nooit de auto te gebruiken, tegenover 30% van de mannen. Gemiddeld doen mannen 23% van hun verplaatsingen met de eigen auto, tegenover 16% van de vrouwen.

44%

van de vrouwen gebruikt nooit de auto

Bedrijfswagens, die in grote aantallen aanwezig zijn door de fiscale structuur, worden bovendien hoofdzakelijk toegekend aan mannen. In België wordt ongeveer 25% van de bedrijfswagens door vrouwen gebruikt, tegenover 75% door mannen (Centrale Raad voor het Bedrijfsleven, 2016). Deze ongelijkheid is vooral uitgesproken in sectoren met lagere inkomens, waar vrouwen minder vaak toegang hebben tot dergelijke voordelen. Hierdoor versterken de verschillen in autonomie en toegang tot mobiliteitsmiddelen tussen vrouwen en mannen, in het bijzonder voor vrouwen met een onzekere job, deeltijds werk of een lager inkomen.

Het huidige vervoerssysteem steunt op een technisch en zogenaamd neutraal concept, dat onvoldoende rekening houdt met verschillen in gebruik tussen vrouwen en mannen (EIGE, 2020). De impliciete normen die de netten, dienstregelingen, infrastructuur en inrichtingsprioriteiten sturen, zijn nog altijd gebaseerd op een gestandaardiseerd dominant mannelijk model, namelijk dat van de werkende man met een vaste baan.

Door het vervoerssysteem op deze manier in te richten, ontstaat er een mismatch tussen het mobiliteitsaanbod en de dagelijkse realiteit van vrouwen. Ze worden geconfronteerd worden met beperkingen zoals economische onzekerheid, de mentale belasting van huishoudelijke taken, onderbroken verplaatsingen en een verhoogd gevoel van onveiligheid. Al deze factoren beperken hun effectieve en gelijke toegang tot verschillende vervoermiddelen, waardoor hun bewegingsvrijheid verkleint.

Gendergerelateerde beperkingen in dagelijkse mobiliteit

Volgens de genderbudgetinganalyses van de MIVB voor 2025 (equal.brussels, 2025) geeft 63% van de vrouwen die op het net van de MIVB reizen aan geen alternatief te hebben voor het openbaar vervoer, tegenover 53% van de mannen. Deze economische, praktische of statutaire afhankelijkheid maakt van hen een 'geboeid' publiek dat in het mobiliteitsbeleid nauwelijks of geen aandacht krijgt. Vrouwen zijn vaker gebonden aan bepaalde tijdstippen, bijvoorbeeld in functie van school, zorg of huishoudelijke taken, waardoor hun verplaatsingen buiten de traditionele spitsuren vallen. Het vervoersnet, dat nog steeds grotendeels is opgebouwd rond pendelbewegingen tussen woon- en werkgebieden en ontworpen werd voor een gestandaardiseerde mannelijke gebruiker, heeft moeite om aan deze diversiteit in gebruikspatronen te voldoen.

De economische ongelijkheden tussen vrouwen en mannen hebben een grote invloed op mobiliteitskeuzes en -beperkingen. Vrouwen werken vaker deeltijds, hebben vaker een onderbroken loopbaan en verdienen gemiddeld minder dan mannen. Die onzekerheid beperkt de toegang tot bepaalde vervoermiddelen - zoals de auto, elektrische fiets of taxi - en

Testimonials

Netgebonden en lichamelijke belemmeringen

Deze sociaal actieve vrouwen van rond de zestig jaar, die elkaar ontmoetten op een gespreksforum voor vrouwen, geven aan dat vooral fysieke drempels en de structuur van het vervoersnet hun mobiliteit en zelfstandigheid in het dagelijks leven beperken:

> *"Als ik zie hoe ver het is... Je moet toch 10 of 15 minuten wandelen om bij een halte te geraken, met een boodschappenkarretje van 2-3 kilo. Zelfs ik moet daar toch even over nadenken. Want soms is het echt heel hoog." (C1a)*

> *"Ja, ook voor mij is het moeilijk, met een muziekinstrument. In sommige trams kan dat gewoon niet. Omdat het te zwaar is om met mijn instrument op te stappen. Ik moet dus goed nadenken voor ik aan mijn rit begin". (C1b)*

maakt dat ze afhankelijker zijn van het openbaar vervoer. De mentale belasting die gepaard gaat met de organisatie van het dagelijkse leven en verplaatsingen met de kinderen komen daar nog bovenop, waardoor hun dagelijkse verplaatsingen nog complexer worden.

Het concept van het 'uitgebreid lichaam' - d.w.z. zich verplaatsen met kinderen, kinderwagens en tassen - illustreert treffend de obstakels die vrouwen tegenkomen, zeker op het vervoersnet dat nog steeds niet erg toegankelijk is. Volgens interne analyses van de MIVB geeft 7% van de vrouwelijke reizigers aan dat ze toegankelijkheidsproblemen ondervinden (tegenover 4% van de mannen), voornamelijk omdat er kinderen meereizen (equal.brussels, 2025).

Het onveiligheidsgevoel is een belangrijk obstakel voor de mobiliteit van vrouwen. Dit gevoel neemt toe in de avond, vroeg in de ochtend of op weinig bezochte plaatsen, vooral bij slecht verlichte haltes aan het einde van een lijn. Deze percepties, hoewel deels subjectief, hebben reële gevolgen: sommige vrouwen mijden het openbaar vervoer op bepaalde tijdstippen, passen hun traject aan of zoeken een andere manier om zich te verplaatsen. Intimidatie, agressie of gewoon de angst om ermee geconfronteerd te worden, beperkt hun zelfstandige en vrije gebruik van het openbaar vervoer.

Volgens een studie van het International Transport Forum (OESO, 2018) en het European Institute for Gender Equality (EIGE, 2017) wordt de mobiliteit van vrouwen vaak gekenmerkt door het aaneenschakelen van verplaatsingen, met meerdere opeenvolgende stops in functie van zorgtaken (school, boodschappen, zorg voor familieleden, administratie). Deze trajecten zijn doorgaans langer, minder rechtstreeks en onvoldoende ondersteund door de huidige infrastructuur. De planning van het net blijft grotendeels gebaseerd op een model van lineaire, gestandaardiseerde mobiliteit, dat geen rekening houdt met de meer gefragmenteerde verplaatsingen van vrouwen.

Dit patroon is ook zichtbaar in de tijdstippen van verplaatsingen: vrouwen verplaatsen zich vaker rond de schooluren (met pieken om 8u en 16u), terwijl mannen hun verplaatsingen concentreren om 7u en 17u, wat overeenkomt met het begin en het einde van de werkdag. Bovendien passen vrouwen hun mobiliteit vaak aan om periodes die als gevaarlijk worden ervaren te vermijden (vroege ochtend of 's avonds), wat kan leiden tot een beperking van hun activiteiten of zelfs tot het opgeven opgeven ervan. Dit wordt bevestigd wanneer we kijken naar het aantal reizigers per vervoermiddel: vrouwen gebruiken over het algemeen meer bovengrondse vervoermiddelen (bus+tram) en minder de metro. Dat verschil is nog meer uitgesproken voor 7u en na 20u.

Stedelijke breuklijnen - zoals een kanaal, een moeilijk oversteekbaar kruispunt, een onderdoorgang of een viaduct - zijn vooral nadelig voor kwetsbare groepen en vrouwen in het bijzonder. Deze onderbrekingen in de ruimtelijke continuïteit maken dagelijkse verplaatsingen moeilijker en langer, ze versterken het gevoel van onveiligheid en kunnen bepaalde trajecten ontoegankelijk maken voor mensen die met kinderen, een kinderwagen of zware tassen reizen. De impact is niet alleen fysiek, maar ook sociaal en economisch, omdat deze obstakels de toegang tot werk, diensten en vrijetijdsactiviteiten beperken.

Fietsen en het openbaar vervoer

Hoewel het stimuleren van verplaatsingen met de fiets centraal staat in het overheidsbeleid in Brussel, profiteren vrouwen en mannen hier niet in gelijke mate van. Vrouwen vertegenwoordigen slechts ongeveer 40% van de fietsers. Dit onevenwicht is niet te herleiden tot een individuele voorkeur, maar kan worden verklaard door meerdere factoren: een gevoel van onveiligheid door gemotoriseerd verkeer of intimidatie op straat, een gebrek aan continuïteit en duidelijkheid van het fietsnetwerk, en een beperkte afstemming op de noden van ouders (er zijn te weinig beveiligde fietsparkings, moeilijkheden om de fiets te gebruiken voor boodschappen of het vervoeren van kinderen, en een tekort aan beschermde fietspaden voor kinderen).

Bovendien combineren vrouwen vaker meerdere verplaatsingen (kinderen, boodschappen, begeleiding...), waardoor fietsen, bedoeld voor snelle, directe verplaatsingen, minder goed aansluit bij wat ze nodig hebben. Zoals Claire Pelgrims (2021) en Marie Gilow (2015) aangeven, weerspiegelen deze obstakels een impliciet model van de fietser als mannelijk, jong, mobiel en zonder huishoudelijke verplichtingen.

Het concept van 'haasfietser' en 'schildpadfietsr' beschrijft twee verschillende manieren om het fietsnetwerk te benaderen. 'Hazen' nemen risico's om snel vooruit te gaan, zelfs als ze het fietspad moeten verlaten om in te voegen in het verkeer, ze snijden de weg af en laten zich niet tegenhouden als een fietspad onverwacht eindigt of gevaarlijk is. 'Schildpadden' daarentegen geven voorrang aan veiligheid, continuïteit en beschermde infrastructuur. Over het algemeen zijn mannen vaker 'hazen' en vrouwen vaker 'schildpadden'. Terwijl mannen 'schildpadden' worden als ze met hun kinderen fiet-

sen, blijven vrouwen 'schildpadfietsers', zelfs wanneer ze alleen fietsen. Het gevolg is dat vrouwen minder geneigd zijn om te fietsen wanneer ze het gevoel hebben dat het fietsnet onveilig is.

Vrouwen zijn bovendien oververtegenwoordigd in het openbaar vervoer en zijn in belangrijke mate afhankelijk van het vervoersnet. Hun afhankelijkheid wordt echter vaak beperkt door de dienstregelingen en de structuur van het net zelf, dat oorspronkelijk werd bedacht voor een gestandaardiseerde pendelende reiziger. Deze onaangepastheid van het net gaat ten koste van de levenskwaliteit en zelfstandigheid van de vrouwen die er gebruik van maken.

INTERSECTIONELE ERVARINGEN IN DE OPENBARE RUIMTE

De verplaatsingdoelen van vrouwen en LGBTQIA+-personen variëren volgens verschillende factoren, zoals leeftijd, gezondheidstoestand, werk, zorgtaken enz. Het is dan ook moeilijk om hun aanwezigheid in de openbare ruimte aan één enkele factor toe te schrijven. Een intersectionele benadering is nodig om inzicht te krijgen in alle aspecten van het dagelijks leven, zonder een bepaald gender toe te wijzen aan een bepaald gebruik, en om rekening te houden met diversiteit.

Het gebruik van de openbare ruimte varieert volgens leeftijd

In de kindertijd

Meisjes en jongens leren genderstereotypes al op jonge leeftijd, onder meer door interacties op school.
Tijdens het spelen domineren jongens vaak de ruimte, terwijl meisjes zich al vroeg aanpassen aan de spelregels van jongens. Sommige kinderen die niet aan de norm beantwoorden, worden uitgesloten. Ze worden gediscrimineerd vanwege hun leeftijd, lichaam, interesses of gender. Meisjes die gebruik willen maken van spel- en vrijetijdsruimtes moeten vaak 'mannelijke regels' overnemen om door jongens als positief onthaald te worden (Maruejouls, 2014; Ligue des familles; 2019). Vóór de adolescentie bewegen of spelen kinderen in de openbare ruimte onder toezicht van volwassenen. Tussen 12 en 14 jaar beginnen ze zich zelfstandiger te verplaatsen. Dit is ook de leeftijd waarop meisjes voor het eerst seksuele intimidatie in de openbare ruimte ervaren.

In de pubertijd

Tijdens de pubertijd trekken meisjes zich vaak terug uit de openbare ruimte. Veel vrouwen krijgen voor het eerst te maken met seksistische intimidatie in de openbare ruimte op een moment dat hun identiteit wordt gevormd en ze zelfbevestiging zoeken. Gevoelens van onveiligheid, intimidatie, een gebrek aan plaats of ouderlijke beperkingen zijn allemaal

Een inclusieve openbare ruimte voor neurodiversiteit in New York

Het project 'Restorative Ground', dat door WIP Collaborative in New York werd ontwikkeld, hertekent de openbare ruimte vanuit de erkenning van uiteenlopende lichamen en zintuiglijke ervaringen, met bijzondere aandacht voor neurodiverse personen. Het doel van dit innovatieve ontwerp is om een rustgevende, toegankelijke omgeving te creëren die inspeelt op de specifieke noden op het vlak van zintuiglijke prikkelverwerking, stressbeleving en beperkte mobiliteit. Omdat het elementen inbouwt die comfort en zintuiglijke regulering bevorderen, is Restorative Ground een inspirerend voorbeeld van stedelijke inclusiviteit voor iedereen.

↑ Restorative Ground ontwikkeld door WIP Collaborative — Bron: WIP Collaborative / Pratt Institute, 2021

factoren die mee aan de basis liggen van deze terugtrekking uit de openbare ruimte. Tegelijk ontwikkelen meisjes gerichte strategieën, zoals zich verplaatsen in groep, het vermijden van bepaalde onveilige plaatsen en het opzoeken van andere, plekken die als minder gevaarlijk ervaren worden (zoals winkelcentra) (Garance, 2009). Hoewel ouderlijk toezicht hun bewegingsvrijheid en de plaatsen waar ze naartoe mogen gaan beperkt, geven meisjes aan dat ze weinig vrijetijdsactiviteiten in de openbare ruimte willen ondernemen. Dit toont aan dat zowel ouderlijke als maatschappelijke verwachtingen over de 'juiste' plaats van meisjes geïnternaliseerd zijn. Jongens daarentegen worden vaker aangemoedigd om naar buiten te gaan en te sporten om hun energie, maar ook hun agressie te kanaliseren.

Op jongvolwassen leeftijd

Hoewel de afstand tussen thuis en werk voor mensen met

Beperkt gebruik van de stad

Deze verantwoordelijke van een vereniging, die met alleenstaande moeders heeft gewerkt, getuigt:

> *"Twee jaar geleden organiseerden we een dagje Plopsa. We waren met een twintigtal gezinnen, in totaal 65 mensen. Er heerste een soort verwondering, zowel bij de moeders als bij de kinderen. Ze vertelden dat het de eerste keer in jaren was dat ze hun wijk verlieten. Ze maken dus vrijwel geen gebruik van de stad." (E25 bis)*

Testimonials

kinderen vaak een beperking is, wordt die door sommige vrouwen ook als een voordeel gezien. Die nabijheidswens is niet bij iedereen aanwezig, maar hangt vooral samen met de dagelijkse noden van personen met zorg- en/of oudertaken.

Ouderschap

De aanwezigheid van vrouwen in de openbare ruimte wordt deels getolereerd wanneer ze hun rol als moeder vervullen. Deze tolerantie blijft echter grotendeels beperkt tot parken en speelpleinen. Bovendien hebben zwangere vrouwen en jonge moeders met een baby moeite om hun plaats te vinden in de openbare ruimte. De openbare ruimtes in de stad zijn onvoldoende aangepast om te voeden, luiers te verschonen of baby's in slaap te wiegen op het voetpad, op een terras van een café of aan een bushalte. Daarnaast bemoeilijkt het gebrek aan speelruimte voor kinderen onder de 3 jaar in de Brusselse openbare ruimte om zich deze plekken toe te eigenen (Cabrit en Ramos, 2024). Het is duidelijk dat vrouwen met kinderen, en in het bijzonder alleenstaande moeders, onder tijdsdruk staan.

Testimonials

Andersvaliditeit en infrastructurele belemmeringen

Over een van haar ervaringen in de metro vertelt een vrouw van in de zestig, die we ontmoetten tijdens een vrouwengespreksgroep, hoe moeilijk het is voor andersvaliden om de metro te gebruiken:

> *"Ik zag bijvoorbeeld iemand in een rolstoel in de metro. Op een bepaald moment keek ik haar aan en zei "Ik zal je helpen opstappen", waarop ze zei "Ik kan niet op de metro". Ze had dat hele eind gereisd om uiteindelijk vast te stellen dat ze niet op de metro geraakte." (C1)*

Op pensioenleeftijd

Door meer inzicht te krijgen in iemands levensritme naarmate die ouder wordt, wordt het mogelijk om ouderen niet als een homogene groep te benaderen. Mensen van 60, 75 en 90 jaar hebben immers niet allemaal hetzelfde ritme en ondervinden niet per se dezelfde mobiliteitsproblemen. Sommigen hebben een erg actief sociaal leven, terwijl anderen zich amper verplaatsen. Wandelen - zij het tegen een verschillend tempo - is een activiteit die gepensioneerden vaak doen om hun zelfstandigheid te behouden en zichtbaar te blijven in de openbare ruimte. De kwaliteit van openbare ruimtes, zoals parken en pleinen, speelt een cruciale rol in het tegengaan van isolement en het stimuleren van mensen om op deze plekken te vertoeven.

Meervoudige discriminatie

Dak- en thuisloosheid

Hoewel vrouwen en LGBTQIA+-personen zonder vaste woonplaats 's nachts minder zichtbaar zijn in de openbare ruimte, zwerven ze er overdag wel rond. Volgens DUNE, een vereniging die voornamelijk werkt met verslaafden, steeg het aandeel vrouwen in hun publiek van 4% in 2021 naar 9% in 2023. De meesten zijn ouder dan 40 jaar en sommigen zijn zelfs ouder dan 80 jaar.

Testimonials

Dagelijks omzwervingen en aanwezigheidsstrategieën

Deze vrouw van bijna 60 jaar, die meerdere jaren in opvangcentra verbleef, vertelt hoe ze haar dagen vulde, wetende dat de centra om 6 uur 's avonds opengaan en om 8 uur 's morgens weer sluiten:

> *"Als je om 8 uur 's morgens buiten wordt gezet en pas om 6 of 8 uur 's avonds weer binnen mag, moet je een hele dag zien te vullen. En dus slenterde ik rond. Ik doe aan scrapbooking, dus ik maakte foto's en ging van centrum naar centrum. En ook: je hebt niet altijd mensen rondom je." (U4)*

Racisme

Door de combinatie van racisme op basis van herkomst en gender, ervaren vrouwen van kleur openbare ruimte op een andere manier. Wanneer ze bovendien in een volksbuurt wonen, worden ze vaak geconfronteerd met een bijkomend stigma.
Confrontaties met seksistische intimidatie of verbaal geweld zorgen ervoor dat ze nog vaker terugvallen op strategieën van vermijding, begeleiding of terugtrekking uit de openbare ruimte. Wanneer ze moeder zijn, heeft die discriminatie ook gevolgen voor hun kinderen (Ouassak, 2023). Een sterk veiligheidsgerichte inrichting en de zichtbare aanwezigheid van politie kunnen de openbare ruimte bovendien minder gastvrij maken.

Mensen met overgewicht

Mensen met overgewicht hebben vaak moeite om zich te verplaatsen en gebruik te maken van de openbare ruimte. De fysieke inrichting van de ruimte (topografie, bomen), de aanwezigheid van voorzieningen (stadsmeubilair, openbare toiletten enz.) en de nabijheid van openbaar vervoer zijn voor hen criteria om aanwezig én zichtbaar te kunnen zijn in de openbare ruimte.

Testimonials

Lichamelijk ongemak en ruimtelijke uitsluiting

Deze jonge witte vrouw van rond de dertig jaar legt uit hoe moeilijk het is om aanwezig te zijn in de openbare ruimte, omdat het meubilair niet geschikt is voor mensen met overgewicht.

> *"Ik nodig mensen eerder bij mij thuis uit. Ik neem veel liever iets mee om thuis op te eten (...). Dat doen we veel vaker dan uit eten gaan in een restaurant waar ik me niet helemaal comfortabel voel, dat is zeker. En ja, de Kasteleinswijk is niet zo ver. Maar daar is bijvoorbeeld maar één terras waar ik kan geraken. En als dat volzet is, moet ik helemaal naar een andere wijk, met alles wat daarbij komt kijken - wandelen, vervoer - zeker als het warm is." (E23)*

VERSCHILLENDE VORMEN VAN ONVEILIGHEID

Vrouwen en LGBTQIA+-personen gebruiken de openbare ruimte vaker als doorgangsruimte dan verblijfsruimte. De seksistische intimidatie en het geweld tegen vrouwen en LGBTQIA+-personen, belemmeren hun vermogen om deze ruimtes toe te eigenen. Hun vermijdingsstrategieën en hun daarmee verbonden onzichtbaarheid zijn rechtstreekse gevolgen van het ongastvrije karakter van de publieke ruimte.

Wat zegt de literatuur?

Het gevoel van onveiligheid hangt niet noodzakelijk samen met het ervaren van gevaar. Onveiligheidsgevoelens zijn deels subjectief en worden mee gevormd door de sociale context. Voor mannen bijvoorbeeld voelt de openbare ruimte vaak als een 'natuurlijke omgeving', terwijl ze er net een groter risico lopen op agressie of dodelijk geweld (Deschamps, 2017). Omgekeerd blijkt uit de statistieken dat agressie en geweld tegen vrouwen zich voornamelijk afspelen in de privésfeer, vooral thuis. Ondanks deze objectieve realiteit ervaren vrouwen, net als LGBTQIA+-personen, een uitgesproken gevoel van onveiligheid in de openbare ruimte.

Dat gevoel is niet helemaal ongegrond: seksuele intimidatie van vrouwen en LGBTQIA+-personen in de openbare ruimte is een reëel fenomeen. Zo blijkt straatintimidatie evenredig te zijn met de grootte van de stad (Brown en Maillochon, 2002; Bogaert, 2018). De term 'seksuele intimidatie' werd aanvankelijk bedacht door feministische bewegingen in de Verenigde Staten om geweld en grensoverschrijdend gedrag op de werkvloer te benoemen, en werd later uitgebreid naar de openbare ruimte. Seksistische intimidatie in de openbare ruimte wordt gedefinieerd als opdringerig gedrag - al dan niet seksueel van aard - in de openbare ruimte dat gebaseerd is op of verwijst naar genderstereotypes (Vera-Grey, 2016; Garance, 2016). Het gaat om mechanismen van dominantie, waarbij daders hun overwicht in de openbare ruimte willen bevestigen (Garance, 2016). Hoewel vrouwen het vaakst geviseerd worden, kunnen ook cisgender mannen het doelwit zijn van seksistische intimidatie. In beide gevallen zijn de daders voornamelijk mannen.

Op het vlak van erkenning van gendergerelateerd geweld in de openbare ruimte zijn de voorbije jaren stappen gezet, onder meer via de antiseksismewet en opleidingen rond de registratie van dit soort klachten. Toch blijft er een kloof bestaan tussen het ervaren onveiligheidsgevoel en het effectief registreren van feiten. Volgens Bogaert (2018) kan dit onder meer worden verklaard door twee factoren: zelfcensuur en sociale ontmoediging om aangifte te doen. België heeft bijvoorbeeld in 1998 artikel 442bis over belaging aangenomen, en ook voordien konden andere bepalingen worden ingeroepen (beledigingen, aanranding van de eerbaarheid enz.). In de praktijk wordt het Strafwetboek echter nauwelijks toegepast om intimidatie in de openbare ruimte te bestraffen. Sinds augustus 2014 is de antiseksismewet van kracht, maar in 2016 had deze wet nog tot geen enkele veroordeling geleid (Palsterman 2016). Dat wijst erop dat wetgeving - oud of nieuw - op zich niet genoeg is om intimidatie in de openbare ruimte tegen te houden.

Strategieën om intimidatie te vermijden zijn behoorlijk goed gedocumenteerd. Ze bestaan onder meer uit het mijden van bepaalde plaatsen en tijdstippen. Lieber (2008) spreekt in dat verband over een 'virtuele avondklok'. Andere strategieën betreffen bewuste mobiliteitskeuzes in functie van het tijdstip, het traject en het vervoermiddel (Gilow 2014, 2015), of het aannemen of simuleren van beschermende houdingen (Gardner 1995). Permanente waakzaamheid wordt daarbij genormaliseerd (Gervais, 2012).

Veel plaatsen en infrastructuren in de stad kunnen een gevoel van onveiligheid oproepen of de achtergrond vormen voor ervaringen van intimidatie en andere vormen van geweld. Vastgestelde intimidatie is daarbij niet de enige indicator. Andere kenmerken, zoals de fysieke indeling, gebruiksfrequentie en locatie, kunnen eveneens bijdragen aan het onveiligheidsgevoel.

HET GEVOEL VAN ONVEILIGHEID IN DE OPENBARE RUIMTE

Een contextgebonden ervaring, tussen perceptie en realiteit

Het gevoel van onveiligheid verwijst naar de vrees voor een plotselinge, negatieve gebeurtenis die zich in de openbare ruimte kan voordoen (Garance, 2016). Aangezien meerdere factoren een rol spelen, ligt de focus hier op elementen die rechtstreeks verband houden met de ruimtelijke ordening. Deze komen zowel naar voren in bestaand onderzoek als in onze eigen kwalitatieve bevraging, gebaseerd op 21 interviews met gebruikers van de stad die verschillende vormen van discriminatie ervaren (racisme, homofobie, transfobie, grossofobie, validisme, ...).

Geluid, licht en lichaamsnormen: verschillende perceptie van ruimtes

Geluid kan zowel geruststellend als beangstigend zijn. Een plek die als 'verlaten' wordt ervaren, kan bijvoorbeeld angst oproepen. "Een dergelijke stilte suggereert immers de afwezigheid van mensen, en daarmee gevoelens van eenzaamheid, isolement en kwetsbaarheid bij een mogelijk incident" (Gilow & Lannoy, 2017). Omgekeerd kunnen hoorbare activiteiten in de omgeving - passerende mensen of verkeer - net een geruststellend gevoel geven, doordat ze wijzen op de aanwezigheid van anderen. Abrupte en onverwachte geluiden, zoals getoeter of dieren, kunnen daarentegen sterke emoties oproepen en de alertheid verhogen.

Ook nachtverlichting in openbare ruimtes - zoals parken, straten of pleinen - wordt niet door alle groepen op dezelfde manier ervaren. Uit de kwalitatieve interviews blijkt dat LGBTQIA+-personen met wie werd gesproken de voorkeur geven aan donkere ruimtes, omdat ze zich zo minder zichtbaar voelen en niet te veel opvallen. Cisgender vrouwen daarentegen verkiezen goed verlichte ruimtes, om zich te oriënteren en potentiële dreigingen te herkennen. Voor cisgender vrouwenis de beleving van licht en duisternis heel anders en sterk sociaal aangeleerd: vanaf hun kindertijd leren ze duisternis te associëren met een potentiële dreiging en ontwikkelen ze vermijdingsstrategieën, zoals bepaalde straten vermijden, in groep blijven of hun tempo versnellen. Licht is dan een drager van ervaren veiligheid - niet alleen om zelf te zien maar ook om gezien te worden en en dus om risico's te anticiperen en te voorkomen.

Het seizoensgebonden verschil tussen zomer en winter speelt eveneens een rol. Gerapporteerde aanvallen komen vaker voor in de zomermaanden, wanneer lichtere kleding wordt gedragen en het lichaam meer zichtbaar is in de openbare ruimte. Deze vaststelling impliceert uiteraard geen enkele verantwoordelijkheid bij de slachtoffers. Agressief gedrag vindt zijn oorsprong in machts- en controledynamieken die de individuele context overstijgen.

Gebieden met weinig diversiteit creëren angst

Monofunctionele gebieden hebben de afgelopen decennia negatieve effecten gehad op het gebruik en de toe-eigening van de openbare ruimte. In het Brussels Gewest worden deze effecten zichtbaar wanneer je buiten de normale werkuren door industrie- of kantorenzones wandelt. Kantooromgevingen voelen 's avonds vaak verlaten en weinig uitnodigend aan. Hetzelfde geldt voor industrieterreinen, met dit verschil dat ze zich doorgaans verder van stedelijke activiteiten bevinden.

Het gebrek aan functiegemengdheid, in combinatie met de gesloten architectuur en de dominantie van de auto, zorgen ervoor dat de openbare ruimte in deze zones tot een minimum wordt herleid. Vaak worden deze gebieden uitsluitend gebruikt voor doorgaand voetgangersverkeer - als dat er al is. In tegenstelling tot woonwijken, waar bewoners elkaar ontmoeten en een paar woorden uitwisselen, nodigen deze omgevingen nauwelijks uit tot interactie.

Women's Safety Audit in Toronto, Canada

De Women's Safety Audit werd in de jaren 1980 in Toronto opgezet door de Canadese organisatie METRAC. Met deze participatieve tool wil de stad alle factoren van onveiligheid in de openbare ruimte in kaart brengt, vertrekkend van de ervaringen van vrouwen. In kleine groepjes lopen de deelneemsters door een bepaalde ruimte (een buurt, park of station) en beoordelen ze de toegankelijkheid, verlichting, zichtbaarheid en bewegwijzering aan de hand van een gestructureerde vragenlijst. Het doel is om die factoren te documenteren die de ervaren of werkelijke veiligheid ondermijnen en om concrete aanbevelingen te doen voor verbeteringen. Deze tool werd internationaal breed overgenomen, onder meer door UN Women, en geldt vandaag als een voorbeeld voor lokale empowerment en een genderbewuste stadsplanning.

VORMEN EN DYNAMIEK VAN GEWELD IN DE OPENBARE RUIMTE

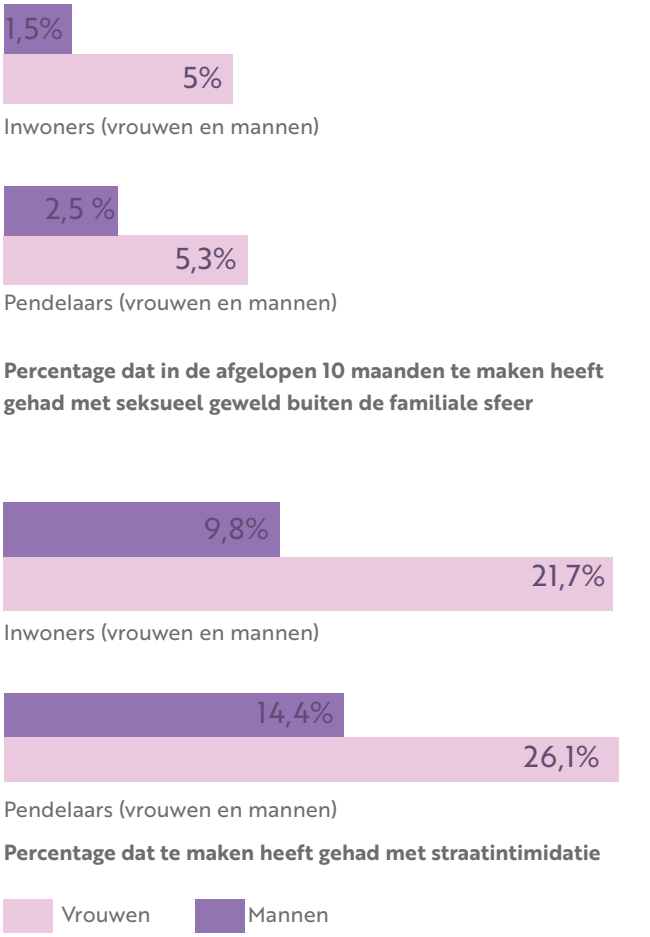
Intimidatie, agressie en gendergerelateerd geweld

Uit de feiten die politiediensten in 2022 in het Brussels Gewest registreerden, blijkt dat geweld in de openbare ruimte vooral fysiek is: 40,9% van de incidenten gaat over fysiek geweld. In 26% van de gevallen gaat het om psychisch geweld en in 4,3% van de gevallen om seksueel geweld (bron: safe.brussels, 2022). Uit de meldingen van Rainbow House in 2022, blijkt dat 36% van alle gemelde feiten plaatsvonden op de openbare weg (15/42). De door de politie geregistreerde fysieke geweldfeiten vertonen een duidelijke ruimtelijke concentratie in de centrumwijken van Brussel, meer bepaald in de eerste kroon, met een grotere concentratie wordt in de Vijfhoek en in het noordelijke en zuidwestelijke verlengde daarvan.

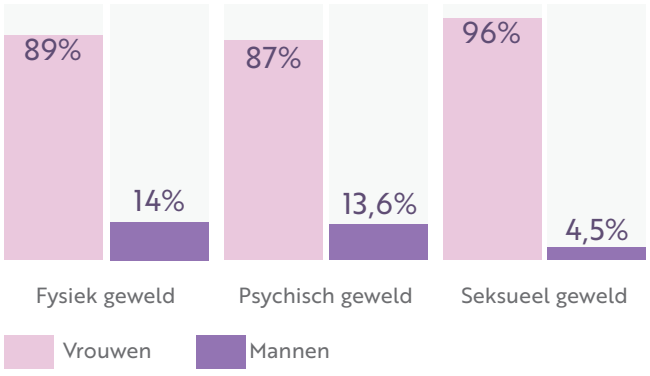
De Europese en nationale enquête over gendergerelateerd geweld die tussen 2021 en 2022 werd uitgevoerd, toont aan dat vrouwen in België over het algemeen te veel worden blootgesteld aan geweld, zowel in de private als in de publieke sfeer (BISA, Statistiek Vlaanderen, IWEPS, 2024). Ervaringen van onveiligheid in de openbare ruimte, die het onveiligheidsgevoel van vrouwen en LGTBQIA+-personen versterken, vormen een reële belemmering voor een gelijkwaardig gebruik van de Brusselse openbare ruimte.

Voor slachtoffers van LGBTQIA+-foob geweld bestaat het merendeel van de feiten in de openbare ruimte uit verbaal geweld, dat soms gepaard gaat met een poging tot effectief fysiek en/of seksueel geweld. Volgens de studie van safe.brussels over 'LGBTQIA+-foob geweld in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest' doen deze feiten zich vooral voor in de avond of na een avondje uit, maar ook tijdens de spitsuren of in de buurt waar het slachtoffer woont. Binnen de Brusselse homobuurt Sint-Jacobs wordt echter een tweedeling opgemerkt: overdag wordt de buurt als relatie veilig ervaren, terwijl ze 's nachts door LGBTQIA+-personen als onveilig wordt beschouwd.

Volgens safe.brussels (2024) worden geweldfeiten tegen LGBTQIA+-personen in 80 tot 90% van de gevallen gepleegd door mannen, met percentages die oplopen tot 96% bij seksueel geweld. Ook uit de politiecijfers - waarbij minstens één verdachte werd geïdentificeerd - blijkt dat de geweldplegers voornamelijk mannen zijn, met duidelijke verschillen ten opzichte van vrouwen.

↑ Percentage inwoners en pendelaars die het gewest bezoeken dat te maken heeft gehad met seksueel geweld of intimidatie — Bron: safe.brussels, 2022

↑ Percentage geregistreerde incidenten waarbij minstens één verdachte werd geïdentificeerd (2022) — Bron: safe.brussels, 2022

Testimonials

Strategieën en aanpassing in de openbare ruimte

Deze vrouw van in de veertig legt uit welke vermijdingsstrategieën ze zelfs overdag toepast om donkere plaatsen te vermijden:

> *"Als ik naar XXX ga, is er een brug. En er is nog een plek die vrij donker is. Daar kom ik helemaal niet. Soms slapen er mensen onder die brug. Dat voelt totaal niet veilig, omdat het er niet verlicht is. Dus daar kom ik niet ... Ik maak liever een omweg. Het is een plek die ik liever vermijd." (U7)*

Er zijn geen duidelijke verschillen merkbaar tussen cisgender vrouwen en LGTBQIA+-personen. In de volgende drie interviewfragmenten worden voorbeelden gegeven van hoe kleding wordt aangepast of hoe bepaalde plekken 's nachts worden gemeden.

> *"Mijn belangrijkste strategie is de fiets, omdat ik zo iedereen kan ontwijken. Anders trek ik een losse jogging aan of neem ik parallelstraten om naar huis te gaan." (U12)*

> *"Ik ga 's avonds niet vaak uit, maar als ik dat wel doe, draag ik altijd een speciaal hemd om mezelf te beschermen en beledigingen te vermijden wanneer ik bijvoorbeeld alleen naar huis ga." (U26)*

> *"Ik heb een echte fobie voor openbare ruimtes ontwikkeld. Ik word steeds vaker uitgescholden wanneer ik buitenkom. Daardoor zijn er nu bepaalde straten waar ik niet meer kom en neem ik een langere, maar veiligere weg, zodat ik met een gerust hart naar huis kan wandelen." (U30)*

Een onveilig gevoel op bepaalde plaatsen

Sommige al dan niet open plaatsen kunnen vooral 's avonds een onveiligheidsgevoel oproepen:

> *"Brussel is een van de ergste steden op het vlak van veiligheid. Of het nu 's nachts op de Anspachlaan is, of in de laatste metro's: ik heb alleen nog maar slechte ervaringen gehad, vooral vanwege mijn genderexpressie." (U18)*

> *"Ik vermijd vooral het centrum en de stations, zeker laat op de avond, omdat ik er te maken krijg met grossofobe of seksistische beledigingen. Homofobe beledigingen krijg ik minder vaak, omdat mensen me zelden als lesbisch identificeren - mannen gaan er automatisch van uit dat een vrouw niet lesbisch is, voor hen bestaat dat gewoon niet." (U26)*

Overlast en microgeweld: kleine signalen van ruimtelijke uitsluiting

Feiten van overlast worden gedefinieerd als micro-overtredingen van sociale normen door een persoon ten aanzien van een andere persoon en die door die laatste als storend worden ervaren (Smith et al. 2010). Deze micro-overtredingen kunnen bewust of onbewust zijn. En in de openbare ruimte kan overlast bovendien een anoniem karakter aannemen. Aanstaren, vandalisme, zwerfvuil, sluikstorten of vuile openbare toiletten worden vaak als overlast ervaren en beïnvloeden het gevoel van legitimiteit om de openbare ruimte te gebruiken, in het bijzonder bij bepaalde groepen.

Vermijdingsstrategieën en omgaan met risico's

Om met risico's in verband met onveilige gebieden of situaties gebruiken veel vrouwen en LGBTQIA+-personen vermijdingsstrategieën of passen ze hun lichaam of kleding aan.

Deze strategieën kunnen verschillende vormen aannemen. Zo worden bijvoorbeeld alternatieve routes genomen, worden bepaalde openbare ruimtes vermeden, wordt gekozen voor een ander vervoermiddel, worden verplaatsingen op voorhand gepland of wordt er zelfs helemaal niet meer uitgegaan om confrontatie met risico's te vermijden. Dergelijke vermijdingsstrategieën leiden ertoe dat betrokkenen hun sociale interacties, verplaatsingen en toegang tot de openbare ruimte beperken.

Hoewel deze strategieën het onveiligheidsgevoel helpen verminderen, hebben ze ook een impact op de manier waarop

21,7%

van de vrouwen in Brussel krijgt te maken met straatintimidatie

personen die omwille van hun gender worden geviseerd de openbare ruimte gebruiken. Daardoor worden bepaalde openbare ruimtes voor hen ontoegankelijk.

De stress die gepaard gaat met vermijdingsstrategieën en de terugtrekking die ze kunnen veroorzaken, zorgen ervoor dat vrouwen en LGBTQIA+-personen de openbare ruimte niet op dezelfde manier kunnen gebruiken.

Gendergebonden mobiliteit en kwetsbaarheid in het verkeer

Naast het eerder besproken geweld vormt ook verkeersveiligheid een bijkomend risico. Dit heeft gevolgen voor alle gebruikers van de openbare ruimte, maar vooral voor voetgangers. Alcohol- en druggebruik achter het stuur verhoogt het risico op ongevallen aanzienlijk. Van de 3.540 alcoholgerelateerde overtredingen die de politie in het Brussels Gewest registreerde, werden er 3.017 gepleegd door mannen.

Onder de slachtoffers van wie het vervoermiddel en het geslacht gekend zijn, is 11% een vrouw op de motor, 14% een vrouw in een vrachtwagen of bestelwagen, 28% een vrouw op de fiets en 46% een vrouw in een auto. Ter vergelijking: vrouwen maken 51% van de voetgangersslachtoffers en 55% van de slachtoffers die zich met het openbaar vervoer verplaatsen (equal.brussels, 2017)

89%

van de slachtoffers van motorongevallen zijn mannen

Hieruit blijkt dus dat vrouwen oververtegenwoordigd zijn onder verkeersslachtoffers wanneer ze zich te voet verplaatsen of gebruikmaken van het openbaar vervoer, wat samenhangt met hun mobiliteitsgewoonten.

Genderspecifieke veiligheidsstrategieën

Testimonials

Deze Franse geracialiseerde projectmanager van rond de dertig jaar, die na haar studies naar Brussel verhuisde en hoger opgeleid is, legt uit dat ze bijna nooit alleen onderweg is.

> *"Ik kom zelden alleen buiten. Dus als ik uitga, ben ik niet gestrest. En bovendien... iedereen woont in dezelfde buurt, dus je stelt je die vraag niet echt. Het is makkelijk om samen met iemand naar huis te wandelen." (U10)*

VERSCHILLENDE ERVARINGEN MET GEWELD

Intimidatie, een dagelijkse realiteit voor vrouwen in Brussel

Zo'n 5% van de vrouwen in Brussel geeft aan in de afgelopen 10 maanden slachtoffer te zijn geweest van seksueel geweld buiten de familiale sfeer (safe.brussels, 2022). Uit de Gewestelijke Veiligheidsenquête 2022 van safe.brussels blijkt bovendien dat in één jaar tijd 21,7% van de vrouwelijke inwoners van Brussel te maken kreeg met straatintimidatie, tegenover 9,8% van de mannen. Bij pendelaars loopt dit percentage op tot 26,1% voor vrouwen en 14,4% voor mannen. (2022)

Ook de enquête van Perspective over het studentenleven voor het academiejaar 2019-2020 wijst op een duidelijke genderkloof wat betreft intimidatie en pesterijen. Daarbij geeft 10,6% van de vrouwelijke studenten aan hiermee maandelijks geconfronteerd te worden en 3,8% zelfs dagelijks. Bij mannelijke studenten gaat het respectievelijk om 5,9% maandelijks en 1,4% dagelijks.

De instrumentalisering van veiligheid

Testimonials

De leden van een queercollectief in Brussel wijzen ook op de ervaren instrumentalisering van de veiligheid van LGBTQIA+-personen als een uitsluitingsstrategie, een vorm van instrumentalisering om bepaalde bevolkingsgroepen die als gevaarlijk of ongewenst worden beschouwd, te stigmatiseren of uit te sluiten.

> "Ja ... We hebben het hier over veiligheid op straat en het veiliger maken van de ruimte ... Ik studeerde in een internationale stad en daar werd veel gesproken over het veiligheidsapparaat (...) een heel discours over veiligheid in de stad, in de openbare ruimte, om bepaalde minderheden te beschermen, of tegen anderen". (E7)

Testimonials

Ook transgender vrouwen ontsnappen niet aan ervaren onveiligheid in de openbare ruimte

"De trans vrouwen die komen (...) zijn het slachtoffer van fysiek geweld. Ze komen bebloed aan (...) Ze slapen vaak in zogenaamde mainstream noodvoorzieningen, die extreem gewelddadig voor hen zijn. Daarom gaan ze er weg en komen ze naar ons... Ze komen aan met hun hele leven in zakken en zijn bijzonder fragiel... zowel fysiek als psychologisch... Het zijn echt de meest kwetsbare personen die we hier ontvangen en voor wie de openbare ruimte extreem gewelddadig is. Los van al het fysieke geweld dat ze te verduren krijgen, slapen ze op straat omdat ze zich in de noodopvang niet veilig voelen. Toch willen ze ook in de openbare ruimte hun genderexpressie uitdragen. Dus moeten ze naar openbare toiletten om hun make-up te doen, hun pruik op te zetten ... Soms is het voor hen zelfs extreem heftig om dat niet te kunnen doen. Helaas hebben we geen eerstelijns noodhuisvestingsdienst, dus daar kunnen we ze niet mee helpen." (E2)

"Door mijn passing en genderexpressie word ik altijd als vrouw geïdentificeerd. Daardoor heb niet veel last van verbale of fysieke agressie, maar dat geldt niet voor al mijn trans vriendinnen". (U31)

De stad, een mijnenveld voor transgender- personen

Volgens de dossiers die UNIA in 2022 in het Brussels Gewest opende, heeft 5% betrekking op discriminatie op basis van seksuele oriëntatie. Elk dossier komt overeen met een situatie die door een natuurlijke of rechtspersoon wordt gemeld bij UNIA, het Interfederaal Gelijkekansencentrum in België. Het openen van een dossier betekent niet automatisch dat er een formele klacht werd ingediend of dat er een gerechtelijke procedure wordt opgestart.

Volgens de processen-verbaal die de politie opstelt, zijn beledigingen de meest voorkomende overtredingen in de openbare ruimte, soms gepaard met fysiek geweld. Slagen en verwondingen betreffen 6 van de 14 incidenten op de openbare weg; diefstal werd in 2 gevallen vastgesteld. Er was ook één geval van fysieke en verbale agressie in een metro.

In Brussel blijkt de stad bijzonder onveilig voor herkenbare transgender personen, vooral voor transgender vrouwen. In 2021 gaf 91% van de bevraagde transgender vrouwen aan al minstens één vorm van geweld in de openbare ruimte in Brussel te hebben ervaren. (Genres Pluriels).

Het geweld tegen LGBTQIA+-personen is volgens alle gegevensbronnen geconcentreerd op het grondgebied van Stad Brussel: 36% van de meldingen bij Rainbow House (15/42), 32% van de processen-verbaal opgesteld door de politie in het Brussels Gewest (11/34) en 41% van de meldingen bij UNIA (12/29) (safe.brussels, 2022). Deze concentratie van geweld wordt in verband gebracht met de hoge densiteit aan uitgaans- en feestgelegenheden in het stadscentrum.

Het onveiligheidsgevoel bij LGBTQIA+-personen lijkt, net als bij de algemene bevolking, bovendien sterker aanwezig in sociaal-economische kwetsbare wijken, meer bepaald in de Kanaalzone. In de verzamelde verslagen wordt het 'stadscentrum' 10 keer vermeld, de Beurs 3 keer en het Warandepark 2 keer. Ook de gemeente Elsene komt ter sprake, met drie vermeldingen van Flagey, evenals de Kanaalzone.

91%

van de transgender vrouwen krijgt te maken met geweld in de openbare ruimte

RUIMTES VOOR IDENTITEITSVORMING

Omwille van de ongastvrijheid van openbare en collectieve ruimtes zoeken vrouwen en LGBTQIA+-personen naar plekken waar mannelijke of heteroseksuele dominantie niet aanwezig is. Niet-gemengde ruimtes, 'safe spaces' of zelfs tijdelijke vormen van ruimtegebruik zijn in dat opzicht allemaal tools voor emancipatie en bescherming. Tegelijkertijd worden deze ruimtes vaak gemarginaliseerd: ze bevinden zich in minder toegankelijke, weinig bekende gebieden, verkeren vaak in precaire situaties en krijgen weinig erkenning.

Wat zegt de literatuur?

Sinds de jaren 1990 hebben steden vrouwen en LGBTQIA+-personen meegenomen in hun identiteit, discours, citymarketing en beleidsvoering (Van den Berg, 2013). Verwijzingen naar minderheidsgroepen blijven echter meestal beperkt tot de meest normconforme aspecten van onze hedendaagse samenleving. Voor vrouwen wordt het emancipatieideaal veelal belichaamd door vrouwen uit de middenklasse: hoogopgeleid, professioneel actief en dankzij hun organisatievaardigheden in staat om een dubbele werkdag te draaien. LGBTQIA+-personen worden daarbij vaak gezien als mensen die de middelen hebben om een sociaal leven te leiden dat aansluit bij de heteroseksuele normen van de middenklasse.

Hoewel niet-heteroseksuele praktijken tussen de negentiende eeuw en de jaren 1970 strafbaar waren, onderhielden LGTBQIA+-personen hun sociale netwerken in informele of clandestiene ruimtes, zoals parken en prostitutieruimtes (Frisch, 2002). Vanaf de jaren 1960 maakten LGBTQIA+-ruimtes zich geleidelijk los van de prostitutie en vonden ze een stek in andere, vaak ondergewaardeerde stedelijke ruimtes (Podmore, 2006). Zo ontstonden homobuurten die effectieve toevluchtsoorden waren tegen maatschappelijke stigmatisering en repressie door de politie. De homowijk bood dus bescherming tegen discriminatie en onderdrukking. Ook vandaag blijven queerbuurten, ondanks kritiek op hun toenemende heteronormativiteit en neoliberalisering, een belangrijke rol spelen in de vorming van niet-heteroseksuele identiteiten.

Vrouwen hebben daartegen slechts in beperkte mate een materiële stempel gedrukt op de stedelijke ruimte (straatnamen, standbeelden, monumenten, gebouwen ...). Buiten kloosters en begijnhoven zijn er dan ook weinig stedelijke sporen van een ruimtelijke concentratie van vrouwen terug te vinden. Wel kunnen bepaalde plekken en instellingen, zoals scholen en ziekenhuizen, worden geïdentificeerd als ruimtes met een sterke vrouwelijke aanwezigheid, omwille van de activiteiten die vrouwen daar verrichten.

Er is echter geen sprake van een duidelijk ruimtelijke concentratie zoals die door de Chicago School werd beschreven voor migratiestromen (Joseph en Grafmeyer, 2009), of zoals zichtbaar is in de homowijken. Het universele mannelijke perspectief heeft ongetwijfeld bepaalde ruimtelijke praktijken van identiteitsvorming uitgewist en ontmoedigd.

Gavray en Govers (2018) tonen aan dat openbare ruimtes een centrale rol spelen in de socialisatie van jongeren. En Julie Caillez (2008) merkt op dat jongeren, afhankelijk van de sociale klasse waartoe ze behoren, verschillende ruimtelijke gewoonten ontwikkelen. In het Brussels Gewest hebben jongeren uit de eerste kroon een beperkte territoriale kennis, terwijl die kennis van jongeren uit welgestelde wijken behoorlijk uitgebreid is, wat samenhangt met de diversiteit van hun sociale activiteiten. Ruimtes buiten het gezin en de school bieden jongeren de mogelijkheid om zichzelf te zijn zonder controle en toezicht en om te experimenteren met manieren van zijn en leven. Wat opvalt, is dat buitenruimtes van jongs af aan vooral socialisatieruimtes zijn voor jonge mannen, terwijl meisjes liever binnen vertoeven, bijvoorbeeld in winkelcentra (Kern, 2022) of thuis.

NIET-GEMENGDE RUIMTES BEPERKEN DE ZELFONTPLOOIING

Zichzelf vrij en ongehinderd ontwikkelen en uitdrukken

Terwijl de mix van jongens en meisjes lange tijd werd gezien als bevorderlijk voor de emancipatie van meisjes, vooral in het onderwijs, pleiten sommige groepen voor niet-gemengd onderwijs als een alternatieve weg naar emancipatie. Het stelt meisjs in staat om zich tijdelijk, binnen een specifieke ruimte of voor een bepaalde activiteit, te onttrekken aan de mannelijke en heteroseksuele dominantie die verschillende domeinen van het dagelijks leven doordringt.

Weg van de oordelende blik van mannen wordt expressie gemakkelijker. Groepslessen, verkennende wandelingen of praatgroepen zijn voorbeelden van werkvormen die bewust inzetten op niet-gemengdheid om vrij spreken en zelfexpressei te stimuleren. Die benadering kan op uiteenlopende thema's worden toegepast en neemt verschillende vormen aan, ook binnen de stedelijke planning, waar ze aan belang wint.

Niet alle Brusselse verenigingen die volwassen vrouwen onthalen, hanteren evenwel systematisch zo'n niet-gemengde benadering, of passen die occasioneel toe.

Daarnaast kan niet-gemengdheid een veilige haven bieden.

Een niet-gemengd verenigingsleven

De focus op een niet-gemengd verenigingsleven ontstond in de laat-negentiende-eeuwse feministische traditie. In de eerste plaats is het de bedoeling om een ruimte te creëren waar minderheden - vooral vrouwen - hun stem kunnen laten horen. Mannen hebben immers de neiging om in een gemengde ruimte de boventoon te voeren (Jacquemart en Masclet, 2017). Door een klimaat van vertrouwen te creëren, stimuleert die niet-gemengdheid een collectieve bewustwording, waarbij individuele ervaringen vrijuit worden gedeeld en gemeenschappelijke systemen van dominantie zichtbaar worden.

Niet-gemengdheid wordt ingezet door feministische en queercollectieven, maar ook door groepen die zich identificeren op basis van etnische afkomst, seksuele oriëntatie of ervaringen met grossofobie. Ze creëert ruimte om ervaringen in een niet-oordelende omgeving te delen. Of zoals de vereniging Angela D het beschrijft in 'Le guide d'une approche féministe du logement' (2023), is niet-gemengdheid een "militant instrument geworden dat bijeenkomsten voorbehoudt aan personen die tot één of meer sociale groepen behoren die als onderdrukt of gediscrimineerd worden gezien. Personen die tot een dominante sociale groep behoren, worden niet uitgenodigd, om de reproductie van sociale machtsverhoudingen te vermijden."

Niet-gemengdheid als voorwaarde voor het delen van ervaringen

Verscheidene vrouwenorganisaties hanteren een niet-gemengde aanpak om vrouwen te stimuleren om hun stem te laten horen.

Testimonials

> *"De wandelingen zijn niet gemengd. De methode van verkennende wandelingen werd oorspronkelijk niet bedacht als zijnde niet-gemengd. Dat is iets wat wij zelf bewust ingevoerd hebben. De zeldzame keren dat ze toch gemengd zijn, verandert de dynamiek voelbaar. Mannen nemen vaak meer ruimte in en voeren meer het woord dan vrouwen. De ervaringen van vrouwen worden in vraag gesteld. En dat willen we dus vermijden. De enkele keren dat we een man toelaten, gebeurt dat uitsluitend in de rol van toeschouwer (...) (In de verkennende wandelingen) Aan de ene kant komen er problemen naar boven en ontstaat er een onveiligheidsgevoel. Hoe hangt dit samen met de manier waarop de stad in het dagelijks leven is ingericht? Aan de andere kant wordt ook gezocht naar oplossingen: hoe kan een gebied, een wijk beter ingericht en gebruikt worden door de deelneemsters?" (E7)*

Helemaal in het begin hadden buurten die toevluchtsoorden waren voor homo's en lesbiennes een uitgesproken niet-gemengd karakter. Dat karakter is geleidelijk vervaagd met de 'normalisering' van deze buurten. In dat opzicht blijven ontmoetingsplekken voor LGBTQIA+-personen cruciaal voor identiteitsvorming en -beleving. Niet-gemengde activiteiten maken het immers mogelijk om de focus te leggen op het gemeenschappelijke en zo te voorkomen dat één stem gaat domineren of dat uitspraken worden verdraaid door mensen die er niet bij betrokken zijn.

Tot slot is niet-gemengdheid zowel een keuze als het gevolg van regelgevende kaders. In de jeugdsector is gemengdheid doorgaans de norm. Het voorkomen van gendergerelateerd geweld is dus een van de verantwoordelijkheden van de jongerenleiding.

ALTERNATIEVE LEEFVORMEN

Andere vormen van affectief leven en samenleven erkennen

De Belgische samenleving en, meer in het algemeen, Europese samenlevingen hechten nog steeds overwegend belang aan heteroseksualiteit en monogamie. Deze blijven als norm gelden, ondanks de relatieve afname van het huwelijk en het kerngezin. Andere vormen van affectief leven (alleen blijven, meerdere relaties hebben, geen plannen hebben om een partner te vinden) of samenleven (in een gemeenschap, collectief of intergenerationeel wonen) genieten minder maat-

schappelijke erkenning en waardering.

In zo'n context bieden niet-gemengde ruimtes, samen met een sterk identiteitsgevoel, de mogelijkheid om los te komen van dominante normen rond het samenleven als koppel en de huiselijke sfeer. Ze spelen een cruciale rol in de identiteitsvorming, verbondenheid en sociale reproductie van minderheidsgroepen. Uitgaansgelegenheden, zoals cafés en clubs, vervullen daarbij een belangrijke sociale functie: het zijn plaatsen van solidariteit en ontmoeting waar gemarginaliseerde en gediscrimineerde genderidentiteiten zich vrijer kunnen uiten (Atherton, 2024; Rubin, 2020).

Vandaag bevinden deze ruimtes zich in Brussel niet langer uitsluitend in de Sint-Jacobswijk, hoewel ze de grens van de tweede kroon niet overschrijden. De Sint-Jacobswijk genoot lange tijd van een centrale ligging, in het hart van het voetgangersgebied en dicht bij een groot winkelaanbod, waardoor ze veel bezoekers aantrekt en internationaal publiek aanspreekt. De meeste structuren die zich buiten dit gebied bevinden, zijn afhankelijk van complexe juridische en financiële regelingen, waardoor ze kwetsbaar zijn. Hun voortbestaan op lange termijn berust op een combinatie van commerciële, solidaire en/of overheidsfinanciering van beperkte duur via projectoproepen.

Omgaan met spanningen binnen genderminderheden

Een niet-gemengde benadering wordt ook op fijnere schaal toegepast en kan betrekking hebben op specifieke subgroepen binnen minderheidspopulaties. LGTBQIA+-personen vormen geen homogene gemeenschap vrij van interne spanningen en conflicten. Queercentraliteit heeft ook een generationele dimensie: ze is niet statisch, maar evolueert. Niet iedereen herkent zich erin of voelt zich er prettig bij. Om die reden is niet-gemengdheid niet noodzakelijk een niet-gemengdheid voor LGBTQIA+-personen, maar kan ze ook betrekking hebben op de verschillende afzonderlijke identiteiten binnen het acroniem.

Aangezien de Sint-Jacobswijk overwegend als gay wordt gepercipieerd, hebben lesbiennes zich buiten deze centrale kern gevestigd (Donnen, 2019), voornamelijk in de eerste kroon. In sommige bars en verenigingen in de Sint-Jacobswijk heerst nog steeds het gevoel dat ze minder welkom zijn. Bovendien beschrijven sommige jonge LGBTQIA+-personen de wijk als 'de Marktstraat voor oude vrijgezellen'.

Daarom experimenteren jonge cisgender LBTQIA+-personen die niet gay zijn vaker met alternatieve ontmoetingsplaatsen, zoals Recyclart, Naast Monique, Brasserie Illegaal. Deze bevinden zich buiten de centrumzones en liggen soms aan de rand van Brussel, in industriële of verlaten gebieden die op hun beurt beangstigend kunnen worden ervaren.

Niet-gemengdheid kan ook betrekking hebben op affectieve relaties. Wat de relatie tussen ruimtelijkheid en lesbisch flirtgedrag betreft, beschrijft Emilie Martineau (2018) in haar proefschrift over Brusselse lesbische bars de lesbiennebar als een "ontmoetingsplek en een strategische plaats van verzet voor lesbiennes....". Het is door het creëren van dergelijke veilige en zichtbare ruimtes dat lesbische vrouwen zich een door heteronormativiteit gekenmerkte openbare ruimte kunnen toe-eigenen."

Desondanks kampt Brussel met een tekort aan ontmoetings- en vrijetijdsruimtes die specifiek bestemd zijn voor deze groepen. Omdat hun voortbestaan vooral afhangt van hun winstgevendheid, vallen deze ontmoetingsplaatsen onder een marktlogica, in plaats van onder een structurele publieke ondersteuning van fundamentele sociale noden van minderheden en precaire groepen. Deze kwetsbaarheid verklaart waarom lesbiennebars en, meer algemeen, ontmoetingsplaatsen voor deze gemeenschap de laatste jaren aan het verdwijnen zijn: vandaag zijn er in Brussel nog nauwelijks dergelijke plaatsen, en de meeste die nog bestaan, worden uitgebaat of beheerd door mannen.

Sommige ontmoetingsplekken in Brussel behouden weliswaar een zekere mate van niet-gemengdheid, maar hebben het vaak moeilijk om hun economische duurzaamheid te garanderen, zoals:

Beperkte, niet echt verscheiden LGBTQIA+-ruimtes in Brussel

In wetenschappelijke analyses en ook tijdens ons onderzoek werd herhaaldelijk vastgesteld dat bepaalde LGBTQIA+-groepen steeds minder interesse tonen voor de Sint-Jacobswijk. In plaats daarvan geven ze de voorkeur aan ontmoetingsplaatsen die voorbehouden zijn aan specifieke genderidentiteiten of genderexpressies.

> *"Er bestaan queerspaces of LGBT-ruimtes in Brussel. Maar zelfs binnen die ruimtes spelen vragen rond representatie, mogelijkheden en middelen en worden bepaalde problematieken intern gereproduceerd. Die ruimtes bestaan, maar zijn echt schaars." (E8)*

Een van de respondenten met wie we tijdens een groepsinterview spraken, vertelde bijvoorbeeld dat de ontmoetingsplekken voor queer personen niet divers genoeg zijn:

> *"Er zijn queers die daar helemaal niet van houden en liever gezellig een boek lezen (...). De meeste queerplaatsen worden geassocieerd met feesten. Er is geen queerbibliotheek. Er is geen café... gewoon om koffie te drinken. Zelf ga ik nog wel naar Le Soleil, maar dat wordt niet geïdentificeerd als lesbisch. Het klopt dat er voor rustigere activiteiten eigenlijk geen plek is... Ik ga zelden alleen naar een feestcafé, ik ga liever naar een rustig café. Maar zo'n cafés zijn er dus niet." (C2)*

Testimonials

Lesbiennes op het aperitief

'Madame Charvet' is het pseudoniem van een activiste die feestelijke apero's organiseert voor lesbiennes, of 'apéros commandos'. Daarbij nemen lesbiennes spontaan een buurtcafé over, zonder de uitbater vooraf te verwittigen, en toveren het voor één avond om tot een plek speciaal voor lesbiennes. Het doel is om een veilige en aangename omgeving en meer zichtbaarheid voor lesbische vrouwen te creëren en tegelijk de openbare ruimte op te eisen.

- **Mothers and Daughters**, een mobiele lesbiennebar die jarenlang heeft bestaan, onder meer in de Sint-Katelijnewijk in Brussel.
- **Crazy Circle**, een lesbiennebar die herhaaldelijk in nauwe schoentjes raakte omdat het moeilijk is om het financiële evenwicht te bereiken dat nodig is voor een commercieel project. Deze plek is nochtans een van de weinige plaatsen waar lesbische en queer vrouwen in de hoofdstad elkaar kunnen ontmoeten.

De onzichtbaarheid van lesbische vrouwen in de openbare ruimte is illustratief voor de hiërarchieën die ook binnen de LGBTQIA+-gemeenschap zelf aanwezig zijn. Om opnieuw een stukje openbare ruimte op te eisen, zetten verschillende collectieven in Brussel sinds enkele jaren mobiele en tijdelijke lesbiennebars op, zoals het initiatief van 'Madame Charvet'.

SAFE SPACES: BESCHERMING, HERSTEL EN POLITISERING

Een veilig toevluchtsoord tegen systemisch geweld

Discriminatie, verbaal en/of fysiek geweld omwille van gender, evenals de strategieën om dergelijk geweld te vermijden, zoals niet-gemengdheid, tonen aan dat de toegang tot de stad ongelijk is. Als reactie op de verschillende vormen van geweld waarmee vooral genderminderheden worden geconfronteerd, zijn er de afgelopen jaren gemeenschapsruimtes ontstaan die dienst doen als 'safe spaces'. Ze bieden bescherming tegen discriminatie en geweld tegenover gestigmatiseerde bevolkingsgroepen vanwege hun genderidentiteit. Tegelijk vervullen ze een rol in de opbouw, reproductie en uitdrukking van gendergebonden maatschappelijke identiteiten.

Er bestaat een duidelijk verband tussen niet-gemengdheid en safe spaces. Het klopt dat die niet-gemengdheid zich niet uitsluitend beperkt tot safe spaces, maar niet-gemengde ruimtes overlappen wel deels met safe spaces.

Er circuleren nog andere namen voor deze ruimtes, zoals 'brave spaces' (moedige ruimtes) of 'espaces bienveillants' (zorgzame ruimtes). Hoe je ze ook noemt, deze ruimtes zijn een uiting van verzet en weerbaarheid. Om een zekere mate van maatschappelijke regulering te waarborgen, hebben instellingen en infrastructuren met een sociale en collectieve insteek in de praktijk regels ingevoerd om ervoor te zorgen dat de ruimte voldoet aan de principes van een safe space.

SAFE SPACES IN BRUSSEL

Kwetsbare maar essentiële safe spaces voor iedereen

Voor vrouwen zijn er in Brussel verschillende initiatieven rond het creëren van vaak mobiele safe spaces, die voornamelijk worden gedragen door verenigingen.

Zoals de vereniging DUNE, die 'L'Espace femmes' organiseert, uitlegt, is het de bedoeling om *"een gesprek op gang te brengen over een breed scala aan actuele thema's of onderwerpen die aansluiten bij de bezorgdheden van de deelneemsters, zoals de strijd voor vrouwenrechten, geweld, gezondheid (gynaecologie, zelfzorg, medicatie), moederschap (zwangerschap, moeder-dochterrelaties, communicatie), beeldvorming rond dakloze vrouwen, onrechtvaardigheden, toegang tot werk en huisvesting, affectief en*

Wat is een safe space?

Safe spaces verschenen voor het eerst halverwege de jaren 1960 in de Verenigde Staten en waren aanvankelijk plaatsen die speciaal bestemd waren voor de LGBTQIA+-gemeenschap. In de jaren 1970 werden ze overgenomen door feministische bewegingen, waarna het concept zich verder uitbreidde naar academisch onderwijscontexten, sociaal-cultureel werk en bepaalde virtuele ruimtes op het internet. Binnen het onderwijs wordt deze term ook gebruikt om aan te geven dat een docent, onderwijsinstelling of studentenorganisatie geen geweld tegen LGBTQIA+-personen, pesterijen of haatdragende taal tolereert. Het doel is om een veilige ruimte te creëren voor alle LGBTQIA+-studenten.

De term 'safe space' is een van de vormen waarin niet-gemengdheid gestalte krijgt. Het verwijst naar een plek die een emotioneel 'veilige' (safe) omgeving biedt. Het is een fysiek of virtueel toevluchtsoord waar mensen elkaar kunnen ontmoeten en vrij zijn om zich te uiten of sociaal-politieke ervaringen en meningen te delen zonder dat ze bang moeten zijn voor oordeel, vooroordelen, discriminatie of geweld (zowel fysiek als verbaal).

Een safe space geeft gemarginaliseerde groepen dus ruimte om hun ervaringen met uitsluiting te delen, zonder dat de aanwezigheid van niet-betrokken personen die het gesprek zouden kunnen monopoliseren. Tot slot worden bezoekers er niet voortdurend geconfronteerd met de doorgaans negatieve reacties die ze krijgen.

Queerbar 'The Agenda'

The Agenda opende in 2022 in Brussel de deuren en is momenteel een van de weinige ontspanningsruimtes in de Sint-Jacobswijk die zich expliciet als 'queer' profileren. De bar heeft een eigen 'safe space' charter en beleid, met onder meer een zichtbare verwijzing naar het LGBTQIA+-charter aan de ingang, een systeem waarbij een bezoeker een drankje kan betalen voor iemand die het financieel moeilijk heeft, en een codesysteem aan de bar waarmee bezoekers discreet hulp kunnen vragen. Dit 'safe' beleid wordt vandaag toegepast in steeds meer LGBTQIA+-friendly uitgaansgelegenheden in Brussel. Op die manier dragen ze bij aan het creëren van plaatsen waar LGBTQIA+-personen welkom zijn en LGBTQIA+-rechten worden verdedigd.

seksueel leven (seksuele voorlichting, toestemming, verlangen, vrouwelijk plezier, anticonceptie, relatie met het eigen lichaam), emotionele afhankelijkheid, relaties tussen partners, familierelaties, godsdienst en politiek, toekomstprojecten en activiteiten" .

Dit beleid rond 'safe spaces' wordt ook ontwikkeld voor andere minderheidsgroepen, vooral voor personen die te maken krijgen met racisme.

Verenigingen en gemeenschappen verwijzen geregeld naar hun ruimte als 'safe space' of 'safe zone' om hun doelpubliek te bereiken en het gemeenschapsgevoel te versterken. Veel antidiscriminatieverenigingen hebben onder meer antiracistische of LGBTQIA+-handvesten opgesteld, evenals gidsen met best practices voor wie niet rechtstreeks met discriminatie te maken heeft, opleidingsmodules voor diverse doelgroepen en thematische woordenlijsten.

Safe spaces zijn niet uitsluitend het resultaat van een risicobeheerbeleid dat door de beheerders van sociale en collectieve infrastructuren wordt toegepast; het is ook een label dat door gebruikers zelf wordt toegekend, die de integriteit van de groep waartoe ze behoren verdedigen.

Safe spaces worden op een informele manier bekendgemaakt via WhatsApp- en Facebookgroepen, maar ook via apps die adressen verzamelen van dokterspraktijken, cohousingprojecten of cafés die als 'safe' worden aangemerkt. Daarnaast zijn er verscheidene initiatieven die waarschuwen voor onveilige plekken, zoals het initiatief 'balance ton bar', dat talrijke getuigenissen verzamelt en problematisch gedrag in het nachtleven aankaart.

Een safe space kan uiteenlopende vormen aannemen. De safe spaces die LGBTQIA+-personen en vrouwen in Brussel tijdens ons kwalitatief onderzoek vermeldden, zijn vaak parken, queerprivéruimtes of tijdelijke initiatieven die niet-gemengd zijn.

Het begrip 'safe space' kan evenwel ook op kritiek rekenen. Hoewel het aansluit bij een beleid gericht op zorg voor gemeenschappen, kan het in sommige gevallen als uitsluitend worden ervaren of als een belemmering voor de vrijheid van meningsuiting en de sociale mix.

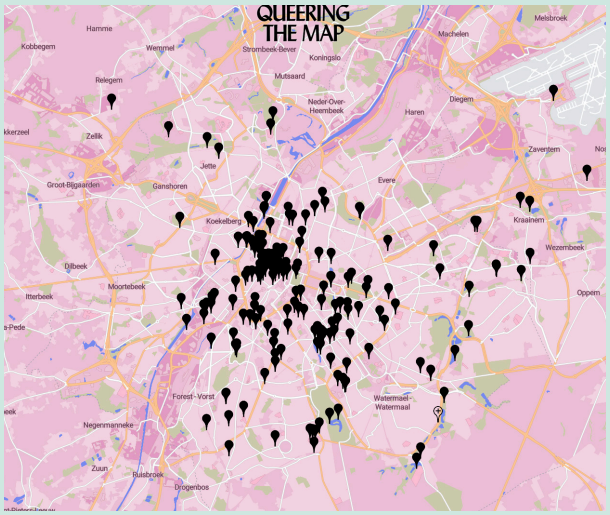
TIJDELIJKE RUIMTES ALS SPRINGPLANK

Lange tijd werden tijdelijke bezettingen van de openbare ruimte (zowel bebouwde als onbebouwde) gezien als een probleem, zowel stedenbouwkundig als maatschappelijk. Sinds enkele jaren worden ze echter warm onthaald en aangemoedigd door de overheid omdat ze sociale verbondenheid creëren en leegstand tegengaan. Het doel van zo'n tijdelijke bezetting is velerlei. Ze laten toe om publieke of private projecten te testen die verschillende mogelijke beheersvormen combineren. Daarnaast bieden ze tijdelijke oplossingen tijdens crisismomenten, zowel sociaal als gezondheidsgerelateerd. Wat de programmering van deze ruimtes betreft, is het aanbod heel gevarieerd, gaande van culturele en sociale activiteiten tot economische functies en tijdelijke huisvesting.

Binnen de stadsplanning, wat vaak een langdurig proces is, kan tijdelijke bezetting het ongeduld van burgers rond de ontwikkeling van programma's en infrastructuur enigszins verlichten, in afwachting van de geplande projecten in deze verwaarloosde gebieden. Hoewel de Brusselse overheid tijdelijke bezettingen vandaag erkent als een instrument voor actie en grondbeheer, ligt hun oorsprong eigenlijk in bottom-up initiatieven, vaak gedragen door verenigingen. Wan-

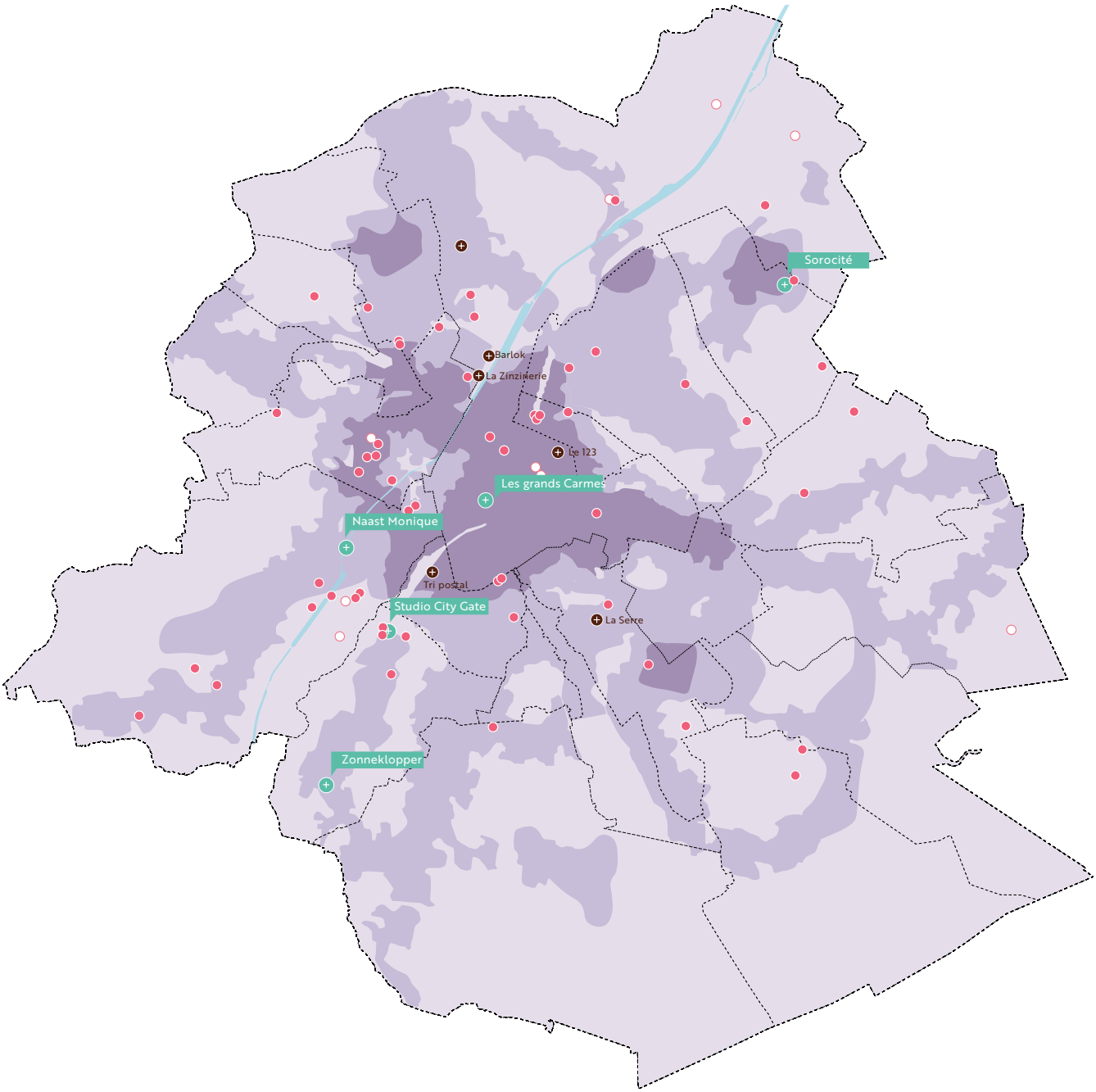
Queerervaringen in kaart brengen

Het samenwerkingsproject 'Queering The Map' in Brussel gebruikt een mindmapsysteem om herinneringen van de queergemeenschap en door gebruikers geïdentificeerde safe spaces vast te leggen.

↑ Kaart 'Queering The Map' – https://www.queeringthemap.com

Ongelijke toegang tot tijdelijke inclusieve plaatsen

Legende

Tijdelijke bezettingen

- Actief
- In ontwikkeling
- Actief - bestemd voor LGBTQIA+-publiek
- Gesloten - bestemd voor LGBTQIA+-publiek
- Gesloten

Toegankelijkheidszones met het openbaar vervoer volgens de Gewestelijke Stedenbouwkundige Verordening (GSV)

- Zone A: zeer goed bediend
- Zone B: goed bediend
- Zone C: matig bediend

Deze kaart maakt een concentratie zichtbaar van de meest actieve en bezochte tijdelijke bezettingen in afgelegen gebieden, die vaak slecht worden bediend en door LGBTQIA+-gemeenschappen als onveilig worden ervaren. Deze geografische discrepantie wijst op een mismatch tussen de huidige locaties van deze voorzieningen en de noden van het betrokken publiek op het vlak van toegankelijkheid, veiligheid en lokale verankering.

neer we ze vanuit een genderperspectief bekijken, stellen we vast dat deze ruimtes dienst doen als 'niet-normatieve' toevluchtsoorden, die de weinig inclusieve normen van onze hedendaagse samenleving in vraag stellen.

Tot slot is het belangrijk om in gedachten te houden dat dit instrument voor stadsherwaardering en stadsplanning zich nog altijd ontwikkelt onder precaire omstandigheden, zoals complexe wettelijke regelingen, onzekerheid over de levensvatbaarheid op lange termijn, beperkte financiering, vaak vervallen infrastructuren enz.

Queere, participatieve en gemeenschapsruimtes creëren

De focus op de manier waarop tijdelijke bezettingen tegemoetkomen aan de noden van LGBTQIA+-personen maakt het mogelijk om de dimensie van verzet tegen de sociale orde te begrijpen die aan de basis ligt van deze derde ruimtes, evenals de projectmogelijkheden en de dynamieken en beperkingen waarmee ze worden geconfronteerd.

Tijdelijke bezetting lijkt de meest geschikte oplossing te zijn voor LGBTQIA+-personen, omdat ze inspeelt op uiteenlopende en gemengde noden, ruimtelijke aanpassing mogelijk maakt, toegankelijk is voor personen in een precaire situatie en een grote flexibiliteit toelaat. In onze interviews werden deze ruimtes steevast 'safe zones' genoemd die een sereen gemeenschapsleven mogelijk maken, afgestemd op hun specifieke noden.

De programmering van LGBTQIA+-bezettingen is doorgaans gemengd en omvat regelmatig onthaalzones en noodopvang voor minderjarige LGBTQIA+-personen die door hun familie zijn verstoten, of voor migranten die bescherming zoeken. Deze ruimtes worden ook regelmatig gebruikt voor feestjes en avondactiviteiten, waar bepaalde gemeenschappen kunnen ontsnappen aan de systemische onderdrukking die ze dagelijks ervaren.

De meeste LGBTQIA+-bezettingen worden uitgewerkt en bedacht zonder hiërarchisch systeem en volgens een participatieve benadering, onder meer via participatieve werkgroepen.

Hieronder geven we enkele bekende voorbeelden van tijdelijke bezettingen in Brussel:

- **Naast Monique**: dit initiatief ging in 2018 van start langs het kanaal in Anderlecht. Het kan rekenen op veel steun van de gemeente en richt zich in de eerste plaats op transgender, queer en non-binaire personen, met een inclusieve benadering ten aanzien van sekswerkers, mensen van kleur en personen in een precaire situatie of zonder wettig verblijf. Het doel is om een ontmoetingsruimte te creëren en projecten op te zetten voor en door deze gemeenschappen. Het programma is heel uiteenlopend: de ruimte heeft onder andere een vergaderzaal, keuken, vaste kamers, noodopvang, kelder met geluidsinstallatie, participatieve bibliotheek, drag room en buitenruimte. De plek wordt beheerd door een collectief dat horizontaal en participatief functioneert en zelfbeherend is. De ruimte heeft ook een 'recup'-systeem, zodat mensen met een beperkt inkomen er hun boodschapppen kunnen doen.
- **Les Grands Carmes**: dit tijdelijke bezettingsproject in de stad Brussel maakt deel uit van een ruimtelijke herbestemming en mikt specifiek op een LGBTQIA+-publiek. Het omvat ruimtes voor psychomedische gemeenschapszorg (Regenbooghuis voor Gezondheid), woonruimtes en een cultureel programma. Les Grands Carmes is een renovatieproject dat in 2022 via een participatieproces tot stand kwam. De vereniging streeft naar solidariteit, inclusiviteit en de bestrijding van systemische onderdrukking. Ze organiseert niet-gemengde workshops in een veilige omgeving die vrij is van discriminatie op basis van ras, geslacht, LGBTQIA+, validisme of grossofobie.

Toch zijn er maar weinig tijdelijke bezettingen voor queer personen en worden ze vaak verbannen naar gebieden buiten de centrumwijken van de stad. Bovendien hebben de meeste tijdelijke LGBTQIA+-bezettingen in Brussel een bperkte levensduur van vijf jaar, ook wanneer de bezettingscontracten regelmatig verlengd worden. Deze onzekere situatie verplicht hen om inzamelacties te organiseren om financieel te overleven.

Desondanks zijn deze tijdelijke bezettingen onmisbaar geworden voor een inclusieve stedelijke leefomgeving. Ze doen dienst als volwaardige safe spaces voor gemeenschappen, vooral wanneer ze gebruik maken van niet-gemengde werkvormen.

Anders wonen: naar queere, collectieve en tijdelijke woonvormen

Tijdelijke LGBTQIA+-bezettingen nemen vaak de vorm aan van huisvesting. La Constellation is bijvoorbeeld een privéwoning die tegelijk onder een tijdelijk bezettingsstatuut valt, waardoor er queere artistieke evenementen kunnen plaatsvinden en onderdak kan worden geboden via een informeel slaapzaalsysteem.

Tijdelijke bezetting vormt daarmee een alternatief voor het huidige woonsysteem, dat vooral gericht is op het kerngezin. Dit biedt de mogelijkheid om collectief nieuwe woonvormen te bedenken door te experimenteren met participatie, zorg, gemeenschapsvorming, niet-gemengdheid en queere safe spaces. In haar onderzoek naar wonen en queerverwantschap verwijst filosofe Astrée Duval in haar boek 'Queer Communal Kinship Now!' ook naar de mogelijkheden van een alternatief systeem op basis van solidaire of gemeenschapsnetwerken (Duval, 2023).

DE VEELZIJDIGE STAD
WAT NEMEN WE MEE?

VERSCHILLEND GEBRUIK VAN DE OPENBARE RUIMTE

- De openbare ruimte wordt gestructureerd door impliciete normen die bepaalde 'lichamen', vaak valide en mannelijk, bevoordelen, terwijl de aanwezigheid van vrouwen, trans personen, personen van kleur en ouderen wordt beperkt.
- Het gebruik van de openbare ruimte door vrouwen en minderheden wordt gekenmerkt door strategieën van ontwijken, vermijden en aanpassen, die vaak onzichtbaar blijven in de klassieke planningsinstrumenten.
- De mobiliteit van vrouwen is meer gefragmenteerd, verloopt vaker via zachte vervoermiddelen en blijft beperkt door huishoudelijke taken, onzekerheid en een gevoel van onveiligheid.
- Meerdere vormen van discriminatie (zoals gender, afkomst, status, lichaamskenmerken) beïnvloeden de toegang tot, legitimiteit van en het comfort in de Brusselse openbare ruimtes.

VERSCHILLENDE VORMEN VAN ONVEILIGHEID

- Vrouwen en LGBTQIA+-personen zijn slachtoffrs van geweld in de openbare ruimte (intimidatie, aanvallen, beledigingen), vaak geconcentreerd op specifieke plaatsen of momenten.
- Het gevoel van onveiligheid, hoewel subjectief, maakt dat ze zich gaan terugtrekken: ze vermijden bepaalde plaatsen of tijdstippen om buiten te gaan, en passen hun gedrag of uiterlijk aan.
- De beleving van de fysieke inrichting (licht, dichtheid, zichtbaarheid ...) verschilt naargelang het persoonlijk profiel: waar sommigen op zoek zijn naar licht en zichtbaarheid, geven anderen de voorkeur aan schaduw of onzichtbaarheid om agressie te voorkomen.
- Dagelijkse vormen van overlast versterken de structurele uitsluiting van bepaalde groepen, in het bijzonder vrouwen van kleur, transpersonen en mensen met overgewicht.

RUIMTES VOOR IDENTITEITSVORMING

- De keuze voor niet-gemengdheid biedt een uitweg aan dominante normen en opvattingen. Het stimuleert de vrije expressie van lichaam en woord in verschillende domeinen, waaronder stadsplanning.
- Feest- en gemeenschapsruimtes, die vaak economisch kwetsbaar zijn, ondersteunen vormen van affectief leven en samenleven buiten de heteromonogame normen, wat bijdraagt aan de sociale verbondenheid van genderminderheden.
- De diversiteit binnen de LGBTQIA+-gemeenschappen leidt tot het ontstaan van specifieke ruimtes waar bepaalde identiteiten (bv. lesbische vrouwen, LBTQIA+-jongeren) samenkomen. Door een gebrek aan erkenning van deze ruimtes, blijven ze te vaak gemargenaliseerd en is hun werking weinig duurzaam.
- Safe spaces beschermen tegen systemisch geweld en bevorderen identiteitsvorming. Queere, participatieve en flexibele ruimtes in tijdelijk gebruik kunnen daarbij functioneren als schakel tussen het verzet vanuit de gemeenschap en stadsplanning.

DE VEELZIJDIGE STAD
AANDACHTSPUNTEN

1. Gegevens en statistieken

→ Het gedifferentieerde gebruik van de openbare ruimte volgens gender, leeftijd, afkomst, handicap en sociaal-economische status documenteren.

→ Genderspecifieke kaarten van mobiliteit, ruimtelijk gebruik en vermijdingsgedrag opstellen.

→ Geweldfeiten en gevoelens van onveiligheid onderscheiden en deze ruimtelijk in kaart brengen volgens sociale en genderprofielen.

2. Kennisopbouw

→ De mechanismen die ervoor zorgen dat bepaalde praktijken van minderheden in de openbare ruimte onzichtbaar blijven (vermijding, aanpassing, zelfbeperking) grondig analyseren.

→ De ruimtelijke impact van gendersocialisatie vanaf de kindertijd en in de pubertijd bestuderen.

3. Territoriale programmering

→ Niet-gemengde of alternatieve gemeenschapsruimtes erkennen als volwaardige stadsruimtes.

→ Noden rond veiligheid, zorg, rust en laagdrempelige sociale interactie integreren in het ontwerp van openbare ruimtes.

→ Informele, discrete of niet-productieve gebruiksvormen meenemen in de planning van de openbare ruimte.

4. Tools en processen

→ Een intersectionele lezing van de ruimte integreren in de planningsinstrumenten (SVC, DWC, BBP, RPA...).

→ Identiteitsgebonden tijdelijke bezettingen ondersteunen als flexibele hefbomen voor ruimtelijke ontwikkeling.

5. Participatie

→ Participatietrajecten aanpassen aan de beperkingen in tijd, mobiliteit en legitimiteit van minderheidsgroepen.

→ Experimenteren met niet-gemengde benaderingen om de expressie van onzichtbare groepen te stimuleren.

6. Evaluatie en monitoring

→ Kwalitatieve en kwantitatieve indicatoren ontwikkelen rond gemengdheid, comfort en gedifferentieerde toe-eigening van de ruimte.

→ De evolutie van vermijdingsstrategieën en van gebieden die als onveilig ervaren worden in de tijd opvolgen.

→ De spreiding en duurzaamheid van gemeenschapsruimtes, safe spaces en tijdelijke bezettingen monitoren.

RICHTING EEN TOEGEËIGENDE STAD

De stad is een plek waar een symbolische politieke strijd om erkenning wordt gevoerd. In de stedelijke ruimte blijft de eis van feministische, LGBTQIA+- en antiracistische groepen niet beperkt tot abstracte rechten: ze vragen dat die rechten concreet worden vastgelegd in het stadslandschap, het collectieve geheugen en de instellingen van de stad. Het grondgebied wordt op die manier de inzet voor mobilisatie, een vector van zichtbaarheid en een hefboom om te bouwen aan een meer gelijke toekomst.

In dit hoofdstuk wordt gekeken naar de dynamiek van erkenning, zowel sociaal, politiek als ruimtelijk, voor groepen die lange tijd gemarginaliseerd zijn geweest. Een identiteit erkennen betekent haar een plaats, legitimiteit en handelingsvermogen toekennen. Het is belangrijk om dit ook door te trekken naar het overheidsbeleid, collectieve representaties en de verschillende vormen van democratische participatie.

Dit hoofdstuk verkent de manieren waarop minderheidsgroepen zich de stad toe-eigenen als ruimte voor debat, verzet en verandering. Het belicht ook de voorwaarden voor een meer rechtvaardige participatie in alles wat met de stad te maken heeft, met extra aandacht voor representativiteit in beslissingsprocessen en de erkenning van het verenigingsweefsel als centrale spil.

De stad zien als een plek die iedereen zich kan toe-eigenen, betekent dat we stedelijke conflicten omarmen als een motor voor verandering. Dat houdt in dat we begrijpen dat ongelijkheden niet kunnen verdwijnen zonder dialoog en zonder dat ze zichtbaar zijn. Door deze vormen van expressie en actie te documenteren, nodigt dit hoofdstuk uit om stadsplanning te zien als een ruimte voor onderhandeling, waarin eisen in verband met rechtvaardigheid, erkenning en verandering een plaats krijgen.

Zichtbaarheid en eisen in de stedelijke ruimte

Ruimtelijke zichtbaarheid en sociale rechtvaardigheid

De stad zien als inzet van gendergebonden herinnering
Selectieve zichtbaarheid en symbolische macht
Openbare kunst als spiegel van ongelijkheden
Queer zichtbaarheid en inclusie in de openbare ruimte

Tegen-hegemoniale verhalen en ruimtelijke rechtvaardigheid

Matrimonium en uitgewiste verhalen
Andere lichaamsvormen zichtbaar maken in de stad
Erkenningsbeleid: steun en herstel
Manifestaties en collectieve strijd
Tijdelijke inbezitnemingen en tactische, militante stedenbouw

Stedelijk bestuur

Politieke vertegenwoordiging en structurele uitdagingen voor gelijkheid

Vooruitgang in cijfers, maar pariteit nog niet bereikt
Vervrouwelijking van het planningsbeleid van onderuit
Politiek seksisme remt engagement

Rol en beperkingen van besturen i.v.m. gendermainstreaming

De genderspecifieke structuur van overheidsbesturen
Losse initiatieven zonder transversaal kader
Institutionele obstakels voor transversaliteit
Interdepartementale coördinatie en competentieopbouw nog ongelijk gestructureerd

Participatieve benaderingen die te weinig rekening houden met ongelijkheden

Een democratische pijler in de marge van de besluitvorming
Gefragmenteerde en nog steeds weinig gedocumenteerde instrumenten
De ambivalentie van participatieprocessen ten aanzien van gender
Ongelijkheden in participatie op het snijvlak van sociale machtsverhoudingen
Nog steeds uitsluitende participatievoorwaarden

Engagement en verenigingsnetwerken

Dynamiek en beperkingen van het verenigingsweefsel

Een dicht maar kwetsbaar netwerk
Tijdelijke ruimtes, collectieve dynamiek

Empowerment van vrouwen en toegang tot de stad

Vrouwen
Openbare ruimtes
Vrijetijdsactiviteiten
Alleenstaande ouders
Partnergeweld
Toegang tot wonen

LGBTQIA+-verenigingsleven

LGBTQIA+-verenigingen: erkenning en onzekerheid

Verenigingsingrijpen bij verschillende vormen van discriminatie

Bestrijding van racisme en dekoloniaal verzet
Migratietrajecten getekend door gendergerelateerd geweld
Woononzekerheid en gendergebonden kwetsbaarheden
Erkenning en bescherming van sekswerkers (SW)
Discriminatie van mensen met overgewicht en onzichtbaarheid in de ruimte
Een nog te fragmentaire toegankelijkheid ondanks handistreaming
Onzichtbaarheid van gemarginaliseerde senioren en nieuwe initiatieven

ZICHTBAARHEID EN EISEN IN DE STEDELIJKE RUIMTE

Erkenning kan er in de openbare ruimte verschillend uitzien en is symbolisch (straat- en plaatsnamen, monumenten), militant (plakacties, marsen) of experimenteel (tijdelijke bezettingen). Of ze nu formeel of informeel zijn, deze ingrepen hebben één ding gemeen: ze willen allemaal de aanwezigheid en eisen van groepen die lange tijd gemarginaliseerd zijn geweest zichtbaar maken. In dit hoofdstuk zoomen we in op hun ruimtelijke en politieke betekenis.

Wat zegt de literatuur?

Parallel aan de interne dynamiek van identiteitsvorming bij groepen die lange tijd gemarginaliseerd zijn geweest, formuleren feministische en LGBTQIA+-groepen ook eisen in verband met hun erkenning vanuit de samenleving en haar instellingen.

Het begrip maatschappelijke erkenning van genderidentiteit verwijst naar het feit dat een individu, een groep of een instelling legitimiteit en waardering toekent aan een identiteit die de veelheid aan genders tot uitdrukking brengt. Deze erkenning heeft een uitgesproken relationele dimensie: ze bestaat niet los van sociale relaties, maar ontstaat en krijgt betekenis binnen die relaties. In die zin bevordert erkenning de sociale verbondenheid (Paugam, 2022).

De vraag naar maatschappelijke erkenning heeft voorts een ruimtelijke dimensie. Maatschappelijke erkenning vertaalt zich ook in een behoefte aan toe-eigening en een recht op de stad vrij van machtsverhoudingen. De ontwikkeling van homo- en lesbische buurten is historisch gezien een kenmerkend voorbeeld van deze toe-eigening van de stedelijke ruimte en van de opeising van het recht op de stad. Buiten deze buurten bestaan er nog andere vormen van toe-eigening, maar deze zijn voorlopig eerder beperkt. Zoals Doan (2011) opmerkt, blijft ruimte - net als andere hulpbronnen - een schaars goed voor minderheidsgroepen.

Hoewel er ongetwijfeld vooruitgang werd gemaakt in de politieke erkenning van vrouwen en LGBTQIA+-groepen, zijn er in belangrijke domeinen van deze strijd nog verdere inspanningen nodig. Dit streven naar sociale en institutionele erkenning van minderheidsgroepen stelt de principes in vraag die tot nu toe de stedelijke ruimtelijke organisatie hebben bepaald. Het feit dat er lange tijd weinig aandacht was voor vrouwen en LGBTQIA+-personen in het stadsweefsel heeft immers bijgedragen aan de normalisering van hun onzichtbaarheid in openbare en collectieve ruimtes.

Naast het zich toe-eigenen van de ruimte nemen de eisen voor erkenning ook een kritische en activistische vorm aan. De feministische en intersectionele plakacties in Brussel, herkenbaar aan de letters die elk apart op een A4-tje zijn gedrukt, stellen het geweld in de stad aan de kaak, vooral het geweld tegen vrouwen. Deze plakacties, die ontstonden binnen Latijns-Amerikaanse feministische bewegingen in 2015 (Ni una menos), vinden vaak 's nachts plaats en kunnen juridisch vervolgd worden.

Op collectief niveau doet de openbare ruimte ook dienst als ruimte voor minderheden om uitdrukking te geven aan hun eis in verband met hun recht op de stad. Aansluitend bij de stedelijke centraliteit vervult de openbare ruimte al lange tijd deze rol van plaats voor protest en manifestatie (Tonkiss, 2014).

RUIMTELIJKE ZICHTBAARHEID EN SOCIALE RECHTVAARDIGHEID

De stad zien als inzet van gendergebonden herinnering

Het geringe aantal verwijzingen naar vrouwen en de nagenoeg volledige afwezigheid van LGBTQIA+-personen vallen onder meer op in de plaatsnamen van openbare ruimtes (straten, lanen, pleinen enz.). Aangezien de namen van openbare ruimtes mee de identiteit van de stad bepalen, zijn de Brusselse straatnamen een belangrijk mobilisatiepunt voor feministen, queer-personen en aanhangers van de dekolonialisatiebeweging.

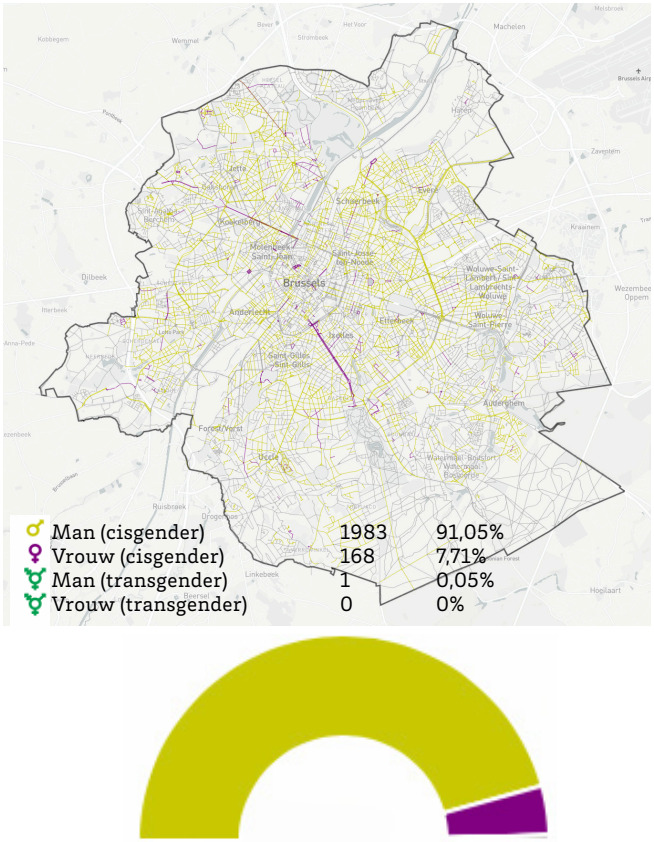
Het Brusselse project 'EqualStreetNames', een initiatief van Open Knowledge Belgium en het collectief Noms Peut-Être, met de steun van equal.brussels, bevestigt de overweldigende aanwezigheid van cisgender mannen in de straatnaamgeving: 91,05% van de straten draagt de naam van een cisgender man, tegenover 7,71% die de naam van een cisgender vrouw heeft; slechts één straat is vernoemd naar een transgender man.

Die onevenwichtige verdeling is niet zomaar een vergetelheid, maar wijst op het bestaan van een symbolische hiërarchie in de constructie van de stedelijke identiteit. Het benoemen van een ruimte betekent waarde toekennen, vastleggen in het collectieve geheugen en bepalen wie het verdient om als publieke referentie erkend te worden. De dominante aanwezigheid van cisgender mannelijke namen in Brussel illustreert het hardnekkig bestaan van een eenzijdig stedelijk verhaal, gericht op macht, oorlog of roem, ten nadele van vrouwelijke, queere, volkse of dekoloniale verhalen. Het afvlakken van die ongelijkheid heeft dan ook niet alleen te maken met representativiteit, maar ook met herinnering. Het is belangrijk dat de stad de diversiteit erkent van iedereen die haar tot leven brengt, er woont en haar transformeert.

Selectieve zichtbaarheid en symbolische macht

De openbare ruimte is niet alleen een doorgangs- of gebruiksplek, het is ook een symbolische ruimte, gevormd door esthetische en politieke keuzes die een bepaalde visie op de samenleving weerspiegelen. Representatie - via standbeelden, muurschilderingen, gemeenschapssymbolen of artistieke ingrepen - helpt om een collectief geheugen op te bouwen en in de verf te zetten wat gezien, gewaardeerd of gevierd mag worden. Die zichtbaarheid blijft echter sterk gendergebonden, genormeerd en hiërarchisch.

Net als in de meeste Europese steden, blijven standbeelden in de openbare ruimte in Brussel een overwegend mannelijke en cisgender geschiedenis uitdragen. Het collectief Noms Peut-Être wijst erop dat de zeldzame vrouwelijke figuren vaak allegorieën, fictieve personages of passieve, secundaire, obscure figuren zijn, terwijl de mannen worden opgevoerd als 'helden' of voorname figuren. In het monumentale stadsbeeld zijn er nauwelijks vrouwelijke historische figuren, vrouwelijke activisten, vrouwelijke kunstenaars of vrouwelijke intellectuelen te vinden. Die visuele afwezigheid vertaalt zich in een symbolische afwezigheid: ze verhindert het schrijven van een inclusief en divers stedelijk narratief.

↑ Verdeling van straatnamen die verwijzen naar mensen, volgens gender (mannen, vrouwen, trans en non-binaire identiteiten, collectief/gemengd, onbepaald) — Bron: EqualStreetNames, Open Knowledge Belgium en het collectief Noms Peut-Être.

Vervrouwelijking van straatnamen

In Wenen worden nieuwe wijken zoals Lake City Aspern gebouwd volgens een genderbewuste aanpak. Nieuwe openbare ruimtes worden er vrouwelijker: Janis Joplinpromenade, Jane Jacobsstraat en het Hannah Arendtplein.

↑ Bertha Zahourekstraat in Wenen — Bron: OTS Presseaussendung. "Neue Straßennamen für die Seestadt", 7 mei 2025.

Openbare kunst als spiegel van ongelijkheden

Stedelijke kunst, zoals muurschilderingen, graffiti of grafische ingrepen, wordt vandaag steeds vaker ingezet als representatiemedium. Sommige werken drukken expliciet een verlangen naar erkenning uit - zoals de muurschildering als eerbetoon aan Ihsane Jarfi, een slachtoffer van dodelijk homofoob geweld - en willen mensen bewust maken van systemisch geweld. Tegelijkertijd is de representativiteit en diversiteit van kunstenaars die toegang krijgen tot openbare opdrachten de laatste tien jaar toegenomen. Toch is er ook in dit meer eigentijdse register nog steeds sprake van flagrante ongelijkheden: vrouwen, LGBTQIA+-personen en personen van kleur zijn nog steeds in de minderheid onder de kunstenaars die openbare opdrachten krijgen.

Stad Brussel stuurt een deel van deze projecten aan via het Comité voor Stedelijke Kunst. De selectiecriteria voor kunstenaars, de gekozen thema's en formats garanderen echter niet systematisch de diversiteit van de makers of de gerepresenteerde verhalen. Het ontbreken van expliciete gender- of inclusiviteitscriteria in projectoproepen bestendigt bestaande ongelijkheden in zichtbaarheid en toegang tot artistieke middelen.

Queer zichtbaarheid en inclusie in de openbare ruimte

De aanwezigheid van de regenboogvlag in de openbare ruimte - aan gevels, in het straatbeeld of tijdens evenementen - is een vorm van symbolische erkenning van de LGBTQIA+-gemeenschappen. Die zichtbaarheid blijft echter ambivalent: het kan gaan om echte steun, maar ook om een communicatiestrategie die losstaat van een concreet beleid om de rechten en veiligheid van dit publiek te bevorderen. Activisten hekelen regelmatig het fenomeen van 'rainbow-washing', dit is het opportunistisch inzetten van queersymbolen zonder structureel engagement.

De Sint-Jacobswijk, en vooral de Kolenmarkt, wordt vaak voorgesteld als de 'homobuurt' van Brussel. Hoewel deze concentratie van verenigingen, uitgaansgelegenheden en zichtbare initiatieven een belangrijke historische mijlpaal vormde voor de LGBTQIA+-gemeenschap, staat dit centraliteitsmodel vandaag onder druk. Aan de ene kant maakt gentrificatie de wijk minder toegankelijk voor jongeren, mensen van kleur of kwetsbare personen. Aan de andere kant laat de dominante sociale dynamiek - voornamelijk gecentreerd rond witte cisgender mannen - weinig ruimte voor lesbische vrouwen, transgenders, mensen van kleur of non-binaire personen, die zich er onzichtbaar of niet op hun plaats voelen. Dat zorgt ervoor dat sommige queergemeenschappen hun toevlucht nemen tot andere vormen van toe-eigening - vaak tijdelijk, gemeenschapsgebonden of informeel - in niet-institutionele ruimtes of door middel van een tijdelijke bezetting.

TEGEN-HEGEMONIALE VERHALEN EN RUIMTELIJKE RECHTVAARDIGHEID

Matrimonium en uitgewiste verhalen

Initiatieven rond matrimonium - zoals de Matrimoniumdagen, rondleidingen en tentoonstellingen - helpen om de rol van vrouwen in de geschiedenis van de stad, die vaak uit het dominante verhaal is weggefilterd, in de kijker te zetten. Ze maken de structurele onzichtbaarheid van vrouwen in de architectuur, kunst, plaatsnamen en erfgoedinstellingen zichtbaar.

Vertrekkend vanuit een dekoloniaal perspectief organiseren feministische, antiracistische en milieugroeperingen kritische rondleidingen door Brussel, waarbij ze de aanhoudende invloed van de koloniale geschiedenis op de stedelijke ruimte bevragen. Hoewel er enkele symbolische stappen werden gezet, zoals het vernoemen van straten naar minderheidsfiguren, blijft de dekolonisatie van de openbare ruimte marginaal, ondergefinancierd en onvoldoende vertaald naar de ruimtelijke planning.

Muurschildering 'Love Remembers'

De muurschildering 'Love Remembers' van kunstenares Anthea Missy, die op 17 mei 2018 werd ingehuldigd ter gelegenheid van de Internationale Dag tegen Homofobie, is een visueel en gedenkwaardig eerbetoon aan Ihsane Jarfi, die in 2012 overleed na homofoob geweld. Met de steun van RainbowHouse en Stad Brussel schetst dit werk van 80 m² in de Rijke Klarenwijk een sereen en kleurrijk portret. Het is een mooi voorbeeld van hoe anti-LGBTQIA+-geweld zichtbaar wordt gemaakt en herinnerd wordt: door te verwijzen naar iemand bekend, wordt een publiek debat op gang gebracht, waardoor mensen zich bewuster worden en de strijd tegen haat deel gaat uitmaken van het weefsel van de stedelijke ruimte.

↑ Muurschilderingd 'Love Remembers" door Anthea Missy, 2018 – Bron: Rainbowhouse

Andere lichaamsvormen zichtbaar maken in de stad

Verkennende wandelingen georganiseerd door verenigingen die opkomen voor mensen met overgewicht of andersvaliden, werpen licht op de concrete obstakels waarmee deze groepen in de stedelijke ruimte geconfronteerd worden. Al die initiatieven leveren contextuele kennis op over ongemak, uitsluiting en de onaangepastheid van voorzieningen, die vaak bedacht zijn voor een 'standaardlichaam'. Ze dragen bij aan een verbreding van vormen van stedelijke erkenning.

De oprichting van Vrouwenhuizen in gemeenten zoals Schaarbeek of Molenbeek toont de wil om eigen plekken voor vrouwen te creëren, gericht op welzijn, opleiding en ondersteuning. Deze initiatieven vormen een antwoord op de nood aan niet-gemengde ruimtes die afgestemd zijn op de specifieke sociale en economische realiteit van vrouwen, vooral in volksbuurten.

Erkenningsbeleid: steun en herstel

De opwaardering van de Sint-Jacobswijk als 'homowijk' in het toeristisch beleid van Brussel gaat gepaard met meer zichtbaarheid, maar ook met groeiende interne kritiek. Dit centraliteitsmodel blijft in hoofdzaak gericht op de sociale ontwikkeling van witte cisgender mannen en draagt bij aan de marginalisatie van andere LGBTQIA+-identiteiten (transpersonen, mensen van kleur, personen in een kwetsbare situatie of queer vrouwen). De commercialisering en gentrificatie van de wijk versterken deze uitsluiting verder.

Ook het project rond het gemeenschapscentrum Les Grands Carmes, dat voortvloeit uit een projectoproep voor tijdelijke bezetting, illustreert de ambiguïteit van de politieke erkenning. Hoewel het wordt gesteund door zowel activisten als bepaalde politieke partijen, wordt het niet ingebed in een expliciet gelijkekansenbeleid, maar eerder in een kader van grondbeheer. Dit soort projecten roept de vraag op hoe lokale overheden een inclusief gebruik van de openbare ruimte kunnen ondersteunen zonder die te neutraliseren.

Deze verschillende vormen van erkenning - herinneringsgericht, ruimtelijk en politiek - tonen een verbreding van de eisen met btrekking tot de stedelijke ruimte, maar ook de grenzen van hun institutionele vertaling. Of het nu gaat om het zichtbaar maken van de verhalen van vrouwen, een andere naamgeving of het creëren van specifieke ruimtes: al deze initiatieven stellen fundamentele vragen over stedelijke legitimiteit. Wie krijgt een plaats in het collectieve geheugen? Wie kan een plek creëren voor en door de betrokken gemeenschappen? En onder welke voorwaarden worden deze initiatieven ondersteund, bestendigd of net opzij geschoven?

In dat opzicht illustreert het fenomeen van rainbow-washing de spanning tussen symbolische erkenning en concreet engagement. Het occasioneel uithangen van de regenboogvlag door instellingen, bedrijven of overheden, vooral tijdens Pride, draagt weliswaar bij aan meer zichtbaarheid, maar herleidt de LGBTQIA+-strijd vaak tot een feestelijke en consensuele esthetiek. Deze marketinggerichte instrumentalisering, losgekoppeld van de werkelijke aandachtspunten, namelijk gelijkheid en ruimtelijke rechtvaardigheid (huisvesting, veiligheid, werk, gezondheid), roept vragen op over de voorwaardelijke en oppervlakkige aard van deze erkenning. Achter het beeld van een 'inclusieve' stad zitten immers hardnekkige structurele ongelijkheden verscholen. Verenigingen waarschuwen dat dergelijke symbolische gebaren de aandacht kunnnen afleiden en de politieke eisen van de betrokken gemeenschappen dreigen te verwateren.

ACTIE VOEREN IN DE OPENBARE RUIMTE

Manifestaties en collectieve strijd

Feministische en LGBTQIA+-bewegingen eisen de Brusselse openbare ruimte geregeld op via grootschalige marsen, zoals die van 8 maart en 25 november, maar ook via lokale acties zoals die van Collectif Las Madres, of meer omstreden feestelijke evenementen zoals Brussels Pride. Deze mobilisaties geven zichtbaarheid aan politieke eisen in de stad en stellen tegelijk het legitieme gebruik en de toegestane vormen van bezetting in vraag.

Sinds 2019 eindigt de vrouwenstaking op 8 maart met een feministische mars door het centrum van Brussel. In 2024 bracht deze manifestatie tot 15.000 mensen op de been en volgde ze een parcours langs symbolische locaties, waaronder het Albertinaplein. Met hun fysieke en collectieve aanwezigheid in de stad bevestigen de deelnemers - vrouwen, trans-, intersekse, non-binaire en agender personen (FINTA) - hun recht op de openbare ruimte en kaarten ze gendergerelateerd geweld, economische ongelijkheid en de toe-eigening van de stad door mannen aan. De mars van 25 november, die sinds 2017 wordt gesteund door het platform Mirabal Belgium, past

Matrimonium en de strijd van vrouwen in Sint-Gillis

Testimonials

Sint-Gillis heeft haar lokale matrimonium in de kijker gezet met een rondleiding over de plaats van de vrouw in de architectuur van de gemeente:

> *"Politiek gezien zijn er best wel veel plaatsen. Het is een rondleiding. Er werd aan L'Architecture qui dégenre, een Brusselse feministische vereniging, gevraagd om die uit te werken, vertrekkend vanuit onze gemeente en meer bepaald vanuit de standbeelden. Het gaat hier echt over de strijd van vrouwen: niet alleen de strijd van arbeidsters maar ook het verzet tijdens de oorlog bijvoorbeeld." (E27)*

in dezelfde dynamiek van collectieve hertoe-eigening, door de aanklacht tegen patriarchaal geweld te verankeren in het stedelijk geheugen en zichtbaarheid te geven in de media.

Sommige vrouwenbewegingen ontwikkelen zich buiten het strikt feministische kader, zoals Collectif Las Madres, opgericht door moeders van jonge mannen die slachtoffer werden van politiegeweld in Sint-Gillis. Via hun acties (witte marsen, interpellaties, debatten) treden ze naar voren als politieke ouderfiguren en klagen ze de institutionele repressie tegen hun kinderen aan. Op die manier verschuiven ze de normen van het publieke discours en worden ze het uithangbord van mobilisaties waarin gender, etniciteit en buurt met elkaar worden verweven.

Brussels Pride bestaat sinds 1996 en vormt een ander voorbeeld van symbolische toe-eigening van de stad door LGBTQIA+-gemeenschappen. Hoewel het evenement elk jaar meer dan 200.000 bezoekers lokt, krijgt het stevige kritiek in activistische kringen, die de toenemende commercialisering en de marginalisering van de meest van kwetsbare groepen, waaronder mensen van kleur en trans personen, hekelen. Sinds het beheer van het evenement werd overgedragen aan visit.brussels (2023), zijn de beschuldigingen van pinkwashing alleen maar toegenomen. Dit heeft collectieven zoals Front Q ertoe aangezet om alternatieve evenementen te organiseren, waaronder de radicalere, niet-commerciële en niet-institutionele Pride VNR of Pride Vénère.

Deze mobilisaties wijzen op een aanhoudende spanning tussen politieke zichtbaarheid en institutioneel herstel, tussen tijdelijke bezetting en duurzame verankering, en tussen het recht op meningsuiting en controle over de openbare ruimte. Het zijn vormen van opeising van de stad die een actieve rol spelen in het transformeren van ruimtelijke normen.

Tijdelijke inbezitnemingen en tactische, militante stedenbouw

In veel stedelijke contexten verloopt het toe-eigenen van de openbare ruimte door vrouwen en LGBTQIA+-personen ook via tijdelijke burgerinitiatieven die de zichtbaarheid en de eisen van minderheden willen vergroten. Deze acties maken deel uit van wat wordt omschreven als 'tactische' stedenbouw: kleinschalige, vaak tijdelijke ingrepen om een nieuw gebruik van de ruimte te testen, een ruimte collectief te bezetten of kritiek te uiten op de bestaande ruimtelijke organisatie.

In Brussel zijn de afgelopen jaren verschillende vormen van kritische toe-eigening van de openbare ruimte opgedoken. Intersectionele feministische plakacties, geïnspireerd door Latijns-Amerikaanse bewegingen (ni Una Menos), zijn hiervan een sprekend voorbeeld. De boodschappen die op muren in de openbare ruimte wordt aangebracht, klagen seksistisch en seksueel geweld in de stad aan. Deze plakacties vinden vaak 's nachts plaats, zonder toestemming plaats, en stellen vragen over de manier waarop de openbare ruimte kan worden ingezet om maatschappelijke eisen te articuleren. Tegelijk maken ze de spanningen zichtbaar tussen vrijheid van meningsuiting, openbare veiligheid en regels.

Een andere vorm van toe-eigening zijn de niet-gemengde fietstochten, georganiseerd door queerfeministische groepen, die vrouwen en genderminderheden meer zichtbaarheid willen geven in de openbare ruimte en hen tegelijk willen aanzetten tot een collectieve toe-eigening van de straat. Deze initiatieven stellen impliciete normen ter discussie die het gebruik van de infrastructuur bepalen, vooral rond gender, actieve mobiliteit en de legitimiteit om bepaalde ruimtes op specifieke momenten te gebruiken.

Hoewel deze vormen van tactische stedenbouw informeel zijn, dragen ze bij aan de transformatie van de stedelijke verbeelding en aan een breder gebruik van de openbare ruimte. Ze illustreren het vermogen van bewoners om alternatieve manieren van het stadsleven voor te stellen, te testen en op te eisen, buiten de traditionele institutionele kaders. Hoewel ze niet altijd deel uitmaken van formele planningsprocessen, kunnen deze initiatieven toch waardevolle indicatoren zijn voor de behoefte aan toegankelijkheid, erkenning en vertegenwoordiging in de openbare ruimte.

Het lijkt daarom essentieel dat overheden deze vormen van tijdelijke toe-eigening erkennen als legitieme uitingen van het recht op de stad, en tegelijk voorzien in een flexibel regelgevend kader dat spontane en inclusieve vormen van gebruik mogelijk maakt. Tijdelijk gebruik, projectoproepen voor burgers en ondersteuningsmechanismen voor artistieke of activistische initiatieven in de openbare ruimte zijn allemaal hefbomen die kunnen worden ingezet om deze dynamiek te integreren in het stadsweefsel.

Testimonials

Vrouwen maken zich de openbare ruimte eigen op de fiets

Een groep vrouwelijke fietsers vertelt hoe ze zich samen, tijdens hun fietstochten, de openbare ruimte eigen maken, ook al verstoren ze soms het verkeer en is niet iedereen daar even blij mee:

> *"Ik ben lid van een collectief dat mensen samenbrengt van wie de meeste dagelijks met de fiets rijden en die tegelijk ook feministische queer activisten zijn (...). Het eerste doel was vooral om echt te gaan fietsen, om samen te komen rond deze sport, maar ook om die collectief zichtbaar te maken, om lawaai te maken, om onszelf te tonen in de openbare ruimte. (..).. We proberen het publiek voor onze fietstochten te diversifiëren. De meesten van ons zijn nogal bevoorrechte mensen, meestal blank, en ook al is dat niet per se wat we willen uitdragen, het is wel de realiteit." (X3)*

STEDELIJK BESTUUR

Dit onderdeel onderzoekt in welke mate de huidige besluitvormingsprocessen voor stedenbouw en ruimtelijke ordening in het Brussels Gewest rekening houden met genderkwesties. Daarbij worden zowel de obstakels als de hefbomen in kaart gebracht voor een meer inclusief stedelijk bestuur, vertrekkend vanuit politieke vertegenwoordiging, de rol van besturen en de specifieke kenmerken van een genderbewuste burgerparticipatie.

Wat zegt de literatuur?

De erkenning van minderheden verloopt niet alleen via hun politieke vertegenwoordiging, maar ook via politieke participatie, een fundamenteel element van politiek burgerschap in rechtsstaten. Historisch gezien kregen vrouwen pas later toegang tot politieke participatie dan mannen. Bovendien bleef hun effectieve politieke deelname, als kiezers en als verkiezingskandidaten, lange tijd achter op die van mannen, ook nadat ze stemrecht hadden gekregen. Om die reden werden maatregelen zoals quota en pariteit ingevoerd. Wat de politieke participatie van LGTBQIA+-personen betreft, ontbreekt het aan gegevens omdat er geen statistieken over bestaan. Wel kan worden vastgesteld dat het publiek zichtbaar maken van een genderexpressie die afwijkt van traditionele genderrollen, of van een niet-heteroseksuele oriëntatie, pas relatief recent ingang heeft gevonden in de politieke arena.

Op het vlak van participatie en vertegenwoordiging in politieke en institutionele domeinen heeft de invoering van een strengere gelijkheidswetgeving, mede onder impuls van het institutioneel feminisme (Jacquot, 2017), geleid tot een toename van de aanwezigheid van vrouwen in de politiek. Hoewel er een numerieke vooruitgang werd geboekt, blijft het glazen plafond bestaan bij de toegang tot de hoogste politieke en institutionele posities. Vrouwen blijven daarbij op obstakels botsen.

De strijd voor gendergelijkheid in de publieke en politieke sfeer en binnen de stedelijke ontwikkeling is nog volop aan de gang. Naast betekenisvolle vooruitgang, blijft er sprake van hardnekkige weerstand. Tegelijkertijd ontwikkelt het domein zich verder, met geleidelijk toenemende erkenning van de noden en ervaringen van vrouwen en LGTBQIA+-personen binnen het stedelijk beleid.

Hoewel burgerparticipatie rond stedelijke projecten wordt beschouwd als een belangrijk instrument voor overheidsinstanties om de noden van bewoners te erkennen en om een grotere toe-eigening van de ruimte te stimuleren, blijft de vertegenwoordiging van vrouwen en LGBTQIA+-personen in politieke, technische en bestuurlijke besluitvormingsprocessen beperkt (Raibaud, 2015 b). Daarom is het noodzakelijk om deze bevolkingsgroepen in alle fases van het planningsproces te betrekken en te ondersteunen. Door hun stem te laten horen via aangepaste participatieve instrumenten, kunnen hun noden effectief worden geïntegreerd (Doan, 2011).

De verschuiving naar een stedelijk bestuur heeft ertoe bijgedragen dat participatieprocedures in de stedelijke planningsprocessen zijn geïntroduceerd, met oog op een minder verticale en meer collaboratieve stadsplanning. Hoewel de impact van deze procedures op beleidskeuzes kan worden onderzocht, draagt de dynamiek van participatieve ruimtes ook bij aan de politieke socialisatie van deelnemers. Vrouwen blijven echter ook binnen deze context achtergesteld: ze spreken zich minder vaak uit in participatietrajecten dan mannen (Raibaud, 2015 b). Bovendien stelt Raibaud dat vrouwen hun bijdragen vaker vertrekken vanuit dagelijkse ervaringen en getuigenissen. Door de dominantie van mannelijke participatievormen en de hogere waardering van universalistische en theoretische argumenten, worden deze ervaringsgerichte bijdragen vaak gedevalueerd en herleid tot anekdotiek of banaliteit. De stem van vrouwen is dus onderhevig aan een genderbias die mannen structureel bevoordeelt, waardoor zij minder ernstig worden genomen.

POLITIEKE VERTEGENWOORDIGING EN STRUCTURELE UITDAGINGEN VOOR GELIJKHEID

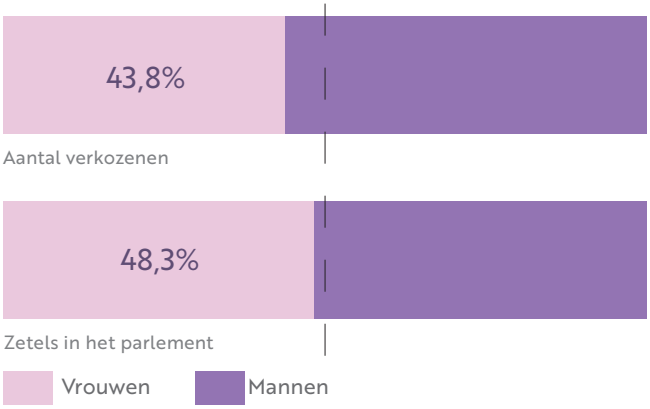
Vooruitgang in cijfers, maar pariteit nog niet bereikt

Beleidsbeslissingen over stadsplanning en huisvesting hebben een directe invloed op het dagelijks leven van vrouwen en beïnvloeden hun toegang tot middelen, diensten en kansen. Daarom is een evenwichtige vertegenwoordiging van vrouwen in beslissingsorganen van cruciaal belang om ervoor te zorgen dat hun noden en standpunten effectief worden meegenomen in het stadsbeleid.

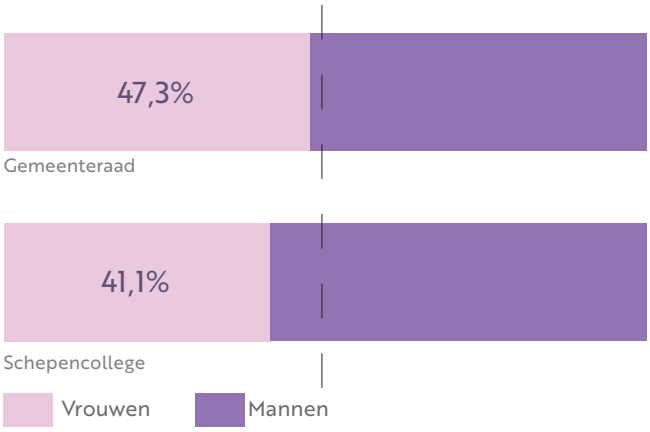
Sinds de invoering van het quotaprincipe op kieslijsten in 1994, dat bepaalt dat de aanwezigheid van personen van hetzelfde geslacht maximaal twee derde van het totale aantal kandidaten mogen uitmaken, en van de verplichting om minstens één vrouw in de regeringen op te nemen (Istasse, 2022), is een duidelijke toename van het aantal vrouwen in parlementen en regeringen vastgesteld. Deze quota houden in dat een kieslijst minstens één derde vrouwelijke kandidaten moet bevatten. Het doel hiervan is om het man-vrouwevenwicht in de politiek te herstellen. Om een zogenaamde 'vervrouwelijking van onderuit' te vermijden, beschrijft de bijzondere ordonnantie van 17 december 2020 voor de verkiezingen van het Brussels Parlement het ritsprincipe voor, waarbij telkens afwisselend een vrouw en een man op de lijst moet staan.

Op lokaal niveau werd bovendien een bijkomende maatregel ingevoerd om de genderpariteit in de verdeling van schepenambten te versterken. Deze regeling voorziet in een gelijk aantal mannelijke en vrouwelijke schepenen. Wanneer het aantal schepenen oneven is, wordt een verschil van één persoon toegestaan.

37,5%
van de Brusselse regeringsleden zijn vrouwen

↑ Percentage vrouwen in het Brussels Parlement — Bron: Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen

↑ Percentage vrouwen in de gemeenteraad en in het schepencollege — Bron: Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen

In 2024 bedroeg het aandeel vrouwen in het Brussels Parlement 43,8% van de verkozenen en 48,3% van de zetelende parlementsleden. De Brusselse regering telt 37,5% vrouwen en de gemeenteraden 47,3%. Bovendien is 41,1% van de schepenen een vrouw (Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen). Over de aanwezigheid van LGBTQIA+-personen en andere minderheidsgroepen in beslissingsorganen zijn er momenteel geen of te weinig betrouwbare statistieken.

Al deze mechanismen hebben bijgedragen tot een betere vertegenwoordiging van vrouwen in de politiek, zonder dat volledige pariteit werd bereikt. Bovendien is er ondanks deze vooruitgang nog steeds een glazen plafond merkbaar in politieke en beslissingsorganen. Hoewel vrouwen vandaag beter vertegenwoordigd zijn, neemt hun effectieve aanwezigheid af naarmate we hoger in de hiërarchie klimmen. Dat is vooral duidelijk in leidinggevende functie, zoals burgemeesters of ministers, waar mannen blijven domineren. In het Brussels Gewest zijn 3 van de 19 burgemeesters vrouwen. In de regering van Rudi Vervoort waren achtereenvolgens 3 en 4 van de 8 ministers vrouwen (3 van 2019 tot 2023 en 4 van 2023 tot 2025).

Vervrouwelijking van het planningsbeleid van onderuit

De verdeling van bevoegdheden voor ruimtelijke ordening binnen de Brusselse regering brengt grote uitdagingen met zich mee op het vlak van gendermainstreaming. Zo vertrekt het mobiliteitsbeleid vaak vanuit een visie die focust op woon-werkverkeer, waardoor onvoldoende rekening houden met verplaatsingen die verband houden met zorgtaken, die nog steeds grotendeels door vrouwen worden opgenomen. Ook het huisvestingsbeleid houdt niet altijd voldoende rekening met de specifieke noden van vrouwen, ouderen of personen met een beperking op het vlak van veiligheid en toegankelijkheid.

De sectorale opdeling van bevoegdheden bemoeilijkt bovendien de toepassing van een intersectionele benadering, die erkent dat genderongelijkheden samenhangen met andere vormen van discriminatie (zoals racisme, klassisme of LGBTQIA-fobie). Een sterke coördinatie en een overkoepelende politieke visie zijn nodig om ervoor te zorgen dat het beleid rond stadsplanning, mobiliteit, milieu en huisvesting coherent inspeelt op al deze uitdagingen. Daarnaast is de ontwikkeling van coördinatie- en evaluatiemechanismen essentieel om de impact van het beleid op gendergelijkheid te meten en bestaande ongelijkheden gericht bij te sturen.

In het Brussels Gewest worden de bevoegdheden die traditioneel als 'strategisch' worden beschouwd binnen de ruimtelijke ordening, zoals ruimtelijke ontwikkeling en stadsvernieuwing, toevertrouwd aan Rudi Vervoort, terwijl Financiën en Begroting onder Sven Gatz vallen. Sommige bevoegdheden die traditioneel als 'mannelijk' worden beschouwd - zoals mobiliteit en openbare werken (Elke Van Den Brandt) of economische transitie en wetenschappelijk onderzoek (Barbara Trachte) - worden vandaag wel door vrouwen uitgevoerd. Op gemeentelijk niveau stelde Brulocalis vast dat 14 van de 19 schepenen van Financiën in de Brusselse gemeenten mannen zijn, net als 13 van de 19 schepenen voor Openbare Werken. Omgekeerd zijn 13 van de 19 schepenen voor Jonge kinderen vrouwen.

Die verdeling wijst op een structurele vervrouwelijking van onderuit: vrouwen zijn oververtegenwoordigd in zorggerelateerde domeinen zoals zachte mobiliteit, wonen, gezondheid, jeugd en cultuur. Tegelijk zijn ze minder aanwezig in sleutelposities met een sterke beslissingsmacht zoals ruimtelijke ontwikkeling, werkgelegenheid, economie of begroting. Dit duidt op institutionele en sociale obstakels die de toegang van vrouwen tot de structurerende hefbomen van de ruimtelijke planning beperken.

Deze structurele ongelijkheden verhinderen een effectieve integratie van de genderdimensie in de ruimtelijke planning. De sectoralisering van verantwoordelijkheden, in combinatie met een traditionele toewijzing van genderrollen, leidt ertoe dat er onvoldoende aandacht is voor de specifieke noden van alle bevolkingsgroepen, waaronder vrouwen en non-binaire personen.

Testimonials

Genderongelijkheden in overlegorganen

Quota zijn niet van toepassing op de samenstelling van organen die tussenkomen in de administratieve procedures in verband met de bebouwde omgeving. Daarom is extra aandacht van de gemeentelijke verantwoordelijken nodig om een betere vertegenwoordiging van cisgender vrouwen en LGBTQIA+-personen te garanderen én moet er werk gemaakt worden van betere spreekomstandigheden. Dat blijkt ook uit dit fragment uit een interview met een gemeentelijke verantwoordelijke voor stedenbouw:

> *"Waar ik hier wel een beetje aandacht en focus op kan leggen, is bij de samenstelling van bijvoorbeeld de overlegcommissies of commissies voor jury's in verband met de openbare ruimte. Dat zijn al jury's die op zijn minst paritair zijn... We zorgen ervoor dat er in het bestek expliciet aandacht wordt besteed aan de genderdimensie van de openbare ruimte." (E27)*

> *"En er zijn ook openbare onderzoeken waarbij mensen hun opmerkingen kunnen indienen en naar de overlegcommissie over een project kunnen komen. Ook hier zijn het, net als overal eigenlijk, vooral de mannen die het woord voeren. Dus daar let ik wel op als ik iemand het woord geef, we wisselen af: telkens een man en dan een vrouw." (E27)*

Politiek seksisme remt engagement

Het rapport "Kandidate ≠ Kandidaat. Wanneer genderongelijkheid vrouwelijke verkiezingskandidaten belemmert" van Vandeleene en coll. (2025) onderzoekt de vormen van seksisme waarmee vrouwelijke kandidaten te maken kregen tijdens de federale, regionale en Europese verkiezingen van juni 2024 in België. Het onderzoek is gebaseerd op een genderanalyse van 43.937 reacties op sociale mediaberichten van 40 kandidaten, aangevuld met 25 interviews met kandidaten, journalisten en politicologen.

Uit de resultaten blijkt dat vrouwelijke kandidaten vaker worden geconfronteerd met intimidatie - gaande van beledigingen en aanvallen op hun uiterlijk, tot het in vraag stellen van hun legitimiteit - zowel online als offline. Dergelijke aanvallen kunnen ernstige gevolgen hebben: stress, terugtrekking uit de politiek of afzien van verder engagement. Dit zet de democratische vertegenwoordiging onder druk.

In het rapport worden verschillende actiemogelijkheden voorgesteld, waaronder het sensibiliseren van burgers, het versterken van media-ethiek en de interne reacties van de partijen, en het concreet ondersteunen van slachtoffers van seksisme.

ROL EN BEPERKINGEN VAN BESTUREN I.V.M. GENDERMAINSTREAMING

De genderspecifieke structuur van overheidsbesturen

De Brusselse gewestelijke besturen spelen een centrale rol in de uitvoering van het ruimtelijkeordeningsbeleid. Het rapport Talent Analytics (talent.brussels, 2025) onderzoekt de verdeling van functies volgens gender, onder meer bij Perspective en Urban. De beschikbare gegevens zijn echter beperkt uitgesplitst per bestuur, waardoor bepaalde verschillen onder de radar blijven.

Wanneer de besturen in hun geheel worden bekeken, blijkt dat vrouwen 54% van het personeelsbestand uitmaken. Ze zijn in de meerderheid op niveaus B en C (middenkader en ondersteunende functies) en aan het begin van hun loopbaan op niveau A. Mannen domineren daarentegen zowel de hoogste leidinggevende functies (A5-A7) als de laagste uitvoerende functies (D1-D2). Dit wijst op het bestaan van een 'glazen plafond'. De leeftijdsverdeling is relatief evenwichtig. Er is een beperkte instroom van jongeren onder de 25 jaar, terwijl er een groot aandeel ervaren medewerkers tussen 30 en 44 jaar is. Vrouwen zijn gemiddeld hoger opgeleid: 49% heeft een masterdiploma, tegenover 40% van de mannen. Mannen zijn dan weer vaker in het bezit van een diploma lager secundair onderwijs.

Deze verschillen hebben een invloed op loopbaanontwikkeling en arbeidsregime: mannen zijn oververtegenwoordigd in directiefuncties (17% tegenover 12%), terwijl vrouwen vaker telewerken en deeltijds werken, wat samenhangt met de verdeling van gezinstaken. De diversiteit van profielen en standpunten blijft een strategische uitdaging om ervoor te zorgen dat beslissingen beter aansluiten bij de verschillende noden van alle bevolkingsgroepen.

Losse initiatieven zonder transversaal kader

Ondanks recente ontwikkelingen en de versterkte rol van equal.brussels blijft systematische gendermainstreaming in de bestuurlijke praktijken in het Brussels Gewest beperkt. Sommige besturen hebben stappen gezet om meer bewustzijn te creëren rond gender in het kader van specifieke projecten of via occasionele samenwerkingen met vrouwelijke experten. Voorbeelden hiervan zijn het opstellen van genderdiagnoses (Perspective), het introduceren van gendersensitief overleg en genderbewust stedelijk ontwerp (BMA, Urban) en de opname van bepaalde genderspecifieke indicatoren in prospectieve studies (BISA, Brussel Mobiliteit). Deze aanpak blijft echter gefragmenteerd en is grotendeels afhankelijk van de individuele inzet van bepaalde medewerkers of directies.

Genderplanning in Barcelona

De feministische strijd heeft sinds de val van het Franco-regime een voorname rol gespeeld. Het programma 'Mujeres en el espacions public' (Vrouwen in de openbare ruimte) werd opgestart om vrouwen meer in de openbare ruimte te laten participeren. Daarnaast heeft de stad Barcelona een handboek voor stedenbouw voor het dagelijks leven opgesteld, dat inzet op een stedelijke inrichting vanuit een genderperspectief. De stad introduceerde ook genderbewuste indicatoren om de noden en prioriteiten in beleid en plannen te beoordelen. Verschillende proefprojecten, waaronder woningbouwcoöperaties zoals 'La Borda', groeiden uit tot internationale referenties.

↑ Handboek voor stedenbouw voor het dagelijks leven – Barcelona

De aanwezigheid van referentiepersonen rond gender of gelijke kansen, evenals volwaardige 'gelijkheidscellen' is niet structureel verankerd in de organisaties van de gewestelijke besturen. De transversale coördinatiemechanismen inzake gender blijven daardoor onderontwikkeld. De Maatschappij voor Stedelijke Inrichting (MSI) en Citydev werken aan sterk sectorgebonden projecten (huisvesting, herbestemming van gronden, infrastructuur), waarbij genderaspecten zelden worden ingezet als expliciete evaluatie- of ontwerpcriteria. Daarnaast is een beleid rond interne opleidingen over genderongelijkheid in de meeste instellingen nauwelijks of niet aanwezig. Tegelijk geven veel medewerkers aan dat ze nood hebben aan concrete hulpmiddelen om deze problematiek beter te begrijpen en te integreren in hun dagelijks werk.

Institutionele obstakels voor transversaliteit

Meerdere structurele belemmeringen maken het moeilijk om meer rekening te houden met gender binnen de besturen. Ten eerste hebben de besturen of technische diensten niet altijd de institutionele cultuur of de referentiekaders om gendervraagstukken anders te benaderen dan als 'maatschappelijke' randthema's. Dit versterkt de opvatting dat deze kwes-

ties thuishoren bij andere beleidsniveaus (sociaal beleid, gelijke kansen) en niet bij ruimtelijke planning of stadsontwikkeling. Sociale ongelijkheden worden nochtans mede bepaald door ruimtelijke keuzes die in een vroeg stadium worden gemaakt.

Ten tweede bemoeilijkt de versnippering van bevoegdheden over gespecialiseerde besturen een transversale lezing van stadsprojecten. De synergieën tussen huisvesting, mobiliteit, economische ontwikkeling en milieubeleid worden niet altijd benut, wat de toepassing van een intersectioneel perspectief ondermijnt. Deze sectorale opdeling maakt duidelijk dat er nood is aan meer samenwerking tussen besturen en dat gelijke kansen, naast sectoralisering, als een transversaal aandachtspunt binnen alle bevoegdheidsdomeinen moeten worden geïntegreerd.

Tot slot beperkt de bestaande prioritering - vaak aangestuurd door politieke deadlines of productiedoelen - de ruimte voor reflectieve of kwalitatieve benaderingen. Medewerkers die een genderbewuste benadering willen integreren, botsen daarbij geregeld op een gebrek aan tijd, middelen en institutionele erkenning.

Interdepartementale coördinatie en competentieopbouw nog ongelijk gestructureerd

Recente inspanningen wijzen op een verandering in de praktische integratie van gender in het Brusselse stadsbeleid. De geleidelijke invoering van genderbepalingen in overheidsopdrachten met betrekking tot de openbare ruimte is een sterk signaal. De praktische uitvoering blijkt echter complex door een gebrek aan beschikbare expertise over de ruimtelijke dimensies van gender, de nieuwheid van de toegepaste kennis en het ontbreken van een gedeelde cultuur.

Op gewestelijk niveau getuigen de veralgemening van gender budgeting en de opleidingen van Equal (gewestelijk) en Brulocalis (gemeentelijk) van een toenemende verankering van instrumenten voor gendermainstreaming. Deze verspreiding blijft echter grotendeels binair en is onvoldoende verbonden met concrete stedenbouwkundige vraagstukken.

Lokale projecten, zoals bepaalde Duurzame Wijkcontracten, tonen een toenemende aandacht voor het diverse gebruik van de ruimte, al blijft die aandacht vaak fragmentarisch en afhankelijk van de betrokken projectverantwoordelijken. Meer in het algemeen zijn initiatieven die transversaliteit willen structureren - via genderreferentiepersonen, opleidingen of interne hulpmiddelen - nog steeds ongelijke ontwikkeld, naargelang het bestuursniveau.

Tot slot blijft het aanbod aan monitoring- en evaluatietools beperkt, hoewel deze cruciaal zijn voor een duurzame transformatie in het werkveld. Het ontbreken van geconsolideerde indicatoren maakt het moeilijk om de impact van het gevoerde beleid op gendergelijkheid te meten.

Instrumentalisering van verenigingsexpertise

Het lijkt op het eerste gezicht paradoxaal, maar wanneer feministische en queerverenigingen over deze thema's worden bevraagd, wimpelen ze die vraag vaak af. Dat komt omdat ze zoveel vragen binnen krijgen, zonder dat daar een passende vergoeding tegenover staat, wat zorgt voor meer werkdruk bij de verenigingen die al onder druk staan, zowel financieel als wat personeel betreft. Deze verantwoordelijke van een vereniging legt uit hoe dat komt:

> *"Er zijn in Brussel ook gemeenten die in hun bestekken voor herontwikkelingsprojecten of wijkcontracten een vage gendercomponent beginnen op te nemen, zonder dat verduidelijkt wordt wat die precies inhoudt. Wat we dan zien is dat stedenbouwkundige en architectenbureaus ons contacteren, vaak een week voor de deadline om hun dossier in te dienen. Dan moet ik uitleggen dat we, zonder dat we het terrein samen met vrouwen hebben kunnen bezoeken, niets zinnigs over de wijk kunnen zeggen. En als ze iets algemeens willen, verwijs ik naar de bundel die we eerder voor het gewest hebben opgesteld. Maar we kunnen niet zomaar uitspraken doen (...) Er is ook een soort misverstand: omdat we een vereniging zijn, gaan ze ervan uit dat we gratis werken, aangezien we gesubsidieerd worden. Als we dan zeggen "een expertisedag kost 750 euro", wat een heel normaal tarief is voor consultancy, reageren ze verbaasd. "Zelfs onze architecten krijgen zoveel niet!" Zijn wij dan minder belangrijk dan architecten?" (E14)*

Testimonials

PARTICIPATIEVE BENADERINGEN DIE TE WEINIG REKENING HOUDEN MET ONGELIJKHEDEN

Een democratische pijler in de marge van de besluitvorming

Burgerparticipatie in stedelijk bestuur en stadsprojecten wordt steeds vaker beschouwd als een essentiële hefboom voor de (h)erkenning van de noden van bewoners door de overheid. Het is bovendien een middel voor de effectieve toe-eigening van ruimtes en plaatsen. In het Brussels Gewest zijn het aantal initiatieven voor burgerparticipatie de voorbije jaren sterk toegenomen (DP, 2025). In de context van participatieve stadsplanning is er een diversificatie van methodes ontstaan om bewoners te mobiliseren. Toch blijft de daadwerkelijke impact van deze initiatieven op de beslissingen in verband met ruimtelijke ordening beperkt.

De typologie van Arnstein (1969), die vaak gebruikt wordt om participatie te conceptualiseren, benadrukt dat er een hiërarchie van participatieniveaus bestaat, gaande van raadpleging tot het coproduceren van het overheidsoptreden, en zelfs verder tot vormen van delegatie en burgermacht. Hieruit komt naar voren dat Brusselse initiatieven nog steeds moeite hebben om de hoogste niveaus van effectieve participatie te bereiken. Uit de inventaris van de Dienst Participatie in het Brussels Gewest (2023-2024) blijkt dat een grote meerderheid van de projecten in Brussel zich situeert op het niveau van co-constructie (50%) of overleg (20%), terwijl slechts een beperkt aandeel (minder dan 10%) inzet op vormen van co-beslissing. Het overige kwart van de initiatieven streeft echter naar een vorm van 'delegatie', voornamelijk via subsidiëring van projecten die voortkomen uit een projectoproep. Dergelijke mechanismen veronderstellen een aanzienlijke organisatorische en mobilisatiecapaciteit, wat mee verklaart waarom sociale ongelijkheden bij de concrete toe-eigening in stand worden gehouden.

Gefragmenteerde en nog steeds weinig gedocumenteerde instrumenten

Participatieprocessen worden vandaag door tal van besturen op verschillende niveaus gedragen, vaak in samenwerking met studiebureaus die min of meer gespecialiseerd zijn in participatietrajecten. Verschillende betrokkenen wijzen daarbij op de nood aan een uniform kader en een centrale databank. De Dienst Participatie in het Brussels Gewest, opgericht in 2022 en ondergebracht bij Perspective, heeft een eerste inventaris van de bestaande participatie-initiatieven opgesteld, die online te vinden is op participatie.brussels. Deze inventaris is een eerste stap richting een meer coherente benadering van participatie op gewestniveau. De inventaris is echter niet volledig en biedt geen systematisch inzicht in de mechanismen van inclusie of uitsluiting binnen participatietrajecten. Een gemeenschappelijk evaluatiekader zou kunnen bijdragen tot en betere identificatie van de belangrijkste sociale ongelijkheden, waaronder gender, binnen deze processen.

Het ontbreken van een algemene visie bemoeilijkt zowel de evaluatie als de verdere ontwikkeling van participatiebenaderingen. Burgerparticipatie kan verlopen via permanente structuren (wijkraden, burgerpanels, algemene vergaderingen, adviesraden ...) of via tijdelijke initiatieven gekoppeld aan een bepaald project. Niettemin blijven gegevens over de burgers die hier effectief aan deelnemen schaars, en weinig programma's produceren statistieken uitgesplitst naar gender, leeftijd, afkomst of sociale situatie. Het gebruik van loting, zoals in de overlegcomités of de burgerraad voor het klimaat, toont evenwel aan dat het mogelijk is om diverse sociale gropen in één participatieruimte samen te brengen.

De ambivalentie van participatieprocessen ten aanzien van gender

Hoewel participatie-instrumenten in principe voor iedereen toegankelijk zijn, vertrekken ze zelden van een expliciete genderanalyse, zowel wat betreft de voorwaarden voor deelname als het kader van de behandelde thema's. Gender wordt vaak herleid tot een loutere kwestie van beschrijvende representativiteit in panels waarin evenveel vrouwen als mannen zetelen. Dergelijk evenwicht is noodzakelijk, maar biedt op zich geen garantie dat alle stemmen en standpunten op een gelijkwaardige manier worden meegenomen. Het is daarom niet alleen relevant om te onderzoeken wie participeert en onder welke voorwaarden, maar ook welke bijdragen kunnen worden geuit, gehoord, erkend, meegewogen en gewaardeerd.

Volgens M.H. Sa Vilas-Boas (2022) kan het verband tussen gender en participatiemechanismen worden benaderd vanuit drie invalshoeken: inclusie en empowerment van vrouwen; reproductie of subversie van genderverhoudingen; en de categorisering en kadering van manieren om als vrouw te participeren. M. Paoletti en S. Rui (2015) stellen dat "de representatieve democratie lange tijd, onbetwistbaar en officieel, slechts één geslacht had", waardoor het aan de participatieve democratie werd overgelaten om "zich te profileren als een corrigerend voorstel voor alle ondergeschikte groepen die

Verkennende wandelingen om het gebruik van de openbare ruimte te verkennen

In de jaren 1990 werden voor het eerst verkennende wandelingen georganiseerd door gemeenschapsorganisaties in Montreal om de veiligheidsproblemen van vrouwen in de stad als gevolg van drugsverslaving en prostitutie aan te pakken. Die aanpak maakte het mogelijk om bewoonsters te laten evolueren van loutere gebruikers van hun buurt naar echte experten van hun leefomgeving, en om beleidsmakers rechtstreeks te interpelleren. Vandaag worden verkennende wandelingen onder meer ingezet in het kader van wijkvernieuwingsprojecten.

In Brussel zijn de verkennende wandelingen van de vzw Garance een participatieve methode om percepties en ervaringen van de stad te verzamelen, vooral die van vrouwen en gemarginaliseerde groepen. Door middel van deze stadswandelingen worden de deelnemers uitgenodigd om de openbare ruimtes, hun toegankelijkheid, veiligheid en gebruiksvriendelijkheid te beoordelen. Deze wandelingen maken het mogelijk om probleemgebieden in kaart te brengen en aanbevelingen te doen voor een meer inclusieve stad, door gebruikers van stedelijke ruimtes rechtstreeks een stem te geven. Het doel is om burgers actief te betrekken bij de transformatie van hun leefomgeving, met extra aandacht voor genderongelijkheden binnen de stedelijke planning.

historisch van politieke vertegenwoordiging uitgesloten zijn". Ze merken op dat "vrouwen wel degelijk vertegenwoordigd zijn in participatieprocessen", al blijven themaspecialisaties volgens gender bestaan, bijvoorbeeld voor thema's die als meer technisch worden beschouwd, zoals ruimtelijke planning. "Deze actieve aanwezigheid van vrouwen in participatieprocessen is op zich opmerkelijk, gezien de historische uitsluiting van vrouwen uit zowel de democratie als de openbare ruimte." (Paoletti & Rui, 2015).

Een universalistische visie op burgerparticipatie reproduceert vaak, zonder ze in vraag te stellen, bestaande structurele ongelijkheden in de samenleving onder het mom van principiële gelijkheid. Zo blijkt dat vrouwen, LGBTQIA+-personen, mensen van kleur of kwetsbare personen vaker achtergesteld worden in termen van spreektijd of volgorde van spreken, of dat hun bijdragen worden gereduceerd tot louter persoonlijke getuigenissen, terwijl er meer geluisterd worden naar bijdragen die als technisch of 'objectief' worden gezien (Raibaud, 2015). Hierdoor dreigen hiërarchieën van legitimiteit zich binnen participatieprocessen zelf te bestendigen.

C. Pateman stelt in haar boek 'The Sexual Contract' dat "het ernstig nemen van belichaamde identiteit veronderstelt dat men afstand neemt van het idee van één mannelijk individu en ruimte creëert voor twee figuren: de ene mannelijk, de andere vrouwelijk" (Pateman, 1998). N. Fraser introduceert in dat verband het begrip 'subaltern counterpublic' als "een alternatieve publieke sfeer waarin gemarginaliseerde groepen tegenverhalen ontwikkelen en verspreiden om hun eigen identiteiten, belangen en noden vorm te geven" (Fraser, 2001).

Ongelijkheden in participatie op het snijvlak van sociale machtsverhoudingen

Belemmeringen voor participatie zijn het resultaat van een samenspel van meerdere machtsverhoudingen. Gender kruist daarbij met andere factoren van uitsluiting of achterstelling, zoals racisme, sociale klasse, leeftijd, migratiestatus of een beperking. Personen die zich in een gemarginaliseerde positie bevinden, hebben vaak weinig vertrouwen in de instellingen, zijn niet op de hoogte van hun rechten of participatiemogelijkheden, worden onvoldoende geïnformeerd of voelen zich regelmatig onzichtbaar of klein. Samen vergroten deze factoren de afstand tot ruimtes waar ze effectief mee kunnen beslissen, zelfs wanneer die als open worden voorgesteld.

Nog steeds uitsluitende participatievoorwaarden

De belangrijkste obstakels die een volwaardige participatie van vrouwen en genderminderheden belemmeren:

- Vrouwen zijn wel vertegenwoordigd, maar nemen minder vaak het woord in een gemengde context, vooral wanneer de ruimte wordt gedomineerd door witte, hoogopgeleide mannen. Deze vaststelling is nog sterker voelbaar bij LGBTQIA+-personen, die deelnemen vanuit een meervoudige minderheidspositie (Laplanche-Servigne, Sa Vilas Boas, 2019).
- Dit fenomeen van zelfcensuur wordt versterkt door de beperkte erkenning van ervaringskennis, die vaak als minder universeel en minder relevant wordt gezien dan technische, objectieve of neutrale discours.
- De ongelijke waardering van bijdragen - professionele expertise tegenover dagelijkse ervaringen - draagt bij tot een versterking van bestaande vooroordelen in het stadsweefsel.
- De veiligheid en toegankelijkheid van plaatsen, evenals de gebruikte taal, toon en gespreksvormen, kunnen uitsluiting versterken voor al wie zich niet in het voorgestelde format herkent. Deze factoren beïnvloeden een groot deel van de bevolking.
- De ongelijke verdeling van huishoudelijke taken, reproductief werk en zorgtaken, die nog steeds grotendeels door vrouwen worden vervuld, leidt tot een beperktere beschikbaarheid om deel te nemen aan bijeenkomsten die vaak 's avonds of buiten schooltijd doorgaan.

Gender meenemen in participatietrajecten

De 'Guide de la participation en faveur de l'égalité de genre' van het Franse ICPC (2024) bevat de volgende aanbevelingen:

- Begeleiders sensibiliseren: een inclusieve houding aannemen, erop toezien dat vrouwen (en geracialiseerde of LGBT+-personen) evenveel kans krijgen om te spreken en hen aanzetten om na te denken over ongelijkheden in spreekrecht.
- Collectieve regels instellen: een duidelijk kader creëren (spreekvolgorde, de tafel rond gaan, evenwichtige spreektijd), schriftelijke bijdragen aanmoedigen (ideeënbussen, enquêtes) om ook ruimte te geven aan personen die minder geneigd zijn om mondeling tussen te komen.
- Kiezen voor een combinatie van gemengde en niet-gemengde vormen: niet-gemengde momenten of ruimtes inlassen, met de mogelijkheid om feedback te geven en collectieve kennis op te bouwen.
- Zorgen voor een inclusieve gespreksruimte: aandacht besteden aan de keuze van woorden en beelden (stereotypes vermijden), toezien op de aanwezigheid van non-binaire of niet-cisgender stemmen, met oog voor de getuigenissen van minderheden.
- Online participatie stimuleren: digitale tools toegankelijker en mogelijk anoniem maken, ruimte laten voor diverse genders en voldoende tijd uittrekken om te reageren.
- Resultaten meten volgens gender: gegevens verzamelen en analyseren volgens gender (aanwezigheid, spreektijd, soorten bijdragen) om onevenwichten op te sporen en de doeltreffendheid van maatregelen te beoordelen.

ENGAGEMENT EN VERENIGINGSNETWERKEN

Maatschappelijk engagement door lid te worden van een vereniging is een belangrijke manier voor burgers om hun mening of zienswijze te uiten. Het biedt hen de mogelijkheid om zich de stad eigen te maken, kennis op te bouwen en een vorm van solidariteit te ontwikkelen. De erkenning, ondersteuning en duurzaamheid van deze initiatieven zijn echter ongelijk verdeeld. Dit hoofdstuk onderzoekt de machtsverhoudingen binnen het verenigingsleven en belicht de materiële, institutionele en territoriale voorwaarden die het bestaan van gemarginaliseerde vormen van engagement mogelijk maken.

Wat zegt de literatuur?

De gebouwde omgeving en de ruimtelijke structuur zijn niet de enige factoren die het gebruik van de openbare ruimte en leefstijlen vormgeven. Verenigingen en sociale bewegingen bieden mogelijkheden om de materialisering van stedelijke ongelijkheden in vraag te stellen, zich ertegen te verzetten, ze concreet aan te pakken, ze om te buigen of ermee om te gaan. In die zin vervullen ze verschillende maatschappelijke functies.

Verenigingen spelen een belangrijke rol in het lokale stadsleven, omdat ze via overheidssubsidies een groot deel van de openbare en gemeenschapsdiensten leveren. Ze zijn dus een essentieel onderdeel van het lokale sociale beleid. Vanuit die rol zijn ze ook sterk aanwezig in het dagelijks leven van minderheden en/of gediscrimineerde groepen. Vrouwen zijn trouwens sterk vertegenwoordigd in de vrijwilligerssector, maar minder in managementfuncties (Hély, 2009).

Voor zover we weten, bestaat er momenteel nog geen uitgewerkte sociologie van feministische of LGBTQIA+-verenigingen in steden. Er zijn geen studies beschikbaar die deze feministische en LGTBQIA+-verenigingen systematisch in kaart brengt en indelen. Het verenigingsweefsel en de impact ervan op de stedelijke en ruimtelijke dynamiek blijven daardoor vaak onzichtbaar in territoriale analyses en kaarten. Zich engageren via een vereniging en/of vrijwilligerswerk helpt om de ongelijkheden die ondanks gerichte projecten en initiatieven blijven bestaan deels op te vangen en compenseert tegelijk het gebrek aan overheidsfinanciering. Het bestaan van netwerken die speciaal bedoeld zijn voor vrouwen en LGBTQIA+-personen wijst op een steeds grotere politieke, institutionele en administratieve erkenning van de genderdimensie. Toch zijn er maar weinig gegevens beschikbaar om de omvang en reikwijdte van deze netwerken te kunnen kwantificeren.

DYNAMIEK EN BEPERKINGEN VAN HET VERENIGINGSWEEFSEL

Een dicht maar kwetsbaar netwerk

Het Brusselse verenigingsweefsel speelt een fundamentele rol in het creëren van lokale gemeenschapsruimtes, die vaak als veiliger worden ervaren door vrouwen en LGBTQIA+-personen. Het is actief in uiteenlopende domeinen, zoals levenslang leren, gezondheid, dringende maatschappelijke hulp, huisvesting of cultuur, en zorgt voor meer verbondenheid, onder meer door niet-gemengde ruimtes in te richten waar mensen elkaar kunnen ontmoeten en ondersteunen.

Dit verenigingsweefsel vervult ook een belangrijke educatieve functie. Via vormingen wordt ingezet op het doorbreken van genderstereotypes en het transformeren van maatschappelijke representaties, met mogelijke gevolgen voor de stedelijke dynamiek. Hoewel de sector steeds professioneler wordt, blijft het engagement van vrijwilligers in veel structuren een onmisbare pijler. Tegelijkertijd ontwikkelt dit engagement zich in een erg onzekere context.

De projectoproepen die sinds de jaren 1980 werden opgestart, hebben bijgedragen tot het ontstaan en de structurering van feministische, LGBTQIA+- en antiracistische verenigingen.

Deze oproepen komen echter niet altijd tegemoet aan de werkelijke noden van de doelgroepen en weerspiegelen evenmin de ongelijke toegang tot financiering voor bepaalde minderheidsgroepen, zoals intersekse personen, personen met een beperking of personen die sociale bescherming zoeken.

Er werd een verkennende inventaris per doelgroep opgemaakt om de structuren die werken met vrouwen en LGBTQIA+-personen in het Brussels Gewest in kaart te brengen, bedoeld voor planningsdeskundigen. Deze inventaris is evenwel onvolledig en vertoont een aantal tekortkomingen: de beschikbare gegevens zijn heterogeen, structuren gericht op heteroseksuele vrouwen zijn minder goed geregistreerd en Nederlandstalige voorzieningen zijn ondervertegenwoordigd, onder meer door een lage responsgraad tijdens het onderzoek.

Tijdelijke ruimtes, collectieve dynamiek

Tijdelijke bezettingen bieden ook kansen voor verenigingen, doordat ze tijdelijk toegang geven tot ruimtes die vaak centraal in de stad gelegen zijn. Ze kunnen de feministische en queer strijd meer zichtbaarheid geven en tegelijk ruimte bieden voor sociale en culturele experimenten die inspelen op de noden van bepaalde gemeenschappen. Door betaalbare locaties ter beschikking te stellen, vergemakkelijken ze de opstart van onzekere of beginnende verenigingsprojecten die anders geen toegang zouden hebben tot de reguliere vastgoedmarkt. Deze aanpak blijft echter fragiel: tijdelijks bezettingen zijn per definitie beperkt in de tijd en maken eerder deel uit van een strategie van grond- en vastgoedbeheer dan van een structureel ondersteuningsbeleid voor verenigingen.

EMPOWERMENT VAN VROUWEN EN TOEGANG TOT DE STAD

Vrouwen

Er bestaan heel veel verenigingen voor vrouwen die zich bezighouden met permanente vorming, preventie, gezondheid en toegang tot huisvesting. De voorbeelden hieronder focussen voornamelijk op de ruimtelijke dimensie.

Marie-Thérèse Coenen, historica en voorzitster van L'Université des Femmes (Vrouwenuniversiteit), wijst erop dat het begin van feministische en vrouwenverenigingen in België teruggaat tot 1892. "Toen werd de eerste echt georganiseerde feministische vereniging opgericht: de Belgische Liga voor Vrouwenrechten". De Liga werd opgericht door Marie Popelin (de eerste Belgische vrouw met een doctoraat in de rechten), Louis Franck (een advocaat) en Isala Van Diest (de eerste vrouwelijke arts in België).

Eerst en vooral is het belangrijk om een onderscheid te maken tussen vrouwenverenigingen en feministische verenigingen. Vrouwenverenigingen organiseren onder meer permanenties, uitwisselingsmomenten, leermomenten, luisteren en geven ondersteuning. Ze hebben echter niet noodzakelijk een uitgesproken politieke of militante dimensie, wat wel het geval is bij feministische verenigingen.

Huis van de Vrouw

Het besef van de behoefte aan specifieke ontmoetingsplaatsen voor vrouwen is niet nieuw. De gemeenten Schaarbeek (2010) en Molenbeek (jaren 1990) hebben zo de afgelopen decennia vrouwenhuizen opgericht. Deze plaatsen bieden een reeks activiteiten aan voor vrouwen. De vrouwenhuizen willen ontmoetingsplaatsen zijn, waar vrouwen zich kunnen bijscholen, maar ook waar ze zich goed kunnen voelen dankzij sport- en vrijetijdsactiviteiten. Deze structuren nemen een heel gebouw in beslag, waardoor ze ook ruimtelijk en materieel uitdrukking geven aan de noodzaak om activiteiten aan te bieden die specifiek op vrouwen zijn gericht.

Openbare ruimte

Vandaag vervullen vrouwenverenigingen nog steeds een belangrijke rol met betrekking tot hun aanwezigheid in de openbare ruimte, met andere woorden in het aanleren en oefenen van nieuwe vormen van gebruik van de ruimte. Ze

Testimonials

Typisch vrouwelijke skills uitspelen als hefboom voor meer verbondenheid

Deze verantwoordelijke van een lokale organisatie legt uit dat ze met hun activiteiten connectie willen creëren tussen mensen met verschillende achtergronden:

> *"In het begin werd ik soms wat uitgelachen omdat ik ook brei-, cultuur- en kooklessen aan het programma wou toevoegen. Dat denkbeeld is sterk geëvolueerd. Ze zeiden: je moet voetballessen of bokslessen organiseren, activiteiten die doorgaans niet typisch zijn voor vrouwen (...) Ik heb altijd de twee ideeën naast elkaar verdedigd, want het is ook nodig om typisch vrouwelijke dingen naar waarde te schatten. Het is niet omdat een activiteit typisch vrouwelijk is, dat die geen waardering verdient."(E16)*

Nood aan toegang tot openbare ruimtes en groen

Een vereniging die culturele, sociale en burgergerichte diensten aanbiedt aan vrouwen legt de vinger op enkele noden in verband met de openbare ruimte:

> *"Wanneer we dat voorstellen, hebben de vrouwen zin om de openbare ruimte in te trekken (...) Naast culturele activiteiten, zijn er ook parken en andere natuurgebieden buiten Brussel." (E1)*

Testimonials

Gecoördineerde steunnetwerken

Deze Franse vrouw van in de veertig verliet tijdens de lockdown haar huis omdat ze te maken kreeg met fysiek geweld. Haar verhaal illustreert hoe goed het netwerk van organisaties die zich inzetten voor slachtoffers van gendergerelateerd geweld gecoördineerd is:

> *"Het is nogal ingewikkeld. Ik had geen onderkomen meer en vroeg hulp. Ik zat 10 dagen in een opvang van SAMU. Daarna waren er verenigingen die me hielpen en vroegen: "Wil je naar een opvang of een transithotel?" (...) Ik woonde in een hotel waar ik mijn eigen kamer, mijn eigen douche en mijn eigen toilet had. Dat was goed omdat ik de deur op slot kon doen en me toch wat veiliger voelde."* (E7)

Het Huis voor alleenstaande ouders in Vorst, bijvoorbeeld, organiseert sociale permanenties, rechtshulp, psychologische consultaties en ouder-kindactiviteiten, of gewoon activiteiten alleen voor ouders om hen wat ademruimte te geven:

> *"Neem bijvoorbeeld het Huis voor alleenstaande ouders in Vorst. Ik woon in Molenbeek. Ik vind het jammer dat er aan de kant van Molenbeek, min of meer in mijn buurt, niets is dat gemakkelijk te bereiken is, want het duurt nog altijd veertig minuten om met de tram naar Vorst te rijden." (U1)*

organiseren allerlei activiteiten die gericht zijn op een actievere aanwezigheid van vrouwen in de openbare ruimte, zoals verkennende wandelingen, fietslessen, sportactiviteiten in parken of culturele uitstappen. Sommige verenigingen, zoals Garance, koppelen de aanwezigheid van vrouwen in de openbare ruimte aan een veiligheidsgevoel, onder meer via feministische zelfverdedigingsworkshops of verkennende wandelingen.

Vrijetijdsactiviteiten

Bepaalde structuren die specifiek op vrouwen zijn gericht, bieden vrijetijdsactiviteiten aan waarbij de deelneemsters activiteiten kunnen ontdekken die niet noodzakelijk geassocieerd worden met vrouwen, naast meer traditionele activiteiten. Het doel is om vrouwen te stimuleren om buiten te komen, hun vaardigheden en hun sociale emancipatie aan te scherpen door nieuwe kennis te verwerven of een hobby op te nemen. Daarnaast bieden tal van verenigingen die niet specifiek bedoeld zijn voor vrouwen ook occasioneel programma's aan. Vrouwen maken bovendien gebruik van het bredere aanbod van zowel gemengde als niet-gemengde verenigingen, ook wanneer deze activiteiten niet expliciet op hen zijn afgestemd.

Alleenstaande ouders

In bepaalde delen van het gewest hebben alleenstaande moeders het gevoel dat er te weinig toegankelijke ruimtes waar ze ervaringen en praktische tips kunnen delen die nuttig kunnen zijn in het dagelijks leven. Daarnaast ontbreekt het vaak aan sociale netwerken waar ze steun en zorg kunnen krijgen.

Calico: een voorbeeld van inclusief samenwonen

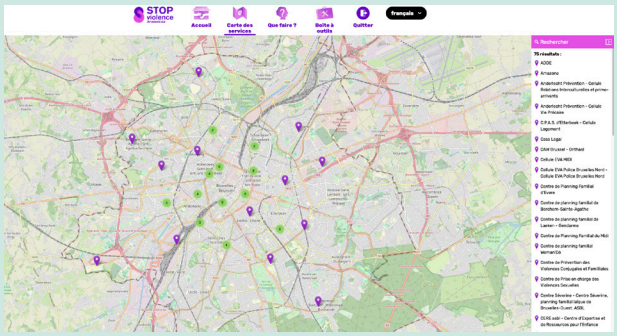
Het Calico-project van CLTB in Brussel en de vzw Angela D. is een mooi voorbeeld van hoe wonen toegankelijker kan worden. Het steunt op een model van gemeenschappelijke eigendom dat betaalbare en duurzame woningen garandeert. Tegelijk stimuleert het de actieve betrokkenheid van bewoners bij het beheer van hun leefomgeving. Deze vernieuwende aanpak biedt een doeltreffend antwoord op de woononzekerheid en vastgoedspeculatie. Ze vormt bovendien een inclusieve en solidaire oplossing voor de huisvestingscrisis.

↑ Inhuldiging van het Calico-project in Vorst — Angela D.

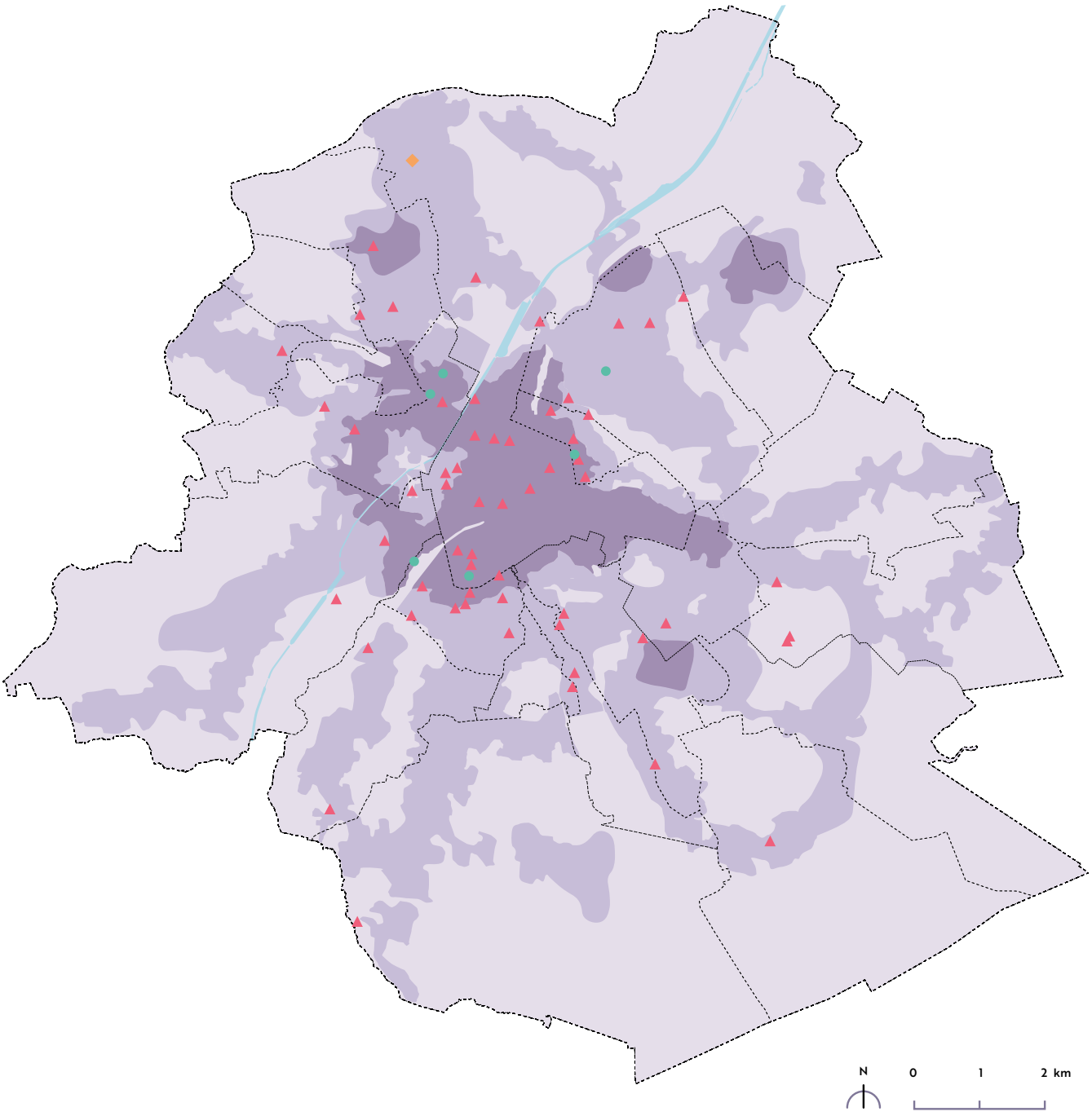
Eén loket om geweld aan te pakken

stop-violences.brussels is een informatie- en doorverwijsplatform voor iedereen die te maken krijgt met gendergerelateerd geweld in Brussel. Het brengt alle informatie samen: noodnummers, nuttige adressen, juridische informatie en de procedures die slachtoffers moeten volgen. Het platform is vlot toegankelijk, meertalig én vertrouwelijk. Het leidt mensen snel naar de juiste hulp. Zo vormt het een belangrijke tool om slachtoffers zelfstandiger te maken en om het praktijkveld te coördineren.

↑ Interactieve kaart van ondersteuningscentra voor slachtoffers van geweld — https://stop-violence.brussels/nl

Verenigingsaanbod ter ondersteuning van vrouwen

Legende

Verenigingsinitiatieven

- Vereniging zonder winstoogmerk (vzw)
- Stichting van openbaar nut (SON)

Verenigingsinitiatieven

- Overheidsdienst

Toegankelijkheidszones met het openbaar vervoer volgens de Gewestelijke Stedenbouwkundige Verordening (GSV)

- Zone A: zeer goed bediend
- Zone B: goed bediend
- Zone C: matig bediend

Deze kaart toont dat diensten voor ondersteuning en emancipatie gericht op vrouwen voornamelijk door verenigingen worden gedragen. Ze is gebaseerd op de gegevens van Sociaal Brussel, aangevuld met een beknopte databank van verenigingen. Toch blijft het overzicht noodgedwongen onvolledig. Daarnaast blijkt dat de ondersteunende voorzieningen voor vrouwen zich vooral in centrale, goed bereikbare gebieden bevinden, terwijl het aanbod in de minder goed verbonden randzones beperkter is.

Les Grands Carmes: een ontmoetingsplek voor en door queers

Het project Les Grands Carmes, in het centrum van Brussel, is een inspirerend voorbeeld van inclusiviteit en solidariteit ten aanzien van LGBTQIA+-personen. Dit voormalige klooster werd omgevormd tot een plek in eigen beheer waar wonen, gemeenschapsruimtes, een sociale kantine, culturele activiteiten en workshops worden gecombineerd. Het collectief legt de nadruk op zelfstandigheid, gemengd werken en queer-feministische activiteiten. Zo vormt Les Grands Carmes een sterk voorbeeld van collectief beheer dat emancipatie en het recht op de stad versterkt.

↑ De centrale binnenplaats van Les Grands Carmes, tijdens een feestelijk event, dragshow, 2023 — Les Grands Carmes

Partnergeweld

Onder de gespecialiseerde verenigingen zijn er ook verenigingen die gendergerelateerd geweld bestrijden. Dat wijst erop dat de eisen van vrouwen steeds meer gehoor krijgen. Sinds het einde van de jaren 1970 werd er geleidelijk een netwerk uitgebouwd van opvanghuizen, crisiscentra, onthaaltehuizen, diensten voor slachtofferhulp en noodnummers. Zo is het mogelijk om sneller te reageren op hulpvragen. Dit netwerk is nog steeds vooral gericht op vrouwen en haalt hen weg uit onveilige of gevaarlijke situaties.

Toegang tot wonen

Toegang tot betaalbare huisvesting voor vrouwen vormt een belangrijk actiepunt voor de Brusselse verenigingen. Het recht op wonen staat al jarenlang centraal in het werk van de vereniging Angela D. Via haar werking vestigt ze de aandacht op huisvesting als sociale indicator van ongelijkheden tussen vrouwen en mannen. Naast sensibilisering en vorming ontwikkelt de organisatie ook inclusieve woonprojecten. CALICO is bijvoorbeeld een cohousingproject in Vorst dat inzet op gelijkwaardige, solidaire en intergenerationele woonvormen, terwijl FEM'S zich specifiek richt op eenoudergezinnen. Een concreet resultaat van dit engagement is de samenwerking met de BGHM, die leidde tot de gids 'Genderongelijkheid op het vlak van huisvesting in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest'. De richtlijnen uit deze gids moeten voortaan worden meegenomen in overheidsopdrachten.

Ook andere vrouwenorganisaties werken rond wonen en huisvesting, al richten zij zich meer op een specifieke doelgroep, zoals migrantenvrouwen, dakloze vrouwen of vrouwen met een beperking.

LGBTQIA+-VERENIGINGSLEVEN

LGBTQIA+-verenigingen: erkenning en onzekerheid

Het Brusselse verenigingsnetwerk is bijzonder actief, vooral op het vlak van bescherming en verdediging van LGBTQIA+-personen. Brussel telt 29 organisaties die diensten aanbieden voor lesbiennes, homo's, biseksuelen, transgenders, queers, interseksuelen, aseksuelen en mensen die hun seksuele oriëntatie of genderidentiteit in vraag stellen.

Het LGBTQIA+-verenigingsweefsel, dat vooral in het centrum van Brussel geconcentreerd is, kent een lange geschiedenis die teruggaat tot 1950. In dat jaar werd het 'Centre de Culture

Testimonials

Beperkingen van structuren ten aanzien van LGBTQIA+-personen

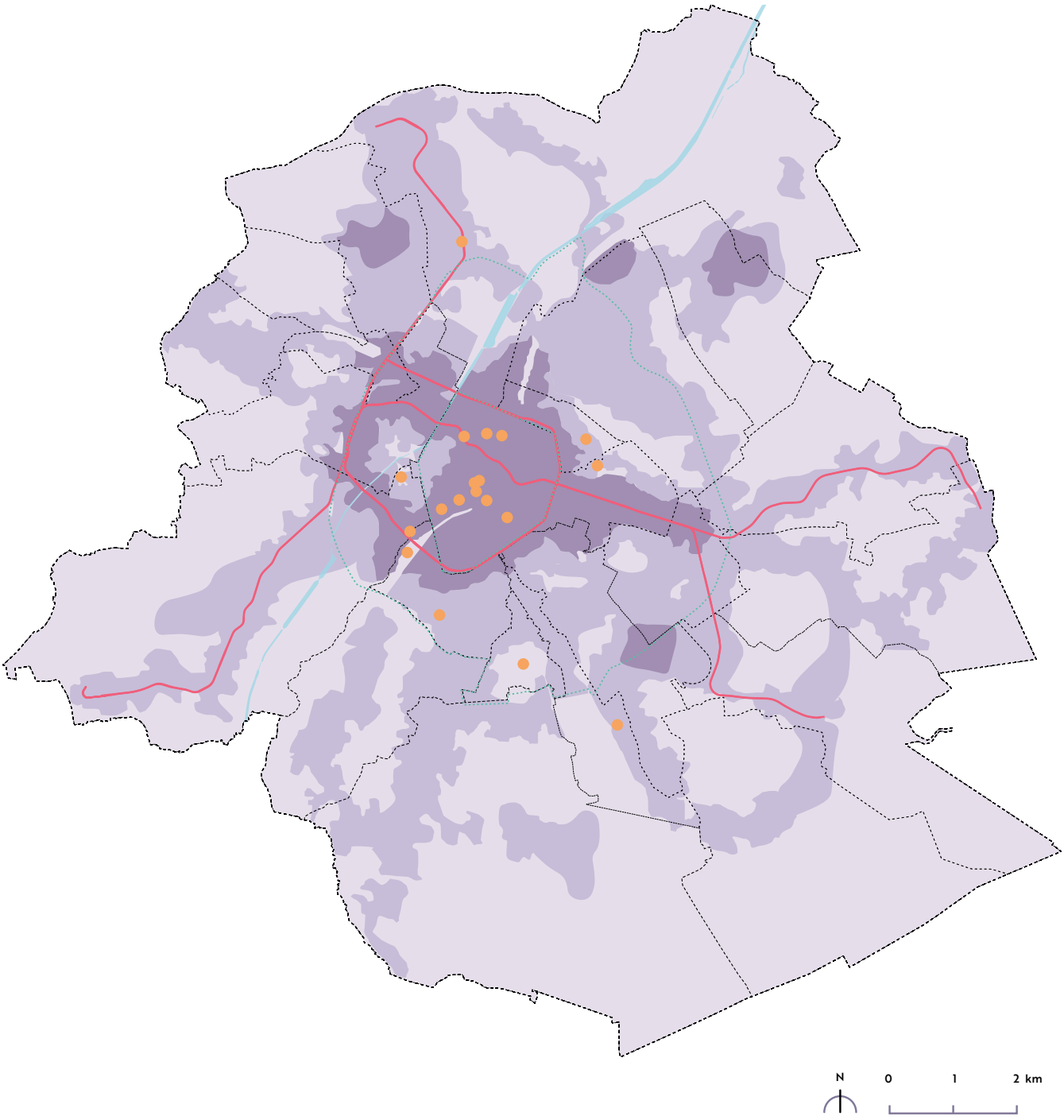
Zoals deze verantwoordelijke van een vereniging aangeeft, bestrijden opvangstructuren waar mogelijk dak- en thuisloosheid in de stad, maar hun draagkracht is beperkt:

> *"(LGBT-personen) zijn mensen die internationale bescherming vragen en die het bijzonder moeilijk hebben in collectieve opvangcentra, zowel bij Fedasil als bij haar onderaannemers. Er is geen alternatieve opvang of huisvesting voor hen. De meesten hebben die centra al verlaten en zwerven door de straten van Brussel." (E28)*

Het centrum kan de toestroom van hulpvragen echter niet aan, zoals de verantwoordelijke uitlegt:

> *"We hebben daarom selectiecriteria moeten invoeren. Een van die criteria is leeftijd: 18 tot 25 jaar. Vrij snel kwam daar een doelgroep bij die aanvankelijk niet voorzien was, namelijk LGBTQIA+-personen die bescherming vragen en die het heel moeilijk hebben in collectieve opvangstructuren (...)." (E28)*

Decentralisatie van verenigingen en territoriale LGBTQIA+-breuklijnen

Legende

Verenigingsinitiatieven LGBTQIA+

- Vereniging zonder winstoogmerk (vzw)

Stedelijke structuur

- Vijfhoek
- Grens van de eerste kroon
- Metrolijn

Toegankelijkheidszones met het openbaar vervoer volgens de Gewestelijke Stedenbouwkundige Verordening (GSV)

- Zone A: zeer goed bediend
- Zone B: goed bediend
- Zone C: matig bediend

Deze kaart toont dat het Brusselse netwerk van verenigingen die steun verlenen aan LGBTQIA+-personen goed uitgebouwd is, met meer dan veertig structuren. Hoewel het queer verenigingsleven historisch geconcentreerd is in de Sint-Jacobswijk, is het de laatste jaren verder uitgewaaierd naar alle Brusselse gemeenten. In de rand en in meer landelijke gebieden zijn er zo goed als geen verenigingen, waardoor LGBTQIA+-personen die rond de stad wonen zich moeten verplaatsen om toegang te krijgen tot ontmoetingsplaatsen en ondersteuning. Dit wijst op een ongelijke toegang tot het gemeenschapsleven naargelang de plek waar iemand woont.

Testimonials

Meer dakloze vrouwen en aanpassing van dagcentra

L'Ilot opende een dagcentrum uitsluitend voor vrouwen. Die extra capaciteit volstaat echter duidelijk niet om het toenemende aantal dakloze vrouwen op te vangen, zoals blijkt uit de getuigenis van een verantwoordelijke van een Brussels dagcentrum:

> *"Er zijn verschillende redenen waarom er minder dakloze vrouwen zijn dan dakloze mannen. Ten eerste krijgen ze vaak voorrang in bepaalde opvangstructuren. Ze ontwikkelen vaak ook andere overlevingsstrategieën dan mannen. Daardoor blijft een deel van de dakloze vrouwen onder de radar. Tegelijk stellen we een duidelijke en verontrustende toename vast van het aantal vrouwen op straat. Dat geldt trouwens ook voor gezinnen: tot een paar jaar geleden zagen we die bijna nooit. Het is moeilijk om dit precies te analyseren, omdat verschillende crisissen overlappen. De kern van het probleem is vooral de verzadiging van de opvangstructuren: wanneer je SAMU belt, is er geen garantie dat je een plek vindt. De opvangcentra zitten vol, waardoor er dus voor bepaalde groepen simpelweg geen oplossing meer is." (E10)*

Om beter in te spelen op die evolutie reserveren gemengde structuren aparte momenten voor vrouwen. Dit beantwoordt aan een duidelijke nood aan niet-gemengde activiteiten en verlaagt de drempel:

> *"We merkten al snel dat het voor een vrouw bijzonder moeilijk kan zijn om een dagcentrum binnen te stappen waar soms tot 80 mannen aanwezig zijn. Zeker voor vrouwen die tijdens hun leven geweld door mannen hebben meegemaakt (...) een groep die we geleidelijk groter hebben zien worden. In eerste instantie werkten we met halve dagen, zodat we de mannen 's middags moesten wegsturen, maar dat was allesbehalve gemakkelijk. Op een bepaald moment hebben we beslist om met volledige dagen te werken (...) en begonnen we met bijvoorbeeld yoga, kappen, naaien en kunsttherapie." (E10)*

et Loisirs' opgericht, waar homo's en lesbiennes in het grootste geheim samenkwamen. In 1979 besloot een groep activisten om homoseksualiteit uit de ondergrondse sfeer te halen, onder meer via het programma 'Antenne Rose' op de Brusselse radiozender Radio Air Libre. Daaruit ontstond een vereniging die later zou doorgroeien tot 'Tels Quels'. Vandaag zijn er verschillende koepelorganisaties die dit verenigingslandschap structureren:

- RainbowHouse Brussels is een Brusselse koepelorganisatie die een heel netwerk van LGBTQIA+-verenigingen samenbrengt en fungeert als schakel tussen deze organisaties en het overheidsbeleid.
- Prisme is een federatie die de goede werking van de Belgische Regenbooghuizen en jeugdorganisaties ondersteunt en tegelijk het beleid monitort en belangen behartigt bij Belgische politieke en institutionele instellingen. De Brusselse verenigingen vervullen daardoor een rol die het gewest overstijgt.
- Çavaria is actief in het hele Vlaamse Gewest en heeft ook mobiele steunpunten in Brussel.

Om de plaatsen en ruimtes die LGBTQIA+-personen dagelijks gebruiken beter zichtbaar te maken en om inzicht te krijgen in de structuur van hun ruimtegebruik, werd begin 2024 een kaart van hun mobiliteit opgesteld.

Deze kaart is gebaseerd op een 'queer mapping'-methodologie (Preciado P, 2008) en combineert verschillende soorten gegevens: een auto-ethnografie, 14 mentale kaarten op basis van individuele interviews met personen uit minderheidsgroepen, de lijst van verenigingen aangesloten bij de koepelorganisatie Rainbow House, de lijst van Sociaal-Welzijn Brussel, en gesprekken met betrokkenen. De focus lag daarbij op discriminatie en intersectionaliteit, zowel binnen verenigingen als in safe spaces en LGBTQ-friendly ruimtes.

Het queerverenigingsleven concentreert zich vooral in de homowijk Sint-Jacobs, maar is de afgelopen jaren geleidelijk uitgebreid naar andere gemeenten. Tegelijk ontbreekt een aanbod in het gebied rond de stad, wat betekent dat LGBTQIA+-personen die in de rand of in landelijk gebied wonen zich moeten verplaatsen om toegang te krijgen tot het gemeenschapsleven.

Niet-gemengde opvang van migrantenvrouwen

Sister's House, een project van de vzw Plateforme citoyenne de Soutien aux Réfugiés, toont de nood aan niet-gemengde opvang voor migrantenvrouwen buiten de traditionele systemen. Sinds de start van het project vonden er al meer dan 2.200 vrouwen onderdak. Het centrum verhuisde van Elsene naar Etterbeek en is nu gevestigd in het stadscentrum. Sister's House gelooft er sterk in dat huisvesting onmisbaar is voor elk verder psycho-medisch, sociaal of juridisch begeleidingstraject.

Ruimtelijk gezien zijn er in Stad Brussel 2 belangrijke polen van LGBTQIA+-verenigingen.

- Rainbow House, aan de Kolenmarkt, midden in de 'homowijk'.
- Les Grands Carmes/Regenbooghuis voor Gezondheid in de Sint-Jacobswijk, eveneens gelegen in het stadscentrum.

Gezondheidsverenigingen voor LGBTQIA+-personen zijn sterk in ontwikkeling en krijgen steun van het netwerk voor gezinsplanning. Zo ontstond in de jaren 1990, tijdens de hiv-epidemie, een netwerk voor seksuele gezondheidspreventie voor MSM (mannen die seks hebben met mannen), met steun van de Franse Gemeenschap van België. De vereniging Ex Æquo combineert sinds haar oprichting hiv-preventie met reflectie over identiteit en de sociale kwetsbaarheid van mensen die bi- of homoseksueel zijn en/of leven met hiv.

Daartegenover staat dat er weinig specifieke verenigingen zijn voor transgender, non-binaire en intersekse personen. De vereniging Genres Pluriels is erg actief in het Brussels Gewest en beantwoordt uiteenlopende noden en expertisevragen (vorming, academisch onderzoek ...), maar blijft ondergefinancierd. De vereniging is bovendien ook actief in Wallonië.

Tot slot zetten Les Grands Carmes en de vereniging No Javel zich in voor mensen in kwetsbare situaties door gratis voedingsmiddelen en andere goederen in te zamelen. Het project 'No Javel' organiseert ook een solidaire kledingverkoop met genderneutrale kleding. De hoofdzetel bevindt zich echter buiten het stadscentrum, in Vorst, wat de toegankelijkgheid beperkt.

VERENIGINGSINGRIJPEN BIJ VERSCHILLENDE VORMEN VAN DISCRIMINATIE

Bestrijding van racisme en dekoloniaal verzet

Het antiracismenetwerk is zowel op wetgevend als op verenigingsniveau goed uitgebouwd. Het wordt vaak betrokken in andere intersectionele domeinen, zoals verenigingen die vechten voor de rechten van LGBTQIA+-personen van kleur. Deze verenigingen hebben vaak de vorm van collectieven en hanteren geregeld een culturele of recreatieve invalshoek om hun publiek te bereiken, zoals het collectief Fatsabbats. Veel antiracistische verenigingen in Brussel werken bovendien vanuit een expliciet dekoloniaal perspectief dat sterk verbonden is met stedelijke vraagstukken. Dekoloniale stadswandelingen worden steeds populairder en voeren deelnemers door verschillende Brusselse wijken. Daarnaast worden ook dekoloniale en feministische rondleidingen georganiseerd, onder meer door de vereniging Bamko, die activiteiten combineert rond interculturaliteit, intersectionaliteit, racisme, feminisme en ecologie.
Een groot deel van de antiracismeverenigingen in Brussel ondersteunt ook mensen die sociale bescherming nodig hebben. Toch blijft het antiracismenetwerk minder ontwikkeld dan het verenigingsveld rond vrouwen en LGBTQIA+-personen.

Migratietrajecten getekend door gendergerelateerd geweld

Al tientallen jaren spelen steden een belangrijke rol in het aanpakken van migratiecrisissen. Sommige westerse steden hebben het statuut van toevluchtsoord opgeëist om beschermde ruimtes voor migranten te creëren (Sanders en Sommers-Houdeville, 2023).

Ook de genderdimensie bepaalt mee hoe opvang van migranten wordt georganiseerd. Een deel van hen zijn immers vrouwen en LGTBQIA+-personen die slachtoffer zijn van fysiek en seksueel geweld of op de vlucht zijn voor homofoob en transfoob geweld.
In Brussel verblijven zij in de eerste fase van hun migratietraject in opvangcentra zoals het Klein Kasteel, maar al snel zwerven ze door de stad omwille van het geweld dat ze hebben meegemaakt.
In de context van de asielcrisis helpen verenigingen zoals Merhaba met hun sociaal-cultureel werk LGBT+-personen met een migratieachtergrond om toegang te krijgen tot gezondheidszorg en sociale bescherming. Daarnaast bestaan er informele onthaal- en gespreksruimtes in de verschillende Regenbooghuizen in Brussel, onder meer in het Rainbow House zelf.

Toch blijven opvangvoorzieningen specifiek voor vrouwelijke migranten. De voorzieningen die er wel zijn, blijven vaak beperkt tot SAMU Social of het Rode Kruis. Ook Caritas Internationalis heeft een aangepast opvangsysteem opgezet. Alleenstaande vrouwen en moeders die in België internationale bescherming vragen, hebben vaak traumatische ervaringen achter de rug een nood aan een specifiek opvangkader. Tot slot zet de vereniging Gams zich sinds 1996 in voor de preventie, bescherming en ondersteuning van vrouwen die het slachtoffer zijn van genitale verminking en gendergerelateerd geweld.

Woononzekerheid en gendergebonden kwetsbaarheden

Een uitgebreid verenigingsnetwerk probeert gebrekkige huisvesting gericht aanpakken, zowel vanuit een Franstalig als Nederlandstalig perspectief, onder meer via organisaties als Hobo of Ara. Het netwerk wordt momenteel geherstructureerd door de toenemende diversiteit en kwetsbaarheid van zijn publiek. In dat kader ontstaan er hier en daar ook structuren die specifiek gericht zijn op vrouwen en

Alternatieve seksuele culturen in de kijker

SNAP! (Sex workers narratives Arts & Politics) en het Brussels Porn Film Festival zetten alternatieve queer en sekswerkculturen, die anders vaak onzichtbaar blijven, in de spotlight. Met een gevarieerd programma bieden ze mensen de kans om hun eigen relatie met seksualiteit vrij te uiten, los van stigma's en labels die er vaak op geplakt worden.

LGBTQIA+-jongeren.

Het aantal dakloze vrouwen neemt immers gestaag toe. Ze krijgen steeds vaker te maken met seksistisch en seksueel geweld, evenals menstruatiearmoede, waarvoor verenigingen oplossingen proberen te vinden.
Voor LGBTQIA+-jongeren werd er in Elsene, met de hulp van vrijwilligers, een opvangplek gecreëerd voor wie door famile op straat werd gezet omwille van hun seksuele oriëntatie of genderidentiteit.

Toch blijkt dat LGBTQIA+-personen, ongeacht hun leeftijd, vaak geen plek vinden in deze opvangstructuren, waardoor ze soms aangewezen zijn op een tijdelijk en onzeker verblijf.

Erkenning en bescherming van sekswerkers (SW)

Verenigingen die opkomen voor de rechten van sekswerkers zijn een relatief recent fenomeen in Brussel, met onder meer de oprichting van de Belgische Unie van Sekswerkers (UTSOPI) in 2015. De verenigingen die hulp bieden, richten zich voornamelijk op cisgender vrouwen, transgender vrouwen, mensen die sociale bescherming vragen en queer personen.

Het verenigingsnetwerk voor sekswerkers in Brussel situeert zich vooral in de Noordwijk, meer bepaald in de Aarschotstraat, die gekend is voor raamprostitutie. Ondanks beschermende wetten en de depenalisering van klanten blijven sekswerkers, vooral zij met een migratieachtergrond, kampen met grote bestaansonzekerheid.

Testimonials

Safe spaces voor sekswerkers

Zowel de verenigingen als de sekswerkers zelf worden vaak naar de rand verwezen, naar ruimtes die slecht onderhouden zijn en als onveilig worden ervaren:

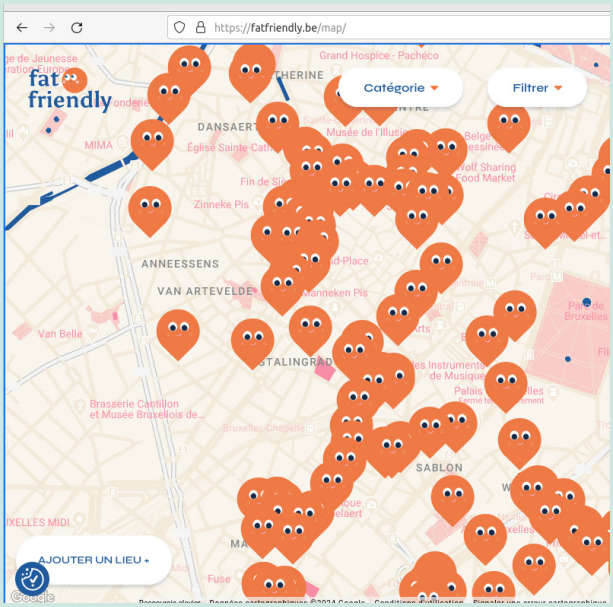
> *"We werden van het Zuidstation naar het Noordstation verdreven, waardoor het onveilig werd. Ze willen de vitrines sluiten en doen er alles aan zodat sekswerkers geen werk meer hebben." (U13)*

Verenigingen zoals UTSOPI en Epace P bieden regelmatig mobiele ondersteuning in de wijk en verlenen psycho-medische en sociale hulp en bescherming. Sommige verenigingen, zoals Alias, zijn gespecialiseerd in de begeleiding van transgender sekswerkers, een extreem gemarginaliseerde en vaak geviseerde groep.

Historisch gezien konden sekswerkers rekenen op de steun van de LGBTQIA+-gemeenschap, omdat hun strijdpunten vaak samenkwamen. Niet alleen was een groot deel van de gemeenschap zelf actief als sekswerker, maar ook de ervaren discriminatie en precariteit waren ergelijkbaar. Bovendien zijn homowijken wereldwijd vaak ontstaan uit voormalige prostitutiebuurten die verbonden waren met het nachtleven, cabarets en queerrecreatieruimtes. Hierdoor werd de onderlinge afhankelijkheid en steun tussen beide gemeenschappen nog sterker.

Grossofobie in kaart gebracht

Fat Friendly brengt via een participatief proces plaatsen in kaart die toegankelijk zijn voor mensen met overgewicht, zoals restaurants, bioscopen, zwembaden en doktersprakijken. De beoordeling gebeurt op basis van specifieke criteria (stoelbreedte, aangepaste toiletten en doorgang). Deze collaboratieve tool staat open voor iedereen met maat ≥ 44 en laat gebruikers toe om hun ervaringen en feedback te delen. Zo vermindert het de mentale last die gepaard gaat met het vinden van toegankelijke en comfortabele plekken. Dankzij de interactieve aanpak werden al meer dan 200 locaties in België en Frankrijk geregistreerd, met filters voor bv. toegankelijkheid bij dokters of meubilair. De kaart heeft ook een educatieve rol: ze maakt organisaties bewust van hun blinde vlekken rond toegankelijkheid en stimuleert zo concrete aanpassingen. Dit model is een sterk voorbeeld van een participatieve, datagestuurde en praktijkgericht activistische tool, die ook in andere contexten kan worden ingezet.

↑ Kaart van plaatsen die toegankelijk zijn voor dikke mensen – Fat Friendly vzw https://fatfriendly.be/map/

Discriminatie van mensen met overgewicht en onzichtbaarheid in de ruimte

In Europa vertonen vrouwen een hogere prevalentie van obesitas dan mannen (ongeveer 13,8% tegenover 11,3%) en worden ze bovendien sterker gestigmatiseerd, zelfs wanneer ze een lager BMI hebben. Die stigmatisering heeft grotere psychologische en sociale gevolgen dan bij mannen.
Verenigingen die opkomen voor mensen met overgewicht zijn relatief nieuw in Brussel en bestaan pas sinds 2018. Mensen met overgewicht worden gediscrimineerd in hun recht op de stad omdat ze geen toegang hebben tot verschillende infrastructuren, de openbare ruimte op kop. Hun beperkte mobiliteit en een lagere aanwezigheid in collectieve en openbare infrastructuren wekken onterecht de indruk dat er weinig mensen met overgewicht in de stad zijn.

Verschillende factoren hebben een invloed op hun zichtbaarheid. Aan de ene kant zijn er fysieke beperkingen omdat openbare ruimtes (voetpaden, straatmeubilair, zitafstand ...) en gebouwen (bewegingsruimte, meubilair, smalle doorgangen, draaideuren ...) vaak niet ontworpen zijn voor niet-standaard lichamen. Aan de andere kant ondervinden mensen met overgewicht ook problemen door de afstanden die ze moeten afleggen en de ruimtelijke spreiding van stadsfuncties, zoals winkelen, werk ...

De verenigingen Fat Club en Fat Friendly, voornamelijk gevestigd in Luik, zijn in Brussel aanwezig via tijdelijke evenementen zoals festivals, lezingen en verkennende wandelingen, waardoor ze zich de ruimte kunnen toe-eigenen. Verenigingen rond grossofobie, hebben bovendien een aantal gemeenschaps- en samenwerkingstools ontwikkeld, zoals kaarten van ruimtes die toegankelijk zijn voor mensen met overgewicht.

Het feit dat beide vzw's in Brussel maar een ambulante en tijdelijke werking hebben, wijst op een beperkte aandacht voor mensen met overgewicht en deze vorm van discriminatie in het gewestelijke beleid. Er bestaan bovendien geen organisaties die specifiek opkomen voor LGBTQIA+-personen met overgewicht of voor de kruising met andere vormen van discriminatie, zoals racisme.

Een nog te fragmentaire toegankelijkheid ondanks handistreaming

Het gewest heeft weliswaar een handistreamingbeleid (de mainstreaming van handicaps), maar de doeltreffendheid daarvan blijft beperkt. Personen met een mentale of fysieke beperking hebben nog steeds moeite om toegang te krijgen tot diensten en infrastructuren. Voor mensen met een fysieke beperking bestaan er wel aangepaste vervoersoplossingen, maar in de publieke ruimte en voorzieningen moeten er nog veel aanpassingen gebeuren. Draaideuren, onaangepast openbaar vervoer en een tekort aan liften beperken hun ruimtegebruik tot een zeer eng gebied. Net als bij mensen met overgewicht wordt hun mobiliteit zowel bepaald door fysieke obstakels als door de ruimtelijke spreiding van stedelijke activiteiten.

Er zijn verenigingen die specifiek vrouwen met een beperking ondersteunen. Sommige, zoals Espoir et Sourire, organiseren opvang voor vrouwen met een lichte mentale of fysieke beperking. Andere, zoals F.R.I.D.A., bestrijden geweld tegen vrouwen met een beperking.

Anderzijds zijn er geen verenigingen specifiek gericht op LGBTQIA+-personen met een al dan niet zichtbare beperking, noch voor personen van kleur met een zichtbare of onzichtbare beperking, hoewel zij vaak geconfronteerd worden met intersectionele discriminatie, vooral in de gezondheidszorg.

Onzichtbaarheid van gemarginaliseerde senioren en nieuwe initiatieven

Hoewel er verschillende verenigingen voor senioren bestaan en elke gemeente een dienst voor ouderen heeft, verwelkomen ook vrouwenverenigingen oudere vrouwen. De organisaties waarmee we spraken bieden ruimtes aan voor ontmoeting, gesprek, culturele activiteiten en sport. Ook gepensioneerde vrouwen maken er deel van uit en zoeken er sociaal contact en zinvolle activiteiten. Deze ruimtes zijn dus een vorm van sociaal engagement, aangezien deze vrouwen er regelmatig komen en zich inzetten voor de organisatie ervan.

Gepensioneerden werden lange tijd vergeten en bleven onzichtbaar binnen het LGBTQIA+-verenigingslandschap. Sinds enkele jaren worden zij echter vertegenwoordigd door de Rainbow Ambassadors, een Vlaamse vereniging actief in Antwerpen. Deze vereniging organiseert sociale activiteiten en verdedigt de belangen van senioren. Ze probeert de woonzorgcentra meer bewust te maken van de verschillende identiteiten en noden van oudere LGBTQIA+-personen. Tot slot ontwikkelen verenigingen zoals Tels Quels ook 'seniorenkringen', waar oudere LGBTQIA+-personen samen activiteiten kunnen ondernemen en hun ervaringen delen.

Het project 'Genres Pluriels Seniors' in Brussel

De vereniging Genres Pluriels, die zich inzet voor trans en non-binaire personen, heeft een specifiek programma opgezet voor ouderen binnen dit publiek. Met dit initiatief wil ze hun sociaal isolement doorbreken, het tekort aan inclusieve structuren opvangen en hen meer zichtbaarheid geven in het vergrijzingsbeleid. Er worden intergenerationele gespreksgroepen en bewustmakingscampagnes in woonzorgcentra opgezet om meer erkenning te geven aan hun levenstraject en noden.

DE TOEGEËIGENDE STAD
WAT NEMEN WE MEE?

ZICHTBAARHEID EN EISEN IN DE STEDELIJKE RUIMTE

- De Brusselse straat- en plaatsnamen worden sterk gedomineerd door cisgender mannen, waardoor vrouwelijke, queer personen en mensen van kleur onzichtbaar blijven in het symbolische stadsverhaal.
- De openbare ruimte zit vol herinneringen die mannen centraal stellen, waardoor alternatieve verhalen en voorstellingen naar de marge worden verdrongen.
- Het stedelijk kunstbeleid is nog steeds weinig inclusief, waardoor vrouwelijke, personen van kleur en LGBTQIA+-kunstenaars nauwelijks toegang krijgen tot overheidsopdrachten.
- LGBTQIA+-zichtbaarheid schommelt tussen symbolische erkenning en rainbow-washing, zonder structurele verandering in stedelijk beleid.
- Tegen-hegemoniale initiatieven maken minderheidsfiguren zichtbaar en geven hen hun rechtmatige plaats in de stedelijk geschiedenis terug.
- Feministische en queerbewegingen hereoveren de openbare ruimte en stellen dominante gebruiksnormen in vraag.

STEDELIJK BESTUUR

- Ondanks verkiezingsquota is er nog steeds geen volledige politieke pariteit: vrouwen blijven ondervertegenwoordigd in strategische beslissingsfuncties, ten voordele van een 'vervrouwelijking van onderuit' (bv. in zorg of kinderopvang).
- De verdeling van bevoegdheden per sector verhindert een intersectionele aanpak: mobiliteit, huisvesting en ruimtelijke ordening houden weinig rekening met de verschillende noden van vrouwen en genderminderheden.
- De gewestelijke besturen bschikken nog over te weinig middelen om gender te integreren: er zijn geen naar geslacht uitgesplitste gegevens, beleidsdomeinen (planning, openbare ruimte, land) zijn niet gendersensitief, bestaande gegevens worden te weinig gebruikt, opleiding is beperkt en coördinatierollen zijn slecht gestructureerd.
- Participatieve benaderingen reproduceren vaak sociale en genderongelijkheden: co-beslissing blijven beperkt, er wordt niet of nauwelijks geluisterd naar minderheden, en formats zijn onvoldoende toegankelijk of inclusief.

ENGAGEMENT EN VERENIGINGSNETWERKEN

- Het Brusselse verenigingsleven speelt een sleutelrol in de toegang tot de stad, gemeenschapssteun en het creëren van safe spaces voor vrouwen en LGBTQIA+-personen, ondanks de structurele onzekerheid en ongelijke toegang tot financiering uitblijft.
- Initiatieven rond huisvesting, veiligheid, gezondheid en cultuur tonen dat de verenigingssector concrete alternatieven kan voorstellen in de stedelijke ruimte (collectieve woonvormen, verkennende wandelingen, gemeenschapsruimtes).
- De institutionele erkenning blijft ongelijk: sommige historische verenigingen vinden gehoor bij de overheid, terwijl andere moeite hebben om buiten het stadscentrum of een projectkader te overleven.

DE TOEGEËIGENDE STAD
AANDACHTSPUNTEN

1. Gegevens en statistieken

→ Het militante en symbolische gebruik van de openbare ruimte (straat- en plaatsnamen, marsen, tijdelijke bezettingen) documenteren.

→ De dynamiek van feministische en LGBTQIA+-verenigingen meenemen in territoriale diagnosetools.

→ Genderspecifieke en intersectionele gegevens verzamelen over participatie en bestuur (samenstelling van organen, beslissingsrollen, toegang tot voorzieningen) en over ruimtelijke ongelijkheden.

2. Kennisopbouw

→ Contextspecifieke of gelokaliseerde kennis vanuit feministische, queere en antiracismebewegingen in stedelijke analyses naar waarde schatten.

→ De effecten van gedeeltelijke inclusie (bv. rainbow-washing) op het stedelijk beleid onderzoeken.

→ Verenigingsnetwerken die zich inzetten voor een inclusieve stedelijke ontwikkeling in kaart brengen.

3. Territoriale programmering

→ Zorgen voor een evenwichtige verdeling van ruimtes voor bepaalde groepen om toe te zien op gelijke toegang.

→ De openbare ruimte erkennen als legitiem platform voor politieke expressie, herinnering en identiteit.

→ Bij nieuwe infrastructuurprojecten of herwaarderingsinitiatieven tijdelijke en permanente plaatsen voor feministische, LGBTQIA+- en antiracistische groepen voorbehouden.

→ De noden van de betrokken verenigingen mee in de programmering van collectieve ruimtes meenemen.

4. Tools en processen

→ Gelijkheids-, diversiteits- en erkenningscriteria opnemen in projectoproepen voor projecten in de openbare ruimte.

→ Een gendertoolkit voor besturen en stadsplanners ontwikkelen.

→ Vormen van tactische stedenbouw, bezetting door burgers en collectieve expressie in de openbare ruimte steunen.

5. Participatie

→ Overlegvormen bedenken waarin de stem van minderheden en niet-hegemoniale verhalen gehoord worden.

→ Rekening houden met contextspecifieke of gelokaliseerde ervaringen als relevante bijdrage in participatietrajecten.

→ Verenigingen die deel uitmaken van het stadsweefsel begeleiden (logistiek, financieel of symbolisch).

6. Evaluatie en monitoring

→ Genderspecifieke indicatoren uitrollen met betrekking tot overheidsopdrachten, locaties en middelen.

→ De impact van stadsprojecten op minderheidsgroepen door middel van intersectionele tools beoordelen.

→ De institutionele en ruimtelijke erkenning van minderheidsverenigingen en minderheidsbewegingen opvolgen.

RICHTING EEN EMPOWERENDE STAD

Een empowerende stad is een stad die iedereen kansen geeft om te leren, te werken en zichzelf te ontplooien. Ze vertrekt van een stedelijke ruimte die elk individueel levenstraject ondersteunt en die iedereen de middelen biedt om zelfstandig te leven. Door thema's als gender, werk, hoger onderwijs en economische mobiliteit te combineren, onderzoekt dit hoofdstuk de structurele voorwaarden waaronder inwoners hun potentieel kunnen ontwikkelen.

Genderongelijkheden op de arbeidsmarkt, mobiliteitsbeperkingen, aparte werkplekken of de ongelijke spreiding van hogeronderwijsinstellingen leiden tot sterk uitenlopende levenspaden. Toch wordt in de stadsplanning vaak gekozen voor een functionele aanpak, waarbij weinig aandacht gaat naar de diversiteit van gebruiksmogelijkheden en de obstakels waarmee de meest kwetsbare groepen geconfronteerd worden.

Dit hoofdstuk belicht eerst de ongelijke toegang tot hoger onderwijs en de verschillende ervaringen van studenten, die te maken krijgen met onzekerheid, seksistisch geweld of een onveiligheidsgevoel. Vervolgens wordt de dynamiek van de arbeidsmarkt geanalyseerd vanuit een genderperspectief, met aandacht voor gedwongen deeltijdswerk, loopbaanonderbrekingen, beroepssegregatie en loonverschillen. Tot slot wordt ingezoomd op de ruimtelijke obstakels naar werk, gedwongen economische mobiliteit en de territoriale effecten van het activeringsbeleid.

Een stadsplanning die inzet op een empowerende stad erkent dat emancipatie niet alleen afhangt van individuele inspanningen, maar ook samenhangt met de geografie van middelen, stedelijke tijdstructuren en sociale opvattingen over werk, verdienste en zorg. Dit hoofdstuk pleit daarom voor een planning die oog heeft voor de concrete voorwaarden van zelfredzaamheid en voor de kwetsbaarheden van bewoners.

Hoger onderwijs en studentenleven

Territoriale organisatie en toegang tot hoger onderwijs

Een contrasterende en ongelijk toegankelijke ligging van instellingen
Meer vrouwelijke studenten
Hoger opgeleide vrouwen, maar de territoriale kloof gaapt nog altijd

Gendergebonden differentiatie van studietrajecten

Studiekeuzes ingegeven door gender

Leefomstandigheden van studenten en participatie in het stadsleven

Een grote, maar weinig zichtbare bevolkingsgroep in de stad
Economische onzekerheid belemmert mobiliteit en toegang tot middelen

Studieplekken en campusleven

Afhankelijkheid van studieplekken van derden naargelang de woonomstandigheden
Het leven op de campus wordt als onveilig ervaren, waarbij vrouwen en mannen de ruimte anders gebruiken

Werkgelegenheid en economische verplaatsingen

Structurele ongelijkheden in werkgelegenheid voor vrouwen

Een genderspecifieke en ongelijke geografie van beroepsactiviteit
Deeltijdwerk als indicator van de genderspecifieke arbeidsdeling
De blijvende impact van ouderschap op iemands loopbaan

Beroepssegregatie en ruimtelijke organisatie van arbeid

Aanhoudende segregatie van beroepen en sectoren
Een onzekere sector met een overwegend vrouwelijke tewerkstelling
Een stad bedacht volgens een patriarchaal model van arbeidsdeling

Economische mobiliteit en territoriale belemmeringen naar werk

Een gesegmenteerde mobiliteit in het nadeel van vrouwen en onzekere jobs
Mobiliteitssystemen die onvoldoende zijn afgestemd op gendergebonden verplaatsingen

Een nabije, inclusieve en territoriaal verankerde economie

Onzichtbaarheid van zorgarbeid en de informele economie in de territoriale dynamiek

HOGER ONDERWIJS EN STUDENTENLEVEN

Vrouwen zijn oververtegenwoordigd in het hoger onderwijs, maar halen op de arbeidsmarkt minder rendement uit hun diploma dan mannen. De vervrouwelijking van het hoger onderwijs heeft bepaalde stereotypes rond studiekeuzes en specialisaties niet doorbroken. Studierichtingen blijven nog steeds sterk gendergebonden.

Wat zegt de literatuur?

Toegang tot het hoger onderwijs wordt in belangrijke mate beïnvloed door sociale ongelijkheden, wat erop wijst dat deze ongelijkheden ook binnen het onderwijs worden gereproduceerd. Hoewel vrouwen tot het einde van de 19e eeuw geen hogere studies mochten volgen (Draelants & Cattonar, 2022), zijn ze vandaag in grote aantallen aanwezig in de studentenpopulatie. Hun aandeel verschilt echter sterk naargelang de studierichting. Naast sociale ongelijkheden spelen ook duidelijke genderverschillen een rol.

Na het behalen van hun diploma secundair onderwijs kiezen meisjes, bij gelijke competenties, vaker voor minder technische en minder prestigieuze studierichtingen (Duru-Bellat, 2017). In disciplines waar genderverschillen minder uitgesproken zijn, zoals architectuur en stedenbouw, volgen vrouwen bovendien minder vaak dan mannen een loopbaan die aansluit bij hun diploma (Greed, 2005), ondanks hun betere studieresultaten. In het Brussels Gewest werd het thema 'studentenleven' als aandachtspunt pas eind jaren 2010 echt opgenomen, onder andere via een specifieke opdracht die aan Perspective werd toevertrouwd.

Tot de jaren 1990 was het studentenleven geen prioriteit voor stedelijke overheden. De uitbreiding van het hoger onderwijs en de toegenomen mobiliteit van studenten onder impuls van het Erasmusprogramma (Le Galès, 2003) speelden een belangrijke rol in de politieke erkenning van dit thema. Gaandeweg werd het studentenleven overal in Europa een stedelijk beleidsitem. Universiteiten en hogeronderwijsinstellingen worden intussen gezien als indicatoren voor de aantrekkelijkheid en economische ontwikkeling van steden. Tegelijk blijft het studentenleven een relatief nieuw onderzoeksdomein. Het is uitgegroeid tot een beleidsprioriteit vanuit het idee dat de stad bij uitstek geschikt is voor hoger onderwijs (Le Galès, 2003).

Onderzoek naar het studentenleven vertrekt vaak van de spanning tussen studentenfuncties en woonfuncties in steden zoals Bologna. Meer recente studies richten zich ook op de mobiliteitsgewoonten van vrouwelijke studenten. Uit het onderzoek van Camille Dejardin (2018) blijkt dat het traject dat Franstalige studentes in Brussel 's avonds of 's nachts afleggen, mede worden bepaald door een socialisatie die hen van jongs af aan leert dat de stad 's nachts gevaarlijk kan zijn.

Aansluitend bij het onderzoek naar geweld tegen vrouwen, schreef Yves Raibaud (2015 a) over fysiek geweld tegen jonge vrouwen op de campus en tijdens hun verplaatsingen van en naar de campus. Toch gaat de productie van deze nieuwe kennis niet automatisch gepaard met een aangepast overheidsbeleid. Dat illustreert hoe traag nieuwe thema's worden opgepikt (Hamel, 2008): het heeft lang geduurd voordat de universiteiten structureel zijn gaan nadenken over de veiligheid van jonge vrouwen op hun campus en tijdens hun trajecten ernaartoe.

Ook zijn het studentenleven en de genderdynamieken in de stedelijke ruimte zijn slechts sporadisch onderwerp van onderzoek. Deze thema's komen doorgaans zijdelings aan bod binnen breder onderzoek naar jongeren in de stad. Over het algemeen wordt de genderdimensie binnen jongerenonderzoek vooral ontwikkeld in studies over volksbuurten (Jamoulle, 2007; Lapeyronnie, 2008; Jamoulle en Mazzocchetti, 2012; Clair 2008 en 2023). In het sociologisch-methodologisch handboek Enquêter sur la jeunesse (Ansellem-Mainguy en Vuattoux, 2018) komen genderthema's en hun stedelijke verankering daarentegen nauwelijks aan bod. Het is duidelijk een onderzoeksdomein dat nog volop in ontwikkeling is.

TERRITORIALE ORGANISATIE EN TOEGANG TOT HOGER ONDERWIJS

Een contrasterende en ongelijk toegankelijke ligging van instellingen

Het hoger onderwijs in het Brussels Gewest staat bekend om zijn aantrekkelijk en uitgebreid onderwijsaanbod. Het gewest telt 49 hogeronderwijsinstellingen, waarvan 44 Franstalige en 5 Nederlandstalige. Aan Franstalige kant gaat het om 4 universiteiten, 10 hogescholen, 9 kunsthogescholen en 26 instellingen voor volwassenonderwijs. Aan Nederlandstalige kant worden hogescholen en instellingen voor volwassenonderwijs samengenomen in één categorie (Perspective, 2024). Op territoriaal niveau zijn deze 49 hogeronderwijsinstellingen verspreid over 99 fysieke locaties in het gewest (Perspective, 2024).

De ligging en het karakter van de instellingen worden bepaald door drie belangrijke factoren:

- Ten eerste is er een concentratie in het stadscentrum, in een erg dicht en historisch gebied.
- Ten tweede ontwikkelen bepaalde instellingen zich in de vorm van campussen, zoals Erasmus, Alma, de VUB en de ULB.
- Ten derde is er een meer versnipperd patroon, waarbij instellingen over meerdere gemeenten verspreid liggen en soms ook in meer afgelegen gebieden gevestigd zijn.

Op basis van deze dynamiek kunnen drie hoofdzones worden onderscheiden: de Vijfhoek, de eerste kroon en zijn onmiddellijke omgeving (een gebied dat goed bediend wordt door het openbaar vervoer), en de Brusselse rand.

Volgens de laatste stand van zaken van de beschikbare voorzieningen van Perspective (2024) telde het Brussels Gewest in het academiejaar 2021-2022 niet minder dan 140.000 studenten. Iets meer dan de helft daarvan studeren aan een universiteit (74.734 studenten), 56.670 aan een hogeschool en 11.281 aan een instelling voor volwassenonderwijs. Deze verdeling bevestigt dat hogescholen en instellingen voor volwassenonderwijs een belangrijke plaats innemen in het hogeronderwijslandschap.

58,7%
van de universiteitsstudenten zijn vrouwen

Meer vrouwelijke studenten

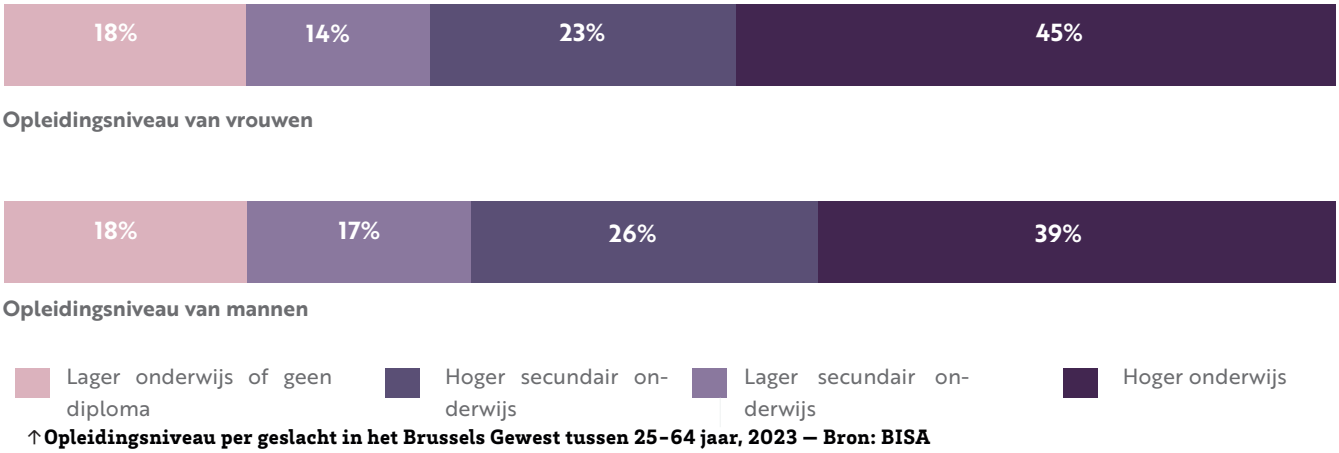
Uit gegevens van het BISA blijkt dat het verschil tussen vrouwen en mannen in het academiejaar 2021-2022 15,5% bedraagt in het voordeel van vrouwen in het universitair onderwijs en 14% in het niet-universitair hoger onderwijs. Dat verschil is aanzienlijk groter dan het verschil van 6% in het voordeel van vrouwen dat werd opgetekend bij de census van 2011 (Statbel, 2023 — Census 2011).

De studie van het Brussels Studies Institute uit 2014 over het hoger onderwijs in Brussel (Vaesen en Wayens, 2014) wees al op de oververtegenwoordiging van vrouwen in het hoger onderwijs: ze vertegenwoordigden toen 57% van alle ingeschreven studenten. Voor de periode 2022-2023 blijft dit aandeel vergelijkbaar.

In het universitair onderwijs bedraagt het aandeel vrouwelijke studenten 58,7%, tegenover 42,2% mannelijke studenten. In de Nederlandstalige universiteiten zijn vrouwen goed voor 55,1% van de inschrijvingen, terwijl ze in de Franstalige universiteiten 59,2% vertegenwoordigen, die bovendien een groter totaal aantal studenten telt.

In het niet-universitair onderwijs bestaat 56,9% van de studentenpopulatie uit vrouwen, tegenover 43,1% mannen. Voor het Nederlandstalig onderwijs gaat het om 56,7% vrouwen en voor het Franstalig onderwijs om 57,1% vrouwen.

Deze geactualiseerde cijfers bevestigen, samen met de studie van het BSI (Vaesen en Wayens, 2014), de vervrouwelijking van het hoger onderwijs die sinds de jaren 1970 is doorgezet. De oververtegenwoordiging van vrouwen lijkt zich de afgelopen tien jaar te hebben gestabiliseerd.

↑ **Opleidingsniveau per geslacht in het Brussels Gewest tussen 25-64 jaar, 2023 — Bron: BISA**

Hoger opgeleide vrouwen, maar de territoriale kloof gaapt nog altijd

Minder vrouwen dan mannen hebben enkel een diploma lager of hoger secundair onderwijs, terwijl het aandeel vrouwen en mannen met alleen een diploma lager onderwijs of zonder diploma gelijk is.

Voor de bevolking tussen 25 en 64 jaar blijkt uit de gegevens van Statbel dat 45% van de vrouwen een diploma hoger onderwijs heeft, tegenover 39% van de mannen. In 2023 tonen de cijfers duidelijk dat vrouwen gemiddeld hoger opgeleid zijn dan mannen, met een verschil van 6%.

Op territoriaal niveau blijft de sociaal-economische oost-west-kloof duidelijk zichtbaar in de verdeling van vrouwen tussen 25 en 64 jaar met een diploma hoger onderwijs. De gemeenten Anderlecht (27%) en Molenbeek (25%) kennen een aanzienlijk lager aandeel hoger opgeleiden in vergelijking met het gewestelijke gemiddelde voor vrouwen (45%) (BISA).

GENDERGEBONDEN DIFFERENTIATIE VAN STUDIETRAJECTEN

Studiekeuzes ingegeven door gender

Voor de Brusselse context is een gedetailleerde uitsplitsing van studierichtingen volgens geslacht minder beschikbaar dan bijvoorbeeld voor de Franse Gemeenschap, omdat de gegevens waarover het BISA beschikt nog niet werden geanalyseerd. Deze statistieken maken het mogelijk om grote trends en genderverschillen in studiekeuzes op te sporen.

De cijfers voor Brussel tonen een oververtegenwoordiging van vrouwen in gezondheidszorg, onderwijs, letteren, en politieke en sociale studies. Daartegenover staat een ondervertegenwoordiging in de domeinen technologie, economie en management. Hun minderheid in economie en management is vooral zichtbaar in het universitair onderwijs. Vrouwen zijn ook minder vertegenwoordigd in godsdienstwetenschappen, al gaat het hier om een opleiding met een relatief beperkt aantal studenten.

Volgens een analyse van de BISA-gegevens vertegenwoordigden vrouwen in het academiejaar 2021-2022 meer dan de helft van alle studenten in de volgende richtingen: psychologische en pedagogische wetenschappen (81%), diergeneeskunde (78,2%), talen en letteren (74,2%), volksgezondheidswetenschappen (70,5%) en biomedische wetenschappen (71,8%). Ze zijn echter minder vertegenwoordigd in wetenschap en technologie (37,6%), geschiedenis (39,1%), en economische en managementwetenschappen (44,4%).

In het niet-universitair hoger onderwijs zijn vrouwelijke studenten oververtegenwoordigd in de volksgezondheidswetenschappen (71,6%), de humane en sociale wetenschappen (60,7%) en de kunsten (58,4%). Ze zijn daarentegen minder aanwezig in wetenschap en technologie (22,7%).

Deze resultaten bevestigen de trend die wordt waargenomen in Wallonië en Vlaanderen, maar ook internationaal (Duru-Bellat, 2017).

LEEFOMSTANDIGHEDEN VAN STUDENTEN EN PARTICIPATIE IN HET STADSLEVEN

Een grote, maar weinig zichtbare bevolkingsgroep in de stad

Het aantal studenten in het hoger onderwijs in het Brussels Gewest neemt elk jaar toe. Toch is hun aanwezigheid nauwelijks zichtbaar in het stadsbeeld. Die zichtbaarheid neemt wel toe op en rond de campussen. De eerste editie van de enquête over het studentenleven van het Agentschap voor Territoriale Ontwikkeling stelde al het volgende vast: "andere factoren spelen dan weer een rol in de beperkte zichtbaarheid van het studentenleven in Brussel, zoals (...) de verspreide en soms ver uit elkaar liggende locaties van de instellingen op het gewestelijk grondgebied (vooral voor de hogescholen) (...) en het lage aandeel specifieke studentenwoningen". (ATO, 2016)

Sindsdien heeft Perspective nog twee bijkomende enquêtes uitgevoerd. De derde editie dateert van 2023-2024. Die laatste enquête gaat niet expliciet in op de zichtbaarheid of symbolische aanwezigheid van studenten in de stedelijke ruimte, maar focust op hun dagelijkse leefwereld: tevredenheid, verplaatsingen, werk, vrije tijd, veiligheid en huisvesting. Daarbij staan hun eigen ervaringen en gebruik van de stad centraal.

Studenten nemen actief deel aan het stadsleven en hebben hun eigen mobiliteitsgewoonten. Omdat er minder hogeronderwijsinstellingen zijn in het westen van Brussel en rekening houdend met het aantal studenten per wijk, lijkt er een verschuiving te zijn van west naar oost.

Deze verplaatsingen kunnen belastend worden wanneer meerdere bestemmingen worden gcombineerd. Het thema toegankelijkheid moet dan ook worden bekeken in samenhang met het gebruikte vervoermiddel en de ligging van de studentenwoning, studeerplekken, vrijetijdsruimtes en werkplekken. Wanneer deze locaties onvoldoende bereikbaar zijn met het openbaar vervoer, kunnen verplaatsingen beperkend werken, zeker voor studenten die naast hun studies ook nog andere rollen opnemen.

In vergelijking met basis- of buitengewoon onderwijs hebben hogeronderwijsinstellingen een groter geografisch bereik. Bij basis- en buitengewoon onderwijs kan de afstand tussen thuis en school daarentegen een duidelijke factor van genderongelijkheid vormen, onder meer door de zorglast die nog steeds voornamelijk door vrouwen wordt gedragen. Hun aantrekkingskracht wordt sterk beïnvloed door andere factoren, zoals het onderwijsaanbod (studierichtingen, korte of lange type), het type instelling, de onderwijstaal of het prestige van de instelling. Om die reden impliceert de studiekeuze vaak dat studenten hun woonomgeving verlaten.

Toch kan een afgelegen locatie voor hoger onderwijs een intersectioneel genderprobleem vormen, zeker wanneer rekening wordt gehouden met bijkomende verplaatsingen (bijvoorbeeld naar het werk), zorgtaken of verminderde toegankelijkheid voor personen met een beperkte mobiliteit of een beperking.

De enquête over het studentenleven da Perspective in 2024 uitvoerde (Perspective, 2024), toont aan dat meer dan 80% van de respondenten er minder dan een uur over doen om tijdens de week hun onderwijsinstelling te bereiken, ongeacht hun woonplaats. Dit komt overeen met hetzelfde percentage als in de vorige editie (2019-2020). Meer specifiek heeft 19,1% tussen 0 en 15 minuten nodig om van hun woning naar hun school te reizen en doet 16,1% er meer dan een uur over.

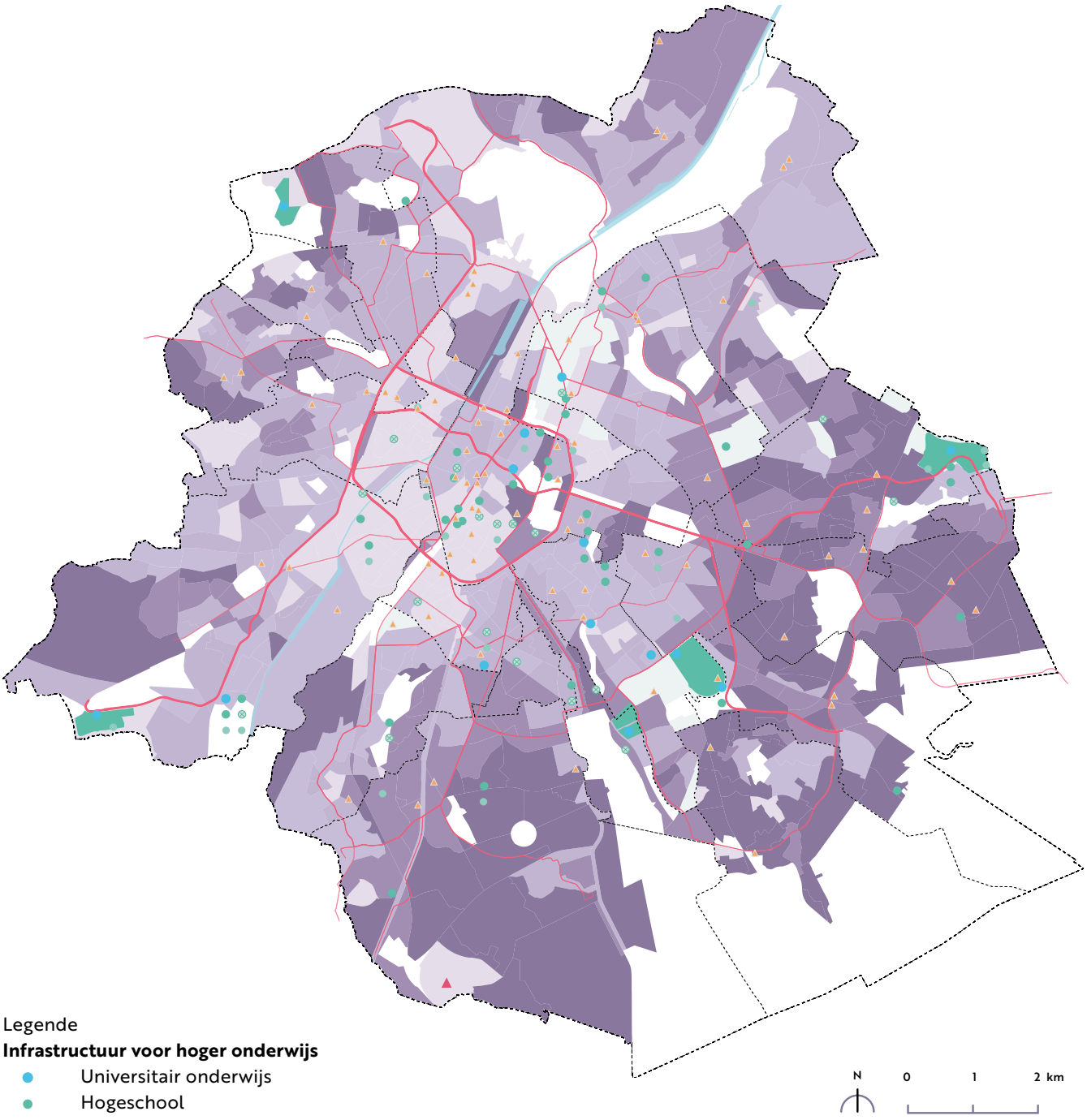
In dezelfde enquête werd ook gepeild naar de criteria voor de keuze van de woonwijk. De vier belangrijkste criteria daarbij, in volgorde van belang, zijn: bereikbaarheid met het openbaar vervoer, veiligheid van de wijk, nabijheid van de studieplek en nabijheid van winkels.

Naast deze geografische factoren speelt ook de huurprijs een doorslaggevende rol, zeker in een context waarin studiebeurzen, studentenhuisvesting en steunmaatregelen voor huisvesting slechts beperkt ontwikkeld zijn. Uit de enquête blijkt - en dit is niet verrassend - dat de huurprijs de belangrijkste factor is bij het zoeken naar een woning (98,6%), gevolgd door de algemene staat van de woning (96,3%). Ook locatie, lichtinval en telecomvoorzieningen (internet, tv ...) scoren hoog.

Economische onzekerheid belemmert mobiliteit en toegang tot middelen

Studenten hebben over het algemeen beperkte financiële middelen en sommigen kampen met economische onzekerheid, wat hen dwingt om hun uitgaven en woonsituatie zorgvuldig af te wegen. De laatste jaren hebben hogeronderwijsinstellingen hun maatregelen om deze onzekerheid bij studenten te beperken versterkt, onder meer via sociale bijstand en initiatieven zoals de solidaire koelkast. Bovendien bleek uit de enquête over het studentenleven van 2024 (Perspective, 2024) dat de belangrijkste financiering voor hun studie komt van hun ouders (75,9%) en betaalde arbeid (53,8%). Studiebeurzen zijn goed voor 22,3% en kinderbijslag voor 16,6%.

Studieplekken en sociaal-territoriale ongelijkheden

Legende

Infrastructuur voor hoger onderwijs

- Universitair onderwijs
- Hogeschool
- Kunsthogeschool
- Sociale promotie
- Study spaces
- Campus ULB/VUB

Vervoersnet

- Metrolijn
- Tramlijn

Mediaan belastbaar inkomen (2019)

- >26 200€
- 23 400€-26 200€
- 20 600€-23 400€
- 17 600€-20 600€
- <17 600€

Deze kaart vergelijkt de ligging van universiteitscampussen en hogeronderwijsinstellingen met die van informele studieplekken ('study spaces'), die functioneren als aanvullende derde plaatsen naast de officiële infrastructuren. Door een sociaal-economische laag op basis van inkomen toe te voegen, komen prioriteitsgebieden aan het licht waar het tekort aan geschikte studieruimtes, gecombineerd met vaak beperkte woonruimte, de nood aan toegankelijke en goed door het openbaar vervoer ontsloten studieplekken benadrukt. Deze analyse maakt territoriale ongelijkheden in de toegang tot gunstige leeromstandigheden zichtbaar en belicht de ruimtelijke planningsuitdagingen die gepaard gaan met het streven naar meer onderwijsgelijkheid.

15%

van de vrouwelijke studenten heeft een reguliere job, tegenover 21% van de mannelijke studenten

Een opvallende vaststelling is dat de arbeidsparticipatie van studenten, volgens de gegevens van de verschillende edities van de enquête 'Blik op het studentenleven', sterk is gestegen tussen 2013-2015 (33%), 2019-2020 (44,6%) en 2023-2024 (49,9%). Wat de kenmerken van die tewerkstelling betreft, toont de enquête voor 2019-2020 dat vrouwen oververtegenwoordigd zijn in studentenjobs en ondervertegenwoordigd in reguliere tewerkstelling, terwijl voor mannen het omgekeerde geldt. Volgens de statistieken van de RSZ (Sociale Zekerheid) werken in de leeftijdsgroep 18-24 jaar meer vrouwen dan mannen als jobstudent, vooral tussen 18 en 21 jaar.

De verschillen naargelang het type onderwijs blijven vergelijkbaar met die van 2019-2020: 65,4% van de hogeschoolstudenten woont bij hun ouders, een percentage dat zakt naar 41% voor universiteitsstudenten. Volgens dezelfde enquête gaat het om respectievelijk om 61,4% en 42,7%. Een derde van de studenten die bij hun ouders wonen, geeft aan dat dit vooral een financiële reden heeft.

Naast hun deelname aan de arbeidsmarkt nemen studenten ook actief deel aan het culturele, recreatieve en sportieve leven in de stad. De enige beschikbare gegevens hierover komt uit de enquête over het studentenleven van 2023-2024 (Perspective, 2024). Die enquête bevestigt dat een grote meerderheid van de studenten naar de bioscoop gaat (bijna 74%) en deelneemt aan culturele activiteiten zoals concerten, museum- en bibliotheekbezoeken, festivals, evenementen of rommelmarkten, kermissen en markten. Ze maken ook gebruik van de sportinfrastructuren. Tegelijk geven sommige studenten aan niet te sporten wegens tijdsgebrek, de kostprijs of en gebrek aan informatie over het aanbod.

Wat tot slot het commerciële aanbod betreft, is er een brede waaier aan handelszaken die nauw aansluiten bij het hoger onderwijs, zoals drukkerijen en boekhandels, vaak in de onmiddellijke omgeving van de campus.

STUDIEPLEKKEN EN CAMPUSLEVEN

Afhankelijkheid van studieplekken van derden naargelang de woonomstandigheden

Het gebruik van studieruimtes is een belangrijk aspect van het studentenleven, zeker gezien de uitdagingen rond studentenhuisvesting. De grootte van de woningen en/of de nodige stilte om te kunnen studeren zijn immers niet altijd gegarandeerd in studentenkamers of gedeelde woningen. Ook in individuele of familiale woonvormen kunnen sociaal-economische omstandigheden en leefsituaties bijkomende moeilijkheden met zich meebrengen, zoals overbewoning, zorgtaken of zelfs intrafamiliaal geweld.

"Study spaces' in Brussel bestaan in verschillende vormen. Uit een studentenbevraging die in 2020 door ERU werd uitgevoerd in opdracht van Perspective (Perspective ABOUT.brussels, 2021), blijkt dat openbare en universiteitsbibliotheken de populairste studieplekken zijn, gevolgd door lokalen op de campus (zoals refters en specifieke studieruimtes). Cafés staan op de vierde plaats. De beheerders van formele 'study spaces' kunnen zowel publiek (gemeenten, hogeronderwijsinstellingen, bibliotheken ...) als privaat (bedrijven, verenigingen) zijn.

Hoewel het gebruik van studieruimtes schommelt naargelang de blokperiodes, gebruikt bijna de helft van de ondervraagden ze ook buiten de blok. Het gaat dus om een quasi permanente vraag, die ook groter wordt bij een jonger publiek uit het secundair onderwijs (Perspective, ABOUT.brussels, 2021).

Er bestaan geen genderanalyses over het gebruik van studieplekken, noch over de gewenste complementariteit in het aanbod. Wel blijkt uit de enquête dat studenten voornamelijk te voet gaan of het openbaar vervoer nemen om op een studieplek te geraken. Het is duidelijk dat toegankelijkheid en nabijheid cruciale aandachtspunten zijn in hun planning.

Helaas zijn er vaak te weinig financiële en personele middelen om voldoende lokalen open te stellen. Er ontstaat wel een nieuwe dynamiek, zoals samenwerking met verenigingen, scholen en coworkingplekken. Zo stelden sommige coworkingplekken hun ruimtes open voor studenten tijdens rustige zomerperiodes (Perspective ABOUT.brussels, 2021) of tijdens de COVID-periode, al lijkt die dynamiek inmiddels te zijn uitgedoofd.

Het leven op de campus wordt als onveilig ervaren, waarbij vrouwen en mannen de ruimte anders gebruiken

De meeste universiteitscampussen, vooral de grotere in meer afgelegen gebieden, hebben een monofunctioneel karakter. Dat blijkt vooral uit het tijdsgebruik. Campussen hebben een hoge gebruiksintensiteit tijdens de lesuren, maar na 18 uur neemt die sterk af. Om die leegstand 's avonds te beperken, proberen sommige campussen extra functies te integreren, zoals sportinfrastructuur of studentenhuisvesting.
Verschillende aspecten van het campusleven hebben een genderdimensie, maar die is tot nu toe weinig onderzocht en blijft vaak beperkt tot verkennende studies.

Wonen op een monofunctionele campus

Veel campussen hebben hun eigen studentenwoningen. Wanneer die woningen ver van activiteitencentra en drukbezochte gebieden liggen, vooral 's avonds, kan dat een gevoel van onveiligheid bij studenten opwekken. Dat onveiligheidsgevoel is vooral aanwezig bij vrouwen en LGTBQIA+-personen.

Volgens de enquête 2013-2024 over het studentenleven voelde 74,8% van de respondenten zich onveilig in het Brussels Gewest: 43,6% soms, 24,7% vaak en 6,5% altijd. Het gevoel van onveiligheid is sinds 2019-2020 nog groter geworden (59%), met een opvallende stijging van het aantal studenten dat zich soms onveilig voelt (toen 40,8%).

De frequentie van dit onveiligheidsgevoel verschilt sterk naargelang gender. Van de respondenten die aangeven zich 'soms' onveilig te voelen, is 63,2% een vrouw en 36,8% een man. Bij de respondenten die zich 'altijd' onveilig voelen, is het verschil nog groter: 73,4% vrouwen tegenover 26,6% mannen.

Verdeling van studierichtingen per campus

Campussen zijn vaak georganiseerd volgens vakgebied (technische wetenschappen, humane en sociale wetenschappen, gezondheid) om innovatie en samenwerking tussen faculteiten te vergemakkelijken. Wanneer die vakgebieden zelf sterk gendergebonden zijn, rijst de vraag welke impact dit heeft op het ruimtegebruik binnen de campussen en op de mix van sociale en academische contacten.

Gebruik van open ruimtes en sportvoorzieningen

Net als bij speelplaatsen kunnen campussen ongelijkheden in het ontwerp van open en collectieve ruimtes reproduceren die vergelijkbaar zijn met die in de openbare ruimte in Brussel.

De campussen hebben vaak een groot aandeel open restruimtes met een weinig duidelijke invulling. Wanneer er open sportvoorzieningen aanwezig zijn (zoals campus Plein of Coovi) nemen die vaak een centrale plaats in, zowel qua oppervlakte als in verhouding tot andere sportvoorzieningen die meer gemengd zouden kunnen zijn.

Gendergericht onderzoek naar het campusgebruik in Bordeaux

In Bordeaux onderzochten geograaf Yves Raibaud en antropologe Mélanie Gourarier, in samenwerking met de Universiteit van Bordeaux en de dienst gelijkheid, het gevoel van onveiligheid op de campus met behulp van een kwalitatieve en participatieve methodologie (verkennende wandelingen, interviews, gendersensitieve kaarten). Het onderzoek, gepubliceerd onder de titel "Campus en sécurité? Une enquête sur le sentiment d'insécurité dans les universités bordelaises" (Raibaud & Gourarier, 2016), brengt ongelijkheden in de perceptie en het gebruik van universiteitsruimtes aan het licht, in het bijzonder vanuit een genderperspectief. Het toont aan dat ervaren onveiligheid niet alleen het gevolg is van strafbare feiten, maar het resultaat is van een combinatie van ruimtelijke, sociale en tijdsgebonden factoren (verlichting, isolement, te weinig plaatsen om alleen te zijn of net sociale contacten te leggen). De auteurs wijzen een stigmatiserende of disciplinaire benadering van de hand en benadrukken het belang van stadsplanning en ruimtegebruik als hefbomen om campussen inclusiever te maken, met een betere mix.

WERKGELEGENHEID EN ECONOMISCHE VERPLAATSINGEN

De arbeidsmarkt in het Brussels Gewest worstelt met hardnekkige ongelijkheden, zowel wat betreft de toegang tot werk als de arbeidsvoorwaarden. Deze verschillen hangen nauw samen met de ruimtelijke structuur van de stad, de versnippering van stedelijke functies en de manier waarop het beleid rond mobiliteit, huisvesting en zonering de toegang tot economische autonomie mee bepaalt.

Wat zegt de literatuur?

Vandaag dragen steden de dimensie van productieve arbeid en hun functie als werkgelegenheidscentrum, maar ook het beeld van de actieve vrouw mee in hun identiteit (Kern, 2010). Vrouwen werden lange tijd verwezen naar de huiselijke sfeer of bleven onzichtbaar. Al sinds de 19e eeuw is er sprake van een structurele onderwaardering van vrouwelijke arbeid. Die arbeid blijft vaak verborgen onder labels als 'zonder beroep', 'zonder vermelding', 'huisvrouw' of 'zorggever'. Ook wanneer vrouwen informele of niet-aangegeven activiteiten uitvoeren voor familie of naasten, worden ze niet als economisch actief beschouwd (Pasleau, 2002).

Vanaf het einde van de 18e en het begin van de 19e eeuw werd de loonongelijkheid tussen vrouwen en mannen theoretisch onderbouwd (de Curraize & Hugounenq, 2004): het idee dat vrouwen alleen maar het gezinsinkomen aanvulden, legitimeerde die ongelijkheid. Zelfs vandaag nog blijft dit denkbeeld doorwerken: hoewel eenverdienersgezinnen niet langer de norm zijn, wordt het loon van vrouwen vaak nog als bijverdienste gezien, terwijl mannen zich blijven specialiseren in betaald werk.

Met de scheiding tussen zogenaamde commandocentra en productiecentra in de steden (Sassen, 1991), concentreren zich in de stadscentra steeds meer tertiaire activiteiten. Het is precies in deze sector dat vrouwen vanaf de jaren 1960 massaal zijn toegetreden tot de arbeidsmarkt, ook al waren ze daarvoor ook al aanwezig (Coenen, 2006). Aan het begin van de 19e eeuw en vóór de industrialisering werkten vrouwen al, zij het in functies die toen al verschilden van die van mannen (de Curraize & Hugounenq, 2004).

Dat patroon is door de jaren heen blijven bestaan, maar de toename van het aantal werkende vrouwen verliep niet homogeen. Vrouwen bleven grotendeels afwezig in beroepssectoren die historisch voorbehouden waren aan mannen, met uitzondering van vrouwen met een hoger diploma (Châteauneuf-Malclès, 2011). Gender blijft een belangrijke factor die mee iemands professionele positie, toegang tot werk en (hoger) loon bepaalt. Loonongelijkheid is daarbij nog maar het topje van de ijsberg, want het probleem zit veel dieper (de Curraize & Hugounenq, 2004).

Ondanks dat er door de jaren heen wel een en ander veranderd is, werd de economische emancipatie van vrouwen alleen bereikt na langdurige strijd, aanvankelijk gedragen door feministische bewegingen en later aangevuld met LGBTQIA+-eisen. Hoewel er sinds de jaren 1980 wetgeving rond gendergelijkheid werd ingevoerd, blijven ongelijkheden en verschillende vormen van discriminatie bestaan. Volgens Meulders en Silvera (2018) uiten die zich onder meer in werkloosheid, loonverschillen en onzekerheid, ongelijke loopbaankansen en verschillen in kwalificaties en vaardigheden.

Intersectionele benaderingen werden voor het eerst toegepast in studies naar vrouwenarbeid (Davis, 2018; Meulders en Silvera, 2018). Het combineren van een gezinsleven met werk wordt bovendien steeds complexer, zeker nu er meer eenoudergezinnen en vooral meer alleenstaande moeders zijn.

In de wetenschappelijke literatuur is er weinig aandacht voor de ruimtelijke verankering van genderongelijkheden op de arbeidsmarkt, waardoor dit een grotendeels onontgonnen onderzoeksveld is. Daarnaast bevestigt sociologisch onderzoek over LGBTQIA+-personen dat deze gemeenschap op de arbeidsmarkt gediscrimineerd wordt, maar er zijn te weinig statistische gegevens om dit fenomeen te onderbouwen. De statistische conventies voor het identificeren van deze groepen blijven onderwerp van debat en controverse (Chauvin en Lerch, 2013).

STRUCTURELE ONGELIJKHEDEN IN WERKGELEGENHEID VOOR VROUWEN

Een genderspecifieke en ongelijke geografie van beroepsactiviteit

In het Brussels Gewest blijven de arbeidsparticipatie en werkgelegenheidsgraad van vrouwen lager dan die van mannen. In 2021 bedroeg de activiteitsgraad van Brusselse vrouwen 58,14%, dus voor werkende en werkzoekende vrouwen samen (BISA, 2021), tegenover 69% bij mannen. Hoewel dit cijfer stijgt en de kloof met mannen geleidelijk kleiner wordt, blijft het verschil behoorlijk groot, zeker in bepaalde wijken.

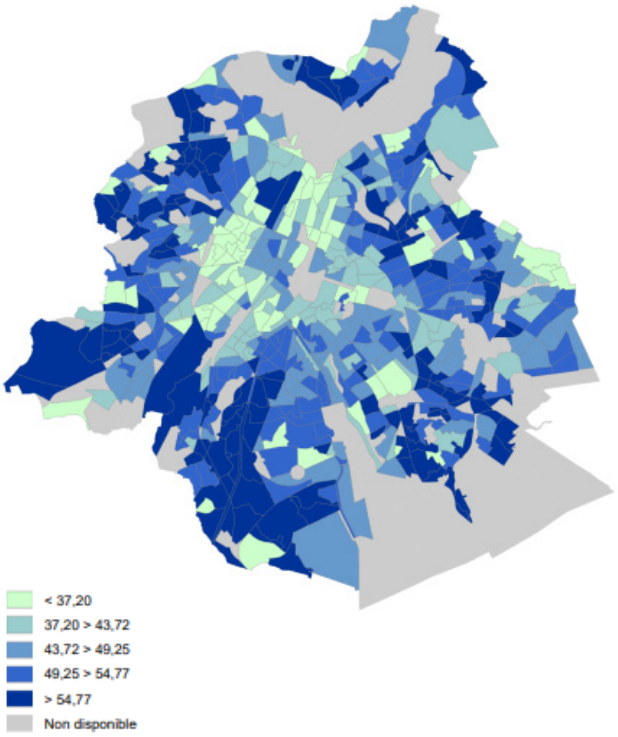
Uit de gegevens van Statbel voor 2023 blijkt dat de tewerkstelling van vrouwen als volgt verdeeld is: 31,11% in het statuut van ambtenaar, 57,63% in het statuut van loontrekkende en 11,26% in het statuut van zelfstandige.

De territoriale spreiding van vrouwenarbeid duidt op een sociale en genderspecifieke geografie van beroepsactiviteit: in de eerste kroon van Brussel, vooral in de 'arme sikkel', en in bepaalde wijken van de tweede kroon met een hoge concentratie sociale woningen, ligt de arbeidsparticipatie lager. Omgekeerd halen de meer welgestelde gemeenten, die vaak in het oosten en zuidoosten van de stad liggen, hogere percentages. Deze territoriale ongelijkheden hangen samen met een reeks onderling verbonden factoren: bestaansonzekerheid, toegang tot kinderopvang, nabijheid van diensten en maatschappelijke rollenpatronen.

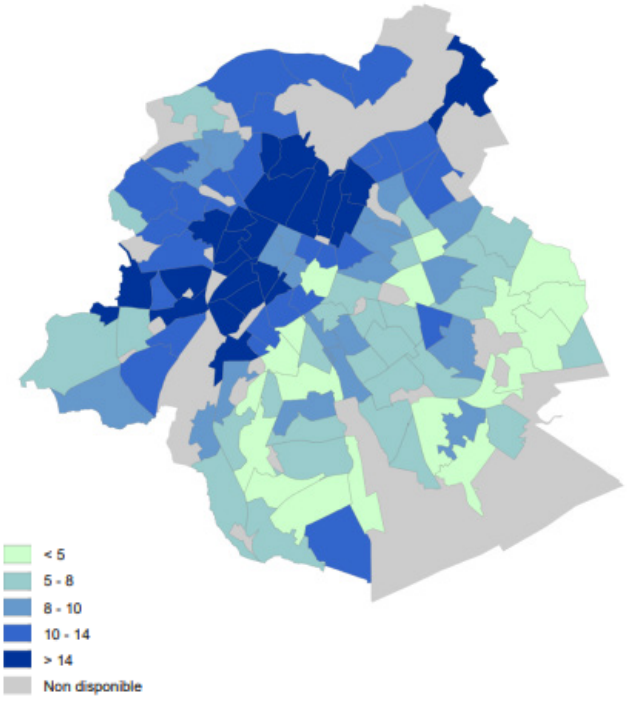
Er zijn heel weinig statistische gegevens te vinden over de werkgelegenheid van LGBTQIA+-personen. Werkonzekerheid, discriminatie op de arbeidsmarkt, werkloosheid en de daaruit voortvloeiende malaise zijn niet echt kwantitatief gedocumenteerd, omdat het moeilijk is om dit deel van de bevolking te identificeren. Beschikbare gegevens zijn daarom meestal kwalitatief en etnografisch van aard.

Deeltijdwerk als indicator van de genderspecifieke arbeidsdeling

Deeltijdwerk is een van de belangrijkste indicatoren van professionele ongelijkheid tussen vrouwen en mannen. In Brussel werkte in 2020 zo'n 32% van de vrouwelijke werknemers deeltijds, tegenover amper 13% van de mannen (Statbel, 2020). De redenen die ze daarvoor opgeven, zijn veelzeggend: bijna een kwart van de vrouwen die in de Enquête naar de arbeidskrachten (BISA, 2022) werden ondervraagd, noemt de zorg voor kinderen of afhankelijke personen als belangrijkste reden

↑ Activiteitsgraad van vrouwen (%) 2021 — bron: BISA

↑ Verschil tussen de activiteitsgraad van mannen en vrouwen 2021 — bron: BISA

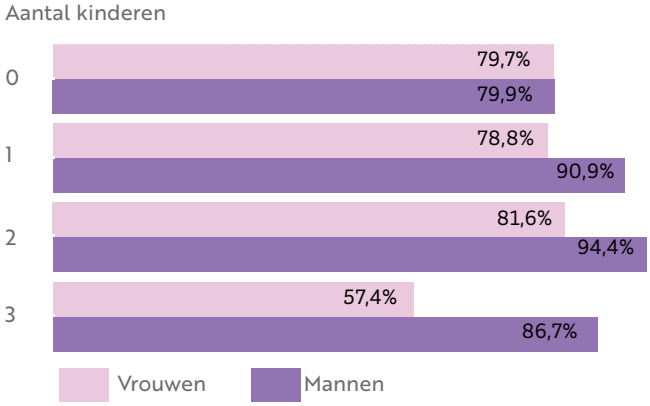
om deeltijds te werken, tegenover 8% van de mannen. Deze 'gedwongen keuze' illustreert het voortbestaan van een genderspecifieke taakverdeling, waarbij gezins- en huishoudelijke verantwoordelijkheden voornamelijk door vrouwen worden opgenomen. Deze onderbroken loopbaantrajecten hebben een grote impact op inkomen, sociale rechten en carrièremogelijkheden en dragen bij aan de reproductie van economische ongelijkheid.

De blijvende impact van ouderschap op iemands loopbaan

Een kind krijgen is vaak een keerpunt in de loopbaan van vrouwen. Heel wat analyses, waaronder die van Statbel (2023), tonen aan dat de arbeidsparticipatie sterk daalt voor vrouwen met twee kinderen, en nog sterker voor vrouwen met drie of meer kinderen. Die trend is meer uitgesproken bij samenwonende heteroseksuele koppels (Vivalis, 2023), waar vrouwen volledig of gedeeltelijk uit de arbeidsmarkt stappen, soms tijdelijk, soms voorgoed.

De Eurostat-enquête die de Hoge Raad voor de Werkgelegenheid (HRW, 2023) aanhaalt, toont dat het effect van ouderschap ook afhangt van iemands opleidingsniveau: hoogopgeleide vrouwen kiezen vaker voor een tijdelijke onderbreking of flexibelere functie, terwijl laagopgeleid vrouwen vaker uit de formele arbeidsmarkt vallen. Die uitstap heeft sowieso een prijs: in België verdienen moeders acht jaar na de geboorte van hun kind gemiddeld 43% minder dan vaders (Fontenay en Tojerow, 2020).

Hoewel deze professionele beslissingen als een individuele keuze worden voorgesteld, worden ze sterk bepaald door gendernormen en materiële omstandigheden. Ze illustreren een systematisch onevenwicht in de verdeling van ouderlijke verantwoordelijkheden, maar ook een tekort aan toegankelijke infrastructuren (crèches, opvang) en een werkaanbod dat moeilijk combineerbaar is met zorgtaken (flexibiliteit, werkuren, nabijheid ...).

↑ Werkzaamheidsgraad 24-49-jarigen volgens geslacht en aantal kinderen, 2023 — bron: Statbel

Het geleidelijk verdwijnen van sommige vrouwen uit de productieve arbeidsmarkt nadat ze een kind hebben gekregen, samen met loopbaankeuzes om een goede privé-werkbalans te vinden, hebben een grote impact op hun inkomen. De Focus van BISA over de loonkloof (BISA, 2022) bevestigt dit.

Ouderschap heeft niet alleen een impact op de arbeidsverdeling tussen partners, maar structureert ook op lange termijn de loopbanen van vrouwen en mannen, zoals blijkt uit een studie die de dynamiek binnen koppels van hetzelfde geslacht vergelijkt: "Een studie over het arbeidsaanbod van homoseksuele koppels leidt hierover tot een interessante vaststelling. Ze toont aan dat mannelijke koppels aanzienlijk meer betaalde uren werken dan vrouwelijke homoseksuele koppels, zonder dat er een significant verschil is tussen de partners." (HRW, 2023)

BEROEPSSEGREGATIE EN RUIMTELIJKE ORGANISATIE VAN ARBEID

Aanhoudende segregatie van beroepen en sectoren

De arbeidsmarkt is nog steeds duidelijk gesegregeerd. Volgens Danièle Meulders uit die professionele segregatie zich horizontaal én verticaal: de meeste vrouwen werken niet in dezelfde sectoren of functies als mannen, en hun werk blijft sterk geconcentreerd in enkele beroepen die vaak minder gewaardeerd worden qua loon, carrièremogelijkheden en sociaal aanzien.
Ook de Brusselse arbeidsmarkt vertoont een uitgesproken horizontale en verticale segregatie. Vrouwen en mannen zijn niet werkzaam in dezelfde sectoren, vervullen niet dezelfde functies en maken een andere loopbaanprogressie door (HRW, 2023). In Brussel zijn vrouwen sterker vertegenwoordigd in dienstverlening en ondersteunende activiteiten, zorg, sociaal werk en onderwijs. Omgekeerd domineren mannen in industriële productie, bouw, transport en opslag, en ook in de handel in en herstelling van motorvoertuigen en motorfietsen (Statbel, 2023).

Wat de aard van zelfstandige activiteiten betreft, zijn vrouwen sterker vertegenwoordigd in de vrije en intellectuele beroepen. Op de tweede plaats staan zelfstandige activiteiten in de detailhandel en de horeca, hoewel dit aantal afneemt.

Deze gendergebonden sectorverdeling gaat hand in hand met een sociale en economische hiërarchie: door mannen gedomineerde beroepen worden vaak beter betaald, symbolisch meer gewaardeerd en bieden meer carrièremogelijkheden. In leidinggevende functies zijn vrouwen nog steeds

ondervertegenwoordigd (36%), terwijl de loonkloof aanhoudt en in leidinggevende functies oploopt tot 11% in het nadeel van vrouwen (BISA, 2022).

Een onzekere sector met een overwegend vrouwelijke tewerkstelling

Het zijn vooral vrouwen die betaald zorgwerk doen. Over het algemeen worden bepaalde beroepen als typisch 'vrouwelijk' gezien, zoals huishoudhulp, secretaresse, kleuteronderwijzeres, thuiszorgmedewerker, verpleegkundige, vroedvrouw, zorgkundige of kassierster Sommige van die beroepen worden vaak geassocieerd met onzekerheid op het vlak van loon, arbeidsduur (deeltijdwerk), werkuren en arbeidsomstandigheden. De oververtegenwoordiging van vrouwen in deze sector wordt bovendien versterkt door de aanwezigheid van heel wat vrouwen met een migratieachtergrond (Vergès).

Betaald huishoudelijk werk, vooral via het systeem van dienstencheques, is bijzonder precair, niet alleen omwille van de lage lonen (Freitas & Godin, 2013), maar ook omwille van de werkuren en frequente verplaatsingen tussen de verschillende werkplekken, die verspreid liggen over het hele grondgebied. Dienstencheques werden in België ingevoerd door de federale wet van 20 juli 2001 "tot bevordering van buurtdiensten en -banen" (IDEA, 2017).

Een studie van IDEA Consult bracht 5 belangrijke vaststellingen en statistieken aan het licht over dienstenchequewerknemers in Brussel:

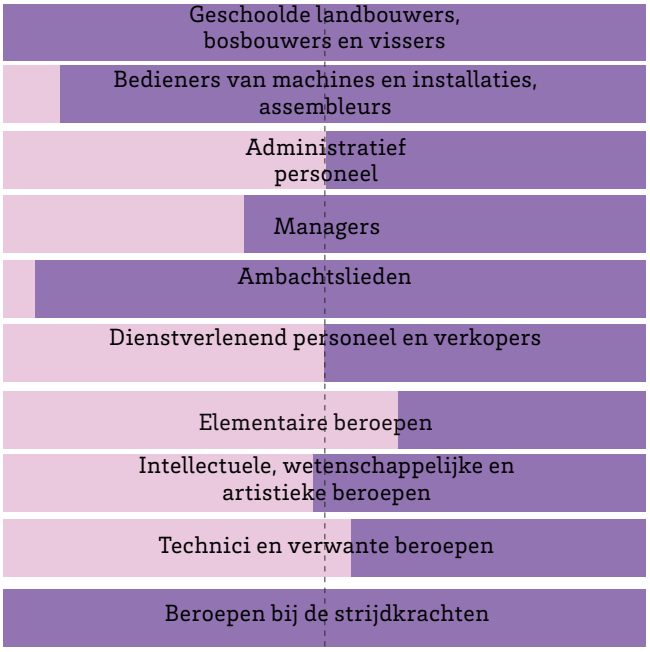
- De aanwezigheid van dienstenchequewerknemers (2016 en 2017) is hoger in de gemeenten Anderlecht, Sint-Gillis, Koekelberg, Vorst, Sint-Joost-ten-Node en Schaarbeek (meer dan 2% van de bevolking ouder dan 18 is tewerkgesteld in de dienstenchequesector).
- Bijna 60% is tussen 30 en 49 jaar oud. We noteren een oververtegenwoordiging van 50-plussers en een ondervertegenwoordiging van werknemers jonger dan 30 jaar.
- 65,9% heeft kinderen. Bijna de helft zijn koppels met kinderen, terwijl 16,4% een eenoudergezin is.
- 76,1% heeft een buitenlandse nationaliteit.
- De meeste dienstenchequewerknemers werken deeltijds.

Op basis van die vaststellingen is het mogelijk om een verband te leggen tussen deze overwegend vrouwelijke beroepsgroep en gender. In het bijzonder valt het hoge percentage deeltijdwerk op, wat vaak wordt gezien als een manier om werk en gezinsleven te combineren en om zorgtaken te kunnen vervullen, in samenhang met verplaatsingen en gezinssamenstelling.

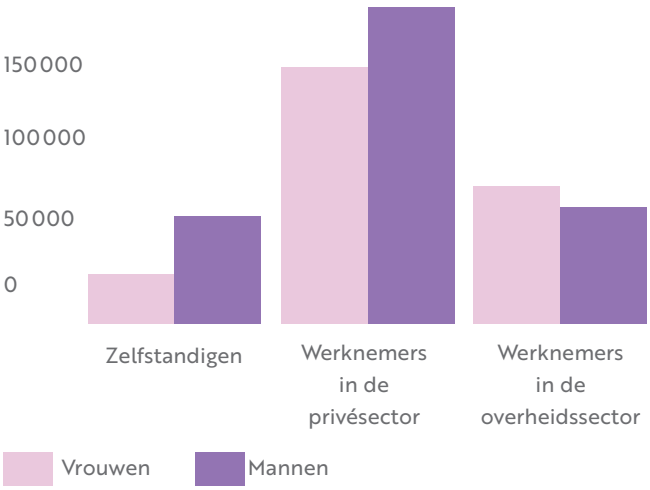
Daarnaast komen de meeste gebruikers van dienstencheques uit de midden- en hogere inkomensklassen. De hoogste aanwezigheidsgraad van gebruikers situeert zich vooral in de gemeenten Sint-Pieters-Woluwe, Ukkel, Watermaal-Bosvoorde, Oudergem en Sint-Lambrechts-Woluwe, en zelfs buiten het gewest. Er tekent zich hier duidelijk een west-oost verplaatsingsdynamiek af.

Ondanks het bestaan van dit systeem blijft informele arbeid bestaan, vooral bij vrouwen zonder verblijfsvergunning. Deze zo goed als onzichtbare vrouwen zijn bijzonder kwetsbaar voor misbruik, zeker wanneer ze voltijds voor één werkgever werken en vaak inwonen bij het gezin (Gutiérrez en Craenen, 2010).

Een stad bedacht volgens een patriarchaal model van arbeidsdeling

↑ Werknemers per beroepsgroep, 2023 — Bron: Statbel

↑ Werknemers volgens tewerkstellingsstatuut in 2023 — BISA

Op het vlak van planning werd de functionalistische stad niet alleen opgebouwd rond een ruimtelijke logica die de accumulatie van kapitaal en de scheiding van bepaalde beroepsactiviteiten mogelijk maakte, maar ook rond het model van het kerngezin met één inkomen, namelijk dat van de echtgenoot - de 'male breadwinner'. Terwijl het productieve werk werd gedaan door mannen, werd huishoudelijk werk voornamelijk gedaan door vrouwen, iets wat feministische sociologen reproductief werk noemen. Hoewel onbetaald, is dit reproductieve werk net zo noodzakelijk voor het functioneren van het kapitalistische economische systeem, omdat het bijdraagt aan het welzijn en de reproductie van arbeidskrachten.

In die context, en in het verlengde van de dualisering van de arbeidsmarkt, is de woning niet alleen een monofunctionele ruimte voor rust, maar is die ook plek voor het verrichten van huishoudelijk en reproductief werk: onbetaald en grotendeels onzichtbaar. Het is de plaats waar zich een tweede werkdag afspeelt (Balbo, 1978). Die 'dubbele werkdag' is een kritisch concept dat wordt gebruikt om de situatie van de meeste vrouwen te beschrijven die een betaalde job combineren met het merendeel van de huishoudelijke taken.

De Brusselse geografie van werk illustreert die gendergebonden arbeidsdeling. Hoewel naar gender uitgesplitste gegevens over werkplekken nog steeds schaars zijn, laat een kruislezing met het Gewestelijk Bestemmingsplan (GBP) verschillende functiegebieden zien die wijzen op een ruimtelijke scheiding tussen plaatsen van 'productief' werk en plaatsen van 'reproductief' werk:

- De gebieden voor industriële activiteiten (industrie, logistiek, groothandel) zijn voornamelijk geconcentreerd langs het kanaal en in de tweede kroon.
- In de tertiaire wijken (Noordwijk, Europese wijk, kantoorassen) zijn voornamelijk mannelijke, hooggeschoolde banen te vinden.
- In de gebieden voor voorzieningen (ziekenhuizen, scholen, campussen) zijn zorg-, onderwijs- en gezondheidsactiviteiten geconcentreerd - allemaal sectoren met een hoog percentage vrouwen.
- De woongebieden, vooral in de tweede kroon, zijn impliciet plaatsen van reproductief werk (onbetaalde zorg, opvoeding, huishoudelijke taken), die in klassieke economische representaties grotendeels onzichtbaar blijven.

Tussen deze polen bevinden zich meer gemengde gebieden (wijken, winkels, gebieden voor voorzieningen van collectief belang, ruimtes voor gemengd gebruik) die een verbindende rol kunnen spelen. Hun toegankelijkheid en programmering zijn echter niet systematisch afgestemd op de verschillende noden van werknemers.

Uit de huidige kaarten van werk blijkt dus een gendergebonden verdeling van stedelijke functies. Deze structuur beperkt de toegang van vrouwen tot bepaalde sectoren omdat ze niet haalbaar zijn (slechte openbaarvervoersverbindingen, afwijkende werkuren, familiale verplichtingen) of omdat hun bijdrage binnen de woongebieden onzichtbaar blijft.

ECONOMISCHE MOBILITEIT EN TERRITORIALE BELEMMERINGEN NAAR WERK

Een gesegmenteerde mobiliteit in het nadeel van vrouwen en onzekere jobs

De scheiding tussen woongebieden, gebieden voor economische activiteiten en gebieden voor voorzieningen zorgt voor heel wat verplaatsingen, die bovendien complex kunnen zijn. Dit functionalistische territoriale model, dat geënt is op het traditionele zoneringsmodel, weegt zwaarder op mensen die dagelijks verschillende soorten activiteiten combineren - vooral vrouwen, die nog steeds het merendeel van de zorgtaken en huishoudelijke klussen voor hun rekening nemen.

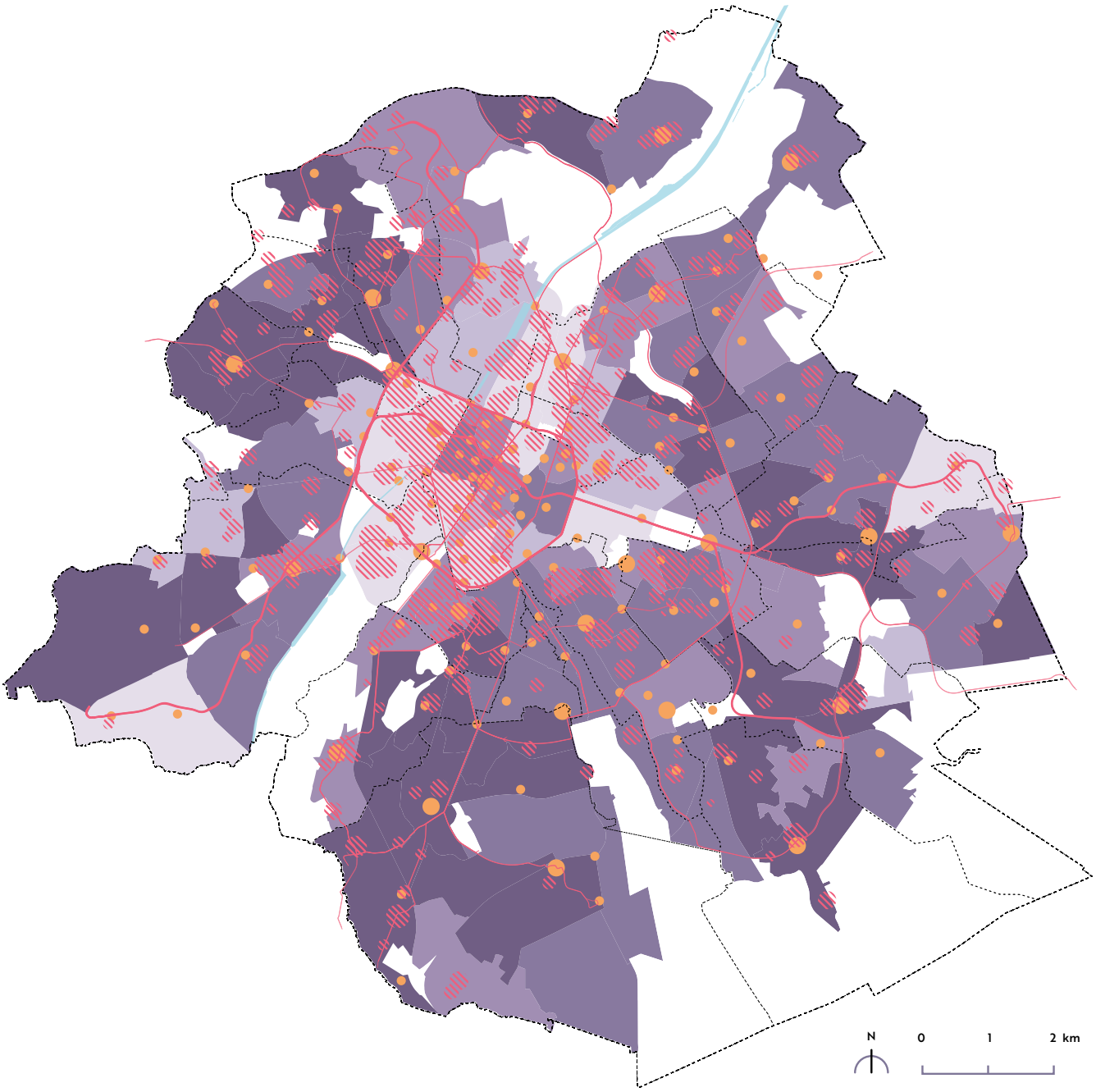
De noodzaak om woon-werkverplaatsingen te combineren met het brengen en halen van de kinderen, de zorg voor familieleden of het huishouden, resulteert in wat sommige studies 'mobiliteitsketens' noemen. Die ketens, die vaak te voet of met het openbaar vervoer worden afgelegd, zijn langer, meer gefragmenteerd en belastender dan standaard woon-werktrajecten, die doorgaans uitgetekend worden vertrekkende van een mannelijk referentiekader (vaste werkuren, één traject, beschikbaarheid van een auto).

Mobiliteitssystemen die onvoldoende zijn afgestemd op gendergebonden verplaatsingen

De bestaande mobiliteitsvoorzieningen om op het werk en weer thuis te geraken (openbaar vervoer, bedrijfsparkings, dienstregelingen) voldoen niet in gelijke mate aan de noden van kwetsbare groepen of vrouwen. Vrouwen werken vaker deeltijds, hebben meer atypische werkuren ('s avonds of in het weekend) en zijn oververtegenwoordigd in sectoren die minder goed bereikbaar zijn (schoonmaak, thuiszorg, kinderopvang, horeca).

Veranderingen op het gebied van arbeidsrecht, onder meer wat betreft de annualisering van de arbeidstijd en de beperking in de tijd van werkloosheidsuitkeringen, dreigen deze ongelijkheden nog te verdiepen. Ze dwingen steeds meer mensen om een job te aanvaarden waarvoor ze zich langer moeten verplaatsen, met variabele werkuren, zonder compenserende maatregelen op het vlak van mobiliteit of ondersteunende diensten (zoals kinderopvang of nachtvervoer). Dit treft vooral alleenstaande vrouwen, eenoudergezinnen en moeders, maar ook werkende vrouwen in een kwetsbare situatie die geen eigen voertuig hebben.

Ruimtelijke scheiding van productieve en reproductieve functies

Legende

Buurtstad

Clusters van voorzieningen en handelszaken

Centraliteiten van het GPDO

Interwijkencentrum

Lokale identiteitskern

Activiteitsgraad van vrouwen

<38,38%

38,38%>43,38%

43,38%>47,58%

47,58%>52,22%

>52,22%

Deze kaart laat de territoriale verschillen zien tussen productief werk en de omstandigheden waarin reproductief werk wordt verricht op gewestelijke schaal. Door de activiteitsheidsgraad van vrouwen te vergelijken met de ligging van de in het GPDO vastgelegde centraliteiten en de clusters van voorzieningen en handelszaken, komt een paradox aan het licht: de gebieden waar de meeste vrouwen werken, vallen vaak samen met gebieden die minder nabijheidsdiensten hebben. Door dit onevenwicht neemt de dagelijkse mobiliteitsdruk toe en zijn vrouwen langer onderweg om hun werk te combineren met huishoudelijke taken. Door werkplekken te scheiden van de plaatsen waar essentiële diensten geconcentreerd zijn, heeft de stedelijke organisatie de neiging om reproductieve arbeid onzichtbaar en complex te maken, ook al is die onmisbaar voor het functioneren van productieve arbeid.

EEN NABIJE, INCLUSIEVE EN TERRITORIAAL VERANKERDE ECONOMIE

Onzichtbaarheid van zorgarbeid en de informele economie in de territoriale dynamiek

Zorgarbeid - gaande van kinderopvang en ouderenzorg tot huishoudelijk werk en emotionele ondersteuning - speelt een cruciale rol in het dagelijks functioneren van een bepaald gebied, maar blijft grotendeels onzichtbaar in economische statistieken en planningsinstrumenten. Het meeste van dit werk wordt gedaan door vrouwen, vaak binnen familiale of informele solidariteitsnetwerken, en vaak in buurten waar openbare diensten het minst toegankelijk zijn. Hierdoor worden sociale, territoriale en genderongelijkheden nog groter.

Die gendergebonden én gebiedsgebonden verdeling blijkt ook uit de geringe dichtheid of onaangepaste ligging van ondersteunende infrastructuren (crèches, medische huizen, centra voor ouders) in verhouding tot de lokaal aangegeven noden, vooral in kwetsbare wijken. In diezelfde wijken is de lokale economie grotendeels in handen van vrouwen, vaak binnen vrijwillige, solidaire of informele structuren. Hoewel deze activiteiten essentieel zijn voor meer sociale verbondenheid en een fijne lokale dynamiek, blijven ze onzeker, krijgen ze weinig erkenning en worden ze zelden opgenomen in ruimtelijke planningsprocessen.

Tot slot vertegenwoordigt de informele economie - dit zijn kleinschalige diensten, niet-geregistreerde handel of betaald huishoudelijk werk - een groot deel van de economische activiteit van heel wat vrouwen, vooral vrouwen in een kwetsbare situatie of migratiecontext. De geringe zichtbaarheid ervan in het overheidsbeleid verhindert een diepgaand begrip van stedelijke noden en van de echte maatschappelijke dynamiek die speelt op lokaal niveau.

Zorgmobiliteit integreren in het territoriale beleid

Een genderbewuste ruimtelijke planning vergt een samenhangende benadering van werkgelegenheidsbeleid, mobiliteitsbeleid en voorzieningenbeleid. In dat kader werden binnen de werkzaamheden van de Commissie Mobiliteit/inclusie een aantal concrete voorstellen geformuleerd:

- De bedrijfsvervoerplannen herbekijken om ook rekening te houden met sectoren waar veel vrouwen werken en met kwetsbare sectoren.
- Collectieve vervoersoplossingen bedenken die door werkgevers worden georganiseerd, meer bepaald voor schoonmaakpersoneel en logistieke medewerkers.
- Tram- en buslijnen behouden en uitbreiden naar de Vlaamse rand, waar meer werkgelegenheid is.
- Tariefmaatregelen en dienstregelingen beter op gewestelijk niveau coördineren (bv. Brupass XL, abonnementen voor werkzoekenden).
- Sociale leasingformules voor deelvoertuigen (fietsen, steps, auto's) uitbreiden, in combinatie met trajecten voor (re-)integratie.

DE EMPOWERENDE STAD
WAT NEMEN WE MEE?

HOGER ONDERWIJS EN STUDENTENLEVEN

- Vrouwen zijn in de meerderheid in het hoger onderwijs in Brussel, echter de toegang blijft ongelijk, afhankelijk van regio, omstandigheden en mobiliteitsbeperkingen.
- De sociaal-economische oost-westkloof blijft uitgesproken: hoogopgeleide vrouwen zijn ondervertegenwoordigd in kwetsbare gemeenten, op grotere afstand van de belangrijkste onderwijscentra.
- Universiteitscampussen zijn in hoge mate monofunctioneel (afgezonderde campussen, dichte of afgelegen gebieden), wat hun stedelijke integratie en toegankelijkheid voor bepaalde doelgroepen vermindert.
- De studiekeuze blijft sterk gendergebonden: vrouwelijke studenten zijn oververtegenwoordigd in zorg, onderwijs en humane wetenschappen, en ondervertegenwoordigd in wetenschappen en economie.
- Deze verschillende studiekeuzes hebben een impact op latere professionele ongelijkheden, onder meer op het vlak van erkenning, loon en vermogen om de stad mee vorm te geven.

WERKGELEGENHEID EN ECONOMISCHE VERPLAATSINGEN

- De activiteitsgraad van vrouwen blijft lager dan die van mannen, met grote regionale verschillen, vooral in kwetsbare wijken van de eerste kroon.
- Dat vrouwen vaker deeltijds werken, meestal omwille van familiale verantwoordelijkheden, ondermijnt hun carrièremogelijkheden en verdiept inkomensongelijkheden.
- De arbeidsmarkt vertoont een duidelijke gendersegregatie: vrouwen zijn geconcentreerd in onzekere sectoren met weinig erkenning, waarvan de meeste zich buiten gebieden van gekwalificeerde tewerkstelling bevinden.
- De stad is nog steeds geënt op een model van functiescheiding, met grotere afstanden tot diensten en onzichtbaar reproductief werk in de woonwijken.
- De dagelijkse, onderbroken en belastende mobiliteitsketens van vrouwen worden onvoldoende meegenomen in de huidige vervoerssystemen en arbeidsorganisatie, wat hun toegang tot werk beperkt.

DE EMPOWERENDE STAD
AANDACHTSPUNTEN

1. Gegevens en statistieken

→ Gegevens over tewerkstelling, opleiding, diploma's en mobiliteit uitsplitsen naar gender, ouderschap, sociaal-economische status en afkomst.

→ Studietrajecten en de professionele instroom van vrouwen en genderminderheden beter documenteren, gekoppeld aan hun woonlocatie en mobiliteit.

→ Genderspecifieke indicatoren opstellen voor de toegang tot tewerkstellingsgebieden, campussen, diensten en de stad.

2. Kennisopbouw

→ De effecten van monofunctionele campussen op ongelijkheden in toegang tot stedelijke middelen en gemeenschapsleven onderzoeken.

→ De ruimtelijke impact van tijdsdruk (zorg, studies, werk) op het loopbaantraject van vrouwen analyseren.

3. Territoriale programmering

→ Ondersteunende functies voor reproductieve arbeid en het studentenleven integreren in tewerkstellingsgebieden en rond campussen (kinderopvang, horeca, sport, huisvesting).

→ Studie- en werkplekken creëren of beter toegankelijk maken, afgestemd op gendergebonden gebruiksgewoonten en tijdsbeperkingen.

→ Nadenken over de plaats van collectieve voorzieningen om tegemoet te komen aan de noden van vrouwelijke studenten kwetsbare werkende vrouwen.

4. Tools en processen

→ Gender meenemen in RPA's, wijkcontracten en stedelijke-herwaarderingsprojecten bij de planning van de functies onderwijs en tewerkstelling.

→ Tools ontwikkelen om GBP, stadsfuncties en genderongelijkheden in relatie met elkaar te analyseren.

5. Participatie

→ Vrouwelijke studenten en werknemers betrekken bij territoriale diagnoses en bij de programmering van diensten.

→ Een collectieve dynamiek stimuleren (studentenverenigingen, coöperaties, vrouweninitiatieven) bij het ontwerpen van aangepaste ruimtes of diensten.

→ Participatieve formats uittesten die rekening houden met verschillende ritmes en beperkingen (studietijd, werk, ouderschap).

6. Evaluatie en monitoring

→ De reeële toegankelijkheid van diensten en voorzieningen evalueren door te kijken naar gender, mobiliteit, economische status en woonomstandigheden.

→ Gendermonitoring van campussen, tewerkstellingsgebieden en overheidsdiensten organiseren, met aandacht voor het veiligheidsgevoel, de kwaliteit van het gebruik en functiegemengdheid.

RICHTING EEN VERVULLENDE STAD

De vervullende stad hecht belang aan 'vrije' tijd - ontspanning, cultuur, sport en feest - maar ook aan informele, dagdagelijkse alledaagse ruimtes die essentieel zijn voor zorg, mentale gezondheid, creativiteit of eenvoudigweg aanwezig zijn in de wereld. Die ruimtes zijn cruciaal voor ons collectieve welzijn, maar ze zijn niet voor iedereen even toegankelijk, veilig of uitnodigend.

Het gebruik ervan wordt gekenmerkt door ongelijkheden op grond van gender, leeftijd, ouderschap, seksuele oriëntatie of sociale situatie. Die verschillen komen tot uiting in het beschikbare aanbod, in de normen voor gebruik en in de ervaren legitimiteit om deze plekken effectief te gebruiken. Vooral vrouwen, kinderen, LGBTQIA+-personen, personen van kleur en personen met een handicap hebben het hier soms moeilijk mee.

Dit hoofdstuk verkent culturele ontspanningsgelegenheden, feest- en uitgaansplaatsen, de verschillende manieren waarop groen in de stad wordt gebruikt, speelplekken voor kinderen en de ruimtelijke toe-eigening door jongeren. Daarnaast belicht het de rol van gemeenschapsnetwerken - voorzieningen, speelpleinen, parken en buurtcentra - die het samenleven en de eigen ontplooiing ondersteunen. Het maakt zowel de ongelijkheden in toegang zichtbaar als de vormen van zelforganisatie of ruimtelijke toe-eigening die de weg tonen naar andere manieren om de stad vorm te geven.

De vervullende stad bedenken vanuit een genderperspectief betekent dat we een eenvoudige maar fundamentele vraag stellen: wie heeft het recht om vrij in de stad te spelen, te vertoeven, te dansen, te sporten of elkaar te ontmoeten? Tegelijk betekent het ook dat we planning gebruiken als hefboom om onze collectieve middelen van zorg, welzijn en ruimtelijke rechtvaardigheid te versterken.

Culturele vrijetijdsbesteding

Ongelijke toegang tot cultuur en de ruimtelijke spreiding van voorzieningen

- Een geconcentreerd en ongelijk verdeeld cultureel aanbod
- Lokale verankering van culturele voorzieningen: centraliteit en nabijheid

Structurele drempels voor culturele beleving

- Uiteenlopende praktijken
- Symbolische, sociale en materiële belemmeringen
- Een weinig representatief cultureel bestuur

Zichtbaarheid van minderheden en culturen in de marge van instellingen

- Culturele LGBTQIA+-ruimtes: cabarets, festivals en tijdelijke bezettingen
- Achtergestelde en geracialiseerde groepen blijven nagenoeg onzichtbaar

Ongelijkheden in beroepen en plaatsen van culturele productie

- Een door vrouwen gedomineerde maar onzekere sector
- Seksistisch, LGBTQIA-foob en racistisch geweld in de culturele wereld

Feesten en nachtleven

Institutionele aandacht voor het nachtleven

- Een stedelijke dimensie die in de marge van het territoriale beleid blijft hangen

Spreiding en toegankelijkheid van feestlocaties

- Een recreatief aanbod dat nog te sterk gecentraliseerd is
- Ongelijke toegang tot nachtelijk vervoer

Ongelijke toegang volgens gender en middelen

- Gendergebonden en sociaal-economische drempels in het nachtleven
- De nacht wordt niet door iedereen hetzelfde ervaren

Ruimtes voor recreatieve seksualiteit

- Een ondergeschikte, gestigmatiseerde ruimtelijke dimensie van queerseksualiteit

Collectieve netwerken

Gendergebonden en hiërarchisch georganiseerde sporten

- Een genderspecifieke en hiërarchische differentiatie van sportbeoefening
- Een sociaal gesegmenteerd aanbod van sportfaciliteiten
- Een spreiding van sportvoorzieningen die wijst op sociale ongelijkheden
- Een openbare sportprogrammering die weinig rekening houdt met gender
- Focus op zwembaden: spanning tussen diversiteit en veiligheid
- Focus op vrij toegankelijke sportinfrastructuur: te weinig investeringen in vrouwensporten

Buurtruimtes en alledaagse infrastructuur

- Plaatsen die onzichtbaar blijven in de stadsplanning
- Ruimtes toegeëigend door feministische en queerinitiatieven
- Te weinig aandacht voor zorgnoden

Spel, jongeren en de ruimtelijke vorming van gender

- Inrichtingen die gendersocialisatie reproduceren
- Een ongelijke verdeling van recreatieruimtes
- Tienermeisjes zijn steeds minder zichtbaar in de openbare ruimte

Groenruimtes en milieuongelijkheden

- Een verschillende toegang tot groenruimtes
- Afwegingen in verband met verlichtingsbeleid en behoud van biodiversiteit
- Nog te weinig aandacht voor milieuongelijkheden
- Een noodzakelijke erkenning van informele en inclusieve ruimtes

CULTURELE VRIJETIJDSBESTEDING

Culturele beleving en vrijetijdsbesteding beïnvloeden de levenskwaliteit en maatschappelijke participatie. Het culturele aanbod en het gebruik daarvan zijn echter niet neutraal: ze reproduceren sociale en genderhiërarchieën, door bepaalde groepen of uitingen meer te waarderen dan andere. Dit hoofdstuk onderzoekt de spreiding van voorzieningen, ongelijkheden in toegang en de mechanismen - zowel materieel als symbolisch - die de participatie van vrouwen en LGBTQIA+-personen afremmen.

Wat zegt de literatuur?

Lange tijd was de toegang tot vrijetijdsactiviteiten voorbehouden aan een elite (Bouton, 2023). Vanaf de jaren 1930 ontwikkelde de overheid beleid om vrije tijd ook voor de volksklassen toegankelijk te maken. Naast de grotere aandacht voor welzijn werd het vrijetijdsaanbod ook gestuurd door een vorm van morele paniek: het was belangrijk om luiheid, ledigheid en doelloosheid tegen te gaan, vooral bij de volksklassen. Sommige culturele en vrijetijdsactiviteiten en praktijken worden meer gewaardeerd dan andere, afhankelijk van het tijdperk.

Vrije tijd wordt echter steeds meer gecommercialiseerd. Waar vrijetijdsactiviteiten in de 19e eeuw werden geassocieerd met de privileges van de gegoede burgerij - ook wel 'leisure class' genoemd (Veblen, 1899) - gingen ze geleidelijk deel uitmaken van een commercieel aanbod dat enkel toegankelijk was voor wie het zich kon veroorloven. Marktselectie fungeert daarbij als een mechanisme van culturele distinctie (Bourdieu, 1979). Als je naar de bioscoop of het theater wil, moet je dat immers kunnen betalen. Culturele en vrijetijdsactiviteiten genereren op die manier sociale ongelijkheden. Bovendien zijn ze een niet te verwaarlozen uitgavepost en zijn ze een belangrijke economische sector.

Naast sociale ongelijkheden vertoont vrije tijd ook genderongelijkheden. Heteroseksuele dominantie structureert zowel de praktijken zelf als de manier waarop ze werken (entertainment, tijdstippen ...).

Tegelijk wordt binnen culturele ruimtes soms de heteropatriarchale norm op losse schroeven gezet, waardoor er af en toe openingen ontstaan rond LGBTQIA+-thema's. Zo werd een bekend Amerikaans attractiepark het toneel van een LGTBQIA+-manifestatie die het heteropatriarchale verbeeldingskader aan de kaak stelde en een geplande familiedag overnam (Doan, 2011). Daarnaast is in LGBTQIA+-kringen een geheel eigen cultureel en artistiek leven ontstaan, dat aansluit bij bestaande vormen, maar ook alternatieve en transgressieve uitingen voorstelt (Chauvin en Lerch, 2014).
De perceptie van vrije tijd vraagt om een intersectionele analyse. Vrouwen uit de volksklassen besteden een deel van hun vrije tijd aan huishoudelijke taken, terwijl vrouwen uit de middenklasse hun vrije tijd gebruiken voor vrijetijdsactiviteiten. Dat vrouwen uit de middenklasse vrije tijd hebben, hebben ze te danken aan het betaalde, vaak onzekere, huishoudelijke werk dat andere vrouwen, uit meer bescheiden sociale milieus, verrichten. De emancipatie van de ene hangt dus af van de emancipatie van de andere.

De atypische werkuren van huishoudelijk werk en zorg maken deelname een vrijetijdsbesteding moeilijk (Lambert, 2023). Deze huishoudelijke en zorgarbeid verhinderen vrouwen om vrijetijdsactiviteiten te ondernemen. Hun vrije tijd buiten hun betaald werk gebruiken ze vaak om hun kinderen naar naschoolse activiteiten te begeleiden (Gilow, 2018). Ook wanneer ze met pensioen zijn, worden vrouwen nog ingeschakeld om voor kleinkinderen en afhankelijke familieleden te zorgen (Kushtanina, 2023).

Afgezien van genderongelijkheden die het gevolg zijn van geografische en economische ontoegankelijkheid, kan cultuur ook gepaard gaan met ongelijkheden in culturele inhoud. Inhoudelijk werd immers lange tijd de voorkeur gegeven aan de voorstelling van cultuur gemaakt door mannen en voor mannen (Raibaud, 2015 a). Operameesterwerken, bijvoorbeeld, focussen vaak op mythes van mannelijkheid (Gazalé, 2017), zoals mannelijke trots, de trouw van de vrouw als principe enzovoort. Voor de productie en representatie van de beleving van vrouwen en LGBTQIA+-personen is een actieve inschakeling van gendermainstreamingtools nodig om ze structureel in te bedden.

ONGELIJKE TOEGANG TOT CULTUUR EN DE RUIMTELIJKE SPREIDING VAN VOORZIENINGEN

Een geconcentreerd en ongelijk verdeeld cultureel aanbod

De ruimtelijke spreiding van culturele voorzieningen in het gewest, te vinden op spots.brussels en in kaart gebracht in de laatste stand van zaken van het aanbod aan voorzieningen van Perspective (2024), toont een duidelijke concentratie in de eerste kroon van Brussel, vooral in het stadscentrum. Het aanbod in de tweede kroon is diffuser en wordt meestal gegroepeerd in activiteitskernen.

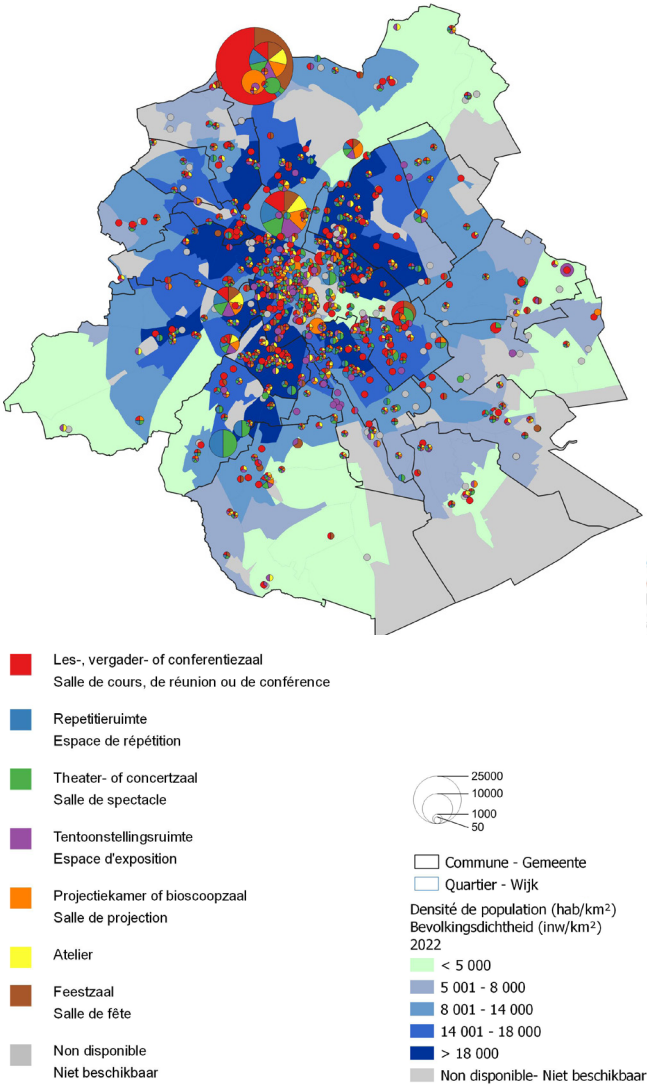
De nieuwe herwaarderingsinitiatieven langs het kanaal hebben bijgedragen aan de ontwikkeling van een cultureel aanbod, met onder meer locaties als Thurn & Taxis en Recyclart. We vinden er verschillende soorten culturele infrastructuren: conferentiezalen, repetitieruimtes, zalen voor voorstellingen, tentoonstellingen en projecties, ateliers en feestzalen.

Al die infrastructuren, die werken volgens een functionalistische opvatting van de stad, blijven geconcentreerd in de centrumwijken. Elsene, Sint-Gillis en Schaarbeek vullen het aanbod van de Vijfhoek aan. Bioscopen zijn meer verspreid, maar blijven geconcentreerd rond de Heizel, het stadscentrum en Elsene. Bibliotheken en spelotheken zijn daarentegen gelijkmatiger over het gewest verdeeld.

Lokale verankering van culturele voorzieningen: centraliteit en nabijheid

Brussel heeft een overvloed aan sociaal-culturele voorzieningen, maar ze variëren in omvang en toegankelijkheid. Voorzieningen met een gewestelijke uitstraling moeten goed bereikbaar zijn met het openbaar vervoer of met de auto, vandaar hun centrale ligging. Elke gemeente heeft een eigen cultureel centrum (of gemeenschapscentrum) en bibliotheken in beide talen, wat zorgt voor een zekere homogeniteit in het lokale aanbod.

Het communautaire beleid heeft een duidelijke invloed gehad op de spreiding en locatie van voorzieningen. Er bestaat wel een lokaal cultureel aanbod, maar dat kan versterkt worden in bepaalde buurten. Het activeren van infrastructuren die passen bij het dagelijks leven van bewoners blijft een belangrijke uitdaging.

↑ Type en capaciteit van de culturele voorzieningen — Bronnen: spots.brussels en perspective.brussels

Geografie en gebruik van culturele infrastructuren

De concentratie van bepaalde culturele infrastructuren in het stadscentrum creëert ongelijkheden voor vrouwen en kwetsbare personen die buiten het centrum wonen en gebruik maken van het openbaar vervoer, omdat er 's avonds minder treinen, trams en bussen rijden. Dat blijkt ook uit dit fragment uit een interview met een gepensioneerde vrouw in een vrouwencentrum, waar heel veel artistieke en verenigingsactiviteiten plaatsvinden. Ze legt uit waarom het voor haar moeilijk is om 's avonds de deur uit te gaan om aan deze activiteiten deel te nemen:

> *"Ik ben vrij laat klaar met mijn activiteiten. Dan moet ik nog uitzoeken hoe ik thuis geraak. Als ik aan dat station afstap, moet ik nog een andere bus nemen om thuis te geraken zonder dat ik 's nachts nog veel moet stappen. In Beekkant, bijvoorbeeld, is er 's avonds niets. Soms is er zelfs geen bus. Dan heb je de keuze tussen Beekkant en Weststation. (...) Het is dus echt puzzelen, zeker 's avonds. Je moet een hele strategie uitdenken. Een strategie is belangrijk." (C1)*

Testimonials

STRUCTURELE DREMPELS VOOR CULTURELE BELEVING

Uiteenlopende praktijken

Culturele praktijken blijven sterk gendergebonden. De studie die Perspective in 2019-2020 uitvoerde in vijf wijken in de Kanaalzone toont aan dat vrouwen liever creatief bezig zijn in hun vrije tijd, maar ook dat ze op meer obstakels botsen om deel te nemen aan culturele activiteiten (ABOUT.brussels #3). Die obstakels of drempels zijn niet alleen fysiek, maar ook sociaal en symbolisch.

Etnografisch onderzoek toont ook aan dat vrouwen een actieve rol opnemen in de uitbouw van lokale culturele netwerken. Tijdgebrek, omwille van hun huishoudelijke verantwoordelijkheden, wordt vaak genoemd als een belangrijk obstakel. Culturele praktijken die gewaardeerd worden, zijn vaak vertrouwd, zoals koken, wat wordt gezien als een sociaal verbindende activiteit.

Symbolische, sociale en materiële belemmeringen

Symbolische drempels spelen een belangrijke rol in cultuurparticipatie. Bepaalde inhoudelijke of vormelijke aspecten worden als grensoverschrijdend ervaren - naaktheid in het theater, alcohol op evenementen, spotten met religie - en roepen uiteenlopende reacties op, afhankelijk van iemands gender, godsdienst en opleidingsniveau. Vrouwen, gelovigen en lager opgeleiden ondervinden hier meer drempels.

Vrije tijd is niet neutraal, maar hangt af van huishoudelijke lasten, gezinssituatie en werk. De tijd die beschikbaar is voor culturele vrijetijdsbesteding moet dan ook vanuit een intersectioneel perspectief ontleed worden.

"Symbolische drempels beïnvloeden eveneens de cultuurdeelname. Het gebruik van naakt in theater en exposities, het serveren van alcohol bij evenementen en het bespotten van religie roept vaak reacties op. Deze reacties verschillen naar gelang geslacht, religie en opleidingsniveau. Vrouwen, moslims, christenen en mensen met een lager opleidingsniveau ervaren vaker dan mannen, niet gelovigen en hoger opgeleiden ongemak in dergelijke situaties (bv. wanneer naakt wordt vertoond of alcohol wordt geconsumeerd)" (Rapport Culturele patronen en beleving, 2020).

Een weinig representatief cultureel bestuur

Het kwalitatieve onderzoek wijst ook op een gebrek aan diversiteit bij het personeel en de directies van culturele instellingen. Het sociale, professionele, etnische of genderprofiel van deze leidinggevenden is geen goede afspiegeling van dat van hun publiek. Een meer representatief bestuur zou het mogelijk maken om het culturele aanbod te diversifiëren, de programmering beter af te stemmen en participatie te bevorderen.

Ook de personen die instaan voor de culturele programmering zouden een afspiegeling moeten zijn van de sociale en culturele diversiteit van de bevolking. Op die manier zou het aanbod inhoudelijk beter aansluiten bij verschillende doelgroepen, binnen een meer inclusief kader.

Testimonials

Vrije tijd

De tijd, opvangmogelijkheden en middelen om aan aangepaste vrijetijdsactiviteiten deel te nemen, zijn beperkt. Een vereniging voor alleenstaande moeders is bijvoorbeeld afhankelijk van de vrijwillige inzet van de organisatrice, die ook logistieke en financiële steun moet zoeken bij verenigingen en overheden om deze activiteiten mogelijk te maken. Haar ervaring als alleenstaande moeder tijdens de lockdown en de eenzaamheid die ze voelde, waren uiteraard de aanzet voor haar initiatief:

> *"Het is gewoon een andere manier van samenkomen, activiteiten doen, er wordt voor je gezorgd en de kinderen worden opgevangen door een begeleidster. Dus dat is al één zorg minder. We hebben al allerlei creatieve, sportieve en ontspannende activiteiten gedaan. We gaan een beautyworkshop doen en er komt ook een meditatieworkshop aan. Ik probeer moeders verschillende technieken en activiteiten te laten ontdekken om hen te helpen ontspannen. Soms is het een beetje dansen. Soms ook creatief, bijvoorbeeld zelf verzorgingsproducten maken (...). Dan zoek een begeleidster die de hele namiddag de kinderen opvangt. Op die manier glijdt de stress een stukje - of helemaal - van de mama's af." (E13)*

Testimonials

Inrichting van plaatsen voor cultuurbeleving

De uitrusting van culturele voorzieningen, maar ook van restaurants, wachtzalen enz. creëert eveneens ongelijkheden die de functionele toegankelijkheid voor vrouwen en LGBTQIA+-personen met een lichaam dat afwijkt van de norm, belemmeren:

> *"Vanavond ga ik naar de voorstelling in het Koninklijk Circus. Ik heb nog nooit in de zetels van het Koninklijk Circus gezeten. En daar maak ik me nu wel zorgen over. Ik ben bang dat er al veel mensen in de zaal zullen zijn als we aankomen. En misschien zit ik wel niet gemakkelijk in die zetel, zeker omdat er zoveel mensen om me heen zitten. Daarom zou ik graag de zaal binnenkomen wanneer er nog niet te veel volk is, zodat ik de zetel eerst kan uitproberen." (E23)*

ZICHTBAARHEID VAN MINDERHEDEN EN CULTUREN IN DE MARGE VAN INSTELLINGEN

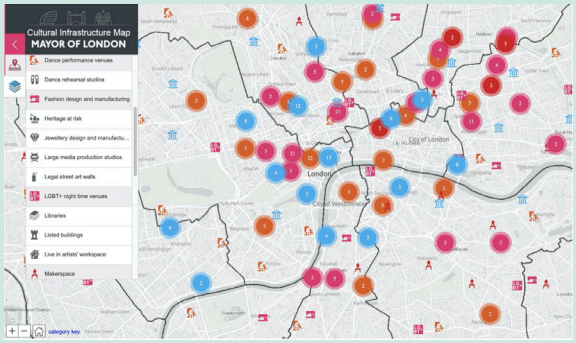
Culturele LGBTQIA+-ruimtes: cabarets, festivals en tijdelijke bezettingen

De LGBTQIA+-cultuur in Brussel ontwikkelt zich zowel in alternatieve, tijdelijke of gemeenschapsruimtes als binnen culturele instellingen die de zichtbaarheid ervan actief ondersteunen. Mobiele queercabarets, onafhankelijke festivals of tijdelijk bezette plekken zijn allemaal dragers van deze culturele productie.

Die dynamiek vindt hier en daar ook ingang in gevestigde instellingen. Zo is onder meer een verschuiving voelbaar in de programmatie van het Vlaams cultureel centrum Beursschouwburg, met meer aandacht voor queere en geracialiseerde artiesten. Toch blijft de institutionele cultuur nog steeds overwegend blank, heteronormatief en weinig toegankelijk voor kwetsbare bewoners. Bovendien is deze institutionele steun vaak selectief en instrumenteel: bepaalde culturele uitingen krijgen voorrang op andere, vooral die van kwetsbare personen of personen van kleur, in lijn met een logica van economische en toeristische stadsontwikkeling (Donnen 2024).

Culturele LGBTQIA+-ruimtes bestendigen

Na de aankondiging dat verschillende culturele LGBTQIA+-ruimtes de deuren zouden sluiten, heeft de stad Londen haar strategie rond culturele infrastructuur bijgestuurd. Ze lanceerde een charter en richtte een bureau op om sluitingen zoveel mogelijk te voorkomen, bijvoorbeeld ook culturele LGBTQIA+-ruimtes. Die ruimtes zijn ook opgenomen in een inventaris of 'cultural infrastructure map'. Er werd bovendien een aanhangsel toegevoegd om de toegankelijkheid voor LGBTQIA+-personen in de culturele economie en het nachtleven mee te nemen.

↑ Kaart van culturele infrastructuren – Londen https://apps.london.gov.uk/cim/index.html

Vrouwen in culturele en vrijetijdsruimtes

Jonge vrouwen kunnen kiezen uit een breed aanbod van culturele activiteiten, die variëren naargelang de tijd die ze besteden aan onderwijs en werk, maar ook afhankelijk van hun etnisch-culturele achtergrond. De feeststad, zoals die verbeeld wordt door de middenklasse en de consumptiemaatschappij, is voor jonge vrouwen niet de enige optie. Deze Italiaans-Marokkaanse studente volgt les aan de universiteit, werkt als verkoopster en volgt in haar vrije tijd een theologiecursus. Godsdienstbeleving is dus een van de activiteiten waarmee ze haar vrije tijd invult:

> *"Ik ga naar... een moskee. Ik volg daar twee keer per week les [...]. Ik volg ook Nederlandse les in de ochtend, vier dagen per week." (U1)*

Testimonials

Achtergestelde groepen blijven nagenoeg onzichtbaar

Kwetsbare groepen of personen van kleur staan vaak ver af van de culturele instellingen. De prijs, afstand, inhoud die als weinig relevant wordt ervaren of symbolische belemmeringen maken dat ze nagenoeg onzichtbaar zijn in het culturele leven. Weinig plaatsen houden rekening met hun reistraject of bieden passende opvang aan.

Informele of gemeenschapsgebonden culturele praktijken (muziek, dans, street art, koken enz.) waaraan deze groepen wel deelnemen, worden zelden erkend of gesteund. Door het cultuurbeleid op een intersectionele manier te benaderen, wordt het mogelijk om deze vormen van expressie en participatie beter te integreren.

ONGELIJKHEDEN IN

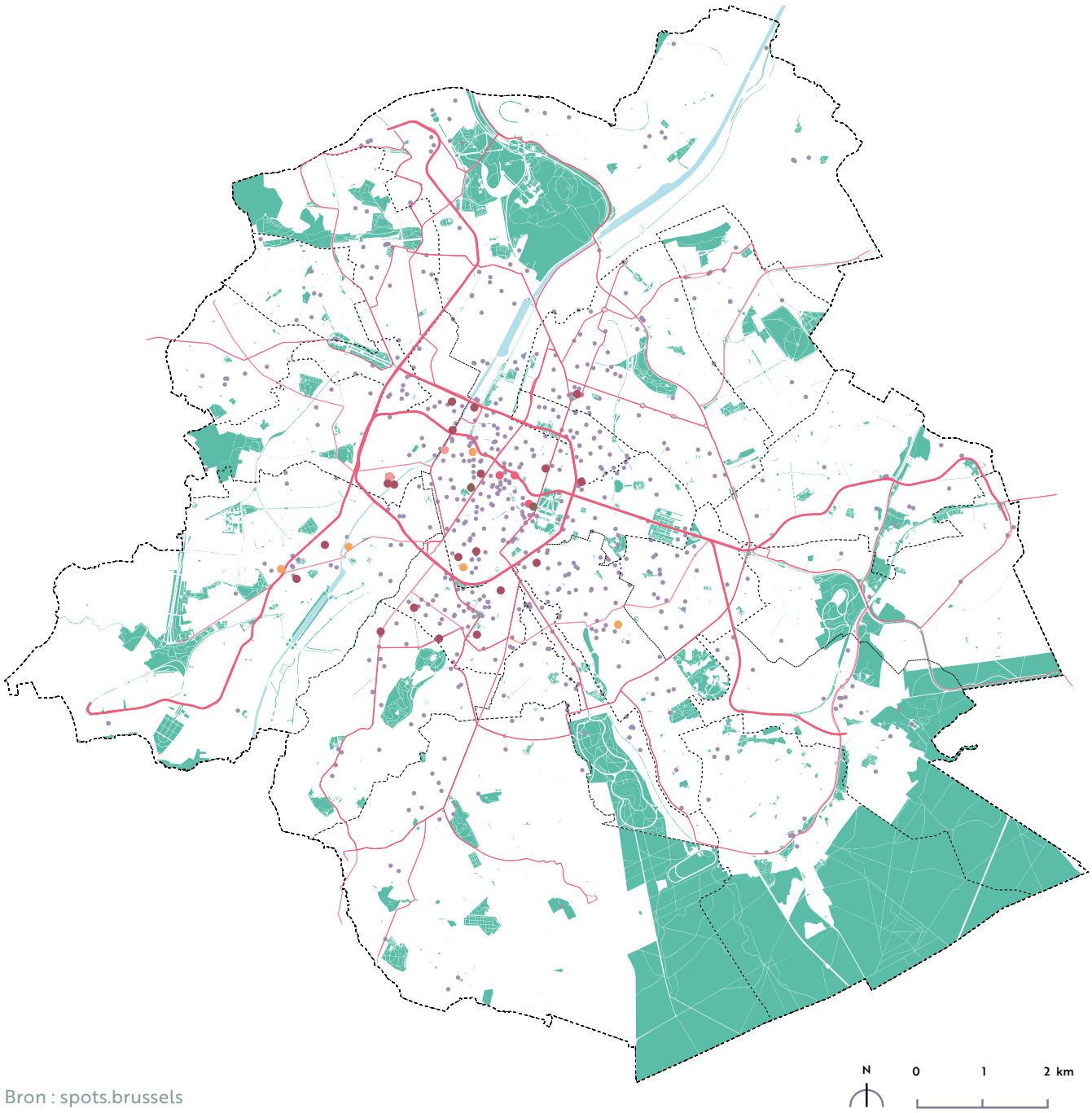
Lichaamsbeweging en de ervaring van transgenders

Deze transgender persoon uit de middenklasse, met een hoog cultureel kapitaal en diploma's hoger onderwijs, werd onlangs een vrouw en is ongeveer zestig jaar. Ze bezoekt niet alleen plaatsen voor vrijetijds- of sociale activiteiten, maar doet ook aan lichaamsbeweging in sterk heteronormatieve ruimtes:

> *"En dus ben ik begonnen met een danscursus, om een beetje te dansen. Maar mijn danspartner doet dat heel goed; hij vergeeft me al mijn fouten, zelfs als ik op zijn tenen trap." (U7)*

Testimonials

Concentratie en toegang tot culturele LGBTQIA+-ruimtes

Bron : spots.brussels

Legende

Culturele LGBTQIA+-ruimtes

- Boekhandel
- Theater
- Bioscoop
- Kunst en cultuur
- Dans

Niet-gerichte culturele en vrijetijdsactiviteiten

- (Socio-) Culturele voorzieningen
- Parken en groenruimtes

Vervoersnet

- Metrolijn
- Tramlijn

Deze kaart toont de spreiding van culturele ruimtes die bezocht worden door LGBTQIA+-personen in het Brussels Gewest. Vergeleken met het algemene culturele aanbod lijkt het aanbod dat specifiek gericht is op een LGBTQIA+-publiek sterk geconcentreerd te zijn in het stadscentrum, met enkele opvallende locaties in de tweede kroon, onder meer in Anderlecht, Vorst, Elsene en Schaarbeek. Dit aanbod is dus vooral geconcentreerd in stedelijke centra, hoewel het ook begint uit te waaieren naar de rand, wat wijst op een expansiedynamiek, met alle toegankelijkheidsproblemen voor bepaalde doelgroepen van dien.

BEROEPEN EN PLAATSEN VAN CULTURELE PRODUCTIE

Een door vrouwen gedomineerde maar onzekere sector

De culturele sector is behoorlijk vrouwelijk (56% van de vrouwen in de Franse Gemeenschap), maar achter die vervrouwelijking gaan diepgewortelde ongelijkheden schuil. Sommige domeinen (bv. mode) zijn overwegend vrouwelijk, terwijl andere (bv. gaming of de audiovisuele sector) uitgesproken mannelijk blijven. Vrouwen hebben gemiddeld minder betaalde uren en hun job is vaker onzeker (deeltijds, kortlopende contracten).

Hoewel de inkomensverschillen hier kleiner zijn dan in andere sectoren, zijn ze er wel en ze nemen zelfs toe met de leeftijd, vooral in muziek, literatuur en beeldende kunst. Vrouwelijke kunstenaars worden vaak verwezen naar minder gewaardeerde domeinen en hiërarchische niveaus, met minder erkenning en zichtbaarheid.

Seksistisch, LGBTQIA-foob en racistisch geweld in de culturele wereld

Seksistisch en seksueel geweld komt in de cultuursector vaak voor. Uit een enquête in Vlaanderen in 2018 blijkt dat één op de vier vrouwen en één op de tien mannen al te maken kreeg met ongewenst seksueel gedrag, met een zeer laag meldingspercentage. Die kwetsbaarheid hangt samen met werkonzekerheid, beroepsmobiliteit, de promiscuïteit van creatieve locaties en de feestelijke sfeer die soms rond cultureel werk hangt.

LGBTQIA+-personen en minderheidsgroepen zijn bijzonder kwetsbaar voor dergelijk geweld. Het UN-MENAMAIS-rapport (2021) en een Franse onderzoekscommissie (2023) tonen aan dat de overgrote meerderheid van seksueel geweld in de culturele sector wordt gepleegd door mannen (95,5%).

Een intersectionele benadering is cruciaal om te begrijpen hoe seksisme, racisme, validisme en klassisme zich manifesteren in culturele praktijken, plaatsen en instellingen.

FEESTEN EN NACHTLEVEN

's Nachts is er in de stad van alles te doen: uitgaan, informeel samenzijn, recreatief seksualiteit beleven en onzichtbaar werk. Dit is niet louter een moment van ontspanning, maar illustreert ook machtsverhoudingen, vormen van uitsluiting en een verschillende toe-eigening van de ruimte. Dit hoofdstuk verkent de genderspecifieke beleving van het nachtleven, de manieren waarop minderheden onzichtbaar zijn of gestigmatiseerd worden, maar ook thema's als veiligheid, autonomie en culturele erkenning in feest- en uitgaansgelegenheden.

Wat zegt de literatuur?

Lange tijd werd het nachtleven door de conservatieve sociale moraal en religieuze autoriteiten veroordeeld als losbandig en onfatsoenlijk - niets mocht vrouwen en mannen afleiden van hun voortplantingsplicht. Om die morele en religieuze regels na te leven, moesten vrouwen wel een zwaardere tol betalen (Jablonka, 2017). Alleen wanneer de vrouw trouw is, kan de man immers zeker zijn dat de kinderen van hem zijn. Zo werd het vrouwenlichaam eigenlijk opgesloten in de privésfeer om de mannelijke afstamming te beschermen (Wilson, 1992; Gazalé, 2017). In deze moralistische visie werd de stad gezien als een bedreiging voor de veiligheid van vrouwen, wat de bouw van afgelegen woonwijken rechtvaardigde om gezinnen te beschermen tegen de fysieke en morele onreinheid van de stad. Daarom was dit aspect van het stadsleven lange tijd voorbehouden aan blanke heteroseksuele mannen uit de middenklasse.

In de postindustriële stad is de entertainmentsector uitgegroeid tot een volwaardige economische sector, die een indicator is van de stedelijke identiteit en dus belangrijk is voor de toeristische sector. Genderidentiteiten en genderexpressies die tot dan toe werden ondergewaardeerd en gestigmatiseerd, krijgen nu breed erkenning. Zowel feministische en LGTQIA+-bewegingen als Amerikaanse televisieseries, zoals Ally Mc Beal, Friends, Sex and the City en Girls in de jaren 2000, verspreidden een nieuw beeld van de stad, bars, restaurants en het nachtleven dat openstaat voor vrouwen. Hoewel dit beeld doet denken aan de creatieve stad die Richard Florida in 2002 beschreef in The Rise of the Creative Class - een stad met levendige buurten vol gezellige cafés waar je kunt werken en loungebars waar je kunt ontspannen - is het sociaal gezien niet neutraal. Het leven dat hier wordt afgeschilderd, is vooral dat van blanke, hoogopgeleide vrouwen uit de middenklasse die toegang hebben tot de arbeidsmarkt. Deze nieuwe stedelijkheid, die door de overheid en instellingen voor culturele socialisatie wordt gepromoot, is dus niet sociaal neutraal: ze berust op consumptiepraktijken die mensen zonder voldoende economische middelen uitsluiten. Kern (2010) toont bovendien aan hoe de promotie van deze stad, die openstaat voor vrouwen uit de middenklasse, zich ook doorzet in het aanbod van luxueuze appartementsgebouwen.

De postindustriële stad lijkt ook meer open te staan voor de LGBTQIA+-gemeenschap. Waar het nachtleven en de onzichtbaarheid van informele ruimtes het tot de jaren 1970 mogelijk maakten om repressie van LGBTQ-bijeenkomsten te vermijden, omdat er 's nachts minder politiecontroles waren door een gebrek aan mankracht, worden deze ruimtes nu alom gewaardeerd. Op enkele opmerkelijke uitzonderingen na (Duplan, 2022) raakt de queerbuurt steeds meer ingeburgerd in de meeste westerse steden met een internationale uitstraling. De intensiteit van het nachtleven in queerbuurten mag echter niet uitsluitend gezien worden als een gevolg van de verspreiding van een consumptiecultuur of instrumentalisering (voor toeristen). Het is immers nog steeds een manier om te ontsnappen aan controle en sociale stigmatisering (Aertherton, 2024). De nachtelijke sfeer biedt niet-heteroseksuele identiteiten en expressies de mogelijkheid om zich te uiten in een omgeving die minder wordt bepaald door heteroseksuele normen (Bourcier, 2018). Het nachtleven krijgt zo een bijzondere betekenis: het is niet alleen een echo van het verleden, maar toont ook de huidige vormen van discriminatie waarmee LGTBQIA+-personen overdag nog steeds geconfronteerd worden.

INSTITUTIONELE AANDACHT VOOR HET NACHTLEVEN

Een stedelijke dimensie die in de marge van het territoriale beleid blijft hangen

De stad wordt vaak vanuit een dagperspectief bekeken. Het nachtleven wordt regelmatig onderschat, waarbij de stad wordt voorgesteld als verlaten, zonder menselijke aanwezigheid. Toch is het nachtleven hét uithangbord van de feeststad.

De summiere kennis over het sociale leven 's nachts werd eerder al aangeduid als een tekortkoming in de analyses en kennisproductie van Perspective. Het nieuwe rapport Nachtgebieden (2023) van Urban wijst op een gebrek aan aandacht voor de feestelijke en nachtelijke dimensie op gewestelijke niveau. Die beperkte aandacht zorgt voor onevenwichten, vooral wat betreft de ruimte spreiding en de kenmerken van het aanbod.

SPREIDING EN TOEGANKELIJKHEID VAN FEESTLOCATIES

Een recreatief aanbod dat nog te sterk gecentraliseerd is

Feestlocaties kunnen worden onderverdeeld in nachtbars, night clubs, polyvalente zalen (concertzalen of culturele centra) en festival- of openluchtevenementen.

Feestgelegenheden hebben zich vrij willekeurig op het grondgebied gevestigd, aangestuurd door de markt en de beschikbaarheid van gronden. Vandaag zijn recreatieve activiteiten geconcentreerd in de Vijfhoek en in het stadscentrum, met uitzondering van meer administratieve gebieden. Deze configuratie wordt door Urban als ongelijk omschreven, vanwege de dichte concentratie in bepaalde wijken en het gebrek aan stedelijke intensiteit in andere delen van het gewest.

In de rest van het gewest zien we verschillende lokale concentraties in de eerste kroon, vaak rond pleinen of kernen, zoals het Flageyplein, het kerkhof van Elsene of het Sint-Gillisvoorplein. Meer afgelegen gebieden, zoals industrieterreinen en de kanaalzone, hebben ook een incidenteler aanbod, dat hoofdzakelijk focust op concertzalen.

Met betrekking tot LGTBQIA+-personen en volgens een studie van IGEAT (2006) over gebieden waar homoseksuele elkaar treffen: "toont een enquête uit 2004 bij 125 personen die bars, restaurants of nachtclubs in Brussel bezoeken met het label 'homoseksueel' aan dat slechts 8% (10/125) van hen deze buurt aanduidt als hun eerste uitgaansbestemming (Déligné en Gabiam, 2004). Sommigen verwijzen naar een specifieke straat (Kolenmarkt: 6/125), maar de overgrote meerderheid spreekt liever algemener over het centrum van Brussel (73/125)."

Bijna 20 jaar later zijn bepaalde trends nog altijd merkbaar, zoals de toe-eigening van recreatieve ruimtes in het stadscentrum en de beperkte representativiteit van de zogenaamde homowijk voor lokale LGBTQIA+-personen.

Ongelijke toegang tot nachtelijk vervoer

De territoriale grenzen en de ongelijkheden in de ruimtelijke dekking van het Noctis-netwerk tonen een opmerkelijk onevenwicht tussen oost en west: "Het westen wordt bediend door slechts 3 lijnen, terwijl het oosten er 8 heeft, met een versterkte zuidoostelijke as die op zich al 3 lijnen telt - N8, N9 en N10 - die de gemeenten Elsene, Ukkel, Oudergem en Watermaal-Bosvoorde bedienen". (Urban, 2023)

Te weinig tijd, te weinig uitgaansmogelijkheden

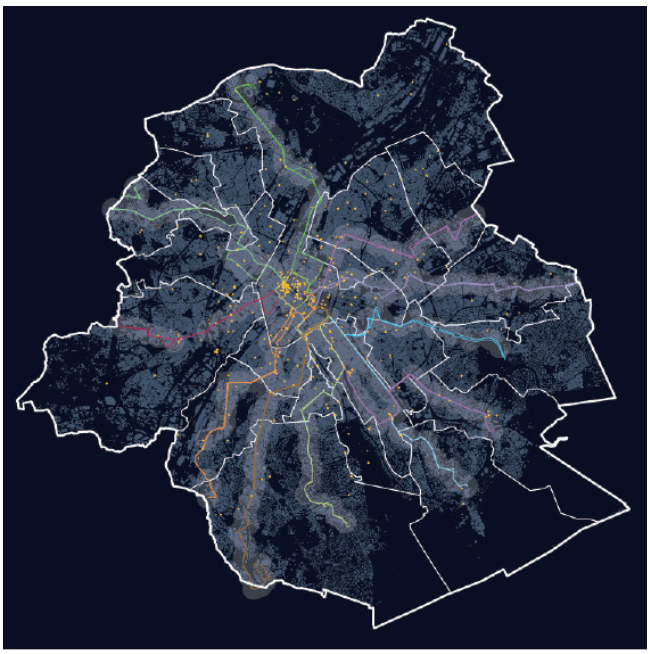
Tijdgebrek is een andere belangrijke beperking voor vrouwelijke studenten. Dat zegt ook deze universiteitsstudente, die studeert en ook nog een job heeft, en dus geen tijd heeft om uit te gaan:

> *"Dat komt omdat ik, toen ik aan de universiteit begon, tegelijk werkte. Daardoor had ik eigenlijk niet echt veel tijd om uit te gaan."*

Net als bij heteroseksuele vrouwen bleek uit onze interviews dat nachtelijke verplaatsingen en aangepast openbaar vervoer nagenoeg niet in het beleid worden meegenomen, ondanks de significante effecten van onveiligheidsgevoelens op de nachtmobiliteit.

> *"Om na een avond uit thuis te geraken, moest ik telkens een taxi nemen, die ik eigenlijk niet kon betalen, omdat het vervoer hier veel te vroeg stopt. Ik voelde me erg gespannen en alleen in het centrum, en allesbehalve veilig."*

Testimonials

↑ Kaart van het Noctis-nachtnet – Bron: urban.brussels

Veel woonwijken worden 's nachts niet bediend door het openbaar vervoer. Daardoor is hun fysieke toegang tot recreatieve, culturele en feestelijke activiteiten beperkt:

"De overgrote meerderheid van de feestlocaties ligt binnen 300 meter van een halte, dat is ongeveer 5 minuten stappen. Het gaat er evenwel niet alleen om die locaties te bedienen, maar ook om de mensen van en naar de locaties te krijgen."

Gebieden waar 's nachts weinig openbaar vervoer rijdt, zijn onder meer het noorden van Schaarbeek, Evere, Haren, Neder-Over-Heembeek en het zuiden van Anderlecht.

Zorgtaken verhinderen deelname aan het nachtleven

De vrije tijd van vrouwen met kinderen is veelal afhankelijk van de omvang van de ouderverantwoordelijkheden en zorgtaken die ze opnemen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat alleenstaande moeders het bijzonder moeilijk hebben om tijd vrij te maken voor ontspanning en sociale activiteiten. Er is een groot tekort aan toegankelijke vrijetijdsvoorzieningen voor vrouwen met jonge kinderen.

> *"De meeste van die vrouwen hebben geen sociaal leven. Ze kunnen niet zomaar zeggen: "Vanavond ga ik naar het theater, vanavond ga ik naar de film, vanavond ga ik iets drinken met vriendinnen". Ze voelen zich vaak alsof ze in overlevingsstand staan." (E25 bis)*

Testimonials

Het toegankelijker maken van recreatieve, culturele en feestlocaties vanuit een genderperspectief vereist zowel aandacht voor de plaats van de infrastructuur als voor het openbaarvervoersaanbod.

ONGELIJKE TOEGANG VOLGENS GENDER EN MIDDELEN

Gendergebonden en sociaal-economische drempels in het nachtleven

Nachtelijk amusement wordt voornamelijk aangeboden door de commerciële sector (bars, cafés, nachtclubs ...). Sommige uitgaansmogelijkheden zijn daarom niet betaalbaar voor mensen met een beperkt budget.

Naast de financiële drempel moeten we ook kijken naar kinderopvang. Vrije tijd is één ding, maar dan ook nog kinderopvang vinden is iets heel anders, vooral tegen een zeer lage prijs, of zelfs gratis.

De nacht wordt niet door iedereen hetzelfde ervaren

Nachtelijke verplaatsingen, en de nacht in het algemeen, brengen al langer belangrijke gendergerelateerde uitdagingen met zich mee, die vooral te maken hebben met de perceptie en het gevoel van veiligheid. Eerder onderzoek toonde al aan dat vrouwen en LGBTQIA+-personen, vaker dan mannen, de openbare ruimte 's nachts als gevaarlijk ervaren. Deze perceptie wordt versterkt door persoonlijke of gedeelde ervaringen met intimidatie of andere vormen van geweld.

Uit de enquête van de Brusselse Nachtraad, die door visit.brussels in 2023 werd uitgevoerd, blijkt dat 75% van de geweldincidenten tijdens het uitgaan plaatsvinden op de terugweg van een avondje uit. Nachtmobiliteit houdt dus rechtstreeks verband met veiligheid.

RUIMTES VOOR RECREATIEVE SEKSUALITEIT

Een ondergeschikte, gestigmatiseerde ruimtelijke dimensie van queerseksualiteit

Tot culturele en recreatieve praktijken moet ook seksualiteit gerekend worden. Terwijl legitieme heteroseksuele seksualiteit zich hoofdzakelijk situeert binnen de privésfeer, ontwikkelt een deel van de homoseksuele seksualiteit van mannen zich eerder buiten de huiselijke sfeer. Daarom zijn ruimtes voor recreatieve seksualiteit tussen mannen ook een belangrijk onderdeel van de homocultuur in de stad. Lesbische seksualiteit is daarentegen altijd veel minder zichtbaar geweest in openbare of collectieve ruimtes, wat aansluit bij de relatieve onzichtbaarheid van lesbiennes en de meer vluchtige ruimtelijke dimensies die het lesbianisme kenmerken (Cattan en Clerval, 2011).

Sauna's, parken en zelfs openbare toiletten zijn allemaal ontmoetingsplaatsen en cruisingplekken, voornamelijk 's nachts en uit het zicht. In Brussel zijn dat bijvoorbeeld het Warandepark, de toiletten van het Zuidstation en de Macho-sauna in de Sint-Jacobswijk. Mannen die seks hebben met mannen (MSM) kunnen daardoor gemakkelijker en vrijer hun seksualiteit beleven, zonder angst voor afkeuring door hun omgeving of door de samenleving in het algemeen.

↑ Kaart van feest- en uitgaanslocaties voor een LGBTQIA+-publiek
Deze kaart zoomt in op het aanbod van recreatieve ruimtes en feestlocaties voor LGBTQIA+-personen. Wat opvalt, is de centrale ligging van deze locaties. Sommige plaatsen voor homoseksuele ontmoetingen (MSM) en bars liggen buiten het centrum, onder meer in Schaarbeek.

Het nachtleven is de plek om zich vrij te voelen

Testimonials

Dat het nachtleven zo belangrijk is geworden, heeft deels te maken met het feit dat mensen met een seksualiteit die afwijkt van heteroseksuele en monogame seksualiteit, vroeger in het verborgene gedrukt werden. Daarom brengen gemarginaliseerde en gestigmatiseerde sociale groepen, zoals LGBTQIA+-personen en mensen die actief zijn in de prostitutie, 's nachts de meeste tijd door in de stad, binnen het feestnetwerk.

> *"Het nachtleven, uitgaan, is voor mij een stukje bevrijding; het is eigenlijk een van de weinige plekken waar ik echt mezelf kan zijn." (X1)*

De meer zichtbare buitenlocaties voor cruising (flirten) zijn echte ontmoetingsplaatsen voor de homogemeenschap, voornamelijk bij 40-plussers. Ruimtes voor recreatieve seksualiteit zoals sauna's worden daarentegen vooral bezocht door een jonger publiek, vaak in combinatie met het gebruik van psychotrope middelen.

Deze nachtelijke bewegingen vormen een blinde vlek binnen de stedenbouwkundige reflectie, omdat ze deel uitmaken van een homosubcultuur die vaak als afwijkend, vuil en gewelddadig wordt beschouwd, en die daarom onzichtbaar blijven en niet in het beleid worden meegenomen.

Zoals we eerder zagen bij identiteitsbewustzijn, zijn recreatieve ontmoetingsruimtes echt belangrijk voor gediscrimineerde gemeenschappen. Voor het homopubliek verlopen sociale contacten veelal via nachtelijk amusement en alternatieve culturele ruimtes.

COLLECTIEVE NETWERKEN

Collectieve netwerken, zoals sportinfrastructuren, groene ruimtes, speelpleinen en buurtvoorzieningen, vormen samen een kader voor individuele ontplooiing en sociale verbondenheid in de stad. Ze bieden middelen aan rond zorg, lichaam, mentale gezondheid of eenvoudigweg leven in de stad, waar iedereen gebruik van kan maken. Deze netwerken bekijken vanuit een genderperspectief, betekent dat we ons moeten afvragen wie er kan spelen, vertoeven, sporten of samenkomen. Daarvoor is het cruciaal dat we onderzoeken hoe toegankelijk en divers ze zijn en op welke manier ze rekening houden met minder zichtbare bewoners.

Wat zegt de literatuur?

Collectieve ruimtes zijn plaatsen waar de identiteit van mannen wordt gevormd (Ayral en Raibaud, 2014). Sport fungeert daarbij in het bijzonder als een ruimte van socialisatie - het aanleren van sociale normen en codes - voor kinderen en jongeren (Guérandel en Mardon, 2022). Vanuit een biologisch perspectief hebben jongens andere lichamelijke behoeften dan meisjes, wat hun grotere nood aan fysieke inspanning verklaart. Zo zouden jongens meer sporten dan meisjes omdat ze meer energie hebben en spanning kwijt moeten.

Jongens zijn minder gebonden aan hun thuis en worden minder gecontroleerd in hun bewegingen dan meisjes. Ze zijn dus meer aanwezig in openbare ruimtes waar sportterreinen liggen. Raibaud (2015 a) heeft aangetoond dat de meeste sportinfrastructuren in de stad in de eerste plaats gericht zijn op mannen. Aan de ene kant is dit een logisch gevolg van een stad die door mannen en voor mannen werd bedacht. Aan de andere kant is het ook een manier om te proberen de sereniteit van de openbare ruimte te bewaren via stedelijk beleid. Infrastructuren beschikbaar maken om jongeren uit kwetsbare buurten die ongewenst verdrag vertonen bezig te houden, kan verveling en nietsdoen voorkomen (Rea, 2007). Heel wat onderzoeken, analyses en observaties van het gebruik van de ruimte hebben aangetoond dat mannen dominant aanwezig zijn in stedelijke sportvoorzieningen. Meisjes die toch aan sport doen, doen dat op een veel minder zichtbare manier, ingegeven door een duidelijk gendergebonden sportbeoefening.

Gender beïnvloedt in belangrijke mate iemands deelname aan fysieke en sportactiviteiten. Of zoals Antoine Le Blanc (2019) opmerkt: "Traditionele clubs hanteren doorgaans een uitgesproken heteronormativiteit, met een scheiding tussen vrouwen en mannen, een genderspecifieke verdeling van sporten en competities, en discriminatie ten aanzien van homoseksuele personen". Over het algemeen blijft sport een "bevoorrechte ruimte voor de vorming van viriele mannelijkheid" (Guérandel, 2014, p. 139) en een krachtig instrument voor het "maken van mannen" (Ayral en Raibaud, 2014)."

Zoals Yves Raibaud (2015 a) opmerkt, zijn voetbalvelden, basketbalvelden, ministadions en skateparken typisch mannelijke infrastructuren, waar meisjes alleen worden toegelaten als ze even goed presteren als hun mannelijke leeftijdsgenoten. Om die reden zijn heel wat meisjes ontmoedigd om deze stedelijke sporten te beoefenen. Door de negatieve effecten van mannelijke en virilistische dominantie binnen de sport te erkennen, ontwikkelen zich niet-gemengde sportpraktijken voor vrouwen, maar ook voor LGBTQIA-personen (Le Blanc, 2019).

Carine Guérandel wijst er evenwel op dat zelfs wanneer het overheidsbeleid expliciet op meisjes gericht is, het vaak vertrekt van gender- en rassenstereotypes. Zo wordt sport voor meisjes soms aangemoedigd vanuit een logica van 'bescherming' of beperkte 'emancipatie', in plaats van als middel om hun volledige autonomie, fysieke kracht of competitieve ingesteldheid te ontwikkelen - doelen die voor jongens vaak impliciet als vanzelfsprekend gelden.

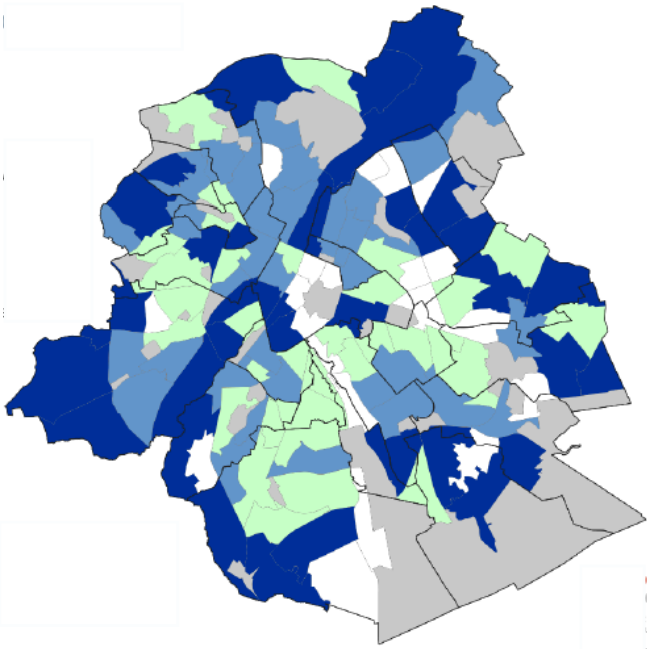
Dominique Pasquier merkt ook op dat vrouwelijke culturen en vormen van sociale omgang - gericht op het emotionele, het relationele en 'sentimentele' media - vaak als minder waardevol worden gezien. Dit uit zich ook in de manier waarop tienermeisjes de openbare ruimte gebruiken. Hun interacties, die als 'minder serieus' of 'passief' worden gezien, beperken hen soms tot kleinere en meer gecontroleerde ruimtes, in tegenstelling tot jongens, van wie de activiteiten vaak meer gewaardeerd worden en die zich dus grotere en meer gediversifieerde openbare ruimtes toe-eigenen. Deze dynamiek versterkt genderstereotypes en fnuikt de autonomie van meisjes in hun toe-eigening van de stad.

GENDERGEBONDEN EN HIËRARCHISCH GEORGANISEERDE SPORTEN

Sport is belangrijk in het leven van mensen. Het is tegelijk een vorm van vrijetijdsbesteding én een activiteit die goed is voor lichaam en geest. Sport kan preventief of curatief, voorgeschreven of vrijwillig zijn. Om al die redenen wil de overheid mensen stimuleren om aan sport te doen. Dit wordt ook aangemoedigd op scholen door middel van lessen lichamelijke opvoeding en het aanbieden van sportactiviteiten in het hoger onderwijs en op de werkplek.

↑ Inschrijvingen kinderen van 9 tot 12 jaar voor de kampen van ADEPS – Bron: ADEPS

↑ Dichtheid aan openbare sportfaciliteiten per wijk – Bron: sport.brussels

Een genderspecifieke en hiërarchische differentiatie van sportbeoefening

In het Brussels Gewest is sport nog altijd sterk gendergebonden, zowel wat betreft de sportkeuze als de context waarin die sport wordt beoefend. Mannen blijven ruim in de meerderheid in zichtbare teamsporten zoals voetbal, basketbal en vechtsporten, die een groot deel van de openbare voorzieningen in beslag nemen. Omgekeerd zijn vrouwen oververtegenwoordigd in sporten die vaker als 'vrouwelijk' worden gezien, zoals turnen, dansen en paardrijden - disciplines die vaak als minder legitiem worden beschouwd of geassocieerd worden met esthetiek.

Deze tegenstellingen worden bevestigd door gegevens van de Franse Gemeenschap en Sport Vlaanderen, die een overwicht van mannen laten zien in voetbal (89% mannen), vechtsporten (88%) en schietsporten (88%), terwijl tot 80% van dansers en schaatsers vrouwen zijn. In Brussel bevestigt een gerichte studie van Idea Consult naar 4 sportinfrastructuren deze trends: danszalen worden vooral door meisjes en vrouwen gebruikt, terwijl de gebruikers van voetbalvelden en bokszalen overwegend jongens en mannen zijn.

De symbolische hiërarchie tussen 'nobele' disciplines (competitie, kracht, uithouding) en zogenaamde 'welzijnsdisciplines" (yoga, Pilates, zachte fitness) versterkt deze ongelijkheden door sterk vervrouwelijkte sporten te minimaliseren.

Daarbovenop komt nog eens een uitsluitingsfenomeen: LGBTQIA+-personen, en queer en transgender personen in het bijzonder, botsen in traditionele sportinfrastructuren op zeer rigide lichaams- en gendernormen, wat kan leiden tot vermijding of opgeven.

Een sociaal gesegmenteerd aanbod van sportfaciliteiten

De ruimtelijke spreiding van sportdisciplines in Brussel duidt op een stevige sociale en territoriale dynamiek. In het westen van de stad domineren infrastructuren zoals voetbalvelden, waarin zwaar is geïnvesteerd, vooral in Anderlecht, waar die gekoppeld zijn aan een grote professionele club. In het oosten structureren rugby- en hockeyvelden - historisch gezien meer elitaire en mannelijke disciplines - het sportlandschap, wat wijst op een uitgesproken sociale geografie van sport. Andere specifieke infrastructuren concentreren zich eveneens in bepaalde gemeenten: skateparken in Stad Brussel, privéklimzalen in het zuidoosten en racketsporten in de oostelijke gemeenten. Deze locaties hebben een directe impact op de toegang tot sporten, hun zichtbaarheid en het publiek dat zich daar thuis voelt.

Een spreiding van sportvoorzieningen die wijst op sociale ongelijkheden

Volgens het Sportkadaster van Perspective (2024) bestaat ongeveer 40% van de bestaande voorzieningen uit openbare sportinfrastructuren, tegenover 42% schoolinfrastructuren en 31% particuliere structuren. De voorzieningen zijn logischerwijs geconcentreerd in de dichtere gebieden van de eerste kroon, zij het in verschillende mate. Sommige dichtbevolkte en sociaal kwetsbare gemeenten, zoals Molenbeek en Elsene, hebben relatief weinig publieke voorzieningen, terwijl gemeenten zoals Sint-Lambrechts-Woluwe en Evere beter gespreide voorzieningen hebben. Dit aanbod wordt in sommige gevallen aangevuld of zelfs gecompenseerd door private structuren, die vaak financieel minder toegankelijk zijn.

↑ Sportinfrastructuurprojecten in het Brussels Gewest — Bron: Cel Sport perspective.brussels

De ruimtelijke analyse toont bovendien een duidelijke sociale geografie van sport:

- voetbal overheerst in het westen (Anderlecht, Molenbeek),
- hockey en rugby zijn geconcentreerd in de meer welvarende oostelijke gemeenten,
- boardsporten (skateparken) en vechtsporten (bokszalen, martial arts) zijn aanwezig in meer centrale en gemengde wijken.

De recente toename van private sportcomplexen (klimzalen, CrossFit, sportscholen voor vrouwen) wijst ook op een grotere specialisatie en sociale segmentatie van het aanbod.

Een openbare sportprogrammering die weinig rekening houdt met gender

De lopende projecten (Perspective, 2024) bevestigen een tendens om voorrang te geven aan sporten die al door mannen worden gedomineerd: 5 stadions (voetbal/hockey), 5 skateparken, 3 gevechtssportzalen en twee grote multidisciplinaire complexen die focussen op rugby, voetbal en street workout. Maar heel weinig projecten klikken de doelstellingen van genderdiversiteit of inclusiviteit vast in hun programmering en een genderbenadering wordt momenteel niet syste-

Testimonials

Feministische en queercollectieven in de sport

Informele groepen en feministische en queerverenigingen vragen om bepaalde momenten te reserveren of niet-gemengde ruimtes in te richten zodat de angst om aangestaard te worden tijdens het beoefenen van een sportactiviteit (deels) wegvalt. Er zijn twee strategieën om die sociale controle te omzeilen. Ten eerste gaan transgender personen in groep naar de sportschool of het fitnesscentrum. Ten tweede kiezen LGBTQIA+-personen voor niet-gemengde sportzalen die voor hen voorbehouden zijn, zodat ze hun sport regelmatig en op een veilige manier kunnen beoefenen, zoals deze psychotherapeut toelicht:

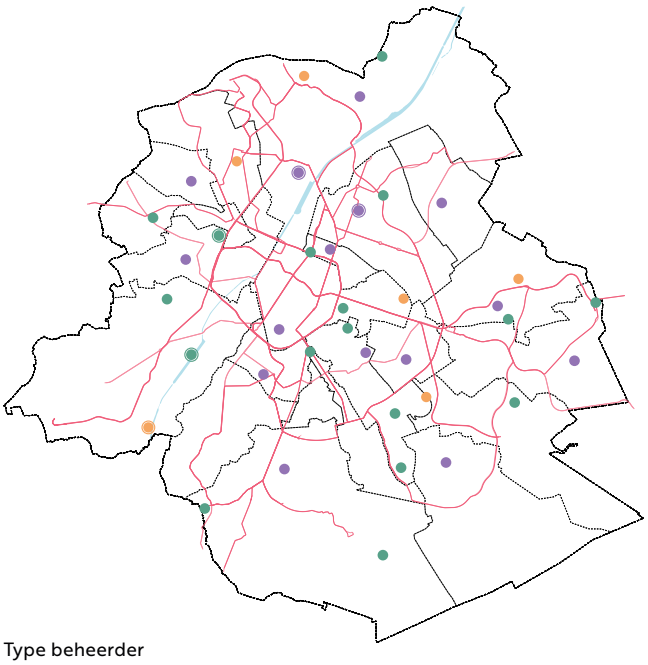
> *"Een gemeenschapsband is vaak noodzakelijk. Een van de verenigingen die lid is van de federatie Rainbowhouse is Brussels Gay Sport (BGS)... Ze wilden hun sportactiviteiten inclusief maken voor trans personen, wat niet het geval was tot ze hier actief over gingen nadenken." (E3)*

matisch geïntegreerd in de ontwerpfase. Dit roept enkele belangrijke vragen op: wie profiteert er van die overheidsinvesteringen? En hoe kunnen we ervoor zorgen dat toekomstige voorzieningen bestaande ongelijkheden niet verdiepen?

Focus op zwembaden: spanning tussen diversiteit en veiligheid

Zwembaden zijn een mooi voorbeeld van het samenspel tussen lichaamsnormen, gender en openbare ruimtes. In Brussel zijn er maar twee openbare zwembaden (Laken en Schaarbeek) waar op bepaalde tijdstippen alleen vrouwen mogen zwemmen, soms om culturele of religieuze redenen, maar ook om hen te beschermen tegen mannelijke blikken, zodat ze zich beter in hun vel en veiliger voelen.

De privésector biedt enkele alternatieven (zoals Flow of Stadium Elle in Molenbeek), maar tegen veel hogere prijzen, waardoor ze minder betaalbaar zijn voor vrouwen met een beperkt budget. Bovendien zorgen prijsverschillen tussen de gemeenten en de versnippering van het aanbod ervoor dat de toegang tot deze specifieke tijdsblokken ongelijk is, afhankelijk van waar iemand woont. Dit voorbeeld bevestigt dat het beleid meer rekening moet houden met een verschillende lichaamsbeleving en dat eisen in verband met niet-gemengdheid als legitiem moeten worden erkend.

↑ Kaart van zwembaden met een niet-gemengd aanbod in Brussel – Bron: perspective.brussels

Obstakels voor toegang tot zwembaden in Brussel

Als er al een niet-gemengd aanbod is, kan het zijn dat de vraag heel groot is en dat de momenten beperkt zijn.

> *"Er is enorm veel vraag om een zwemactiviteit te organiseren. Ik denk dat ze het aan ons vragen, omdat ze zelf niet gaan (...) En er zijn niet veel zwembaden die zwemmomenten aanbieden voor alleen vrouwen. Volgens mij zijn er drie zwembaden met speciale uren voor vrouwen. Laken is er zo één. En ik denk ook Coovi in Anderlecht en nog een derde openbaar zwembad. En dan zijn er natuurlijk nog privézwembaden." (E1)*

Sommige zwemmers kiezen voor een privézwembad in Brussel. Hoewel er financiële overwegingen meespelen, beïnvloeden ook leeftijd en doktersadvies de manier waarop mensen naar zwemmen en zwembaden kijken. Religieuze motieven spelen geen eenduidige rol. Zoals deze verantwoordelijke van een vrouwenvereniging in een Brusselse volkswijk toelicht, is er bij haar publiek veel vraag om naar het zwembad te gaan.

> *"We huren op maandagmiddag een privézwembad af. De vrouwen betalen €10 per zwembeurt. En veel vrouwen willen elke week komen (...). Ik weet dat er gemeentelijke zwembaden zijn die alleen open zijn voor vrouwen, maar dat is of heel vroeg in de ochtend, of op tijdstippen dat vrouwen met kinderen niet kunnen gaan. Ze gaan geen badpak aantrekken in het openbaar, vooral omdat een boerkini niet is toegestaan. Sommigen van hen willen graag leren zwemmen. Anderen hebben rugproblemen of kunnen geen andere sporten doen." (E13)*

Zo vertelde een trans persoon die de afgelopen jaren een transitie heeft doorgemaakt en in de vijftig is, dat ze zich alleen zorgen had gemaakt over zwembaden.

> *"Het is echt een probleem: veel trans personen durven gewoon niet naar het zwembad te gaan. (...) Het risico is te groot, zelfs voor trans mannen die een medische transitie hebben ondergaan met een torsoplastie." (E3)*

Dit interview wijst ook op het ongemak als gevolg van haantjesgedrag in zwembaden.

> *"De mannen nemen alle ruimte in. Je moet echt je ellebogen gebruiken (...) ik heb ook het recht om te zwemmen. Wie per se vlinderslag wil zwemmen, moet maar een zwembad in zijn tuin zetten. En als er geen plaats is, dan pas ik mijn zwemmen aan" (C2).*

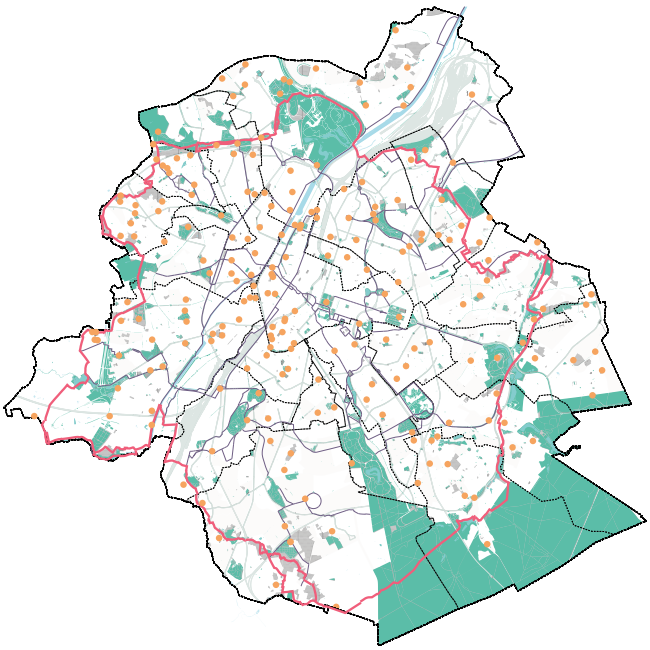
Testimonials

Focus op vrij toegankelijke sportinfrastructuur: te weinig investeringen in vrouwensporten

Perspective publiceerde onlangs een analyse van buitensportstructuren in het Brussels Gewest, als onderdeel van haar werk om sociale en territoriale ongelijkheden te monitoren. Het onderzoek brengt gendergerelateerde ongelijkheden in de toegang tot die structuren aan het licht en nodigt uit om na te denken over het genderspecifieke gebruik van overheidsbudgetten.

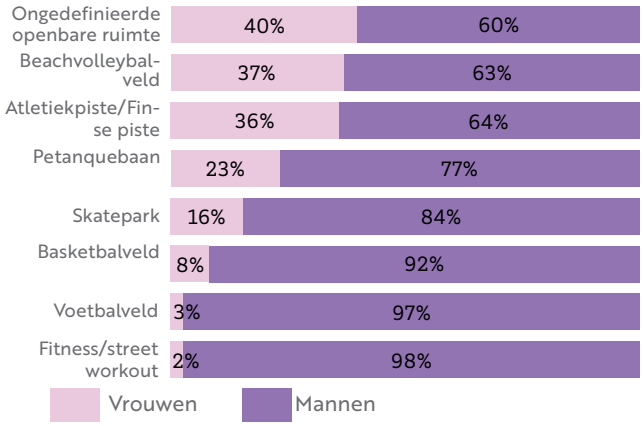
De analyse toont aan dat het aanbod van sportinfrastructuren nog steeds sterk wordt beïnvloed door mannelijke normen, zowel wat betreft het soort activiteiten dat wordt aangeboden als het ontwerp van de voorzieningen zelf. Vrouwen, jonge meisjes en LGBTQIA+-personen kunnen kiezen uit een beperkter aanbod en worden vaak verwezen naar ruimtes die als minder legitiem worden gezien of minder gewaardeerd worden. Hoewel projectoproepen proberen om oog te hebben voor gender en participatieve programma's, zijn de gemeenten die reageren niet voldoende op de hoogte of onvoldoende opgeleid. Hierdoor blijven de voorgestelde projecten vooral klassieke infrastructuren programmeren: multisportterreinen (die voornamelijk gebruikt worden voor voetbal) of fitnesstoestellen, die bijna uitsluitend door mannen worden gebruikt.

De studie moedigt de ontwikkeling aan van andere soorten infrastructuren die uitnodigend zijn voor een gemengd of een meer vrouwelijk publiek (Finse piste, zones voor 'zachte' sporten, beachvolleybalveld) en om af te stappen van voetbalvelden, die slechts een deel van de bevolking ten goede komen. Het rapport roept op om meer rekening te houden met verschillende noden, zoals de aanwezigheid van bijkomende voorzieningen (toiletten, speelpleinen ...), starende blikken of een ambitieuzere en meer gestructureerde gender budgeting.

↑ Netwerken van open ruimtes en spel- en sportvoorzieningen 2025 — Bron: perspective.brussels

Deze kaart laat zien dat er meer sport- en recreatiefaciliteiten zijn in de centrale wijken, waar ook het aandeel mannen groter is.

↑ Gebruik van verschillende soorten buitensportvoorzieningen, per gender 2025 — Bron: perspective.brussels

RUIMTES EN ALLEDAAGSE INFRASTRUCTUUR

Plaatsen die onzichtbaar blijven in de stadsplanning

Buurtvoorzieningen - volkstuinen, buurtkeukens, verenigingslokalen, burgerinitiatieven - zijn onmisbaar in de sociale infrastructuur van de stad. Het zijn vaak plaatsen voor bescherming, socialisatie en middelen, die vooral belangrijk zijn voor vrouwen, kinderen, ouderen en kwetsbare of personen van kleur. Hun toegankelijkheid hangt niet alleen af van hun ligging, maar ook van hun werking: wanneer zijn ze open, is de toegang gratis, is er sprake van symbolische neutraliteit en is er een goed onthaal?

Deze laagdrempelige voorzieningen worden echter zelden als zodanig in kaart gebracht in planningsdocumenten. Ze krijgen geen plaats in grootstedelijke projecten of grootschalige investeringsprogramma's, ook al dragen ze bij aan meer sociale verbondenheid, collectieve veerkracht en dagelijks welzijn. In sommige gemeenten ondermijnt het gebrek aan dergelijke voorzieningen - of de geleidelijke sluiting ervan - informele steunnetwerken, waar vooral vrouwen en eenoudergezinnen afhankelijk van zijn.

Ruimtes toegeëigend door feministische en queerinitiatieven

In Brussel hebben verschillende feministische, queere en burgerinitiatieven leegstaande ruimtes nieuw leven ingeblazen. Ze worden nu gebruikt als gemeenschapscentrum, vrouwencentrum, praatruimte of solidaire kantine. Deze - al dan niet tijdelijke - bezettingen voldoen aan bepaalde noden waarin het traditionele overheidsbeleid niet of nauwelijks voorziet. Ze geven mensen de mogelijkheid om elkaar te ontmoeten, voor anderen te zorgen, zich artistiek of activistisch te uiten, in een omgeving die vaak niet-gemengd of inclusief is. Al die experimenten geven vorm aan een nieuw soort stad, waar het creëren van sociale verbondenheid een hefboom wordt voor gelijkheid. Dergelijke ruimtes ontbreken ook vaak in planningsprocessen en zijn grotendeels afhankelijk van particuliere initiatieven of initiatieven vanuit het middenveld.

Te weinig aandacht voor zorgnoden

Stadsplanning blijft veelal focussen op verkeer en consumptie, ten koste van functies zoals zorg, rust en zich goed voelen. Nochtans is straatmeubilair - zitbanken, fonteinen, openbare toiletten, borstvoedingsvoorzieningen of wachtruimtes - een krachtig signaal van een stad die voor iedereen toegankelijk is. Onvoldoende of onaangepast straatmeubilair treft vooral mensen die zorgtaken opnemen, ouderen, zwangere vrouwen, dikke mensen, personen met een beperkte mobiliteit of personen met een kwetsbare gezondheid of in een lastige financiële situatie.

Een inclusieve stedelijke structuur steunt niet alleen op grootschalige voorzieningen, maar ook op een fijnmazig netwerk van open publieke ruimtes, toegankelijke collectieve infrastructuren en alledaagse plekken waar mensen kunnen zijn, ontspannen en contacten kunnen leggen. Deze middelen opnemen in de planning - en daar waar ze ontbreken versterken - is cruciaal om ervoor te zorgen dat iedereen van de stad kan proeven en ze ten volle kan beleven. Dat houdt in dat de sociale en genderspecifieke waarde van deze plekken erkend wordt, die in dominante benaderingen van stadsplanning vaak onzichtbaar blijven.

SPEL, JONGEREN EN DE RUIMTELIJKE VORMING VAN GENDER

Inrichtingen die gendersocialisatie reproduceren

Speelpleinen, de speelplaats op school en spel- en sportvoorzieningen in open lucht zijn vaak de eerste plaatsen waar kinderen in de openbare ruimte socialiseren. Hoewel ze schijnbaar neutraal zijn, reproduceren deze plekken al op jonge leeftijd goed gedocumenteerde genderdynamieken: jongens nemen doorgaans de centrale ruimte in, via zichtbare en fysiek expressieve activiteiten, terwijl meisjes naar de rand worden verbannen of zich geleidelijk terugtrekken uit de ruimte (Delalande, Raibaud). Die ongelijke toe-eigening van de ruimte wordt zelden meegenomen in de planning of in voorzieningen voor kinderen, hoewel ze sociale genderrollen mee reproduceren.

Het onderzoek van de Cel Sport naar het gebruik van vrij toegankelijke sportfaciliteiten (2025) bevestigt dit genderspecifieke gebruik. Hoewel deze voorzieningen hoofdzakelijk door mannen worden gebruikt, sporten vrouwen ook in de openbare ruimte, al doen ze dat meestal op minder zichtbare plaatsen (grasvelden, onder bomen) en in ruimtes die daar strikt genomen niet voor dienen. Daarom is het belangrijk om rekening te houden met de verschillende manieren

Activering van sportruimtes als hefboom voor meer gelijkheid in de sport

Zoals het project 'Place aux Filles' aantoont, is het essentialiseren van genderrollen en genderidentiteiten hier niet aan de orde. Dit project was weliswaar oorspronkelijk bedoeld voor meisjes, maar wil zich bewust van andere typisch 'vrouwelijke' initiatieven onderscheiden door een voetbaltoernooi te organiseren. Het vertrekpunt is dat meisjes de kans krijgen om op het Moricharplein te voetballen:

> *"Voor Covid zeiden we tegen elkaar: 'We gaan een toernooitje organiseren voor de meisjes van de vereniging en uit de buurt (...) Alles wat we nodig hebben is een bal om de meisjes die we elke dag zien te laten komen spelen. (...) Dit jaar (2023) hadden we in de voormiddag 500 meisjes die kwamen spelen. Voor de derde editie gaan we animaties in de scholen organiseren om leerlingen voor te bereiden. De leerlingen zijn supergemotiveerd. En we hadden heel veel meisjes die wilden meespelen. De hele dag door hadden we telkens drie toernooien tegelijk op drie terreinen. Maar het leuke is dat dit een sneeuwbaleffect creeerde. Het idee was om de horizon van jongeren te verruimen, en vervolgens sloeg het ook aan bij volwassenen. In eerste instantie hadden we gevraagd dat al het personeel van Place aux Filles uit vrouwen zou bestaan. Dat bleek echter heel moeilijk omdat de turnleerkrachten die met de meisjes meekwamen of de begeleiders hun groep aan vrouwen moesten doorgeven. Dus hebben we van deze dag ook een gelegenheid gemaakt voor een bredere sensibilisering van professionals."*

Testimonials

Inclusief stadsmeubilair voor tienermeisjes in Kopenhagen

Het Superkilen-project in Kopenhagen illustreert een vernieuwende en inclusieve benadering van stadsmeubilair, speciaal ontworpen om in te spelen op de noden van tienermeisjes in de openbare ruimte. De coconschommels op het karakteristieke rode plein met zijn kleurrijke strepen, bieden een veilige, leuke plek waar meisjes elkaar ontmoeten, praten en zich de stad op hun eigen tempo eigen maken. Dit soort voorziening bevordert niet alleen sociale interactie, maar versterkt ook het gevoel van veiligheid - iets wat voor deze groep vaak moeilijk ligt in de openbare ruimte - door structuren aan te bieden die aangepast zijn aan hun gebruik en verwachtingen.

↑ Superkilen, BIG, Kopenhagen — Make Space for Girls

waarop openbare ruimtes worden gebruikt en om openbare ruimtes te bedenken die niet neutraal zijn, maar meerdere en inclusieve vormen van gebruik mogelijk maken.

Een ongelijke verdeling van recreatieruimtes

Op gewestelijk niveau telt Brussel ongeveer 350 speelpleinen (Leefmilieu Brussel). Hun spreiding is echter zeer ongelijk: de prioritaire interventiegebieden bevinden zich in het noorden en westen van de stad, waar de kinderdichtheid hoog is, woningen kleiner zijn en er weinig groen aanwezig is. Daarnaast vertoont de kwaliteit van het aanbod tekorten: oudere kinderen (vanaf 10-12 jaar) hebben weinig aangepaste infrastructuur, kinderen met een beperkte mobiliteit ondervinden toegankelijkheidsproblemen en de toestellen zijn nog steeds erg standaard.

Tienermeisjes zijn steeds minder zichtbaar in de openbare ruimte

Bij de overgang van kind naar tiener worden ruimtelijke ongelijkheden nog groter. Terwijl jongens hun aanwezigheid in de openbare ruimte op een zichtbare en luidruchtige manier bevestigen, trekken meisjes zich geleidelijk uit de openbare ruimte terug. Gevoelens van onveiligheid, maatschappelijke verwachtingen rond fatsoen en geïnternaliseerde sociale normen beperken hun mobiliteit en zelfstandigheid. Zoals Yves Raibaud (2015a) opmerkt, wordt de openbare ruimte een 'theater van mannelijkheid', waar jongens leren een vaak exclusieve mannelijkheid te demonstreren. Tienermeisjes daarentegen hebben de neiging om zich terug te trekken, bepaalde plaatsen te vermijden of ruimtes op te zoeken die meer privé zijn.

Tienermeisjes blijven daarom vaak aan de rand van functionele openbare ruimtes. Zodra ze geen gebruik meer kunnen maken van kinderspeelpleinen, hebben ze het moeilijk om een plek te vinden die hen geeft wat ze nodig hebben. De sociale contacten van vrouwen wordt vaak minder gewaardeerd (Pasquier) en geassocieerd met roddelen en trivialiteit. Om intimidatie te vermijden, ontwikkelen jonge meisjes tactieken om hun aanwezigheid in de openbare ruimte te legitimeren (ze bedenken een 'redelijk argument' om daar te zijn). Tienermeisjes hebben meubilair nodig, plaatsen waar ze in kleine groepjes samen kunnen zitten, beschutting tegen het weer, en ruimtes die niet lawaaierig zijn en waar ze hun omgeving kunnen zien zonder gezien te worden (bijvoorbeeld hoger). Ze hebben ook voorzieningen nodig waar ze kunnen bewegen, maar op een andere manier dan in sportstructuren: schommelen, klimmen, lopen...

Om deze verschillen kleiner te maken, moeten we nadenken over spel en ontspanning vanuit een genderperspectief en op basis van leeftijd. Dat betekent een diversifiëring van gebruiksmogelijkheden, gemengd meubilair, de inrichting van rustige zones of plekken waar ze zich kunnen terugtrekken, en de mogelijkheid om ruimtes te creëren die bewust niet-gemengd zijn. Het is essentieel om kinderen, en vooral tienermeisjes, te betrekken bij het ontwerp van deze ruimtes, om meer gastvrije, veiligere en rechtvaardige voorzieningen te creëren.

GROENE RUIMTES EN MILIEUONGELIJKHEDEN

Een verschillende toegang tot groenruimtes

Parken, aaneengesloten wandelgebieden, promenades en openbare tuinen zijn onmisbaar voor goed leven in de stad. Ze bieden een plek om te ontspannen, sociale contacten te leggen, te sporten of te spelen, tegen een lage kost en zonder consumptieverplichting. Deze zogezegd 'open' ruimtes zijn echter niet voor iedereen even open: de manieren waarop ze worden gebruikt en toegeëigend verschillen sterk volgens gender, leeftijd of sociaal-economische situatie. Voor sommigen kan groen in de stad een toevluchtsoord zijn, terwijl het voor anderen een plek van uitsluiting of gevaar kan zijn.

Inclusieve, duurzame verlichting in Malmö, Zweden

De stad Malmö startte een project voor openbare verlichting om de veiligheid te verbeteren en tegelijk de impact op het milieu te verminderen. Als onderdeel van het project wordt ledverlichting met variabele intensiteit geïnstalleerd, waardoor de verlichting kan worden aangepast aan wat er in elk gebied nodig is. Drukbezochte gebieden worden bijvoorbeeld feller verlicht, terwijl minder druk bezochte plaatsen spaarzamer worden verlicht, waardoor het energieverbruik daalt. Daarnaast introduceerde Malmö een participatietraject waarbij aan bewoners - vooral vrouwen en ouderen - wordt gevraagd welke gebieden ze als minder veilig ervaren, zodat de verlichting op basis van hun feedback kan worden aangepast. Deze inclusieve aanpak helpt om een veiligere en meer uitnodigende stedelijke omgeving te realiseren voor iedereen.

In afgelegen of dunbevolkte woonwijken worden groenvoorzieningen geassocieerd met wandelen, rust of gezinsactiviteiten - vormen van gebruik die vaak als 'vrouwelijk' worden gezien. In dichtbevolkte wijken worden deze plekken net gekenmerkt door meer zichtbare, sportieve en overwegend mannelijke activiteiten: voetbal, boardsporten, street workout. Dezelfde infrastructuur kan dus bepaalde mensen uitsluiten, afhankelijk van de inrichting, ruimtelijke indeling of dominante toepassingen.

Een kruisanalyse van de kaart van het spel- en sportnetwerk in open lucht (promenades, buitensportvoorzieningen, Be Running ...) met die van de mannelijkheidsratio brengt laat een onevenwicht zien: investeringen in buitensportvoorzieningen zijn vooral geconcentreerd in buurten waar overwegend mannen wonen. Die verdeling versterkt de mannelijke toe-eigening van open ruimte en laat zien hoe budgettaire keuzes kunnen bijdragen aan het versterken - zelfs onbedoeld - van genderongelijkheden in de openbare ruimte.

Afwegingen in verband met verlichtingsbeleid en behoud van biodiversiteit

Openbare verlichting is van cruciaal belang voor gendergelijkheid in stedelijke gebieden. Vrouwen en genderminderheden krijgen meer te maken met intimidatie op straat en hebben een groter gevoel van onveiligheid, vooral 's nachts. Om daar iets aan te doen, zijn er verschillende opties mogelijk: verlichting die de leesbaarheid van de omgeving en oriëntering bevordert; verlichting die op het lichaam gericht is, zodat gezichten duidelijk te zien zijn; continue verlichting zonder scherpe contrasten of schaduwen; en een geschikte kleurtemperatuur, liefst warm licht. Verlichting moet ook rekening houden met verschillende gebruikspatronen en ervaringen.

Beslissingen rond openbare verlichting, vooral in parken, worden echter vaak genomen met het oog op het behouden van de nachtelijke biodiversiteit. Hoewel het beschermen van flora en fauna zeker belangrijk is, mag dit niet ten koste gaan van het recht van bewoners om zich vrij te bewegen, ook wanneer er weinig passage is. Er bestaan oplossingen, onder andere gerichte, slimme verlichting of verlichting met bewegingsmelders, die ecologie en veiligheid verzoenen.

Nog te weinig aandacht voor milieuongelijkheden

Hoewel milieuongelijkheden wereldwijd zijn gedocumenteerd, zijn ze nog steeds niet erg zichtbaar in het lokale territoriale beleid. In Brussel ondervinden vooral vrouwen, en in het bijzonder vrouwen die andere kwetsbaarheidsfactoren combineren, zoals bestaansonzekerheid, isolement of alleenstaand ouderschap, de cumulatieve effecten van een aangetast milieu. Luchtvervuiling, minder groen in de buurt, meer blootstelling aan stedelijke hitte-eilanden en het gebrek aan rustgevende, koele plekken in de openbare ruimte hebben een directe impact op hun fysieke en mentale gezondheid.

In de dichtstbevolkte wijken, die vaak gekenmerkt worden door energiearmoede en weinig groen, zijn natuurlijke openbare ruimtes onmisbaar. Ze zijn een plek waar mensen die geen toegang hebben tot een comfortabele, koele en goed geventileerde woning, kunnen herademen en waar vrouwen die zorgen voor anderen een wandeling kunnen maken met kinderen, rusten en informele zorg geven. De aanwezigheid, toegankelijkheid en kwaliteit van deze ruimtes bepalen dus mee het dagelijks welzijn van een groot deel van de bevolking.

Toch wordt er met deze gerichte noden weinig rekening gehouden in de milieuplanning, die nog steeds grotendeels technisch en genderneutraal is. Het ontbreken van indicatoren die gender en milieugezondheid combineren maakt het onmogelijk om de ongelijkheid te objectiveren en maakt de ruimtelijke afwegingen die bepaalde groepen benadelen onzichtbaar. Milieurechtvaardigheid en gender moeten dus samen bekeken worden, wat een kruising van gegevens veronderstelt, maar ook een herziening van beleidsprioriteiten en evaluatiemethoden.

Een noodzakelijke erkenning van informele en inclusieve ruimtes

Naast grote parken zijn ook meer 'discrete' ruimtes - gemeenschappelijke tuinen, kleine pleintjes met bomen, aaneengesloten wandelgebied in de buurt - heel belangrijk voor vaak gemarginaliseerde groepen. Ze worden bezocht door vrouwen, ouderen, ouders en personen van kleur en zijn een plek voor zorg, rust en intergenerationele overdracht. Veel van deze plekken krijgen steun van vrouwenverenigingen of queergroepen. Het erkennen, versterken en integreren van deze dynamiek in het openbareruimtebeleid is een hefboom voor het bouwen van een meer inclusieve stad, op mensenmaat.

DE VERVULLENDE STAD
WAT NEMEN WE MEE?

CULTURELE VRIJETIJDSBESTEDING

- Het Brusselse cultuuraanbod is voornamelijk geconcentreerd in de centrumwijken, waardoor de rand onderbediend blijft qua structurerende voorzieningen.
- Vrouwen en kwetsbare personen kunnen op fysieke, sociale en symbolische obstakels botsen om aan het culturele leven deel te nemen, omwille van de programmering, toegankelijkheid en een gebrek aan tijd.
- LGBTQIA+- of 'etnische culturele producties ontwikkelen zich voornamelijk in tijdelijke, precaire of gemeenschapsruimtes.
- De culturele sector is weliswaar sterk vervrouwelijkt, maar blijft erg onstabiel zeker en moet afrekenen met genderongelijkheden, seksistisch geweld en te weinig erkenning voor niet-conventionele praktijken.

FEESTEN EN NACHTLEVEN

- Het nachtleven wordt nog steeds stiefmoederlijk behandeld in het stadsbeleid, ondanks zijn structurerende rol in het culturele en uitgaansleven van veel mensen.
- Recreatieve voorzieningen zijn geconcentreerd in het stadscentrum, met een ongelijk verdeelde nachtelijke bereikbaarheid: de randgemeenten zijn 's nachts niet gemakkelijk bereikbaar met het openbaar vervoer.
- Vrouwen en LGBTQIA+-personen krijgen te maken met bepaalde drempels (kost, kinderopvang, onveiligheidsgevoel) waardoor ze minder toegang hebben tot het nachtleven.
- Intimidatie of geweld komt vooral voor op de terugweg: nachtmobiliteit is een cruciaal aandachtspunt voor meer veiligheid en gelijkheid.
- Recreatieve seksualiteit, vooral queerseksualiteit bij mannen, speelt zich vaak af in onzichtbare ruimtes waar een stigma op rust (cruisen, sauna's), die door het stadsbeleid worden genegeerd, ook al vervullen ze een belangrijke rol in de samenleving.

COLLECTIEVE NETWERKEN

- Vrij toegankelijke sportinfrastructuren vertrekken nog steeds van mannelijke normen; vrouwen en genderminderheden hebben beperkt toegang en beschikken over weinig voorzieningen die echt inspelen op hun noden.
- Plaatsen waar mensen dagelijks komen - volkstuinen, buurtkeukens, verenigingslokalen - zijn onmisbaar voor zorg en sociale interactie, maar blijven nog te weinig zichtbaar en ondersteund in de stadsplanning
- Tienermeisjes vermijden massaal de openbare ruimte omwille van een tekort aan aangepaste voorzieningen en geschikt meubilair om samen te zijn, te praten en rust op te zoeken.
- Groene ruimtes en vrijetijdsvoorzieningen zijn ongelijk verdeeld en worden vaak overwegend door mannen gebruikt; verlichting en budgettaire keuzes versterken deze ongelijkheden.
- Er wordt nog te weinig rekening gehouden met de noden van vrouwen en kwetsbare personen in verband met hun leefomgeving (verkoeling, rust, toegankelijkheid) ; de erkenning van het informele gebruik dat vrouwen en queergroepen van de openbare ruimte maken, is een belangrijke hefboom voor inclusie.

DE VERVULLENDE STAD
AANDACHTSPUNTEN

1. Gegevens en statistieken

→ Genderspecifieke en intersectionele gegevens verzamelen over culturele gewoonten, het uitgaansleven en sportbeoefening in Brussel.

→ Toegankelijk en inclusieve voorzieningen in kaart brengen die bezocht worden door groepen (vrouwen, kwetsbare of LGBTQIA+-personen).

→ Informele en gemeenschapspraktijken meenemen in territoriale statistische tools.

2. Kennisopbouw

→ Analyses van ongelijkheden in de toegang tot cultuur, sport en vrijetijdsbesteding volgens gender en sociale positie verder verdiepen.

→ Vormen van uitsluiting of ontwijking (vooral bij tienermeisjes) uit openbare spel- of uitgaansruimtes onderzoeken.

→ Kennis en expertise van praktijken uit feministische, queere of van personen van kleur in de culturele en recreatieve sector naar waarde schatten.

3. Territoriale programmering

→ Het culturele, recreatieve en sportaanbod in onderbediende wijken versterken, met aandacht voor zorgnoden.

→ Voorzieningen bedenken met een lage instapdrempel - al dan niet gemengd - die alledaagse en inclusieve praktijken stimuleren.

→ De bereikbaarheid en veiligheid van culturele en uitgaansgelegenheden 's nachts verbeteren, vooral in de rand.

4. Tools en processen

→ Inclusiviteits- en gendercriteria meenemen in projectoproepen, bestekken en planningsdocumenten.

→ Alternatieve (autonoom bestuurde of gemeenschapsgebonden) culturele of feestlocaties ondersteunen binnen een flexibele planningstraject.

5. Participatie

→ Vrouwen, jongeren, LGBTQIA+-personen en minderheidsgroepen betrekken bij het ontwerp van recreatieve en culturele ruimtes.

→ Niet-institutionele initiatieven voor meer sociale verbondenheid integreren in territoriale overlegmechanismen.

→ Dagelijkse gebruiksgewoonten erkennen als legitieme vormen van expertise binnen ontwikkelingsprojecten.

6. Evaluatie en monitoring

→ Genderspecifiek gebruik van sport-, cultuur- en vrijetijdsvoorzieningen opvolgen.

→ Indicatoren ontwikkelen rond symbolische, economische en ruimtelijke toegankelijkheid van culturele en feestlocaties.

→ Beleid rond nachtmobiliteit evalueren vanuit het perspectief van veiligheid, gelijkheid en toegang tot vrijetijdsactiviteiten.

AANDACHTSPUNTEN EN HEFBOMEN VOOR EEN INCLUSIEVE STADSPLANNING

Gendermainstreaming in het territoriale beleid is meer dan bijsturen of corrigerende maatregelen nemen. Het nodigt uit tot een diepgaande bevraging van de fundamenten van de planning zelf: de impliciete normen die de ruimte structureren, de prioriteiten die worden gesteld, de instrumenten die worden ingezet, en de stemmen die gehoord of net genegeerd worden. In wat volgt worden acht transversale hefbomen voorgesteld om te bouwen aan een stad die inclusiever en rechtvaardiger is en meer oog heeft voor de ervaringen van minderheden. Elk van die hefbomen belicht een structureel blinde vlek in het stadsbeleid, maar opent tegelijk perspectieven voor concrete verandering. Samen leggen ze de puzzel van een planning die onderlinge verbanden erkent, middelen herverdeelt en de macht deelt om de stad te bedenken, te gebruiken en te transformeren.

1. Komaf met de gestandaardiseerde stad

Uitdaging: de impliciete normen die het overheidsoptreden structureren doorbreken om de stad toegankelijker te maken voor minderheidsgroepen of onzichtbare ervaringen.

Ondanks de evolutie van het gelijkheidsbeleid gaat het stedelijk weefsel - vaak impliciet - nog altijd uit van één referentiefiguur: een typische gebruiker die mannelijk, heteroseksueel, valide, gemotoriseerd, actief, autonoom, vaak blank en op elk tijdstip van de dag elk moment beschikbaar is. Die norm wordt ook doorgetrokken in het beleid rond ruimtelijke planning, mobiliteit, veiligheid, diensten en wonen, en structureert de gebruikte data, stuurt investeringskeuzes, hiërarchiseert gebruik en creëert een stad die niet voor iedereen even toegankelijk is.

Door deze norm als standaard te gebruiken, maakt de stadsplanning de ervaren realiteit van vrouwen, kinderen, ouderen, personen met een handicap, LGBTQIA+-personen, personen van kleur en mensen in een situatie van bestaansonzekerheid onzichtbaar of bijkomstig. Resultaat: mensen worden verhinderd om de ruimte te gebruiken, ze passen zich aan in de openbare ruimte, ze ontwijken bepaalde ruimtes, ze voelen zich onveilig en ze verliezen hun autonomie.

Het doorbreken van deze norm betekent niet dat die vervangen wordt door een nieuwe referentiefiguur, maar wel dat de verscheidenheid aan lichaamsbouw, ritmes, kwetsbaarheden, onderlinge verbanden, vormen van aanwezigheid en gebruik van de stad wordt erkend en dat er rekening mee wordt gehouden. Dat veronderstelt dat we herinterpreteren wat wordt verstaan onder gebruiker en gebruikster, burger, noden, centraliteit of efficiëntie van het stedelijk systeem.

Enkele concrete hefbomen:

- de impliciete norm zichtbaar maken vanaf de diagnosefase, door objectieve data en gebruikersverhalen rond een plek te combineren;
- ssystematisch een intersectionele lezing van gebruiksvormen integreren in analyse- en ontwerpprocessen;
- tools en strategieën bedenken om het dagelijkse leven te observeren en aandacht geven aan minder bekende ervaringen;
- stedelijke projecten toetsen aan gebruikers met uiteenlopende profielen;
- flexibele, tijdelijke of omkeerbare vormen van ondersteunen die verschillende vormen van gebruik in de tijd mogelijk maken.

2. Kennisproductie als hefboom voor verandering

Uitdaging: Van planning een actieve hefboom maken om ongelijkheden te verminderen, door machtsverhoudingen mee te nemen in de stedelijke maakprocessen.

Planningsdocumenten, stadsprojecten, territoriale diagnoses en effectenstudies zijn nooit neutraal: ze bepalen prioriteiten, kaderen het debat en legitimeren bepaalde ingrepen ten nadele van andere. Toch focust de productie van kennis nog te veel op technische of economische indicatoren, zonder hun sociale, ruimtelijke of genderspecifieke voor expliciet te maken. Ongelijkheden in toegang tot de stad worden zelden geanalyseerd als het resultaat van geplande keuzes. Op dezelfde manier blijven expertiseverhalen de ervaringen van minderheidsgroepen onzichtbaar maken, vooral wanneer die niet passen binnen dominante uitdrukkingsvormen.

Die blinde vlek wordt nog versterkt door een impliciete hiërarchisering van kennis. Aan geaggregeerde statistieken, stroomdiagrammen of vastgoeddata wordt meer gewicht toegekend dan aan gesitueerde verhalen, sensitieve kaarten of ervaringen uit het dagelijks leven. Door geen rekening te houden met de kwalitatieve ervaring of beleving kan men minder rekening houden met de concrete gevolgen die ruimtelijke planning kan hebben. Tegelijkertijd reproduceren operationele instrumenten - projectoproepen, regelgeving, gunningscriteria - vaak impliciete normen van efficiëntie, winstgevendheid of stedelijke kwaliteit, waarbij informele, collectieve of gendergebonden gebruiksvormen buiten beeld blijven.

Een gelijkheidsperspectief integreren in de productie van stedelijke kennis betekent erkennen dat de manier waarop de stad wordt geobserveerd, gemeten en beschreven, bepaalt wat als probleem, prioriteit of oplossing wordt gezien. Het houdt ook in dat planningsinstrumenten worden opengetrokken naar andere vormen van kennis en praktijk, om een rechtvaardigere transformatie van de stad te ondersteunen.

Enkele concrete hefbomen:

- gender- en gelijkheidsindicatoren meenemen in territoriale diagnoses en studies (onder meer in MilieuEffectenRapportages);
- objectiveerbare data vergelijken met kwalitatieve methoden (gebruiksverhalen, sensitieve kaarten, waarnemingen) om rekening te houden met verschillende ervaringen van de stad;
- de sociale, ruimtelijke en gendereffecten van stadsprojecten (verdringing, herdefiniëring, herwaardering enz.) documenteren om uit deze ervaringen te leren;
- iedereen die betrokken is bij stadsplanning een opleiding laten volgen in verband met genderbewuste analyses en het opsporen van biases.

3. Minderheden zichtbaar maken in de stad en in het overheidsoptreden

Uitdaging: Minderheden politiek en maatschappelijk erkennen door hen legitieme zichtbaarheid in de openbare ruimte, in stedelijke verhalen en in beslissingsorganen te geven.

Sommige groepen blijven structureel onzichtbaar in stedelijke verhalen, beleidsmaatregelen en beslissingsinstanties. Die onzichtbaarheid is niet alleen symbolisch, maar heeft een merkbare impact op de manieren van aanwezig zijn, op het gebruik dat wordt toegestaan of verhinderd en op de verhalen die het stadsbeeld mee bepalen. De openbare ruimte, zoals die wordt bedacht, verteld en gereguleerd is, is niet inclusief wordt nog grotendeels gevormd door uitsluiting: bepaalde lichamen, figuren en herinneringen worden gevierd, terwijl andere worden verzwegen, gemarginaliseerd of als niet legitiem beschouwd.

Die uitsluiting komt duidelijk tot uiting in gegevens (waarin vaak genderspecifieke, gekruiste of kwalitatieve variabelen ontbreken), in straat- en plaatsnamen (die vooral vernoemd zijn naar blanke mannen), in kunstwerken en het stedelijke geheugen (die weinig oog hebben voor feministische, antiracistische en volksstrijd), en ook in de verdeling van het gebruik (met aanpassing of gekoppeld aan gender, leeftijd, uiterlijk, sociale klasse of administratieve status). Diezelfde lijn wordt doorgetrokken naar de fora waar beslissingen worden genomen en waar minderheden amper vertegenwoordigd zijn, zowel in projectteams, jury's, participatietrajecten of expertenpanels als op beleidsniveau.

Die onzichtbaarheid erkennen als een ongelijkheid in het recht op de stad betekent dat bepaalde ervaringen binnen het legitieme bereik van het overheidsbeleid moeten vallen. Daarvoor is de van andere soorten gegevens, verhalen, representaties en aanwezigheid in de ruimte nodig. In een stad met vele gezichten is zichtbaarheid geen doel op zich, maar wel een hefboom voor macht en verandering.

Enkele concrete hefbomen:

- genderspecifieke, gekruiste en gesitueerde gegevens produceren die gekoppeld zijn aan stedelijke ervaringen;
- zo divers mogelijke verhalen, figuren en herinneringen doortrekken in plaatsnamen en publieke kunst;
- zichtbare en legitieme vormen van aanwezigheid in de openbare ruimte stimuleren (gebruik, evenementen, artistieke of herdenkingsinitiatieven);
- erop toezien dat de profielen die vertegenwoordigd zijn in overlegmechanismen, jury's en projectteams zo divers mogelijk zijn;
- de uitdagingen met betrekking tot zichtbaarheid meenemen in diagnoses, bestekken, projectoproepen en overheidscommunicatie.

4. Een echt toegankelijke buurtstad

Uitdaging: Diensten, rechten, zorg en mobiliteit binnen het bereik van de meest precaire doelgroepen brengen.

Gelijke toegang tot de middelen die de stad te bieden heeft, blijft sterk afhankelijk van iemands sociale positie, gender, tijdsbeleving en verplaatsingsmogelijkheden. De organisatie van de stad rond gehiërarchiseerde centra en polarisatie concentreert voorzieningen en diensten vaak in bepaalde gebieden, ten koste van wijken in de rand of volksbuurten. Die ongelijke verdeling maakt dat bepaalde groepen meer afhankelijk zijn van het openbaar vervoer, dat hun mobiliteitslast groter wordt en dat ze dagelijks een afweging moet maken tussen zorg, werk, boodschappen en rust.

Stadsplanning wordt nog steeds grotendeels gestuurd door een streven naar functionele efficiëntie, die de nadruk legt op mobiliteitsstromen, dichtheid en de specialisatie van ruimtes. Dit model laat weinig ruimte voor de realiteit van multitasking, afstanden of een tragere mobiliteit. Het negeert de inspanningen die mensen moeten leveren om verschillende aspecten van het dagelijks leven te combineren, vooral die personen die zorgen voor kinderen of familieleden. Het resultaat van deze ongelijkheden is dat bepaalde zones worden vermeden en een beperking van levenskeuzes.

Werken aan een buurtstad betekent niet alleen dat we verplaatsingen zo klein mogelijk houden, maar ook dat we iedereen een waardige, continue en duurzame toegang geven tot basisvoorzieningen: zorg, voeding, cultuur, administratie en sociale netwerken. Het is een manier om stedelijkheid en ruimtelijke rechtvaardigheid met elkaar te verzoenen, door een goede spreiding van diensten als prioritair op de beleidsagenda te zetten.

Enkele concrete hefbomen:

- de plaats van voorzieningen goed plannen met oog voor hun ruimtelijke spreiding, diversiteit, geschiktheid voor verschillende noden en contexten, synergieën en meervoudig gebruik;
- secundaire centraliteiten en buurtvoorzieningen een plaats geven in planningsdocumenten;
- rekening houden met de mobiliteitslast in territoriale diagnoses en impactanalyses;
- mobiele of gedecentraliseerde zorg en diensten ontwikkelen;
- bij het nadenken over toegankelijkheid niet alleen rekening houden met infrastructuur, maar ook met tijd, kosten en overzichtelijkheid;
- meervoudig gebruik, lokale economie en territoriale solidariteit ondersteunen.

5. Zorg en onzichtbare taken

Uitdaging: Activiteiten rond zorg, aandacht en sociale reproductie als volwaardige stadsfuncties erkennen en integreren.

Zorgactiviteiten - zorgen voor, ondersteunen, begeleiden, onderhouden - hebben een diepgaand effect op het dagelijks leven, mobiliteit en ruimtelijke noden. Toch krijgen ze minder aandacht in de ruimtelijke planning, die voorrang geeft aan zogenaamde 'productieve' of 'structurerende' functies. Stadsplanning vertrekt van een scheiding tussen publiek en privé, tussen betaalde arbeidstijd en onbetaalde zorgtijd. Die zorg speelt zich grotendeels in de huiselijke sfeer of in verenigingen af, dus buiten het bereik van het overheidsbeleid.

Die onzichtbaarheid heeft concrete gevolgen: maar weinig plaatsen zijn speciaal bedacht voor rust, borstvoeding, informele zorg of ondersteuning; de voorzieningen voor kinderen, ouderen of afhankelijke personen is erg versnipperd; werkuren of infrastructuren zijn niet goed afgestemd op de realiteit van zorgwerk. Dit treft vooral zij die zorg dragen in vaak precaire en geïsoleerde omstandigheden. Door deze activiteiten niet als essentiële onderdelen van het stadsweefsel te erkennen, beperkt de stad haar vermogen om het leven in al zijn complexiteit te ondersteunen.

Zorg erkennen als een stedelijke functie betekent dat we ons begrip van wat 'nuttig', 'centraal' of 'planbaar' is verder opentrekken. Het betekent ook dat we oog hebben voor de onderlinge verbanden waarop onze samenleving is gebouwd en dat we de stad hertekenen vanuit wat haar leefbaar, duurzaam en solidair maakt.

Enkele concrete hefbomen:

- plekken, verplaatsingen en tijdsbesteding rond zorg op wijkniveau in kaart brengen;
- hybride plekken voor kinderen, mantelzorgers, ouderen en zieken ondersteunen;
- de aanwezigheid van verenigingen of informele steuninitiatieven op gelijkvloers of in openbare voorzieningen mogelijk maken;
- dienstregelingen, functies en gebruik van voorzieningen aanpassen aan wat zorgenden nodig hebben;
- zorgberoepen een plaats geven in de planning van economische clusters en ruimtelijke ontwikkelingsprojecten.

6. Maatschappelijk middenveld en participatie over de hele lijn

Uitdaging: Verenigingen en bewoners erkennen en steunen als voortrekkers van gelijkheid, maar ook als experten, lokale bruggenbouwers en voordragers van ideeën, in een evenwichtige relatie met instellingen.

Verenigingen spelen een cruciale rol in het bevorderen van gelijkheid: ze documenteren ongelijkheden, begeleiden achtergestelde groepen en proberen alternatieven uit. Het participatiebeleid heeft het nog steeds moeilijk om die bewoners te bereiken die het verst van de instellingen af staan - jongeren, kwetsbare huurders, migranten of mensen met onregelmatige werkuren. De expertise van verenigingen en bewoners blijft echter vaak onzichtbaar of beperkt zich tot het verlenen van diensten of tot een punctuele bevraging.

Die onderwaardering verzwakt de autonomie van verenigingen, beperkt de invloed van burgers en verdiept ongelijkheden in toegang tot stedelijke ruimtes en diensten. Dat betekent dat de stad geen profijt kan halen uit die waardevolle collectieve intelligentie en dat machtsverhoudingen bepaalde groepen blijven bevoordelen ten koste van andere.

Verenigingen en burgers ondersteunen betekent dat we hun rol in het vormgeven van de stad erkennen, hun kennis naar waarde schatten en stabiele fora voor dialoog creëren waar hun expertise in beslissingen wordt meegenomen. Participatie kan een concrete hefboom betekenen voor een inclusievere en rechtvaardigere stad betekenen.

Enkele concrete hefbomen:

- structurele samenwerkingen tot stand brengen, inclusief financiering, die de autonomie van verenigingen en participatie van burgers ondersteunen;
- verenigingen en bewoners erkennen als volwaardige experten bij diagnoses, evaluaties en planningsprojecten;
- permanente fora voor dialoog in de wijken installeren, in een vorm, met een tijdschema en volgens een methode aangepast aan de diversiteit van het publiek;
- informele of discrete vormen van burgerparticipatie waarderen en ervoor zorgen dat hun bijdragen zichtbaar zijn;
- professionals een opleiding geven in actief luisteren, kritisch denken, diversiteit en kennisopbouw.

7. Experimenteren, evalueren, documenteren

Uitdaging: Van experimenteren een hefboom maken voor structurele verandering, met ruimte voor trial-and-error en kennisoverdracht.

Overheidsbeleid evolueert vaak langzaam door de complexiteit van stedelijke ongelijkheden. Systemen zijn vastgeroest, de tijdshorizon is vaak lang en feedback wordt niet of nauwelijks meegenomen. Dat verhindert de integratie van vernieuwende, gelokaliseerde of transversale benaderingen - zoals gender. Experimenten blijven in de marge hangen en worden eerder gezien als een tijdelijke sideline dan als een echt oriënteringsinstrument. Evaluatie wordt vaak top-down of technisch benaderd, zonder veel ruimte voor verhalen, gevoelens of onrechtstreekse effecten.

Toch leveren veel lokale initiatieven, proefprojecten en praktijken van bewoners en verenigingen waardevolle inzichten op om de stad rechtvaardiger te maken. Zonder gedeeld geheugen en zonder actieve overdracht beginnen de instellingen voortdurend van nul en wordt er niets met de resultaten van die sociale innovatie gedaan.

Een experimenteercultuur omarmen betekent erkennen dat elk overheidsbeleid een startpunt voor verandering is. Deze cultuur waardeert het hele zoekproces, de diversiteit aan mogelijke vormen en collectief denken. Ze erkent ook de kennis die uit praktijkervaring ontstaat.

Enkele concrete hefbomen:

- kleinschalige proefprojecten opzetten om nieuwe inclusieve planningsinstrumenten te testen;
- open, kwalitatieve en collectieve evaluatiemethoden uitrollen;
- ervaringsverhalen waarderen als bron van kennis, naast kwantitatieve indicatoren;
- een publieke database uitbouwen van projecten, hun evaluatie, succesfactoren en beperkingen;
- documentatie van instellingen, verenigingen en bewoners samenleggen en combineren.

8. Een duurzaam inclusief bestuur

Uitdaging: Een gecoördineerd en goed uitgerust territoriaal bestuur tot stand brengen om doelstellingen rond inclusie en gelijkheid duurzaam te verankeren.

De versnippering van bevoegdheden, de vele betrokken partijen en de complexiteit van instrumenten bemoeilijken de coherente uitvoering van het inclusiebeleid. Zonder een duidelijk, duurzaam kader blijven inspanningen te weinig gecoördineerd, zijn best practices moeilijk te reproduceren en verwateren verantwoordelijkheden. Door het ontbreken van een institutionele ruggengraat bestaat het gevaar dat de aandacht voor gelijkheid verslapt en dat er zelfs stappen terug gezet worden zodra er weerstand komt van binnenuit of van buitenaf.

Een effectief bestuur moet zorgen voor een betere coördinatie tussen overheden, verenigingen, burgers en andere partners, via regelmatig overleg en aangepaste sturingsmechanismen. Het moet ook de tools en expertise in huis hebben om projecten in goede banen te leiden en resultaten nauwgezet op te volgen. De oprichting van een speciaal gewestelijk platform, geïnspireerd op bestaande modellen, kan samenwerking en kennisopbouw gemakkelijker maken.

Inclusief en duurzaam bestuur is een cruciale hefboom om gelijkheid een centrale plaats te geven in de dynamiek van het gewest, door de continuïteit in het beleid en de effectieve deelname van iedereen te garanderen.

Enkele concrete hefbomen:

- een gewestelijk inclusieplatform creëren, dat instaat voor monitoring, expertise en coördinatie;
- gendermainstreaming systematisch integreren in bestaande plannings-, opvolgings- en evaluatie-instrumenten (plannen, schema's, indicatoren, dashboards);
- een handvest of label ontwikkelen dat garandeert dat gelijkheid wordt meegenomen in ruimtelijke planningsprojecten;
- regelmatige evaluatiesystemen instellen waarbij de verschillende belanghebbenden betrokken worden;
- toezien op de continue vorming van professionals rond inclusie;
- middelen, gegevens en ervaringen delen tussen diensten en partners.

BIJLAGEN

WOORDENLIJST

BIOLOGISCH GESLACHT

BIOLOGISCH GESLACHT: Verwijst naar de lichamelijke kenmerken op basis waarvan iemand als 'vrouwelijk' of 'mannelijk' wordt aangeduid. Het gaat om verschillende kenmerken - geslachtsklieren en geslachtscellen, chromosomen en hormonen - die inwendig en uitwendig kunnen zijn.

INTERSEKSE: Iemand met geslachtskenmerken (genitaal, gonadaal, hormonaal of chromosomaal) die variaties zijn op de tweedeling 'vrouwelijk' en 'mannelijk'. Die variaties kunnen zich bijvoorbeeld op chromosomaal niveau voordoen (XXY in plaats van XY). Sommige intersekse kenmerken zijn zichtbaar bij de geboorte, terwijl andere pas tijdens de puberteit of later ontdekt worden. Intersekse zijn mag niet verward worden met transidentiteit.

GENDERIDENTITEIT

AGENDER: Iemand die zich met geen enkel gender identificeert.

CISGENDER: Iemand die zich prettig voelt bij de genderidentiteit die overeenkomt met het bij de geboorte aangeduide gender. Bijvoorbeeld iemand van wie het biologische geslacht bij de geboorte als vrouw werd aangeduid en die zich vrouw voelt.

FLUÏDE: Iemand die zich niet definieert met één vast geslacht en van wie de genderbeleving kan veranderen afhankelijk van de context, periode of plaats.

GENDERIDENTITEIT: De intieme en persoonlijke beleving van iemands gender (bv. man, vrouw, non-binair, agender of anders), al dan niet overeenkomend met het bij de geboorte aangeduide gender. Genderidentiteit staat los van seksuele oriëntatie. Het is een interne beleving die niet noodzakelijk zichtbaar is voor anderen.

NON-BINAIR: Overkoepelende term die wordt gebruikt voor personen van wie de genderidentiteit niet past in de traditionele, door de samenleving opgelegde tweedeling man/vrouw. Deze personen gebruiken onder andere het voornaamwoord 'hen'.

QUEER: Oorspronkelijk een scheldwoord dat 'vreemd' of 'afwijkend' betekent en dat de LGBTQIA+-gemeenschap zich later heeft toegeëigend om het anders-zijn van heel veel personen die tot dan toe gediscrimineerd werden omwille van hun genderidentiteit, seksuele oriëntatie en/of relatievorm, te accepteren. Queer wordt vaak gebruikt als overkoepelende term voor het hele LGBTQIA+-acroniem, maar met een meer politieke en activistische dimensie. Judith Butler geldt als een belangrijke grondlegger van de queertheorie, een academische, politieke en activistische benadering die sociale normen deconstrueert, vaak vanuit een antikapitalistisch en anarchistisch perspectief. Ruimer verwijst queer naar iedereen die zich buiten heteronormatieve maatschappelijke kaders ontwikkelt.

TRANSGENDER: Iemand die zich prettig voelt bij een genderidentiteit die niet overeenkomt met het bij de geboorte aangeduide gender. Bijvoorbeeld iemand van wie het biologische geslacht bij de geboorte als vrouw werd aangeduid en die zich man voelt.

TRANSIDENTITEIT: Een genderidentiteit die verschilt van het bij de geboorte aangeduide gender.

GENDEREXPRESSIE

ANDROGYN: Iemand die genderexpressies gebruikt die zowel met vrouwen als met mannen geassocieerd worden, of met geen van beide.

GENDEREXPRESSIE: De manier waarop iemand zijn, haar of hun gender naar buiten toe uitdrukt, bijvoorbeeld door middel van stem, kleding, accessoires, lichaamsbeharing of kapsel.

SEKSUELE OF ROMANTISCHE ORIËNTATIE

ASEKSUEEL/AROMANTISCH: Iemand die weinig tot geen seksuele en/of romantische aantrekking ervaart. Aseksualiteit verschilt van seksuele onthouding en celibaat, die los staan van seksuele oriëntatie. **SEKSUELE ORIËNTATIE**: Verwijst naar het vermogen van iemand om fysieke en seksuele aantrekking te voelen tot een persoon of personen van een bepaald gender. Dit omvat onder meer heteroseksualiteit, homoseksualiteit en biseksualiteit, maar ook een breed spectrum aan andere oriëntaties.

BISEKSUEEL/BIROMANTISCH: Iemand die zich seksueel en/of romantisch aangetrokken voelt tot personen van zowel hetzelfde als een ander gender. Gender is hier een criterium voor aantrekking.

GAY: Iemand die zich identificeert als man en zich seksueel en/of romantisch uitsluitend aangetrokken voelt tot personen die zich identificeren als man.

HOMOSEKSUEEL: Iemand die zich seksueel en/of romantisch aangetrokken voelt tot personen van hetzelfde geslacht. Deze term kan als pathologiserend worden ervaren, aangezien homoseksualiteit tot ongeveer vijftig jaar geleden nog als een psychische aandoening werd beschouwd.

LESBIENNE: Iemand die zich identificeert als vrouw en zich seksueel en/of romantisch uitsluitend aangetrokken voelt tot personen die zich identificeren als vrouw.

PANSEKSUEEL/PANROMANTISCH: Iemand die zich seksueel en/of romantisch aangetrokken voelen tot anderen ongeacht hun gender, of voor wie gender geen criterium is voor aantrekking.

ROMANTISCHE ORIËNTATIE: Verwijst naar het vermogen van iemand om romantische gevoelens en emoties te ervaren voor een persoon of personen van een bepaald gender. Dit omvat onder meer heteroromantiek, homoromantiek en biromantiek, maar ook een breed spectrum aan andere oriëntaties.

ACRONIEMEN

FINTA: Staat voor Female, Intersex, Non-binary, Trans en Agender (Vrouw, Intersekse, Non-binair, Trans of Agender). In feministische en queerkringen wordt de term gebruikt om personen aan te duiden die door gender- en seksualiteitsnormen worden gemarginaliseerd, buiten de categorie 'vrouwen' alleen, om zo de diversiteit van identiteiten en ervaringen te erkennen.

FTM: Staat voor Female to Male. Verwijst naar een transgender persoon die bij de geboorte als vrouw werd aangeduid en transitioneert naar man. Die transitie kan evolueren naargelang de behoeften, verlangens en gevoelens van de persoon (bv. hormonen nemen). Elke transitie is uniek en is geen rechtlijnig traject van punt A naar punt B.

LGBTQIA+: Staat voor Lesbisch, Gay, Bi, Transgender, Queer, Intersekse, Aseksueel (+). Deze gemeenschap omvat personen die discriminatie ervaren vanwege hun genderidentiteit of seksuele/romantische oriëntatie. Deze ontstond vanuit de strijd voor gelijke rechten ten opzichte van heteroseksuele cisgender personen. LGBTQIA+-gemeenschapsruimtes vervullen een essentiële rol en zijn bedoeld om er samen te komen, ervaringen te delen, elkaar te helpen en herkenning te vinden bij lotgenoten die dezelfde (maatschappelijke) problemen ervaren.

LGBTQ2S : Staat voor Lesbisch, Gay, Biseksueel, Transgender, Queer & Two-Spirit. Dit acroniem wordt vooral gebruikt binnen inheemse (Noord-Amerikaanse) gemeenschappen.

MTF: Staat voor Male to Female. Verwijst naar een transgender persoon die bij de geboorte als man werd aangeduid en transitioneert naar vrouw. Die transitie kan evolueren naargelang de behoeften, verlangens en gevoelens van de persoon (bv. oestrogeen nemen). Elke transitie is uniek.

MSM: Mannen die seks hebben met mannen. Deze term wordt veel gebruikt in wetenschappelijke literatuur over hiv/aids. Volgens Sidaction verwijst dit acroniem naar alle mannen die seks hebben met mannen, ongeacht of ze zich identificeren als heteroseksueel, biseksueel of homoseksueel.

SW: Sekswerkers. Personen die seksuele diensten aanbieden in ruil voor betaling, zelfstandig of via tussenpersonen. De term erkent het professionele karakter van deze activiteit en vermijdt waardeoordelen.

TERMEN DIE DOOR DE BETROKKEN GEMEENSCHAPPEN AFGEWEZEN WORDEN

HERMAFRODIET: Deze term is uitsluitend van toepassing op het dierenrijk. Hermafroditisme is een biologisch fenomeen waarbij een dier morfologisch zowel mannelijk als vrouwelijke geslachtskenmerken heeft, gelijktijdig of afwisselend.

OBEES: Deze term medicaliseert en stigmatiseert zwaarlijvige mensen door hen als 'ziek' te beschouwen, waarbij de oorzaak uitsluitend in eetgewoonten zou liggen en de oplossing in vermageren. Advies om af te vallen kan leiden tot gevaarlijke afslankpraktijken en kan schadelijk zijn voor de gezondheid.

TRANSSEKSUEEL: Deze term is onjuist, aangezien mensen niet van biologisch geslacht veranderen. Bovendien is hij pathologiserend: tot ongeveer vijftig jaar geleden werd hij vermeld in classificaties van psychische aandoeningen.

DISCRIMINATIE

AGISME: Verwijst naar discriminerend gedrag ten aanzien van oudere mensen. Interpersoonlijk agisme komt voor binnen families of sociale kringen en uit zich onder meer door het negeren van de mening van ouderen bij beslissingen, of door fysiek of verbaal grensoverschrijdend gedrag en ongepaste taal.

DISCRIMINATIE: We spreken over discriminatie wanneer een persoon of een groep met een bepaald kenmerk op een minder gunstige manier wordt behandeld dan personen zonder dat kenmerk (IGVM).

GROSSOFOBIE: Verwijst naar het geheel van gedragingen, discriminaties en vormen van onderdrukking die gericht zijn tegen dikke mensen in verschillende domeinen van het dagelijks leven.

HOMOFOBIE: Verwijst naar uiteenlopende negatieve houdingen, zoals angst, haat, ongemak of wantrouwen, tegenover homoseksuele personen. Homofobe personen tolereren homoseksuele of biseksuele personen niet en bestempelen hen als 'abnormaal'. Dit uit zich vaak in afwijzing, uitsluiting en vijandigheid, en kan leiden tot verbaal en/of fysiek geweld. De term LGBTQIA+-fobie wordt gebruikt om te verwijzen naar discriminerende houdingen tegenover de gemeenschap als geheel.

RACISME: Verwijst naar het bewust of impliciet hiërarchiseren en minderwaardig maken van bepaalde sociale groepen binnen een bepaalde samenleving, op basis van een vermeende biologische of culturele 'verschillendheid' die objectief niet bestaat. Die hiërarchisering is geworteld in sociale structuren en dynamieken en houdt machtsverhoudingen en diepe ongelijkheden in stand. Het zogenaamde verschil is in werkelijkheid een sociale, historische, economische en politieke constructie die door racisme zelf wordt voortgebracht.

SEKSISME: De overtuiging dat er een hiërarchie bestaat tussen de geslachten/genders, waarbij mannen als superieur aan vrouwen worden beschouwd. Het is een discriminerende houding ten aanzien van een gender, vooral vrouwen, binnen een patriarchaal systeem. We onderscheiden vier vormen van seksisme: vijandig, gebagatelliseerd, welwillend en ambivalent seksisme.

TRANSFOBIE: Kan worden omschreven als een geheel van negatieve houdingen, ongefundeerde overtuigingen en discriminerend gedrag ten aanzien van transgender of non-binaire personen. De term omvat een breed spectrum aan gevoelens, van afwijzing tot openlijke vijandigheid.

VALIDISME: Validisme (of capacitisme) is discriminerend gedrag ten aanzien van personen met een handicap. Het betreft een waardeoordeel waarbij personen met een handicap worden afgemeten aan een veronderstelde 'norm' van validiteit.

ALGEMENE TERMEN

ACTIVITEITSGRAAD: Aandeel van de bevolking op arbeidsleeftijd dat werkt of actief werk zoekt (OESO).

ADELPHE: Iemand van wie het geslacht, het gender, de seksuele oriëntatie, de genderidentiteit en/of genderexpressie afwijkt van die van de meerderheid van de omringende samenleving

ANDROCENTRISCH: Bijvoeglijk naamwoord dat verwijst naar een perspectief waarin het mannelijke standpunt als centraal en normatief wordt beschouwd.

BEROEPSSEGREGATIE: Er zijn twee vormen: verticale en horizontale segregatie. Verticale segregatie verwijst naar de ongelijke verdeling van vrouwen en mannen over hiërarchische niveaus. Vrouwen zijn vaak oververtegenwoordigd in functies met weinig verantwoordelijkheid en een lager loon, terwijl mannen vaker te vinden zijn in functies met meer verantwoordelijkheid. Het 'glazen plafond' verwijst naar de onzichtbare barrière voor vrouwen om door te stoten naar hogere functies. Horizontale segregatie verwijst naar de concentratie van vrouwen of mannen in bepaalde sectoren of beroepen. Deze segregatie wordt beïnvloed door het gebrek aan genderdiversiteit in bepaalde studierichtingen en wordt soms versterkt door genderstereotypes of zelfs discriminatie door werkgevers (Couppié en Epiphane, 2006).

BINARITEIT: In een gendercontext verwijst dit begrip naar de voorstelling van 'man' en 'vrouw' als universele, biologische categorieën (Raz, 2021), zonder rekening te houden met andere genderidentiteiten en genderexpressies. Deze binaire indeling verhult bovendien sociale hiërarchieën die mannelijke dominantie bestendigen.

CARE: Care is zowel een vorm van arbeid als een beleidsdomein. Als reproductieve arbeid betreft het onbetaalde zorg- en huishoudelijke taken die vrouwen voor hun gezin verrichten. Deze arbeid steunt op emotioneel werk dat voortvloeit uit de socialisatie (opvoeding) van meisjes. Care kan vertaald worden als 'zorg', 'zich ontfermen over', 'aandacht hebben voor', of 'zorgen voor'. Als betaalde arbeid omvat care de zorgberoepen, die sociaal vaak minder gewaardeerd worden. Dat blijkt uit het feit dat deze arbeid vaak wordt uitgevoerd door vrouwelijke migranten en geracialiseerde vrouwen, wat wijst op een etnische stratificatie van de arbeidsmarkt. Als overheidsbeleid maakt care het mogelijk om de zorglast van vrouwen in de gezinssfeer te verlichten door zorgarbeid voor kwetsbare personen te professionaliseren en te belonen. (gebaseerd op Scrinzi, 2021)

CHICAGO SCHOOL: In de sociologie verwijst de term 'Chicago School' naar onderzoek naar de snelle verstedelijking rond de eeuwwisseling en naar de processen van ruimtelijke toe-eigening door nieuwe migraties, uitgevoerd door sociologen en antropologen van de Universiteit van Chicago in het eerste kwart van de 20e eeuw. Deze stroming wordt gekenmerkt door zijn empirische en kwalitatieve dimensie.

CLOSET: zie 'In de kast'.

DUBBELE WERKDAG: Situatie waarin een persoon (vaak een vrouw) betaalde arbeid combineert met een zware huishoudelijke en zorglast, wat leidt tot fysieke en mentale uitputting (UN Women, genderwoordenlijst).

ESSENTIALISERING: Het reduceren van een persoon of groep tot één enkel bepalend kenmerk, vaak simplistisch of stereotiep, zoals afkomst, gender, godsdienst of fysieke eigenschap, waarbij de complexiteit en veelzijdigheid van identiteiten en ervaringen wordt genegeerd.

GEKOZEN NIET-GEMENGDHEID: Militant instrument dat bijeenkomsten voorbehoudt aan personen die tot één of meer sociale groepen behoren die als onderdrukt of gediscrimineerd worden gezien. Personen die worden gezien als behorend tot een dominante sociale groep worden niet uitgenodigd, om de reproductie van sociale machtsverhoudingen te vermijden. (Guide une approche féministe du logement — Angela D)

GENDER: Gender is een sociale constructie, een representatie die na verloop van tijd en tussen samenlevingen kan veranderen. Het verwijst naar drie sociale fenomenen die elkaar gedeeltelijk overlappen. Het eerste is een differentiatieproces en verwijst naar de sociale codes (kenmerken, rollen, verwachtingen en normen, zowel fysiek, esthetisch, gedragsmatig als cultureel) die een samenleving passend acht voor respectievelijk heteroseksuele vrouwen en mannen, maar ook voor personen die niet in deze categorieën passen. Deze gedifferentieerde sociale codes worden doorgegeven via socialisatie. Ten tweede is gender een sociaal verschijnsel dat gebaseerd op differentiatie, classificatie en hiërarchisering volgens de gendernorm. In een binaire opvatting duidt gender een sociale hiërarchische relatie tussen mannelijk en vrouwelijk aan, die vrouwen ondergeschikt maakt en LGBTQIA+personen lange tijd marginaliseerde. In een meervoudige opvatting van gender worden vrouwen en personen van wie de levensstijl en/of romantische/seksuele oriëntatie niet overeenkomen met heteroseksualiteit als ondergeschikt gezien. Ten derde verwijst gender naar een identiteit die door individuen en sociale groepen wordt beleefd en uitgedrukt.

GENDER MAINSTREAMING (integratie van de genderdimensie): Proces waarbij verschillen in gedragingen, wensen en noden tussen vrouwen en mannen systematisch worden meegenomen in wetgeving, beleid, programma's en projecten. Het betekent dat de percepties, ervaringen, kennis en belangen van zowel vrouwen als mannen de beleidsvorming bepalen, zonder te vervallen in genderstereotypering (equal.brussels).

GENDERPERFORMATIVITEIT: Theorie van Judith Butler die stelt dat gender geen aangeboren biologische toestand is, maar een performatief effect dat ontstaat door herhaalde handelingen (gedrag, uiterlijk, gebaren).

GENDERSOCIALISATIE: Proces waarbij individuen genderspecifieke normen, rollen en gedragingen aanleren en internaliseren via het gezin, de school, de media, leeftijdsgenoten en instellingen.

GENDERGELIJKHEID: Verwijst naar het bestaan van gelijke rechten en kansen voor vrouwen en mannen in zowel de privésfeer als de publieke sfeer., zodat ze de mogelijkheid hebben om het leven te leiden dat ze wensen. De term kan ook breder slaan op gelijkheid in relatie tot genderidentiteit (de sociale verwachtingen en normen die geassocieerd worden met wat mannelijk en vrouwelijk is) en seksuele oriëntatie. (Raad van Europa)

GENDERGERELATEERD GEWELD (GGG): Algemene term voor schadelijke of nadelige handelingen gericht tegen een persoon of groep op basis van genderidentiteit. Deze uitdrukking wordt vooral gebruikt om te benadrukken dat structurele machtsonevenwichten, gebaseerd op gender, vrouwen, maar ook seksuele en genderminderheden, in een positie plaatsen waarin ze meer gevaar lopen om het slachtoffer te worden van meerdere vormen van geweld. Wordt ook gebruikt om geweld tegen LGBTQIA+-personen te beschrijven, om te verwijzen naar discriminatie die in het bijzonder verband houdt met de normen van mannelijkheid/vrouwelijkheid en/of gender waaraan ze worden onderworpen. (UN Women 2023)

GENDERIFICATIE: Proces waarbij ruimtes, organisaties, praktijken of objecten gendergebonden kenmerken en functies krijgen of versterken, door rolverdelingen, sociale verwachtingen en institutionele normen. Het draagt bij tot de structurering van genderrelaties door het idee ingang te laten vinden dat bepaalde gebieden - huishoudelijk werk, stadsplanning, cultuur, beroepen - gendergebonden zijn. Dit mechanisme draagt bij aan het bestendigen van genderhierarchieën (studies gendersociologie).

GENDEROPERATOR: Partij, instelling, discours, praktijk of mechanisme waardoor gendernormen worden ingevoerd, gereproduceerd of gelegitimeerd. Genderoperatoren structureren sociale relaties door gendercategorieën in te stellen: scholen, gezinnen, media, technologieën en zelfs stedelijke ontwikkelingen kunnen genderoperatoren zijn (Connell, Butler).

GLAZEN PLAFOND: Fenomeen dat vrouwen verhindert om door te stoten naar hogere functies.

HANDISTREAMING: Toepassing van mainstreaming op personen met een handicap: het systematisch integreren van hun noden en rechten in alle beleidsdomeinen en diensten.

HERTOE-EIGENING: Proces waarbij individuen of groepen de controle, het gebruik of de beheersing van een ruimte, een recht, een identiteit of een verhaal terugwinnen waarvan ze uitgesloten waren of waarin ze beperkt werden. Hertoe-eigening kan materieel zijn (bijvoorbeeld de bezetting of transformatie van een openbare ruimte door haar bewoners),

symbolisch (het opnieuw opeisen van een identiteit of woordenschat waarop vroeger een stigma rustte) of cultureel (opnieuw betekenis en zichtbaarheid geven aan gemarginaliseerde collectieve praktijken). Het is vaak een emancipatieproces dat de participatie, zichtbaarheid en inclusie van individuen of groepen in de samenleving versterkt.

HETERONORMATIVITEIT: Sociaal regime dat heteroseksualiteit oplegt als de enige normale en natuurlijke seksuele oriëntatie. Dit kan negatieve gevolgen hebben voor de mentale gezondheid, rechten en identiteit van LGBTQIA+-personen.

HETEROSEKSISME: Systeem van attitudes, vooroordelen en discriminaties dat heteroseksualiteit als een universele en legitieme norm beschouwt, terwijl het andere oriëntaties (homoseksualiteit, biseksualiteit enz.) marginaliseert of onzichtbaar maakt. Het veronderstelt dat iedereen heteroseksueel is tot het tegendeel bewezen is (SOS Homophobie).

HOMONORMATIVITEIT: Proces waarbij minderheidsseksualiteiten worden ingepast in een neoliberale logica. Dit houdt in dat de belangen van homo's en lesbiennes op één lijn worden gebracht met neoliberale belangen, in het bijzonder door de collectieve ruimtes waar seksuele praktijken plaatsvinden in zones onder te brengen (Niedergang, 2023).

HUISHOUDTIJD: Totaal van de tijd besteed aan koken, afwassen, schoonmaken, huishoudelijke taken, wassen, boodschappen doen, administratieve taken en zogenaamde semi-vrijetijd (bv. klussen, tuinieren, huisdieren verzorgen).

IN DE KAST: Situatie waarin een LGBT+-persoon zijn, haar of hun seksuele oriëntatie of genderidentiteit verbergt uit vrees voor negatieve reacties in een sociale, professionele of institutionele context.

INTERSECTIONALITEIT: Transdisciplinaire theorie die verschillende systemen van onderdrukking, dominantie en discriminatie bestudeert via hun interacties en verwevenheid in de (re)productie van sociale ongelijkheden. Het doel is om te proberen de impact te meten van meerdere vormen van discriminatie, onder meer op grond van klasse, etniciteit en gender, maar ook leeftijd, handicap en seksuele oriëntatie. Deze komen soms tegelijk voor waarbij ze elkaar versterken. De complexe onderlinge samenhang van al die identiteiten en ongelijkheden kan op individueel niveau nieuwe vormen van discriminatie creëren die de kwetsbaarheid, uitsluiting of het geweld waarmee iemand te maken krijgt, nog versterken. Deze term vindt zijn oorsprong in het zwarte feministische denken in de Verenigde Staten in de jaren 1990 en werd bedacht door theoretici Kimberlé Crenshaw en Patricia Hill Collins.

KROON: Verwijst naar de ruimtelijke structurering van het Brussels Gewest in drie concentrische zones. De Vijfhoek is het dichtbevolkte historische stadscentrum. De eerste kroon omvat de vóór 1914 verstedelijkte dichte wijken die goed verbonden zijn met het centrum. De tweede kroon bestaat uit recentere, minder dichte wijken, die minder verbonden zijn met het centrum, vaak gescheiden van de eerste kroon door de ringlaan.

LEKKENDE PIJPLIJN: Metafoor voor financiering of beleidsmaatregelen voor het bevorderen van de tewerkstelling van vrouwen die hun effect verliezen door structurele tekortkomingen: te weinig kinderopvang, loondiscriminatie, onvrijwillig deeltijdwerk en onderbroken loopbaantrajecten. Net als bij een lekkende pijplijn komen de middelen wel aan, maar hebben ze niet de gewenste effecten omdat ze worden tegengehouden door institutionele, culturele of organisatorische obstakels. Die vaststelling wordt bevestigd door de Europese Commissie, die de kloof tussen de opgegeven participatiegraad en de realiteit opmerkt (rapport 2020-2025 over gendergelijkheid).

MAINSTREAMING: Strategie die erop gericht is een bepaald perspectief (zoals gender of handicap) structureel te integreren in alle fases van het beleidsproces - van voorbereiding tot evaluatie - om structurele ongelijkheden te corrigeren (Raad van Europa, UN Women).

MALE BREADWINNER: Engelse term die verwijst naar het kostwinnersmodel binnen het heteropatriarchale kerngezin, waarbij de man wordt beschouwd als degene die via betaalde arbeid instaat voor het gezinsinkomen en voorziet in de materiële behoeften van het gezin.

MALE GAZE: e manier waarop de werkelijkheid wordt bemiddeld door een mannelijk perspectief, waarbij vrouwenlichamen worden geënsceneerd en geërotiseerd. Dit fenomeen werd onder meer belicht door Laura Mulvey in de filmtheorie (Cervulle, 2023).

MASCULINISME: Stroming die de 'belangen van mannen' verdedigt tegenover vrouwen en het feminisme (Gourarier, 2017). Daarbij wordt verondersteld dat mannen onrecht wordt aangedaan door vrouwen. Het gaat om een anti-feministische beweging die het bestaan van mannelijke dominantie ontkent (Blais, 2022).

MINORITEIT: Verwijst naar een sociale groep die, los van haar demografische omvang, in een bepaalde context in een ondergeschikte of gemarginaliseerde positie wordt geplaatst als gevolg van structurele machtsverhoudingen. In tegenstelling tot 'minderheid', dat louter een numerieke realiteit aanduidt, benadrukt 'geminoriseerd' een actief proces van onderschikking: een sociale status die voortkomt uit dominante normen, systemische discriminatie of institutionele uitsluiting. De term wordt gebruikt om te benadrukken dat de onzichtbaarheid, precariteit of marginalisering van bepaalde groepen (vrouwen, personen van kleur, LGBTQIA+-personen, zwaarlijvige mensen, personen in een kwetsbare situatie enz.) niet natuurlijk of neutraal is, maar het resultaat van ongelijke sociale verhoudingen.

NEOLIBERALISERING (van het overheidsbeleid): de prioriteit die wordt gegeven aan beleid dat aanbod, ondernemerschap

en kapitaal bevordert (Pinson, 2020). Deze beleidsoriëntering vervangt reguleringsmodellen waarin publieke actoren en openbaredienstverlening centraal staan.

ONDERDRUKKING: Discriminatie of geweld tegen een sociale groep door de dominante (politieke macht. Volgens Xavier Dunezat (2024) verwijst onderdrukking "naar fysiek geweld dat machtsverhoudingen installeert en in stand houdt".

PARITEIT: In een gendercontext verwijst dit begrip naar de gelijke aanwezigheid van vrouwen en mannen binnen een bepaalde ruimte of instantie. Het duidt op kwantitatieve gelijkheid, zonder noodzakelijkerwijs gelijkheid in macht te garanderen, ook al is dat wel een doelstelling (Fraises, 2002).
PATRIARCHAAT: Sociale organisatievorm waarbij zowel de huishoudelijke als de politieke macht wordt uitgeoefend door mannelijke gezinshoofden.

PINKWASHING: Strategie waarbij steun voor LGBT+-rechten wordt gecommuniceerd voor imagodoeleinden, vaak zonder echt engagement, en waarbij queeremancipatie wordt geïnstrumentaliseerd.

QUOTA: Regelgevend instrument dat een minimumdrempel of minimumpercentage voor representatie (gender, diversiteit ...) in organisaties of kandidaten vastlegt om structurele onevenwichten te corrigeren.

RECHT OP DE STAD: Recht om op een volwaardige manier deel te nemen aan het leven in de stad: toegang tot centraliteit, openbare ruimten, diensten en huisvesting, maar ook tot de productie en het bestuur van de stad (begrip ontwikkeld door Henri Lefebvre,1968).

RECLAIM: zie 'Hertoe-eigening'

REPRODUCTIEF WERK: Vaak onbetaald werk zoals zorg, opvoeding, schoonmaken, huishoudelijke taken en toezien op het welzijn van het gezin, hoofdzakelijk verricht door vrouwen, essentieel voor het functioneren van de samenleving, maar niet opgenomen in de traditionele economische indicatoren.

SCHOOLMOEHEID: Verwijst naar kinderen, jongeren en jongvolwassenen van leerplichtige leeftijd die de school hebben verlaten en geen enkele vorm van onderwijs of school meer volgen.

SOCIALE ARBEIDSDELING: Verdeling van rollen en functies (economisch, politiek, huishoudelijk ...) tussen individuen of groepen, die via wederzijdse afhankelijkheid sociale verbondenheid creëren. Zoals geformuleerd door Durkheim vormt die de basis van de organische solidariteit in moderne samenlevingen (Durkheim 1893).

SOCIALE REPRODUCTIE: Geheel van onbetaalde activiteiten - zorg, opvoeding, huishoudelijk en gemeenschapsbeheer, culturele overdracht - die noodzakelijk zijn voor het voortbestaan van arbeidskrachten en sociale verbondenheid. Hoewel ze essentieel zijn voor economie en samenleving, blijven deze activiteiten vaak onzichtbaar in officiële statistieken. Ze vormen de basis voor toekomstig productief werk (genderhandboek AFD/F3E).

STEDELIJK BESTUUR: Het geheel van methoden en partijen (staat, lokale overheden, bedrijven, middenveld) die betrokken zijn bij stedelijk beheer en besluitvorming, gebaseerd op participatie, transparantie en duurzaamheid (zie studies stadsplanning, best practices) - transversaal begrip.

STUDY SPACE: (Rustige studieplek, geschikt voor individueel of groepswerk, vooral populair bij studenten tijdens de blok.

PENETRATIEGRAAD: Maatstaf voor het deel van een bevolking dat gebruik maakt van of toegang heeft tot een bepaalde dienst, infrastructuur of technologie (internet, vervoer, gezondheid ....).

TEWERKSTELLINGSGRAAD: Percentage van de bevolking op arbeidsleeftijd (vaak 15-64 jaar) dat werkt.

UITSTEL VAN ZORG: Verschijnsel dat beschrijft waarom mensen om verschillende redenen (werkdruk, voorrang aan andere verantwoordelijkheden, materiële of culturele beperkingen) medische, psychologische of sociale zorg uitstellen of verwaarlozen. Dit uitstel is het gevolg van bepaalde rechten, plichten of praktische obstakels, zonder gericht te zijn op een specifieke categorie, en kan op lange termijn leiden tot gezondheidsproblemen (WHO, gender en gezondheid).

UNIVERSEEL MANNELIJK: Principe waarbij het mannelijke grammaticale geslacht wordt gebruikt als 'neutraal' geslacht en als universele norm wordt opgelegd, waardoor vrouwen, genderminderheden en niet-heterocentrische ervaringen onzichtbaar worden gemaakt.

VERVROUWELIJKING VAN ONDERUIT: Proces waarbij een historisch mannelijk beroep of sector overwegend door vrouwen wordt uitgeoefend, vaak gepaard gaand met werkonzekerheid en een symbolische devaluatie van het beroep.

VIRILITEIT: Sociale constructie die veronderstelde fysieke en morele eigenschappen van mannen essentialiseert en naturaliseert, zoals moed, hardheid, stevigheid, een gespierd lichaam, uithoudingsvermogen, fysieke en seksuele prestaties, vrouwen verleiden, heteroseksualiteit, een lange penis of afstamming. (geïnspireerd op Gazalé, 2019)

ZORG: zie 'Care'

LIJST VAN INTERVIEWS

Interviews met verenigingen en besturen van het Brussels Gewest

- E1: vereniging die culturele, sociale en burgergerichte diensten aanbiedt aan vrouwen (BHG)
- E2: LGBTQIA+-vereniging (BHG)
- E3: vereniging die de rechten van transgender personen verdedigt
- E4: vereniging die opkomt voor vrouwen (BHG)
- E5: vereniging rond stadsleven (BHG)
- E 6 : vereniging voor sekswerkers (Schaarbeek - Sint-Joost)
- E7: feministische vereniging (BHG)
- E8: queerkunstcollectief (BHG)
- E9: vereniging rond LGBTQIA+-gezondheid (BHG)
- E10: vereniging voor dak- en thuislozen (Anderlecht)
- E11: vereniging voor sport en hulp aan jongeren (Sint-Gillis)
- E12: vereniging voor vrouwendiensten (Molenbeek)
- E13: vereniging voor alleenstaande moeders (noorden van Brussel)
- E14: feministische vereniging (BHG)
- E15: LGTQIA+-vereniging
- E16: vereniging voor sociale en culturele diensten voor vrouwen (Schaarbeek)
- E17: LGBTQIA+-studentenvereniging (BHG)
- E18: centrum voor gezinsplanning (Stad Brussel)
- E19: gezondheidscentrum voor LGTQIA+-personen (BHG)
- E20: vereniging voor de verdediging van kinderrechten (BHG en Franse Gemeenschap)
- E21: vereniging voor PMS-diensten en culturele diensten voor tieners (noorden van Brussel)
- E22: vereniging die activiteiten voor lesbiennes organiseert (BHG)
- E23: vereniging die opkomt voor de rechten van dikke mensen (BHG)
- E24: feministische vereniging die zich bezighoudt met huisvestingsproblemen (BHG)
- E25: vereniging die sociale, culturele en burgergerichte diensten aanbiedt aan vrouwen (BHG en Waals Gewest)
- E25bis: vereniging die sociale, culturele en burgergerichte diensten aanbiedt aan vrouwen (BHG en Waals Gewest): project alleenstaande moeders (Anderlecht)
- E26: vereniging voor tieners en jongeren (Stad Brussel)
- E27: gemeentemandataris voor gendergelijkheid en gelijke kansen
- E28: vereniging die LGTQIA+-minderjarigen opvangt

Interviews met genderexperten

- X1: wetenschappelijk expert ruimtelijke thema's en LGTQIA+-groepen
- X2: wetenschappelijk expert feministische verenigingen
- X3: wetenschappelijk expert queerbewegingen

Groepsgesprekken met vrouwelijke gebruikers

- C1: groepsgesprek met een groep vrouwen (noorden van Brussel)
- C2: groepsgesprek met een groep alleenstaande moeders (noorden van Brussel)
- C3: groepsgesprek met lesbische vrouwen
- C4: groepsgesprek met jongeren (BHG)
- C5: groepsgesprek met oudere LGTQIA+-personen

Semigestructureerde interviews met vrouwelijke en mannelijke gebruikers

- U1: Italiaans-Marokkaanse universiteitsstudent, 27 jaar, woont in Molenbeek
- U2: vrouw, ongeveer 50 jaar, slachtoffer van partnergeweld, Schaarbeek
- U3: vrouw, eind veertig, slachtoffer van partnergeweld, Anderlecht
- U4: transgender persoon, activist, eind twintig, heeft Brussel verlaten en woont in Berlijn
- U5: vrouw, eind vijftig, woonde in opvangcentra voor daklozen, Molenbeek
- U6: gepensioneerde transgender vrouw, Schaarbeek
- U7: lesbische vrouw, gepensioneerd, Stad Brussel

- U8: geracialiseerde vrouw, eind twintig, Frans, afgestudeerd hoger onderwijs, werkt deeltijds, woont in Sint-Gillis
- U9: vrouw, in de dertig, alleenstaande moeder die deeltijds werkt, woont in Molenbeek
- U10: een 30-jarige Française van kleur, afgestudeerd in het hoger onderwijs, in Brussel wonend na haar studies.
- U11: intersekse persoon, 49 jaar, uit Bergen, pendelt naar Brussel.
- U12: transgender vrouw, 40 jaar, uit Brussel, werkloos.
- U13: non-binaire persoon, sekswerker, 28 jaar, uit Brussel, projectmanager bij UTSOPI.
- U14: cisgender homoseksuele man, geracialiseerd, 30 jaar, uit Brussel, werkloos.
- U15: cisgender homoseksuele man, 26 jaar, uit Brussel, student.
- U16: cisgender homoseksuele man, 68 jaar, uit Brussel, gepensioneerd.
- U17: cisgender lesbische vrouw, 38 jaar, uit Brussel, werkt in de verkoop.
- U18: transgender vrouw, 30 jaar, opgegroeid en woont in Brussel, kunstenaar.
- U19: dikke transgender man, 43 jaar, uit Brussel, werkt in de evenementensector.
- U20: lesbische vrouw, 50 jaar, uit Brussel, werkt in de verenigingssector.
- U21: homoseksuele cisgender man, 33 jaar, Vlaming die in Brussel woont, kunstenaar.
- U22: non-binaire persoon, autistisch, dik, uit Brussel, dragartiest.
- U23: non-binaire biseksuele persoon, fysieke handicap, 40 jaar, leraar.
- U 24: geracialiseerde transgender man, heteroseksueel, 22 jaar, uit Brussel, student.
- U25: geracialiseerde cisgender vrouw, heteroseksueel, 28 jaar, uit Brussel, werkt in confectiekleding.
- U26: biseksuele cisgender vrouw, 31 jaar, uit Luik, woont in Brussel, werkt in de verenigingssector.
- U27: homoseksuele cisgender man, 35 jaar, uit Brussel, arts die specifiek werkt met LGBTQIA+-personen.
- U28: dikke cisgender vrouw, biseksueel, 38 jaar, pendelt naar Brussel, werkt in de gezondheidszorg.
- U29: geracialiseerde cisgender vrouw, heteroseksueel, 33 jaar, woont in Brussel, werkloos.
- U30: homoseksuele cisgender man, 28 jaar, Fransman die in Brussel woont, werkt voor een LGBTQIA+-vereniging.
- U31: transgender vrouw, 35 jaar, werkt aan de receptie van een jeugdherberg.

BIBLIOGRAFIE

Aguilera, Thomas, 2011, "Les squats entre contestation et résistance", Métropolitiques, https://metropolitiques.eu/Les-squats-entre-contestation-et.html

Alessandrin, Arnaud, 2014, apprendre en cisscolarité : quelle place pour les transidentités à l'école ? in Ayral, Sylvie; Raibaud, Yves, dir., pour en finir avec la fabrique des garçons. Volume 1 Pessac : Maison des Sciences de l'Homme d'Aquitaine.

Arnstein, Sherry R., 1969, "A leader of citizen participation", Journal of the American Institute of Planners, Vol. 35, nr. 4, pp. 216–224.

Atherton Lin, Jeremy, 2024, Gay-bar. Pourquoi nous sortions le soir, Éditions Tsutaia.

Ayral, Sylvie, en Yves Raibaud. Pour en finir avec la fabrique des garçons. Maison des sciences de l'homme d'Aquitaine, 2014.

Bacchi, Caroll; Eveline, Joan, Ed, 2010, Mainstreaming Politics: Gendering Practices and Feminist Theory, Adelaide, University of Adelaide Press.

Beebeejaun, Yasminah, 2012, "Including the Excluded? Changing the Understandings of Ethnicity in Contemporary English Planning.", Planning Theory & Practice, Vol. 13, nr. 4, pp. 529–548.

Bell, David ; Binnie, Jon, 2000, Sexual Citizenship, Routledge.

Bereni, Laure; Chauvin, Sébastien; Jaunait, Alexandre; Revillard, Anne, 2012, Introduction aux études sur le genre, Louvain-La-Neuve, de Boeck supérieur.

Bernard, Nicolas, 2007, "Femmes, précarité et mal-logement : un lien fatal à dénouer", Courrier hebdomadaire du CRISP, vol. 1970, nr. 25, 2007, pp. 5-36.

Bidou-Zachariasen, Catherine, 1997, "La Prise en Compte de l'"effet de Territoire" dans l'analyse des quartiers Urbains." Revue française de Sociologie, vol. 38, nr. 1, pp. 97–117.

Bogart, Léopoldine, 2018, "Harcèlement de rue et stratégies d'évitement des jeunes femmes à Charleroi", in Sacco, Muriel; Paternotte, David, ed, partager la ville : genre et espace public, LLN, Academia, Bruylant, pp. 37-51.

Bouhnik, Patricia, 2024, les femmes du coin de la rue. Corps à corps avec la précarité, Parijs, Éditions Syllepse

Bourcier, Sam, 2019, Homo Inc.orporated. Le triangle et la licorne qui pète, Parijs, Éditions Cambourakis.

Bourdieu, Pierre, 1979, la distinction, Parijs, Éditions Minuit.

Boussalem, Alessandro, 2023, "When The Spotlight Is Always on The Neighborhood: LGBTQ People from a Muslim Background Deconstructing Imagined Borders in Brussels, Belgium." Sexualities 26, nr. 1–2, pp. 68–85.

Bouton, Christophe, 2023, "Les métamorphoses du temps libre dans la modernité", Mouvements, Vol. 114, nr. 2, pp. 14-27.

Braud, Philippe, 2001, "Identité politique", Dictionnaire de la science politique et des institutions politiques, Parijs, Dalloz, pp. 132.-133.

Brody, Aymeric, Chicharro, G., Colin, L. & Garnier, P., 2023, Introduction : "Les toilettes, en fait, c'est sérieux !", Aymeric Brody éd., les "petits coins" à l'école : Genre, intimité et sociabilité dans les toilettes scolaires, Toulouse : Érès, pp. 7-24.

Brown, Elisabeth ; Maillochon, 2002, "Espaces de vie et violences envers les femmes", Espaces, Populations, Sociétés, vol. 3, pp. 309-321.

Brussel Huisvesting, 2023, Genderongelijkheid op het vlak van huisvesting in het BHG, Brussel, 24 p.

Brussel Mobiliteit, 2023, Onderzoek Verplaatsingsgedrag (OVG). Brussel: Brussel Mobiliteit. Online te vinden op: https://data.mobility.brussels/home/nl/observatorium/verplaatsingsgedrag/

Butler, Judith, 2005, Trouble dans le genre. Le féminisme et la subversion de l'identité, Parijs, La Découverte.

Castells, handboek, 1983, "Crisis, Planning, and the Quality of Life: Managing The New Historical Relationships between Space and Society", Environment and Planning D: Society and Space, Vol. 1, nr. 1, pp. 3-21.

Cattan, Nadine ; Clerval, Anne, 2011, "Un droit à la ville ? Réseaux virtuels et centralités éphémères des lesbiennes à Paris", Justice spatiale = spatial, justice, Vol. 3.

Chamborendon, Jean-Claude; Madeleine, Lemaire, 1970, "Proximité spatiale et distance sociale. Les grands ensembles et leur peuplement" Revue française de Sociologie, Vol. 11, nr. 1, pp. 3-33.

Chauvin, Sébastien; Lerch, Arnaud Lerch, 2013, Sociologie de l'homosexualité, Parijs, La Découverte.

Coenen, Marie-Thérèse, 2006, "Les femmes ont toujours travaillé",

Centrale Raad voor het Bedrijfsleven, 2016, Bedrijfswagens: diagnostiek en uitdagingen van een fiscaal regime. Brussels Studies, synthesenota's. Online te vinden op: https://journals.openedition.org/brussels/2366

Crenshaw, Kimberlé, 2023 [1989], Intersectionnalité, Parijs, Payot.

Criado, Perez, Caroline, 2020, Femmes invisibles, First éditions.

HRW (2023), De arbeidsmarktparticipatie van vrouwen, Brussel

Cy Lecerf Maulpoix, 2024

Dagorn, Johanna; Rubi, Stéphanie, 2016 "Chapitre 5. Genre et violences à l'école : défaire les stéréotypes sexués à l'école, Debarbieux Éric, dir., l'école face à la violence. Décrire, expliquer, agir, Parijs, Armand Colin, pp. 83-99.

Damon, Julien, 2023, Toilettes publiques, Parijs, Presses de Sciences Po.

De Laet, Sarah, 2018, "Ook de volksklassen verhuizen uit Brussel. Een analyse van de randverstedelijking van de bevolkingsgroepen met een laag inkomen", Brussels Studies [online]

Dejardin, Camille, 2018, "Le sentiment d'insécurité des étudiantes au regard de leurs représentations, in Sacco, Muriel; Paternotte, David, ed, partager la ville : genre et espace public, LLN, Academia, Bruylant, pp. 25-36.

Desroches, Marie-Eve, 2020, "Créer des logements sociaux pour les femmes : une question de care qui va au-delà du privé". Cahiers de géographie du Québec, vol. 64, nr. 181182, pp. 53, 69.

Doan, Pétra, 2011, Planning and LGBTQ communities: The Need for Inclusive Queer Spaces, Routledge

Donnen, Alexandre, 2019, "Het Fontainasplein als grensruimte. De productie van de stad tegen de achtergrond

van geaardheid, gender, etniciteit en sociale klasse", Brussels Studies [online], nr. 139.
Donnen, Alexandre, 2024. "Bruxelles, une "ville inclusive", mais pour qui ? Analyse intersectionnelle de la production de communautés "gagnantes" et "perdantes" à travers la "mise en tourisme des homosexualités"." Genre, sexualité & société, vol. 32, najaar 2024
Dorlin, Elsa, 2021, Sexe, genre et sexualités, Parijs, PUF.
Draelants, Hugues; Cattonar, Branka, 2022, "Chapitre 8. Inégalités de genre et inégalités ethniques", Manuel de sociologie de l'éducation, Brussel, de Boeck Supérieur, pp. 145-166.
Duru-Bellat, marie, 2017, la tyrannie du genre, Parijs, presses de Science Po.
Emmanuel, Noémie, 2021, Les trajets du soin. Penser l'accessibilité de la ville à partir des pratiques de mobilité quotidiennes des femmes travailleuses du care à Bruxelles, Bruxelles, Université des femmes.
European Institute for Gender Equality (EIGE). Transport – Gender mainstreaming in policy areas (synthesepagina, 2017).
equal.brussels, 2019, Gender in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Een cijfermatig overzicht, Brussel, pp. 10-13.
Ettore, E. M., 1978, Lesbians, Women and Society, London, Routledge.t
Florida, Richard, 2002, The Rise of the Creative Class, New York Basic Books.
Fontenay Sébastien, I. Tojerow, Ilan, (2020), Work Disability after Motherhood and How Paternity Leave Can Help (13756), Institute of Labor Economics (IZA).
Forsyth, Ann, 2011, "Queerying Planning Practice: Understanding Non-Conformist Populations", in Doan, Pétra, 2011, Planning and LGBTQ Communities: The Need for Inclusive Queer Spaces, Routledge.
FPS, 2018, des parcours de combattantes? Femmes et transports en commun, Bruxelles, Femmes prévoyantes socialistes.
Freitas, Any; Godin, Marie, 2013, "Carrières migratoires des femmes latino-américaines dans le secteur de la domesticité à Bruxelles", Revue européenne des migrations internationales, Vol. 29, nr. 2, pp. 37-55.
Frisch, Michael, 2002, "Planning as a Heterosexist Project." Journal of Planning Education and Research, Vol. 21, nr. 3., pp. 254–266.
FWB, 2022: https://statistiques.cfwb.be/transversal-et-intersectoriel/genre/proportions-de-femmes-etudiantes-dans-lenseignement-superieur-par-domaine/
Gaté, Juliette, 2021, "Nudité"», Rennes, Juliette, Ed., Encyclopédie critique du genre, Paris, La Découverte, pp. 489-498.
Gardel, Laure, 2018, "Une urbanité ordinaire au prisme du genre. Visibilité, (in)visibilisation et pratiques spatiales des femmes dans les espaces publics à Paris", in Sacco, Muriel; Paternotte, David (dir)., partager la ville : genre et espace public, Louvain-la-Neuve, Academia, Bruylant, pp. 111-124.
Gazale, Olivia, 2019, Le mythe de la virilité, Parijs, Agora.
Géraldine André; Crosby, Andrew, 2023, "Wel of niet NEET? De complexiteit van de transitie van onderwijs naar arbeidsmarkt in Brussel", Brussels Studies [online], nr. 175.
Germain, Annick, 2005, "Variations sur les vertus de la ville proche : la métropole montréalaise à l'épreuve de la diversité", Cahiers de géographie du Québec, vol. 49, nr. 138, pp. 289-300.
Gilow, Marie, 2018, " "Maman-Taxi" : repenser l'espace urbain depuis la mobilité parentale", in Sacco, Muriel; Paternotte, David, ed, partager la ville : genre et espace public, LLN, Academia, Bruylant, pp. 97-110.
Gilow, Marie; Lannoy, Pierre, 2017, "L'anxiété urbaine et ses espaces. Expériences de femmes bruxelloises". Les Annales de la recherche urbaine, vol. 112, nr. 1, p. 36
Gilow, Marie, 2016, Enjeu spatial, enjeu social : le sentiment d'insécurité des femmes à Bruxelles. Brussel: Université des Femmes. Online te vinden op: https://www.universitedesfemmes.be/se-documenter/categories/product/205-enjeu-spatial-enjeu-social-le-sentiment-d-insecurite-des-femmes-a-bruxelles
Gilow, Marie, 2015, Verplaatsingen van vrouwen en onveiligheidsgevoel in Brussel: percepties en strategieën. Brussels Studies, nr. 87
Giraud, Colin, 2014, Quartiers gays, Parijs, Presses universitaires de France.
Gravereau, Sophie; Varlet, Caroline, 2019, Sociologie des espaces. Armand Colin, 2019, Greed, Clara, 2005, "Overcoming the Factors Inhibiting the Mainstreaming of Gender into Spatial Planning Policy in the United Kingdom", Urban Studies, Vol. 42, nr. 4, pp. 719–749.
Guérandel, Carine; Mardon, Aurelia, 2022, "Introduction. Socialisations de genre durant la jeunesse : la part du sport", Agora débats/jeunesses, Vol. 90, nr. 1, pp. 58-69.
Hamila, Ahmed, 2022, "Les réfugiés LGBTI. L'émergence d'une nouvelle catégorie d'action publique en France et au Royaume-Uni ", gouvernement et action publique, Vol. 11, nr. 1, pp. 131-158.
Hancock, Claire, 2014, "L'espace ressource ou leurre : qu'est-ce que penser spatialement fait gagner, et perdre, à la réflexion sur le genre?", les cahiers du Cedref, nr. 21 [online]
Harvey, David, 1989, "From Managerialism to Entrepreneurialism: The Transformation in Urban Governance in Late Capitalism" Geografiska Annaler. Séries B, Human Geography, vol. 71, nr. 1, 1989, pp. 3.
Hayden, Dolores, 1977, "Skyscraper Seduction / Skyscraper Rape", Heresies, Issue
Hayden, Dolores, 2017, "À quoi ressemblerait une ville non sexiste? Hypothèses à propos du logement, du projet urbain et du travail humain", in Faure, Emmanuelle, Hernandez-Gonzalez, Edna; Luxemburg, Corinne, 2017, sous la dir., la ville : quel genre? L'espace public à l'épreuve du genre, Parijs, Le Temps des Cerises.
Hayden, Dolores, 1998, "Making Women's History Visible in The Urban Landscape" City & Society, Vol. 10, nr. 1, pp. 9–20.
Helmuth, Allison Suppan, "Cracks within capitalism: Alternative rental practices and a politics of care among small-building owners in Chicago", Journal of Urban Affairs
Herpin, Nicolas, 2023, "Loisir", Dictionnaire de sociologie,

Parijs, Larousse.
Hochschild, Arlie Russel, 2017, Le prix des sentiments : au cœur du travail émotionnel, Parijs, La Découverte.
Horelli, Lisa, 2017, "Engendering Urban Planning in Different Contexts - Successes, Constraints and Consequences", European planning Studies, Vol. 25, nr. 10, pp. 1779–1796.
hub.brussels (2023), Barometer van het vrouwelijk ondernemerschap, 2023
Huning, Sandra, 2019, "Gender and Diversity", in Marius Albiez, Gerhard Banse, Kenyon C. Lindeman, & Alexandra Quint. Designing Sustainable Urban Futures : Concepts and Practices from Different Countries. KIT Scientific Publishing, s.d.
Huning, Sandra, 2020, "From Feminist Critique To Gender Mainstreaming — and Back? The Case of German Urban Planning", Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography 27, nr. 7, pp. 944–964.
Huysentruyt, Heleen; Meier,Petra; Dewaele, Alexis, 2015, "Inclusions and Exclusions in The Brussels Gay Neighbourhood: An Intersectional Analysis" DiGeSt. Journal of Diversity and Gender Studies, 2 (1–2), pp. 157–171
BISA, 2022, FOCUS nr. 49: Gelijke beloning voor mannen en vrouwen: hoe ver staat het Brussels Gewest? Brussel.
Inter-Environnement Bruxelles (IEB), 2018, Alimentation et inégalités sociales à Bruxelles.
Inter-Environnement Bruxelles (IEB), 2023, Vers un droit à la ville féministe (partie II) : discours sécuritaires et gentrification. Brussel: IEB. Online te vinden op: https://www.ieb.be/Vers-un-droit-a-la-ville-feministe-part-II-discours-securitaires-gentrification
International Transport Forum (OCDE). Understanding Urban Travel Behaviour by Gender for Efficient and Equitable Transport Policies. Discussion Paper 2018-01.
Irazábal, Clara; Huerta, Claudia, 2016, "Intersectionality and Planning at The Margins: LGBTQ Youth of Color in New York", Gender, Place & Culture : A Journal of Feminist Geography, vol. 23, nr. 5, 2016, pp. 714 –32,
Istasse, Cédric, 2022, "Les législations visant à favoriser la participation politique des femmes : évolutions et effets (1994-2022)", Courrier hebdomadaire du CRISP, Vol. 2557-2558-2559, nr. 32-33-34, pp. 5-144.
Jablonka, Ivan, 2019, Des hommes justes. Du patriarcat aux nouvelles masculinités, Parijs, Éditions du Seuil.
Jacquot, Sophie, 2013, "Le gender mainstreaming et l'Union européenne : de l'égalité d'impact des politiques publiques à l'impact sur les politiques d'égalité". Lien social et politiques, nr. 69, pp. 17-34.
Jamoulle, Pascale; Mazzocchetti, Jacinthe, 2012, Adolescence en exil, LLN, Academia-L'Harmattan.
Jappe, Anselm, 2020, Le béton. Arme de construction massive du capitalisme, Parijs, L'échappée.
Johnson, Bonnie J.; Crum-Cano, Belinda D., 2011, "Glass Walls in Urban Planning: An Examination of Policy Type and Gender Segregation Within a Profession", Review of public personnel administration, vol. 31, nr. 4, pp. 386–409.
Joing, Isabelle; Lena, Clément, 2023, "Les toilettes scolaires : une approche spatiale pour comprendre la qualité des expériences vécues par les élèves", Revue française de pédagogie, Vol. 219, nr. 2, pp. 29-45.
Kalenga-Mpala, Roger, 2014, Gender en statistieken in het Brussels Gewest, BISA, Focus nr. 4
Kern, Leslie, 2010, Sex and The Revitalized City: Gender, Condominium Development, and Urban Citizenship, UBC Press.
Kern, Leslie, 2022, La ville féministe. Notes de terrain, Parijs, Éditions remue-ménage.
Koerner, Elsa, 2023, "Bricolages et expérimentations d'un urbanisme féministe en France", Espaces et Sociétés, nr. 189, pp. 77-91
Kushtanina, Veronika, "La retraite : du temps libre à l'engagement social", Mouvements, vol. 114, nr. 2, 2023, pp. 55-62.
Lambert, Anne; Dietrich-Ragon, Pascale; Bonvalet, Catherine, éds, 2018, Le monde privé des femmes, Parijs, Ined Édition
Lambert, Anne, 2023, "L'essor des horaires non standards de travail ou l'impossibilité du temps libre", Mouvements, Vol. 114, nr. 2, pp. 95-105.
Lapeyronnie, Didier, 2008, Le ghetto urbain. Ségrégation, violence et pauvreté en France, Parijs, Seuil.
Larrouy, Muriel, 2011, L'Invention de l'accessibilité. Des politiques de transports des personnes handicapées aux politiques d'accessibilité de 1975 à 2005, Grenoble, Presses Universitaire de Grenoble.
Le Blanc, Antoine, 2019, "Construire des territoires rassurants : l'exemple du sport LGBT en Région parisienne", L'Information géographique, Vol. 83, nr. 3, pp. 39-61.
Le Galès, Patrick, 2003, Le retour des villes européennes. Sociétés urbaines, mondialisation, gouvernement et gouvernance, Parijs, Presses de Science Po.
Léchenet, Annie; Mercader, Patricia; Gallot, Fanny, 2014, "Le poids du genre dans les violences à l'école : repenser la construction des identités sexuées dans la mixité", in Ayral, Sylvie; Raibaud, Yves, dir., pour en finir avec la fabrique des garçons. Volume 1 Pessac : Maison des Sciences de l'Homme d'Aquitaine.
Lefebvre, Henri, 2009 [1968], Le droit à la ville, Parijs, Economica.
Lenel, Emmanuelle, 2013,"Sociale gemengdheid in de openbare stedelijke ontwikkeling te Brussel: project of politiek taalgebruik?", Brussels Studies.
Lépinard, Eléonore; Lieber, Marylène, 2020, Les théories en études de genre, Parijs, La Découverte.
Lieber, Marylène, 2008, Genre, violences et espaces publics. La vulnérabilité des femmes en question, Parijs, Les Presses de Sciences Po.
Luxembourg, Corinne; Messaoudi, Dallila, 2017, "Genre et politique urbaine : regards sur les inégalités homme/femme en ville", Géocarrefour, 91/7
Magri, Suzanna, 2018, "Le genre dans les approches sociologiques françaises de l'habitation", Lambert, Anne; Dietrich-Ragon, Pascale; Bonvalet, Catherine, eds, 2018, Le monde privé des femmes, Paris, Ined Édition, pp. 43-56.
Maruejouls, Edith, 2022, Faire jeu égal. Penser les espaces à l'école pour inclure tous les enfants, Bordeaux, double Ponctuation.
Massey, Doreen B. 1994, Space, Place, and Gender. Cam-

bridge, Polity
Meulders, Danièle; Silvera, Rachel, 2018, "Introduction", Margaret Maruani éd., Je travaille, donc je suis. Perspectives féministes. La Découverte, pp. 23-29.
Montulet, Bertrand; Hubert, Michel, 2008, "Zich met kinderen verplaatsen in Brussel?", Brussels Studies [online], nr. 15.
Moser, Caroline ON, 2014, "Gender planning and development: revisiting, deconstructing and reflecting", DPU60 Working Paper Series, The Bartlett Development Planning unit, nr. 165/60.
Mouton, Pauline; Gade, Romane; Perrin-Wolanski, Adèle; Vanoni, Didier, 2022 a, "Le mal-logement au prisme du genre : Le genre, un facteur de vulnérabilité et un impensé dans les stratégies de lutte contre le mal-logement", Recherche sociale, 241, pp. 4-11.
Mouton, Pauline; Gade, Romane; Perrin-Wolanski, Adèle; Vanoni, Didier, 2022 b, "I. Des trajectoires résidentielles impactées par les inégalités et les discriminations liées au genre", Recherche sociale, 241, pp. 12-53.
Nash, Catherine J.; Gorman-Murray, Andrew, 2014, "LGBT Neighbourhoods and "New Mobilities" : Towards Understanding Transformations in Sexual and Gendered Urban Landscapes", International Journal of Urban and Regional Research, Vol. 38, nr. 3, pp. 756–772.
Nash, Catherine J.; Gorman-Murray, Andrew, 2014, "LGBT Neighbourhoods and "New Mobilities" : Towards Understanding Transformations in Sexual and Gendered Urban Landscapes", International Journal of Urban and Regional Research, Vol. 38, nr. 3, pp. 756–772.
Nierdergang, Pierre, 2023, Vers la normativité queer, Toulouse, Éditions Blast.
Novarina, Gilles; Zepf, Marcus, 2009, "Territorial Planning in Europe: New Concepts, New Experiences", DISP 45, nr. 179, pp. 18–27.
Observatorium voor Gezondheid en Welzijn, Barometer 2023
Observatorium voor Gezondheid en Welzijn, Vrouwen, Bestaansonzekerheid en Armoede in het Brussels Gewest. Brussels armoederapport 2014.
Overzicht van het woningenpark, Genderongelijkheid op het vlak van huisvesting in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest
Europees Observatorium voor Diversiteit, 2015, Verplaatsingen van vrouwen en onveiligheidsgevoel in Brussel: percepties en strategieën. Brussel. Online te vinden op: https://diversite-europe.eu/publication/deplacement-des-femmes-et-sentiment-dinsecurite-bruxelles-perceptions-et-strategies/
Ortar, Nathalie, 2018, "Corps et postures dans les mobilités quotidiennes : une lecture par le genre", in Sacco, Muriel; Paternotte, David (dir)., Partager la ville : genre et espace public, Louvain-la-Neuve, Academia, Bruylant, pp. 83-96.
Paugam, Serge, 2022, Le lien social, Parijs, PUF.
Pelgrims, Claire, 2020, "Penser le genre des politiques de mobilité. Le cas de la Région bruxelloise", Katernen van het Kenniscentrum van de mobiliteit in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Brussel Mobiliteit, nr. 9.
Pelgrims, Claire, 2021, Genre et esthétique du vélo. Carnet de recherche (projet FNRS PDR 2021-2024), laboratoire STRIGES, ULB.
Pepchinski, Mary, 2023, "Promouvoir un agenda féministe : les femmes, architectes en Allemagne 1900-1920", in Bouysse-Mesnage, Stéphanie; Dadour, Stéphanie; Grudet, Isabelle; Labroille, Anne; Macaire, Elise, 2023, sous la dir., Dynamiques de genre. La place des femmes en architecture, urbanisme et paysage, Marseille, Parenthèses.
Perspective, 2024. Stand van zaken van het aanbod aan voorzieningen
Perspective, 2024. Stand van zaken van het aanbod aan voorzieningen, Brussel
Pinçon, Michel ; Pinçon-Charlot, Monique, 2009, Sociologie de la bourgeoisie, Parijs, PUF.
Pinson, Gilles, 2009, Gouverner la ville par projet. Urbanisme et gouvernance, Parijs, Presses de Sciences Po.
Podmore, Julie; Bain, Julie, 2021, "Whiter queer suburbanisms? Beyond Heterosuburbia and Queer Metronormativities", Progress in Human Geography, Vol. 45, n — 5, pp. 1254-1277.
Rabadán, D., & Oosterlynck, S. (2021). Food aid and solidarity initiatives in Brussels: beyond emergency support. BSI Working Paper.
Raibaud, Yves, 2015 a, La ville faite par et pour les hommes, Parijs, Belin.
Raibaud, Yves, 2015 b, "La participation des citoyens au projet urbain : une affaire d'hommes !", Participations, vol. 12, nr. 2, pp. 57-81.
Rea, Andrea, 2007, "Les ambivalences de l'État social sécuritaire", Lien social et politique, nr. 57, pp. 15–34.
Réau, Bertrand, 2023 "Le secret du succès est de faire de ta vocation tes vacances. Les enjeux politiques et sociaux du temps libre des enfants", Mouvements, Vol. 114, nr. 2, pp. 116-124.
Roberts 2013
Rose, Damaris, 2018, "Les approches québécoises sur les femmes et le logement : recherche et activisme féministes", Lambert, Anne; Dietrich-Ragon, Pascale; Bonvalet, Catherine, éds, 2018, Le monde privé des femmes, Parijs, Ined Éditions, pp. 57-84.
Rubin, Gayle, 2020, Surveiller et jouir. Anthropologie politique du sexe, Epel.
Sanders, Hilary; Sommer-Houdeville, Thomas, 2023, "L'accueil des migrants à l'échelle locale : stratégies des acteurs institutionnels et associatifs", Migrations Société, Vol. 194, nr. 4, pp. 15-25. Schulman, 2018
Schulman, Sarah, 2019, La gentrification des esprits. Témoin d'un imaginaire perdu, Parijs, B42.
Sonenberg, K. (2022). Les épiceries sociales en Région de Bruxelles-Capitale. Analyse des dynamiques d'accès alimentaire. Brussel: Observatorium voor Gezondheid en Welzijn.
FOD Mobiliteit en Vervoer, 2019, Enquête MONITOR - Federale enquête over de mobiliteit in België, Brussel, FOD Mobiliteit en Vervoer.
Storper, Michael & Allen J. Scott. "Rethinking Human Capital, Creativity and Urban Growth", Journal of Economic Geography, vol. 9, nr. 2, 2009, pp. 147 –67
Swaelens, Frédéric; Clette, Emilie, 2023, Focus nr. 34: Jongeren en studenten die steun ontvangen van het OCMW, Brussel, POD Maatschappelijke Integratie.

TalentAnalytics.brussels, 2025. Werkgelegenheid in het Brusselse openbaar ambt 2024, Brussel.
Tickell, Adam; Peck, Jamie, 1996, "The Return of The Manchester Men: Men's Words and Men's Deeds in The Remaking of The Local State" Transactions — Institute of British Geographers, Vol. 21, nr. 4, pp. 595–616.
Tonkiss, Fran, 2014, Space, The City and Social Theory, Cambridge, Polity Press.
Tummers, Lidewij; Wankiewicz, Heidrun, 2020, "Gender mainstreaming planning cultures: Why 'engendering planning' needs critical feminist theory" Gender (Leverkusen), nr. 1–2020 pp. 11–29.
Urban, 2024, Draaiboek Publieke Ruimte in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Brussel.
Vaesen, Jost; Wayens, Benjamin, 2014, "Het hoger onderwijs en Brussel", synthesenota, Brussels Studies
Van Criekingen, 2006, "Welke toekomst voor de Brusselse centrumwijken? Selectieve migratie vanuit Brusselse wijken gekenmerkt door gentrificatie", Brussels Studies, nr. 1.
Van Cutsem, Michaël; Gavroy, Marie; Martin, Odile; Hesse, Christine; Delmon, Marion, 2019, Étude sur les conditions de vie des étudiants de l'enseignement supérieur de la Fédération Wallonie-Bruxelles, Studie in opdracht van het kabinet van de minister van Hoger Onderwijs, Onderzoek en Media, Jean-Claude Marcourt.
Van den Berg, Marguerite, 2012, "Femininity As a City Marketing Strategy: Gender Bending Rotterdam" Urban Studies, vol. 49, nr. 1 pp. 153 –68, https://doi.org/10 1177/0042098010396240.
Van Zanten, Agnès, 2012, L'école de la périphérie. Scolarité et ségrégation en banlieue. Presses Universitaires de France.
Vivalis (2023), Barometer, Brussels armoederapport en sociale ongelijkheden in gezondheid, Brussel.
Vleben, Thorstein, 1899, Théorie de la classe de loisir, Parijs, Gallimard.
Wagener, Martin, 2014, Les femmes sans abri et sans logement en Région bruxelloise, une figure spécifique? in: Cahier thématique. Brussels armoederapport 2014, pp. 39-45.
Wayens, B., et al. (2020). Kleinhandel in Brussel de stad verzoenen met een sector in volle verandering. Brussels Studies Institute.
Wekerlé, Gerda R., 1985 a, "A Woman's Place is in the City", Antipode: A Radical Journal of Geography, Vol. 6, nr. 3, pp. 11-20.
Wekerlé, Gerda R., 1985 b, "From Refuge to Service Center: Neighborhoods that Support Women", Sociological Focus, Vol. 18, nr. 2, pp. 79-95.
Wilson, Elizabeth, 1991, The Sphinx in The City, Berkeley, University of California Press
Zeilinger & Chaumont, 201 Zeilinger, Irène, Chaumont, Laura, 2021, "Les Casernes à Namur : un nouveau quartier pour plus d'égalité de genre" Dynamiques régionales, vol. 12, nr. 3, pp. 41-62.

perspective
.brussels

Naamsestraat 59/B - 1000 Brussel / www.perspective.brussels